TAUTOS PRAEITIS

THE PAST OF A NATION

Istorijos ir gretimųjų sričių neperiodinis žurnalas

LITHUANIAN HISTORICAL MAGAZINE

TOMAS II
KNYGA 2 (6)

CHICAGO, ILL. USA ROMA 1965

TURINYS

1964 — Simono Daukanto metai 1
J. Jakštas — Simonas Daukantas — pirmas tautinis Lietuvos istorikas. 3
St. Dirmantas — Smalensko koridorius ir kas jame įvyko prieš 450 metų ties Orša 19
J. Bičiūnas — Pirmieji jėzuitai Vilniuje. 49
J. Dainauskas — Lietuvos D. K įstatymai ir statutai iš 1457-1563 m. 81
J. Vaišnora — 1863 m. sukilimas Suvalkijoje. 107
K. Matulaitis — Senovės skalviai 123
Ign. Končius — Stepono Batoro universitetas Vilniaus Universitetas Vilniuje. 143
V. Liulevičius — Švietimo židiniai tremties stovyklose. 161

RECENZIJOS:

— Monumenta Ucrainae Historica;
— Kun. Švirmicko kelionė;
— Jotvingiai kalboje;
— Acta Baltico-Slavica;
— Rocznik Bialostocki V tomas;
— Materiały do dziejów ziemi sejnenskiej;
— Jacwięgowie. Nazwa i lokalizacja;
— Lietuvos istorija naujų šaltinių šviesoje..... 181-206

LIETUVOS ISTORIJOS PARAŠTĖJE:

— Sibiro lietuvių bataljonas 1918-1919 m.;
— Staigumo klausimas Klaipėdos miestą užimant;
— L. V. S. Ramovės istorijos komisijos darbai;
— Naugarduko paslaptys;
— Lietuviai lenkų seminarijoje 1910-1915 m.;
— Dr P. Reklaičio telkiamas «Lietuvos Archyvas»..... 207-226

KRONIKA:

— Pranešimas apie Šeštąjį Liet. Kat. M. A. suvažiavimą. ...;
— L. I. D. Metinis susirinkimas;
— L. I. D. pirmininko kun: Dr. K. Matulaičio pranešimas ...;
— Protesto rezoliucija;
— Iš L. I. D. narių veiklos;
— II-jo tomo prenumeratorių sąrašo papildymas 227-240

ENGLISH ABSTRACTS. 241

ŠALIA TEKSTO 32 psl. iliustracijų geresniame popieriuje

TAUTOS PRAEITIS
II-2 (1965)

1964 - S. DAUKANTO METAI

1864.XII.6 d. mirė didelis Lietuvos praeities tyrinėtojas, jos didingumo populiarizatorius, vienas žymiausių lietuvių visuomeninės minties atstovų XIX a. pirmojoje pusėje, lietuvių tautinio atgimimo pirmūnas ir šauklys Simonas DAUKANTAS, kurio šimto metų mirties sukakties proga 1964 metai buvo pavadinti Daukanto metais, kad geriau primintų mūsų visuomenei jo darbus Lietuvai.

Daukanto literatūrinė-kultūrinė veikla buvo plati ir įvairi, bet pagrindiniai jo veikalai priklauso istorijos mokslo sričiai. Jis nežiūrint lenkiškos bei rusiškos įtakos to laiko Lietuvos mokyklose, (pirmasis) parašė Lietuvos istoriją lietuviškai, tad L.I.D. irgi pasistengė įsijungti į jo pagerbimą surengdama S. Daukanto minėjimą Chicagoje, Jaunimo Centre, kur paskaitą « Simonas Daukantas pirmas tautinis Lietuvos istorikas » skaitė prof. Juozas Jakštas. Tam pagerbimui priminti čia toji paskaita spausdinama.

S. Daukanto laikais mūsų kaime viešpatavo baudžiava, paskutinioji Europoje. Lietuvis valstietis, Lietuvos politinio okupanto ruso ir kultūrinio okupanto lenko buvo niekinamas, žeminamas, nes, esą, lietuvis nuo amžių buvęs vergas. Daukantas ne tik sumanė, bet ir įvykdė savo sumanymą tam lietuviui baudžiauninkui parodyti, kad Lietuvos ir lietuvių tautos praeitis buvo kitokia nei ją bandė lietuviams vaizduoti svetimieji. Jis tapo pradininkas pasipriešinimo oficialiai rusų, lenkų bei vokiečių, daugely atvejų, iki tada skelbtai Lietuvos istoriografijai, pirmas pabandė parašyti lietuvišką Lietuvos istoriją.

Tiesa, jis savo Lietuvos istorijos veikaluose Lietuvos senovę idealizavo, piešdamas ją žėrinčiomis spalvomis, teigdamas, kad stabmeldiškoje Lietuvoje viešpatavusi visų jos žmonių lygybė, ir lietuvių liaudis šimtmečiais gyvenusi laiminga ir laisva. Drauge jis rodė ir saviems ir svetimiems, jog rašyti galima ir lietuviškai, nors svetimieji tada teigė, jog lietuvių kalba nesanti ir negalinti būti jokios raštijos kalba, stengdamasis tuos savo įrodymus pagražinti, kartais lygiai įvertindamas kokį tikrą faktą tolygiai su legenda, nepatikrintais duomenimis.

Tačiau Daukantas pirmučiausiai savo istorinius veikalus rėmė

ne vien tik kitų istorikų parašytais veikalais, bet ir siekė rinkti, nagrinėti Lietuvos istorijos šaltinius. Baigęs Vilniaus universitetą, Daukantas stengėsi gauti darbo tokiose vietose, kur galėtų prieiti prie istorinių dokumentų, liečiančių Lietuvos praeitį. Jis 25 metus, dirbdamas menkai apmokamą darbą, rinko tokią medžiagą Karaliaučiaus, Rygos ir Petrapilio archyvuose, o ypač 15 metų dirbdamas mažu valdininku Rusijos senate, kur tada buvo laikomos Lietuvos Metrikos bylos. Jis pasidarė Lietuvos praeities didelis žinovas. Atspėjamu nuo darbo metu jis nurašinėjo istorinius dokumentus, 1835-1850 m. laikotarpy parašydamas pagrindinius savo veikalus.

Pats būdamas «mužiksūnus», net savo bajorystės nestengė kaip reikiant įrodyti, savo veikloje ir raštuose nevengė pasireikšti prieš-bajoriškai, bet ne tam, kad jis ėjo prieš bajorus, bet, visų pirma, kad padrąsintų lietuvius baudžiauninkus. Surinkdamas ir paskelbdamas liaudies pasakas, padavimus, patarles, siekė parodyti, kiek lietuvių tautosaka turinti didelės kultūrinės ir istorinės vertės bei grožio. Vadovaudamasis Lietuvos ir lietuvių tautos meile, Daukantas ne visuomet sugebėjo kritiškai įvertinti gautų dokumentų turinį, padavimų esmę, bet neabejotina, kad Daukanto rašiniai, skelbtos mintys buvo vienas XIX amž. Lietuvos tautinio atgimimo kertinių akmenų.

SIMONAS DAUKANTAS - PIRMAS TAUTINIS LIETUVOS ISTORIKAS

Prof. J. JAKŠTAS

1. S. DAUKANTAS MŪSŲ LITERATŪROJE

Senesniais laikais istorijos mokslo veikalai neskirti nuo literatūrinių ir istorikai literatais laikyti. Ne kas kita, kaip istorikų ir literatų bendra liečiama sritis–žmogus jo individualinėje ar visuomeninėje buityje tapatino juos. Abeji laikyti vieno ir to paties, tariant, humanistinio, mokslo atstovais. Pagal tą požiūrį istoriniai veikalai ir jų autoriai buvo įterpiami į bendrą literatūrą ar rašliavą ir nagrinėjami jos ribose. Gerą pavyzdį čia iškeltai minčiai duoda mūsų literatūros istorijos, kuriose istorikui Daukantui skiriama ne mažiau vietos, kaip ir šiaip literatui. Štai atsiverskime kad ir Mykolaičio-Putino « Naująją Lietuvių Literatūrą » ir joje rasime Daukantą paminėtą net dviejose vietose (7 ir 47 pp.). Trumpai apibūdintas jo rašymo stilius ir iškelta patriotinė tematika ; gale duodama pora rašto pavyzdžių. Kiek plačiau apie Daukantą kalba D. Velička « Lietuvių Literatūroje », II d. 172-182 ir 205-209 pp. Atpasakojamas jo gyvenimas, suminimi išlikę raštai, kiek plačiau pakalbama apie istorinius raštus, ypač apie « Būdą ». Duodama nemaža ištraukų iš to veikalo, pagaliau nurodoma Daukanto reikšmė lietuvių tautai.

Čia labai trumpai paminėti Daukanto pavaizdavimai dviejuose literatūros istorijos veikaluose yra, gali sakyti, pavyzdiniai visiems mūsų literatūros vadovėliams. Juose paprastai nupasakojamas jo gyvenimas, suminimi raštai, ypač istoriniai, pabrėžiant jų patriotinę tematiką.

Ne ką daugiau rasime ir ligšiolinėse monografinėse studijose. Jų turime kelias, suregistruotas V. Biržiškos prie V. Maciūno straipsnio Liet. E-joje. Visose jose plačiau ar siauriau aprašomas Daukanto gyvenimas, suminimi jo raštai, ypač istoriniai, iškeliant šių paskutiniųjų patriotinį pobūdį. Maža išimtis monografinėse studijose yra tarybinėje Lietuvoje išleistas veikalas : « Simonas Daukantas. Rinktiniai raštai » (1955). Pradiniame kiek ilgesniame straipsnyje antrašte « Simonas Daukantas » autorė M. Lukšienė — vargiai bus istorikė — skiria daug vietos Daukantui istorikui charakterizuoti. Graibstydamasi

marksistinės leninistinės istorijografijos šabloninių frazių, bandė ryškinti Daukanto vedamąsias mintis, tačiau jų esmės nepajėgė nusakyti. Maskvinio režimo užmauti rėmai, draudžiantieji vartoti tokį žodį, kaip tauta (ar tautinis), neleido autorei laisvai išsakyti jo istorinės kūrybos esmės. Ji, žaizdama frazėmis, kalba Daukantą buvus priešą klerikalizmo (čia net Sniečkų cituodama), feodalizmo ir net carizmo. Nors pats Daukantas niekur šių žodžių nevartojo. Bet autorė niekur nepasako Daukantą buvus gudų, t. y. rusų priešu, nors tą žodį istorikas šimteriopai ir ne be kartėlio linksniavo. Visoje M. Lukšienės apybraižoje bene taikliausias dalykas bus Daukanto menininko kūrėjo išryškinimas ir jos tvirtinimas, jog jis palieka šiandien vertingas grožiniais savo veikalų nuspalvinimais, kuriuose atsispindi jo idėjinė linkmė.

Trumpai mestas žvilgsnis į daukantišką literatūrą rodo, jog ligšiol neturime jo istorinių raštų nagrinėjimo istorijografiniu požiūriu. Nebuvo bandyta įrėminti jo istorinę kūrybą į jo gyventus laikus, palyginti su ano laiko istorinėmis srovėmis, peržiūrėti jo naudotus šaltinius ir literatūrą ir panagrinėti jų naudojimo būdą. Žodžiu sakant, nebandyta ryškinti visašališkai Daukantas istorikas, ir todėl jis palieka iki šiol nepakankamai išaiškintas.

Gerą pradžią padarė prof. Z. Ivinskis straipsniu [1], skirtu Daukanto mirties šimtmečiui paminėti. Straipsnis pirmiausiai vertingas plačiai panaudotais Daukanto laiškais Narbutui. Tinkamai iškeliami keli Daukanto istorijografijos bruožai, nors, iš viso, dėstymas nėra kondensuotas.

2. S. Daukantas savo laikuose

Užsibrėžus siauruose rašinio rėmuose pakalbėti apie Daukantą istoriką, pirmiausiai tenka mesti trumpą žvilgsnį į jo gyventus laikus. Juk kiekvienas istorikas tampriai syja su savo laiku, ir jo kūrybą lemia laiko pirmaujančios idėjos, visokios politinės, visuomeninės srovės bei mokymai, aplamai, laiko dvasia. Jo dabartinė buitis atsispindi jo atkurtoje praeityje.

S. Daukantas (1793-1864) priklauso 19 a. pirmai pusei, kuri buvo didelių sąmyšių laikas tiek vakarų, tiek rytų Europoje, ir palietęs Lietuvą. Dar vis nebuvo nurimusios D. Prancūzų revoliucijos sukeltos bangos. Kaip tik Daukanto augimo metu Lietuva pergyveno prancūzmetį (1812), kuris buvo ne kas kitas, kaip revoliucijos tęsinys. Po jo sekė Vienos kongresas, bandęs pertvarkyti Europą naujais pagrindais. Jis iš dalies stengėsi grąžinti senovę, iš dalies palikti porevoliucinius laimėjimus. Didelės politinės permainos vyko ir ne be

[1] *Simanas Daukantas ir jo palikimas Lietuvos istorijos srityje.* Aidai, 9 nr. 1964.

idėjinių kovų. Idėjinių kovų pagrinde glūdėjo tada europinio masto priešingumas tarp dviejų srovių: konservatyvinės ir liberalinės. Pirmoji srovė norėjo užmiršti visas revoliucijos atneštas permainas, nes laikė jas didžiu paklydimu, amžinos dieviškos tvarkos griovimu. Ji stengėsi grąžinti visą gyvenimą į senus priešrevoliucinius laikus. Konservatyvinės srovės ramstis buvo didžioji Europos politika, vedama vad. Šventos Sąjungos, kurioje pirmavo didžiosios Austrijos, Prūsijos ir Rusijos monarchijos. Jos stengėsi politinėmis ir karinėmis priemonėmis tramdyti by kokias revoliucines apraiškas ir palaikyti Vienos kongreso nustatytas santvarkas. Šventosios Sąjungos, kaip ir visos konservatyvinės srovės, didelis ramstis buvo bažnyčia, katalikiška ir protestantiška. Daug reiškė tame vad. restauraciniame laike atgijusi Romos kūrija, kai ji sutartimis su valstybėmis (konkordatais) nustatinėjo santykius su jomis. Dideliu katalikų bažnyčios talkininku pasidarė naujai atkurtas jėzuitų ordinas (1815).

Su konservatyvine srove glaudžiai sijo pirmoje 19 a. pusėje kilusi romantinė linkmė, pasinešusi tausoti, kas iš senesnių laikų išlikę, atseit, kas yra istorijos padaras. Iš čia romantikų susidomėjimas istorija, pirmoj eilėj bažnyčios. Klasiškiausias pavyzdys krikščioniškos romantinės srovės buvo prancūzo Šatobriano veikalas «Krikščionybės Genijus» (1802). Krikščionybė vedė romantikus į viduramžius, kur jie matė krikščionišką dvasią gyviausiai pasireiškusią. Valterio Skoto romanai ir baladės viduramžių laikų temomis yra romantinės linkmės liudininkai.

Be istoriškumo romantinei srovei buvo būdingas liaudiškumas. Pradėta domėtis paprastų žmonių buitimi, jų kalba, pasakomis, aplamai, visa liaudiška kūryba. Tuo būdu stengtasi pažinti «liaudies dvasią», apie kurią jau kalbėjo Herderis. Iš romantikų liaudiškumo kilo tautybės vertės samprata, davusi pradžią tautiniams sąjūdžiams.

Liaudiškumo ir tautiškumo atžvilgiu romantizmas priartėjo prie antros jau minėtos srovės — liberalizmo. Liberalinė kryptis Vakaruose turėjo šaknis 18 a. racionalizme, D. Prancūzų revoliucijos pakurstytame. Pradžioje liberalizmas buvo iš esmės revoliucinė srovė, ėjusi prieš senojo vad. feodalinio režimo visuomenės santvarką ir siekusi pertvarkyti ją daugiau naujais, racionaliniais pagrindais. Liberalinės srovės sekėjų tarpe vyravo miestelėnai — naujai sulig gamtos ir technikos mokslų pažanga iškilęs luomas. Jis ėjo prieš privilegijuotus dvarininkų ir dvasininkų luomus ir jų palaikomus monarchinius režimus. Tad liberalai sveikino Prancūzų revoliuciją ir matė joje naujų laikų aušrą. Kai kurių kraštų persekiojami liberalai (tada dažnai radikalais vadinami) bėgo į Prancūziją, vėliau grįžo su Napoleonu ir jo remiami kūrė respublikas savuose kraštuose (taip, pav., darė Šveicarijos ir Niederlandų liberalai). Aplamai, liberalams Napoleonas buvo išlaisvintojas, ir su jo atvykimu į kokį kraštą iš pagarbos jam sodinti laisvės medeliai. O ir Lietuvoje jis išlaisvintoju sutiktas.

Liberalai, ėję prieš privilegijas ir absoliutines monarchijas, negalėjo prisiderinti prie Vienos kongreso sukurtos santvarkos.

Ji buvo jiems «reakcinė» ir jie kovojo prieš ją. Kovodami stengėsi prisitraukti prie savęs tada jau ėmusias gausėti miestelėnų mases, vad. ketvirtąjį luomą. Kai liberalai traukė prie savęs mases, jie patys radikalėjo, ir iš jų tarpo išsivystė visokios anarchistinės, socialistinės ir komunistinės srovės.

Naujos vakarietiškos srovės atsiliepė ir rytinėje Europoje, t. y. Rusijoje ir jos pajungtoje Lietuvoje. Rusija tada tapo itin atvira vakarietiškoms idėjoms sulig įsiviešpatavimu joje Aleksandro I. Šis imperatorius, turėjęs ilgus metus (10) auklėtoju šviesų šveicarų liberalą La Harpe, nuo pat pradžių ėmėsi reformų. Jo reformos be ko kita lietė švietimą, kuriam kelti įkurta švietimo ministerija, pirma Rusijoje. Visas didelis kraštas suskirstytas švietimo apygardomis ir kiekvienai jų paskirtas globėjas. Lietuva su Gudija ir Ukrainos sritimis sudarė vieną apygardą ir jos globėju tapo lenkų didikas Adomas Čartoryskis, artimas caro draugas ir jo slaptos tarybos narys. Naujai organizuojamoms įstaigoms duotas pirmas uždavinys — kurti mokyklas: pradžios, aukštesniąsias ir aukštąsias. Tuo būdu, visoje Rusijoje įkurti 4 nauji universitetai, jų tarpe ir Vilniaus (1803). Tiesa, Vilniaus universitetą turėtume vadinti ne nauju kūriniu, bet perorganizuota dar nuo jėzuitų laikų išlikusia Vilniaus Aukštąja mokykla.

Imperatoriškas Vilniaus universitetas naudojosi plačia autonomija, galėjo pats rinktis dėstytojus ir nustatinėti programą. Jis iš pat pradžių darė įtakos visam kraštui jam pavestąja teise steigti ir prižiūrėti mokyklas ir jas aprūpinti mokslo priemonėmis. Jo veiklos išdava — švietimo pakilimas Lietuvoje ir vakarietiškos kultūros įtaka. Mat, eilė žymių profesorių, k. a. istorikai J. Lelevelis, I. Z. Onacevičius, klasikas Grodekas ir kiti buvo perdėm vakarietiškai išsimokslinę. Jiems artimos buvo romantizmo ir liberalizmo srovės ir iš jų kilęs susidomėjimas istorija ir liaudimi. Iš Vakarų sklindantis istoriškumas ir liaudiškumas, Vilniaus universiteto žadinamas, labiausiai atsiliepė Žemaičiuose.

3. Vadinamas Žemaičių Romantizmas

Mūsų literatūros istorijose, ypač M. Biržiškos, dažnai kalbama apie žemaičių romantizmą 19 a. pradžioje. Tuo žodžiu žymima to krašto bajorų ypatingas susidomėjimas Lietuvos praeitimi ir liaudies buitimi bei kūryba. Šis ne kur kitur, o Žemaičiuose kilęs sąjūdis gal aiškintinas ypatinga to krašto praeitimi ir iš to susidariusia jo savaiminga buitimi.

Juk žinoma, kad Žemaičiai Lietuvos D. Kunigaikštijos laikais buvo daugiau ar mažiau savarankus vienetas, išlaikęs seną bajorišką savivaldą. Jų savaimingumas siekė seniausių laikų, kada, prieš valstybės

įsikūrimą, Lietuva gyveno giminių laikmetį ir jie buvo viena jųjų. Kai vėliau, nuo 13 a., Lietuva ėmė virsti valstybe, kuriama Aukštaičių didikų bei kunigaikščių, žemaičiai paliko lyg jos paraštėje. Jie nesusiliejo su visa Lietuvos valstybe. Jie tik šliejos prie jos ir pasiliko savų bajorų valdomi. Jų vedami ir Lietuvos d. kunigaikščių remiami jie ilgus amžius grūmėsi su ordinu. Jie spyrėsi jam sėkmingai net ir Lietuvos valdovų vokiečiams atiduoti, kaip buvo Mindaugo ir Vytauto laikais. Vytautas glaudžiau prišliejo juos prie Lietuvos, ir to pajungimo ženklas buvo jų krikštas ir atskiros Žemaičių vyskupijos įkūrimas. Bet žemaičiai ir po krikšto neišsižadėjo savaimingumo. Jie net buvo sukilę pries Vytautą, kai šis, matyt, bandė siaurinti jų teises.

Žemaičiai nuo pat Lietuvos valstybės formavimosi laikų stropiai saugojo savaimingą buitį, ir Lietuvos valdovai tai turėjo pripažinti. Mes turime žinią iš Kazimiero Jogailaičio laikų, kur žemaičiai pareiškė nenorį, « kad bet kurį lietuvį jiems skirtų vietininku ; jeigu jo malonybė to raštu nepažadėtų ir nesilaikytų, tai jie jo malonybei ištikimybės nepareikš ir nepasiduos » [2]. Yra duomenų, kad Kazimieras davė Žemaičiams ypatingą privilegiją, palikusią jiems senąsias teises. Ta privilegija nėra išlikusi ir atstatoma tik iš Aleksandro privilegijos 1492 m. Yra išlikęs tik netobulas nuorašas Kazimiero privilegijos Medininkų valsčiaus gyventojams, kur kunigaikštis tarp ko kita pasižada nesiųsti tijūnų ir kitokių tarnautojų «už Nevėžio upės ». ir palikti tuos, kuriuos Žemaitijoje išrinks [3].

Šis nuo XV a. privilegijomis paženklintas žemaičių savaimingumas, išsilaikęs visos Lietuvos D. K-jos laikais, davė progos jų bajorams išsilaikyti senoviškoje buityje, nepasidavus tokiu laipsniu slaviškai įtakai, kaip jų aukštaičių broliai. Jie su savo seniūnais, tijūnais, seimeliais ir teismais saviškai politikavo, tvarkėsi ir paliko artimai susiję su kraštu. O būdami daugiau palikuonys senos krašto bajorijos, kuri, kaip istorikai įrodinėja, neturėjo stambios žemės savasties, žemaičiai bajorai ir vėlesniais laikais nebuvo dideli žemvaldžiai. Tad žemaičiai didikai ir socialiniu atžvilgiu nebuvo perdaug nutolę nuo liaudies. Jie paliko artimi visai tautinei bendruomenei.

Turime XVIII a. autoriaus lenko V. Baginskio liudijimą, kad žemaičių dvarininkija nebuvo atsitolinusi nuo liaudies. Pasak Baginskį, skirtumą tarp žemaičių ir kitų Lietuvos bajorų sudarė jų paprastumas, blogas išsiauklėjimas ir nenoras išsižadėti savo « balamutnos » (apuokiškos) kalbos [4].

Nuos liaudies neatitrukusią žemaičių bajoriją pažadino naujos vakarietiškos srovės, sklidusios iš Vilniaus universiteto. Jo įtakoje

---

[2] *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I, 156 p.

[3] T. p. 157 p.

[4] Iš V. Trumpos straipsnio : *Svarstymai apie XIX a. Lietuvoje* Metmenys, 8, 1964, 131 p.

išsivystė žemaičių romantizmas. Romantizmo atstovų kūrybos būdingas bruožas buvo praeities idealizavimas, atitikęs vakarietišką istoriškumą. S. Stanevičiaus « Žemaičių Šlovė » yra ryškiausias praeities garbinimas ypač toje vietoje, kur autorius sveikina Lietuvos kunigaikščius [5]. Tą pačią meilę praeičiai rodė ir D. Poška jau savo įrengtu Baubliu, kaip ir eiliuotais laiškais, kurių vieną skyrė dideliam lietuvių teisės tyrinėtojui T. Čackiui, o kitą Bagužiui ir istorikui Leleveliui [6]. Pagaliau, ta praeities meilė labai skaidriai spindi ir žinomoje S. Valiūno Birutės dainoje.

Antras tų žemaičių romantikų kūrybos bruožas buvo liaudiškumas — ir Vakarų įtakos pažymys. Jie, nors ir bajorai būdami, atjautė baudžiavos jungo slegiamos liaudies nedalią ir ją apgailestavo. D. Poškos « Giesmė Mužikėlio » yra tam įspūdingiausias liudininkas. Tas pats liaudiškumo bruožas aiškus ir alegoriškoje Stanevičiaus pasakėčioje « Arklys ir Lokys », kur pavaizduojami baudžiavos pančiais sukaustyti žemaičiai ir aukštaičiai.

4. S. Daukanto Mokslo Kelias ir Jo Istorijos

Šioje labai trumpai apibūdintoje žemaičių aplinkoje kilo ir brendo būsimas sitorikas S. Daukantas. Nors ir nebajoriško luomo, bet savo kilimu stovėjo netoli jo, nes buvo laisvas valstietis. Jo tėvas buvo « medininkas », tariant, eigulys. Šeimoje, matyti, būta gyvos politinės sąmonės, ėjusios iš tolimesnės praeties. Tai liudija įrašas S. Daukanto motinos paminkle, kur sakoma : « Metuose 1795 buvo garsiame mūšyje prie Liepojos su vyru ir trimis dieverimis » [7]. Čia turėta galvoje ties Liepoja įvykęs mūšis Kosciuškos sukilimo metu. Tik aukščiau baudžiauninkų luomo pakilusi šeima galėjo net du sūnus išleisti į aukštuosius mokslus.

Daukantas ėmėsi plunksnos darbo dar mokydamasis Žemaičių Kalvarijos domininkonų mokykloje ir parašė veikaliuką « Prižodey

---

[6] Sveiks, Ringaude, mūsų tėve !
Sveiks, Mindauge, karaliūnai !
Garbę jūsų skelbink, Dieve,
Kuri linksmin mumis nūnai !
Sveiks būk, senas Gediminai !
Sveiks, Algirde galingiausias !
Sveiks, Kęstuti minėtinas,
Iš žemaičių kuo stipriausias !

[6] D. Poška. *Raštai.* Išl. J. Kruopas ir kiti. Vilnius 1959.

[7] Antkapio nuorašas padarytas dr. J. Šaulio ir išspausdintas « Mūsų Senovėje » 1 (1922) 622-3 p.

surinkti metuose Pona 1813 ». Šis pirmas raštas vos dvidešimties metų jaunuolio rodo jame buvus polinkį domėtis liaudies žodine kūryba, kurios dideliu mylėtoju jis paliks per visą gyvenimą. Ypač daug jo galvoje buvo susikrovę liaudies priežodžių bei patarlių, kurias jis berte bėrė istorijos veikaluose. Su vidurinėje mokykloje įgytu pomėgiu liaudies kūrybai ir, žinoma, su ja susijusiai buičiai Daukantas atsidūrė Vilniuje ir čia, išėjęs per dvejus metus vidurinį mokslą, įstojo į universitetą (1818).

Du mokslai labiausiai patraukė Daukantą: klasika ir istorija. Abu mokslai atitiko tuometinę dvasią ir abu Vilniuje buvo puoselėjami. Klasikinius mokslus dėstė iš Dancigo kilęs profesorius Grodekas, kurio seminare randamas ir Daukantas. Jis, studijuodamas klasiką, buvo paliestas tuometinės neoklasicizmo srovės, reikšmingos to laiko literatūroje. Tos srovės įtaka itin žymi jo istorijos veikaluose, kur senieji Lietuvos istorijos laikai pinti su graikų ir romėnų senove. Aplamai, iš Grodeko mokyklos Daukantas išėjo gerai išsimokslinęs lotynistas ir klasikas, kaip rodo jo kai kurie neistoriniai raštai ir vertimai klasikinių veikalų.

Daugiau nei klasika traukė Daukanto dėmesį istorija. Ypač du Vilniaus istorikai bus paveikę Daukantą: J, Lelevelis ir I. Z. Onacevičius. Pirmas buvo ryškus moderniškos liberalinės, net demokratinės mokyklos atstovas ir kreipė daugiausiai dėmesį į grupių bei tautų buitį. Tad jo paskaitos gražiai derinosi su demokratiniais bei tautiniais sąjūdžiais ir todėl buvo patrauklios. Lelevelio pasiklausyti telkdavosi ne tik studentija, bet ir šiaip visuomenė. Tačiau Daukantas nebus jo perdaug paveiktas. Mat, jo svajingam ir jausmingam būdui ne visai tiko Lelevelio gan griežtas ir blaivus kritiškumas. Kur kas labiau traukė Daukantą Onacevičius. Šis istorikas, unitų dvasiškio sūnus, gimęs (1780) istorinėje Lietuvoje, turėjo progos studijuoti Karaliaučiuje. Šioje vietoje jis buvo paveiktas vakarietiškos romantinės srovės ir jos poveikyje dėstė istoriją Vilniaus universitete. Kaip tikras romantikas, be didelio kritiškumo, jis mokėjo dėstyti didžiai iškalbingai, jausmingai, su entuziazmu ir tuo žavėti klausytojus. Jautriam Daukantui gražiai tiko Onacevičiaus dėstymo būdas, ir jis pritapo prie jo. Jį galėjo traukti ir Onacevičiaus pradėtas skaityti Lietuvos istorijos kursas.

Daukantas ir bus išsidirbęs sau vedamąsias istorines mintis Onacevičiaus mokykloje. Šio profesoriaus įtakoje jis paliko iki jo mirties (1845) ir abu gyvendami Petrapilyje artimai bendradarbiavo. Apie tai liudija Daukanto laiškai T. Narbutui, išleisti prof. A. Janulaičio kadaise ėjusiame žurnale «Mūsų Senovė», I t. (1922). Daukanto istorinei kūrybai suprasti ir tinkamai vertinti didžiai taip pat naudinga yra nesenai (1961) išėjusi J. Ivaškevičiaus monografija apie tą istoriką [8].

[8] J. Iwaszkiewicz, *Ignacy Żegota Onacewicz-historyk Litwy*, Warszawa 1961.

Visos Vilniaus istorinės mokyklos, ypač Onacevičiaus įtakoje brendo Daukantas Lietuvos istorikas. Dar studentaudamas jis ėmėsi rašyti pirmą Lietuvos istoriją, kuri dabar žinoma « Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių » vardu. Ši istorija, nuo kurios galima pradėti kalbėti apie Daukanto istorinius darbus, pradžioje tebuvo žinoma jo kai kuriems artimiesiems ir vėliau dingo. Jos rankraštis atrastas 1922 m. Veprių dvaro savininko Platerio knygyne ir 1929 m. brolių Biržiškų išspausdintas.

Darbai turi visas žymes dar nesubrendusio, savo kelio ieškančio istoriko kūrybos. Jie nepasižymi nei vientisumu nei dėstymo sklandumu. Tai perdėm kompiliacinis darbas. Pats Daukantas mini du autorius, aprašiusius darbus lietuvių, būtent, Kauno jėzuitą Vijuką Kojalavičių (XVII a.) ir M. Stryjkovskį (XVI a.), iš Mozūrijos atsikėlusį Žemaičių kanauninką. Daukantas pirmą autorių laiko geresnį už antrąjį ir jo parašytą lotynišką Lietuvos istoriją rekomenduoja « jaunam lietuviui ir žemaičiui, norinčiam išmokti lotynų kalbos ». M. Stryjkovskis, jo pripažinimu, esąs « didžiai įkyrus skaityti » dėl to, kad sumaišė darbus lietuvių su gudų ir lenkų ir todėl keblu išskirti lietuviškuosius. Tačiau juo daug kur remiasi, atseit, pasitiki. Visai kitaip apie tą patį M. Stryjkovskį atsiliepė Daukantas po 20 metų laiškuose Narbutui, kuriuose jį pravardžiavo lenkišku žodžiu « balamut », lietuviškai tariant, sekant J. Balčikonio vertimu, apuokas. Iš dvejopo Stryjkovskio apibūdinimo aiškėja, kad 1822 m. studentui Daukantui dar trūko minimalinio kritiškumo tam tikrai labai padrikusiam istorikui vertinti. Jis, nebūdamas kritiškas istorikas, nepastebėjo abiejų jo minimų autorių istorijų turinio panašumo, kas rodo Kojalavičių daugeliu atvejų sekus Stryjkovskiu. Tai įrodė mūsų kruopštusis ir originaliu tyrinėjimo keliu ėjęs istorikas dr. J. Matusas [9]. Daukantui jie abu yra savaimingi autoriai.

Trečias jo didelis vadovas, kurį jis dažnai cituoja ar jo mintis atpasakoja, buvo A. Kotzebue. Šis nepaprastai trankaus gyvenimo diplomatas ir rašytojas, nepaprastai didelių gabumų žmogus, didžiai produktingas komedijų, satirų ir visokių paskvilių autorius , bastęsis tarp Vokietijos ir Rusijos bei kitų kraštų ir pagaliau tragiškai miręs vokiečio studento nacionalisto nudurtas (1819), likimo lėmimu tapo ir mūsų istoriko įkvėpėju. Mat jis kurį laiką gyveno, rodos, Kotrynos II jam dovanotame dvare Estijoje ir susidomėjo vokiečių ordino istorija. Gavęs leidimą pasinaudoti Karaliaučiaus archyvu, jis parašė 4 tomų ordino istoriją — « Preussens Aeltere Geschichte » (1808). Istorija rodo autorių buvus švietimo ideologijos žmogų, volterininką, priešingą romantizmui ir su juo susijusiai viduramžiškai ideologijai. Paties Kotzebue prisipažinimu, jis buvęs « priešas vienuoliškos tiro-

[9] J. MATUSAS-SEDAUSKAS, *Albertas Vijukas-Kojalavičius kaip Lietuvos istorininkas*. Praeitis, I t. (1930).

nijos ir prietarų »[10]. Tad kryžiuočiams vienuoliams ir, aplamai, krikščionims riteriams jis nerodė simpatijų ir smarkokai kritikavo visą jų politiką ir vad. kryžiaus karus prieš lietuvius. Šiuo atveju jis ir tapo mūsų Daukantui mokytoju. Jis ėjo Kotzebue pramintu keliu, kai matė ordine lyg gaują nusikaltėlių, tykojusių pavergti lietuvius ir išplėšti jiems « liuosybę ». Ne ką kitą, kaip Kotzebue įsiskaitęs jis galėjo « Darbų » prakalboje parašyti šiuos žodžius : « Ne vienas skaitytojas, skaitydamas mano raštus, rūgos, jog aš anuose lietuvius ir žemaičius daugelyje vietų giriu, o darbus ir karus krikščionių peikiu kaip neteisingai daromus ... Aš tam nekaltas, jei krikščionys tų amžių buvo užmiršę tą prisakymą Viešpaties lšganytojo : « Mylėk artimą savo, kaip patsai save. Sekdamas teisybę, mano rašte turėjau taip sakyti, kaip senovės raštuose radau. Jei kuris nenori tikėti, gali eiti ir veizėti, aš parodžiau, iš kur anuos išrašiau ». Čia jo minimi « anie raštai » ir bus daugiausiai iš Kotzebue imtos citatos ar jo minčių atpasakojimas.

Pats Daukantas nesipaikino savo tuo pirmu darbeliu. Jis nesidėjo kažkokiu mokslininku, kaip rodo jo pasisakymas : « Aš ne dėl mokytų vyrų ir galvočių, bet dėl tų motinų rašiau, kurios geba savo vaikams darbus jų bočių prabočių pasakoti, o be raštų daug kartų apsirinka ». Tačiau šiame kukliame rašte išryškėjo jo pagrindinė linija, kuriai jis liks ištikimas visą gyvenimą, būtent, pagonių lietuvių perdėtas idealizavimas ir jų laisvo ir laimingo gyvenimo iškalbingas liaubsinimas.

Daukantas, baiges universitetą (1825) ir tarnaudamas Rygoje ir Petrapilyje paliko atsidėjęs Lietuvos istorijai. Prieš tai jis galėjo praplėsti istorijos akiratį pabuvojęs pusmetį Karaliaučiuje, kur nuvyko po universitetinių studijų. Čia tuo metu, romantizmo įtakoje, kilo susidomėjimas ordino istorija ir iš Tiuringijos atvykęs J. Voigtas buvo pradėjęs rašyti didelį jam skirtą veikalą. Voigto *Geschichte Preussens*, kurios pirmas tomas išėjo 1827 m., buvo Daukantui svarbiu vadovu jo darbuose. Galimas daiktas, kad jau šiuo metu jam kilo mintis rašyti plačią Lietuvos istoriją nuo seniausių laikų iki dabarties. Jis rašė ją ilgus metus ir, pagal V. Biržiškos liudijimą, prieš 1838 m. pasiekė Liublino uniją. Toliau jis nebetęsė, nors ir buvo pasiryžęs. Tuo būdu atsirado jo *Istorija Žemaitiška*, kurios spausdinimu veltui visą gyvenimą rūpinosi. Sakoma, kad vyskupo Valančiaus pažadas išspausdinti ją paviliojo Daukantą vykti į Varnius. Nesulaukdamas didžiosios istorijos spausdinimo, parašė josios santrauką : « Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje » (1849-50). O istoriją žemaitišką pirmą kartą išspausdino Paukščio leistoji Vienybė (Plymoute), pirma variusi per laikraštį ištisus penkerius metus ir paskui atskirai dviem tomais (1893 ir 1897 mm.) Šis leidimas palieka vienintelis iki šių laikų.

---

[10] Cituota iš L. E. Thompson, *Kotzebue. A survey of his progress in France and England* (Paris 1928) 9 p.

Daukanto žemaitiška arba Lietuvos istorija, kaip ji leidėjo pavadinta, yra daugiau analitinio pobūdžio veikalas, kur kronologine eile (vietomis net pamečiui) stengiamasi vaizduoti įvykiai. Pradėjus nuo graikų bei romėnų autorių einama prie viduramžių šaltinių, pagal kuriuos atpasakojami daugiau politiški dalykai, ypač karai. Politiški bei kariški vaizdai išplėsti ir gan smulkmeniškai aprašinėjami. Daukanto rašymo būdas kiek panėši į minėto ordino istoriko Voigto rašymą. Jis bus įsiskaitęs į jo *Geschichte Preussens* pirmus tomus ir sekė jais. Bet esminis skirtumas tarp dviejų autorių yra tas, kad J. Voigtas rašė istoriją pagal Karaliaučiaus archyvo šaltinius, tuo tarpu Daukantas naudojo šaltinius ribotai ir daugiau rėmėsi literatūra. Kitas skirtumas yra tendencija. Voigtas, kaip minėta, romantikas, ordino gerbėjas, tuo tarpu Daukantas paliko ir šiame veikale Kotzebue įkvėptoje dvasioje, kuri gražiai derinosi su jo patriotizmu. Tad politiška ir kariška Daukanto Lietuvos istorija yra daugiau lietuvių ir ordino kovų ir, aplamai, santykių istorija. Ji pripildo pirmą tomą (iki 13 a. galo) ir dar antro tomo daugiau nei trečdalį. Įvykių pasakojimas vietomis pertraukiamas autoriaus refleksijų apie buvusių laisvų lietuvių kančias ir vargus ir «kraugerių», «galžudžių» kryžiuočių nuožmumus. Štai pavyzdys vienos jam būdingos refleksijos: «Taip Lietuvos tauta grumusis ilgus amžius ir gyniojus savo aukso liuosybę su visų didžiausia garbe, ilgainiui užsligo (užmigo) yrose (griuvėsiuose) savo namų neteisybėmis ir apgaunėmis kraugerių krikščionimis tesivadinančių; vienok ateis amžius, ateis kartos, kurios gėdinsis tokių neteisybių ir stebėsis į aklybę svieto tų amžių» [11].

Sulig Vytauto mirtimi maždaug, kada kryžiuočiai dingsta iš istorijos akiračio, Daukanto istorijos tonas kitėja. Į pasitraukusių kryžiuočių vietą ateina lenkai. Bet Daukantas šiems nėra toks nenumaldomas priešas, kaip vokiečiams. Jis nežiūri jau taip tragiškai ir į uniją su lenkais. Taip antai, po Jogailos vedybų ir vainikavimosi Krokuvoje «lietuviai — kaip jis rašo — džiaugėsi antras nuduomes Lenkų buveinėje gerdami» [12].

Tik kur lietuviai kivirčijosi su lenkais, kaip, pav., Lucko suvažiavime, jis stipriai laikė lietuvių pusę. Dėl ginčo Lucko suvažiavime Vytauto vainikavimo klausimu jis reikšmingai pastebėjo: «Tiek likosi, jog Vytautas neantsimovė Lietuvos karuna, bet ką nuveikė tuomi lenkai, negu tai, jog per 400 metų išdildė lietuvių būdą, paskui gudai abejus prarijo: lietuvius užvargusius, lenkus išlepusius» [13]. Liublino sutartis, lenkų vadinama Unija, kuri, kaip žinome, lietuviams buvo primesta, atimant iš jų didelius žemės plotus, mūsų autoriaus ne be kartėlio sutinkama. Jam ji Lietuvos žlugimo pradžia, jo taip

[11] *Istorija*, I, 252 p.
[12] *Istorija*, II, 174 p.
[13] *Istorija*, II, 274 p.

nusakyta : « Ir taip nuo tos vienybės, išmirus kilčiai Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, prasideda yros Lietuvos tautos, apie kurias ateinančioje dalyje tos knygos regėsime » [14]. Tad Daukantas nelaužė plunksnos ant Zigmanto Augusto karsto, kaip darė jo bendralaikis ir draugas Narbutas. Jis galvojo kaip ir dabartiniai istorikai, būtent, lietuviai, nors ir turėjo bendrą valdžią su lenkais, tačiau « savo ypatingais įstatymais senu būdu dar rėdėsi » [15]. Deja, jam neteko aprašyti šios savaimingos ir irstančios Lietuvos po Liublino sutarties.

Pagaliau apibūdinsime trečią ir geriausiai žinomą mūsų istoriko veikalą: *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių.* Tai vienintelis jo paties išleistas veikalas (pasislėpus po Jokūbo Laukio slapyvardžiu, 1845). Vėliau (1892) jo leidimą pakartojo Amerikos lietuviai, 1935 m. išleido mokykloms pritaikytą J. Talmantas ir šį leidimą pakartojo Čikagos Morkūno spaustuvė (1954). Tad turime net 4 *Būdo* leidimus.

Prieš gvildenant tą kūrinį pravartu pasekti paties Daukanto pasisakymas dėl jojo viename laiške Narbutui. Jis rašo : « 1845 m. išėjo knyga apie senovės lietuvių papročius žemaičių kalba. . . . joje yra mitologijos skyrius, kuris gali būti naudingas Tamstai ; matysi, kaip supranta senobės padavimus tikras lietuvis, kuriam kalba buvo vadovu » [16]. Kaip matome, net ir laiške draugui jis nepasisako esąs knygos autorius. Taip daro, aišku, cenzūros bijodamas. Dėl tos pačios cenzūros, atseit, valdžios baimės, jis uoliai slėpė savo autorystę visuose raštuose ir pasirašinėjo vis naujais slapyvardžiais. Tad visai teisingas mūsų žinomas literatūros istorikas V. Maciūnas, kai jis LE. straipsnyje apie Daukantą iškėlė šį dalyką ir pirmas paneigė kažkieno paleistą mintį ir dar vis kartojamą, kad Daukantas rinkosi naujas slapyvardes parodyti prašalaičiams Lietuvoj esant nemaža autorių. Kad ne ši, o Maciūno nuomonė teisinga, galima būtų patvirtinti dar kitomis laiškų Narbutui vietomis. Jos rodo mūsų istoriką buvus baugų, neryžtingą ir vis prislėgtos nuotaikos. Daukantas, kaip iš gausių prof. Ivinskio minėtame straipsnyje duotų jo raštų ištraukų aiškėja, buvo tikras bėdžius, visuomet skundęsis savo nedalia, lyg « veltšmerco » dvasios apsėstas. Gal jo meto politiniai įvykiai ypač Lietuvoje, kaip 1831 m. sukilimas, Vilniaus universiteto uždarymas, filaretų ir filomatų bylos, pagaliau visą Rusiją sukrėtęs dekabristų sukilimas ir po jo sekusi mikalojiška reakcija paveikė ir Daukanto nuotaiką. Žodžiu sakant, jo būdas ir aplinka vertė jį būti atsargų ir slėptis su savo lietuviškais darbais.

Grįžtant prie Daukanto *Būdo* tenka iš pat pradžių pasakyti, kad ši knyga nėra istorinis kūrinys tikra to žodžio prasme. Tą jau

---

[14] *Istorija*, 11, 519 p.
[15] T. p.
[16] *Mūsų Senovė*, I (1922), 770 p.

nuo senai prigijusią nuomonę teisingai pažymėjo ir mūsų uolusis laikraštininkas J. Miškinis *Dirvoje* (1964, XI, 25 d.) straipsnyje apie Daukantą. Bet pati pasirinkta tema yra perdėm istorinė ir jos objektas yra lietuvių tautos vidaus gyvenimo istorija. Daukantas čia stengėsi pavaizduoti lietuvių kasdieninį gyvenimą su jų papročiais; jų visuomeninską, ūkišką ir politišką santvarką, net jų pagonišką tikybą ir pasaulėžiūrą. Bet *Būdui* trūksta vienos istoriniam veikalui būtinos ypatybės — laiko perspektyvos. Būdas parašytas beveik be kronologijos, ir jo aprašytas visuomeninis lietuvių gyvenimas lyg tinka visiems laikams, neišskiriant nė dabarties. Taip pat Daukanto minimi šaltiniai iš įvairių laikų dažnai į krūvą sujaukiami ir visi naudojami kokio laiko vaizdui pagrįsti. Tiesą pasakius, Daukantas ne tiek jau laikėsi šaltinių ar šiaip autorių liudijimų. Jis naudojo savo lakią vaizduotę ir pagal ją kūrė laisvų ir laimingų lietuvių buitį. Tuo būdu gavosi gražus senovės lietuvių gyvenimo, jų visuomeninės santvarkos ir aplinkos paveikslas. Ypač įspūdingas girių aprašymas, tikra poezija prozoje, kurią galima lyginti su Ad. Mickevičiaus ir A. Baranausko panašiais poetiškais vaizdais. Atrodo, Daukantas visa savo siela bus buvęs suaugęs su giria ir čia, gal būti, išėjo aikštėn jo paveldėta giminės dalis (mat, jo tėvas ir senelis, kaip jis laiške rašo [17], miške gyveno). Iš čia suprantama, kodėl Daukanto girios geriausiai žinomas jo *Būdo* skyrius ir į skaitymų knygas dažniausiai įtraukiamas.

5. S. Daukanto Istorijų Vedamosios Idėjos Ir Jų Reikšmė

Apmetus trumpu žvilgsniu Daukanto istorinius kūrinius, pravartu paryškinti kai kurias vedamąsias idėjas jo istorijografijoje.

Daukanto istoriniuose veikaluose pirmiausiai prasikiša pagrindinis tikslas — parodyti lietuvių tautos didybę praeityje. Galimas daiktas, kad tuometinė aplinka, ypač Vilnius, kur vyraujanti bajoriška lenkiška ir rusiška visuomenė, nusigręžusi nuo lietuviškos liaudies ir ją baudžiavos jungo lyg kokios stigmos paženklintą paniekoje laikė, pažadino tam žemaičių jaunuoliui vidujinį pasipriešinimą. Iš pasipriešinimo dabarčiai jam kilo didingas tautos praeities vaizdas, kuris ir kitiems jo tėvynainiams žemaičiams nesvetimas buvo. Šiam tautos didybės vaizdui iškelti jam gražiai derėjo tuo metu madingas neoklasicizmas, pagal kurį laikyta gražu ir didinga kas syja su klasikiniu pasauliu.

Daukanto tikslui — gretinti lietuvius net su senąja Roma gražiai tiko tada paplitusi (aišku, klaidinga) pažiūra, kad germanų giminė heruliai (Daukantas juos sulietuvino ėjuliais) lietuviai buvę. Esą, ta giminė, Odoakro vedama, užėmė Italiją su Roma (476 m.)

---

[17] Žiūr. Z. Ivinskis, Aidai,1964, 9 nr. 386 p.

ir ją valdė 14 metų (iki 490). Šiuo « faktu » remdamasis, Daukantas ir pabrėžė lietuvių didybę praeityje akivaizdoje jų niekingos buities dabartyje. Štai jo *Darbuose* skaitome: « Kiekvienas, sakau, neatsidyvis, jog lietuviai, žemaičiai, prūsai, latviai, turėję pažines su kartaginiečiais, kariavę daugiau nei 300 metų kruvinai su gotais, valdę ant galo 14 metų pačią Romą, buveinę pasaulio, šiandieną patys tapo svetimųjų valdomi ir visų neapveiziami » [18].

Antra vedamoji idėja jo istorijose yra senųjų lietuvių laisvė. Be abejo, šios laisvės minties šaknys glūdi ano meto vakarietiškuose mokymuose, kilusiuose ypač ryšium su Prancūzų revoliucija. Šioje vietoje visai teisinga ir M. Lukšienė, kai ji S. Daukanto išgarbintoje senovės lietuvių laisvėje įžiūri « prancūzų buržuazinės revoliucijos atgarsius » [19]. Senovės lietuvių laisvė, jo mėgiamu žodžiu tariant, « aukso liuosybė » jam buvo tiesiog magiškas žodis. Jis jį istorijų puslapiuose daug kartų linksniavo ir visokeriopai nusakė. Dėl jo perdėtai liaupsintos laisvės jo visą istorijografiją tiesiog galėtume pavadinti senųjų lietuvių laisvės apoteoze.

Senovės lietuviai laisvai ūkininkavo, pasiimdami iš niekam nepriklaususios žemės kiek tinkami. Jie kūrėsi sau atskirai sodybas, kad ir netoli kits nuo kita. Kaip jie buvo laisvi, taip jie buvo ir lygūs. Jie niekam mokesčių nemokėjo, duoklių nedavė ir rinkliavų nežinojo ir todėl jiems net pinigai nebuvo reikalingi. Bet keistas dalykas — šioje lygiųjų ir laisvųjų žmonių bendruomenėje buvusi vis dėlto vergija. Vergais tapdavo karo belaisviai, nusikaltėliai ir prasiskolinusieji. Tačiau jų vaikai vėl laisvi būdavo.

Ta laisvųjų ir lygiųjų bendruomenė negyvenusi be valdžios. Ji turėjusi vyriausybę jos pačios rinktą. « Ne kiltis, ne turtai, bet išmintis ir dorybė, nuo visų pritirta, kiekvieną į vyriausybę kėlė, nes visi lygi buvo » [20]. Savo išrinktiesiems, istoriko diduomene vadinamiems, lietuviai vis dėlto kiek patarnaudavo. Jie duodavo jiems « truputį javų, kailių ir retai pinigų ». Tačiau žmonės nebuvo jiems įpareigoti. Jie jiems davė duokles lyg atsidėkodami dėl to, « jog jie vyresniaisiais būdami ir ūkę rėdydami, laiko neturėjo duonos sau užsidirbti » [21].

Kai Daukantas taip garbino senųjų lietuvių laisvę bei didybę ir jų padėtį laikė priešprieša jo meto baudžiavai, tai, rodos, jam būtinai turėjo kilti klausimas, kaip ta « šlovingoji liuosybė » išvirto į dabartinę baudžiavą. Veltui ieškotume jo istorijose bandymo atsakyti į šį klausimą. Atrodo, mūsų istorikas nesigilino šiuo klausimu į vakarietišką istorijografiją, kuri, kalbėjusi apie senovės tautų, ypač ger-

[18] M. Lukšienė, t. p. 47 p.
[19] M. Lukšienė, t. p. 17 p.
[20] *Būdas*, 55 p.
[21] *Istorija*, 1, 107 p.

manų, laisvę ir lygybę, aiškino taip pat luominės visuomenės ir baudžiavos kilmę. Iš šios vakarietiškos istorijografijos kilo socialistinė marksistinė istorijos samprata, perėjusi į dabartinį marksistinį leninistinį mokslą. Šis mokslas taikomas mūsų praeitį aiškinant žinomoje V. T. Pašutos Lietuvos istorijoje, su didele erudicija ir giliu kritiškumu parašytoje.

Negali sakyti, kad Daukantui nežinomas būtų mokslas apie luominės visuomenės atsiradimą. Štai jis vienoje vietoje sako: « Taip pagal žmogaus būdą visi žmonės liuosais turėjo gyventi, vienok didžturčiai visados neturtinguosius vergė » [22]. Tai trumpa Daukanto užuomina apie luomus ir ryšium su tuo apie vergijos ir nelygybės šaknis. Rodos reikėtų laukti, kad iš to teiginio mūsų autorius ves nelaisvės ir nelygybės kilmę iš lietuvių visuomenės buities raidos. Bet jis to nedarė. Šiuo atžvilgiu Daukantas skyrėsi nuo savo didelio tautiečio A. Baranausko, kuris giesmėje « Dainų dainelė » taip svajojo apie seną Lietuvą:

Žmonės laimingi buvo turtingi,
Niekur nebuvo vergijos.
Vieni didžiūnai buvo galiūnai
Ant vyresnybės išrinkti,
O kiti saldžios klausė jų valdžios.
Visi mažiukais vadinti.

Šiais nuoširdžiais ir paprastučiais dainelės žodžiais dainius išreiškė tą daukantišką mintį apie senųjų lietuvių laisvę ir laimę, kas rodo, jog ir jam nebuvo svetima ta visuotinai paplitusi nuomonė apie primityvių tautų laisvą buitį. Bet čia pat seka antras dainos posmas, kur jau pasigirsta kita gaida:

Amžiai sukako, kaip seniai sako,
Ir kitaip virto Lietuva:
Augo didžiūnai, augo galiūnai.
Žmonės vergijon pakliuvo.

Šioje vietoje poetas jau kalba apie luominės visuomenės ir vergijos kilmę iš vidaus gyvenimo raidos.

Daukantui, kaip matėme, ši mintis svetima ir jis ieškojo baudžiavos šaknų už Lietuvos ribų. Tai aiškėja pirmiausiai iš jo laiško Narbutui, kur jis puola vilnietį profesorių Jaroševičių, kalbėjusį apie baudžiavą senoje Lietuvoje, kokia esanti šiandieną. Pasak Daukantą, tai esanti didžiausia klaida, ir čia pat priduria: « Lenkai mums atnešė valdžios oligarchiją ir valstiečių baudžiavą, kas tų dalykų nežino, netu-

[22] *Būdas*, 7 p.

rėtų ir pasakoti tuščių 15 ar 16 a. kronikininkų pasakojimų »[23]. Kiti baudžiavos nešėjai į Lietuvą ir į jos kaimynus buvo vokiečiai ir krikščionys, apskritai. Apie tai jis tiesiog ar netiesiog dažnai užsiminė savo raštų puslapiuose. Įspūdingai, pav., jis kalba, kaip vokiečiai vergė žemaičius juos kurį laiką valdydami. Dar aštriau jis pasisako prieš vokiečių prūsų ir latvių — jis juos laiko lietuviais bei žemaičiais — pavergimą. « Štai taip vokiečiai, įvardavę lietuvius ir žemaičius parusnėje ir padauguvyje krikščionimis, užėmė jiems varu ir pasala jų pilis, valsčius ir turtus, paliko juos laukuose lydimų plėšti... kurie kruviną prakaitą dieną ir naktį braukdami, amžinoje tamsybėje sulyginti su arkliu ir kitu bestija, jiems turėjo vergauti »[24].

Mūsų tarybiniai istorikai iš panašių krikščionis pliekiančių Daukanto pareiškimų išveda, kad jis be vokiečių ir šiaip krikščionių smerkė dar ir popiežių skatintus žygius prieš lietuvius. Tai daro, pav., M. Lukšienė ir J. Žiugžda[25]. Jei dėl ordino bei krikščionių smerkimo nieko negalima prikišti, tai dėl popiežių gretinimo su jais istorinės tiesos vardu turėtume protestuoti. Tiesa, Daukantas dažnai atpasakojo popiežių bulių, raginusių krikščionis eiti į kryžiaus žygius prieš pagonis lietuvius, turinius, bet jis jų nekomentavo. Tai nuostabus susilaikymas, ko jis kitu atveju nedarė. Matyti, jo tikinčiojo krikščionies jausmas sulaikė jį nuo popiežių smerkimo, tad ir nuo bulių komentavimo. Jei tarybiniai istorikai atidžiai skaitė Daukantą, jie turėjo tai pastebėti ir nemaišyti popiežių su jo koneveikiamais vokiečiais krikščionimis.

Pabaigoje pravartu pakalbėti apie Daukanto kūrėjo asmenybę, kiek ji aiškėja iš jo istorijų. Iš jų sprendžiant Daukantas turėjo būti jausmingas, kupinas entuziazmo žmogus, svajotojas, su lakia ir plačia vaizduote. Jausmas ir vaizduotė viršijo jo protą ir vadovavo jo kūrybai. Suprantama, kodėl jo veikalams trūksta kritiškumo, gilesnio šaltinių bei literatūros nagrinėjimo ir blaivaus istorinės tikrovės vertinimo. Būdamas ne tiek galvotojas, kiek svajotojas, jis sukūrė istorijas, kur mokslas sumišęs su laisva menininko kūryba. Negali sakyti, kad jis būtų išradinėjęs faktus. Jis juos ėmė iš šaltinių ir literatūros ir, neperkošęs jų per kritikos koštuvą, darė iš jų toli siekiančias išvadas. Jis dažnu atveju « papildydavo » juos skaitytojams žavėti ir jiems kvėpti tautinės didybės ir meilės jausmą. Tam galui derėjo jo veikaluose įvesti monologai, k. a. Krivio Krivaičio kalba ar Rimgaudo prieš Šiaulių kautynes, ar net žemaičių kunigų, kai jų kraštą Mindaugas kryžiuočiams pavedė.

---

[23] *Mūsų Senovė* (1922) I, 749 p.

[24] *Istorija*, I, 476 p.

[25] Daukantas « pasmerkė Romos popiežiaus talkininkavimą užsienio grobikams ». J. Žiugžda, *Lietuvos TSR istorija*, I, 435 p.

Trumpai užsimintas Daukanto būdas dar geriau paaiškės sugretintas su Valančiaus, taip pat istoriko, asmenybe. Kai lyginama Valančiaus *Žemaičių Vyskupystę* su Daukanto istorijomis, pastebima didelis skirtumas. Valančiaus veikalas yra realaus proto, gyvenimą pažįstančio ir jį kritiškai vertinančio istoriko darbas. Jis paremtas šaltiniais, kritiškai nagrinėjamais. Autorius neleidžia žaisti savo vaizduotei ir nenutolsta nuo šaltinių. Kas yra padavimas, legenda, jis tuo ir žymi. Pav., garsusis Šiluvos stebuklas jo tariamąja nuosaka atpasakojamas. Neveltui Valančiaus veikalas, vieno Raseinių apylinkės dvarininko išverstas į lenkų kalbą, išleistas Krokuvos mokslų akademijos. O jam gan palankią prakalbą parašė labai žymus lenkų istorikas St. Smolka.

Iš Valančiaus ir Daukanto kūrybos sulyginimo aiškėja, kodėl vyskupas nespausdino *Žemaitiškos istorijos.* Jam ji negalėjo rodytis tikru mokslo veikalu. Yra paplitęs Valančiaus Daukantui sviestas priekaištas: «Ar girtas buvai, kai tai rašei»? Tegul tas smerkiamas žodis bus ir pramanytas, tačiau jis būdingas Valančiaus istoriko kritiškumui.

Šių dienų laiko perspektyvoje mes negalime būti tokie kritiški Daukanto veikalams, kaip Valančius. Turime atminti, kad jis ėmėsi rašyti istorijas ne tiek praeičiai pavaizduoti, kiek įkvėpti tėvynainiams tautinės didybės ir savigarbos jausmą. Jo laiko paniekintos ir jau kai kieno laikytos nykstančios tautos vaizdas įkvėpė jaunam studentui mintį parodyti tautiečiams, kad jie nėra jau tokie beverčiai, kokiais laikomi. Štai tuo pragmatiniu tikslu Daukantas nuo pat pradžių tapo brangus lietuviams ir ne vienam jų pirmomis gimtąja kalba parašytomis istorijomis žadino tautos meilę. Tuo būdu jis paruošė dirvą aušrininkams, nors pats dar nebuvo aušrininkas. Prisimindami jo mirties šimtmetines, turime pagerbti jį ne tiek dėl mokslininko, kiek dėl literato nuopelnų. Jo istorijos nėra mūsų praeities tyrinėjimų vadovais. Bet jos palieka ant istorinio pagrindo sukurtais patriotinės literatūros kūriniais. Tad Daukantas tikrai gali būti vadinamas pirmuoju tautiniu lietuvių istoriku.

SMALENSKO KORIDORIUS IR KAS JAME ĮVYKO PRIEŠ 450 METŲ TIES ORŠA

Gen. St. Dirmantas

A. TRUPUTIS ISTORINĖS GEOGRAFIJOS IR GEOPOLITIKOS

Naminė geografija. Tikiuosiu, Smalenską visi žinome. Dažnam, jau ne Lietuvoje gimusiam, jaunesniam skaitytojui tuojau kils klausimai: o kas toji, gan lietuviškai skambanti, Orša? ar tai kokia mūsų upė? ar miestas? kur ji yra?

Dauguma senesniosios kartos tautiečių žino. Bet tenka kiek priminti, paaiškinti, papildyti. Kad ir jaunieji žinotų.

Man, Lietuvos žemės sūnui, gimusiam ir gyvenusiam tėvynėje dar XIX a., skambus vietovardis Orša jau buvo kiek anksčiau žinomas, negu apie jį buvau kur perskaitęs, mokykloje išgirdęs, kokiam žemėlapyje užtokęs ar pro tą vietą pravažiavęs.

Senovės lietuviams Orša dar buvo Lietuvos žemė. Kad ir jos pakraštys. Vitebsko palatinato-karvedijos Oršos pavieto žemė buvo DLK ribose nuo Gedimino laikų iki pat 1772 m. Todėl net po šimto metų rusų vergijos žemaičių bajorai Oršos dar nebuvo pamiršę. Be ne pirmoji mano žinia iš naminės geografijos, dabar sakytum, tėvynės pažinimo, apie Lietuvos kelius lietė Oršą. Ir dabar prisimenu iš jaunų dienų žemaitiškai-lenkišką sklandų posakį: «Koło Vitepska droga kiepska, koło Minska — droga svińska, a tam gdzie Orša — droga ješče gorša». Tikuosiu, versti netenka. Buvo Lietuvoje ir dar blogesnių kelių, pav., pagal Pinską. Bet po 1569 m. unijos tenai mūsiškiai rečiau nukeliaudavo. Jei bent lenkams padėti prieš kazokus ir turkus kariauti. O pro Oršą lietuviai traukė Maskvos link nesuskaitomus kartus. Seniau — kaip laisvi kariai, vėliau — mokslo bei darbo, o po 1831, 1863, 1940, 1945 metų ir šiomis dienomis — kaip vergai. Pro Katyną, Červenę į Maskvą, Vorkutą, Sibirą, Kazakstaną...

Įdomus gamtos ir žmogaus sudarytų linijų mazgas.

Plote tarp Oršos-Dubrovnos-Smalensko ir Veližo-Suražiaus-Vitebsko bei Ulos praeina kelios svarbios linijos. (Žr. III lent. Nr. 4).

Seniausia jų — tai paskutinio ledyno prieš 50 000 ar 20 000 metų pietinė riba.

Trys didžiosios Rytų Europos upės Dauguva, Dniepras ir Volga prasideda neaukštame Valdajų iškilume ir jų ištakos-pradžios randasi visai netoli viena nuo kitos. Taip, nuo Dauguvos-Dvinos ištako Dvineco ežero iki Volgos pradinių ežerų yra vos keliolikos km atstumas. Ten yra ir bendras taškas-mazgas trijų vandenskyrų ar vandentakų linijų, kurios skirsto trijų jūrų — Baltijos, Kaspijos ir Juodosios, ar kitaip upių : Nemuno ir Dauguvos, Volgos ir Dniepro baseinus. Dauguva bare Veližas-Ula o Dniepras — Smalenskas-Orša abi teka beveik lygiagrečiai į PV. Kiek piečiau Ulos Dauguva ima ŠV kryptį Rygon o Dniepras nuo Oršos leidžiasi tiesiog į pietus Kijevo link. Sakytam rajone tarp upių yra iškiluma, kurios nugara ir eina vandenskyra daug arčiau Dniepro. Nes šis čia jokių žymesnių intakų neturi o tuo tarpu Dauguvon inteka apie šimto km ilgio upeliai Kasplia ir Lučesa.

Didysis Rytų Europos vandens kelias.

Žiloje ir ne taip žiloje senovėje tolimesnei kelionei pagrindiniai keliai būdavo upės. Bet jei tų upių kryptis buvo priešinga keliavimo krypčiai, tai upės tapdavo rimta kliūtimi. Ypač kariuomenei bei pirkliams. Tik totoriai ir kitos primityvesnės tautos mokėdavo persikelti net per plačiąsias upes. Ypač Rytų Europoje dėl stokos akmenų pastovių tiltų ilgai neturėjome o geležiniai atsirado ir vėlokai — tik mano amžiuje. Ilgą laiką Rytų Europoje stambią reikšmę turėjo didžiųjų upių ir ežerų Šiaurės-Pietų vandens kelias, man nuo jaunų dienų žinomas vardu « Iz Variag v Greki ». Tai buvo prekybininkų ir karių kelias, jungiąs Balto-Skandijos kraštus su tolimąja pietų Bizantija ir net dar tolimesne garsiąja Genuja. Jis ėjo nuo Juodųjų jūrų Dniepru aukštyn tarp tada beveik neapgyventų stepių iki Kijevo ir toliau tarp miškų bei balų iki Oršos ir Smalensko uostų. Prekybininkas, laimingai nugalėjęs garsiąją kliūtį — skaitlingus Dniepro slenksčius, ir norėdamas tęsti kelionę nuo sakytų uostų toliau šiaurės kryptimi, turėjo Oršoje ar Smalenske prekes iš laivų pakrauti į vežimus ir, kad ir nepertoliausiai, keliauti skersai vandenskyrą arkliais. Čia kelias šakojasi. Norįs patekti Rygon iš Oršos sausuma pasiekdavo upelį Lučesą I-ją (seniau Laukesa) ir ja — Dauguvą ties Vitebsku. Bet didesnis judėjimas ėjo rytine kelio šaka : nuo Smalensko sausuma iki Kasplios, ja — į Lovatės upę ir pro Didžiuosius Lukus į Ilmenio ežerą, prie kurio garsusis, tikrai didysai Didysis Naugardas, plačios ir turtingos prekybininkų respublikos sostinė. Iš čia Volchovo upe bei Ladogos-Nevos ežeru, Neva upe ir Suomių įlanka — Baltija Gotlando salos link ar Švedijon, į variagų kraštą, prie Upsalos. Viso šio kelio ilgis nuo jūrų iki jūrų a 1500 km, o upių vingiais kiek daugiau. Nuo D. Lukų uosto galima buvo pasiekt Suomių įlanką kiek trum-

pesniu keliu : keliasdešimt km sausuma iki upės Maudava ar Mudava * (dabar Velikaja), ja iki Pleskuvos-Pinkios-Pskovo ežero ir to paties vardo respublikos sostinės-uosto, toliau Peipuso-Peipsi ar rusų pramintu Čudų ežeru ir Narvos upe pro to paties vardo miestą su dviem pilim į Suomių įlanką.

Reikia atminti, kad anais laikais mūsų upės ir upeliai buvo žymiai vandeningesni. Tokioje Dauguvoje ties Polocku vandens horizontas laikėsi apie I, 5 m aukščiau negu mūsų laikais. Todėl Polocką pasiekdavo didoki laivai ir net savo herbe jis turėjo laivą burinį.

Prekių apyvarta, sandėliai, muitai, transportas arkliais ir k. prie prekybos kelių suteikia turtus ir galią. Todėl prie šio didžiojo upių kelio ne vien šiaurės dalyje susikūrė turtingos respublikos, bet ir pietinėje dalyje jau IX šimtmetyje klestėjo skandinavų-variagų sukurtoji didžioji ir galingoji Kijevo Rusės valstybė o pajūriais visa eilė turtingų prekybininkų graikų ir genujiečių kolonijų-uostų. Todėl natūralu, kad šio didkelio viduryje jau XII a. susikūrė valstybės : *Polocko* su miestais Vitebsku, Pinsku ir Minsku bei *Smalensko* su Orša, Viazma ir Toropecu.

Šį kelią pirmas kartografavo lietuvio inžinieriaus Gedkanto kolega prancūzas Viliamas Le Vasseur de Beauplan. Dniepro dalis atvaizduota pridėtiniam 1613 m. Radvilų-Makovskio DLK žemėlapyje.

Kita V. - Europos svarbioji susisiekimo linija.

Beveik statmenai Š-P didžiajam upių keliui per Oršą ir Smalenską nuo XII iki XX a. ėjo ir svarbią rolę lošė jau ne gamtos, o žmonių sukurtoji politinė linija-kryptis-ašis : *didysis sausumos Vakarų-Rytų traktas* Vilnius - Maskva ; apie 800 km ilgio. Šiuo sauskeliu keliauti nekliudė nei Dauguva nei Dniepras, nes jis galėjo eiti šių upių vandenskyra. Tikrumoje, vėliau traktas Oršoje persimesdavo į Dniepro kairįjį krantą, nes tame pat krante buvo ir Smalenskas. Taigi abi stambios kelių arterijos kirtosi beveik stačiu kampu Oršos rajone. O visas tarpas tarp lygiagrečiai tekančių upių su jų uostais-miestais-tvirtovėmis geopolitikų iš seno tapo pavadintas *Smalensko koridorium* ar *Smalensko vartais*. Koridorium todėl, kad, kaip ir kiekvienam koridoriuje, čia patogu judėti viena kryptimi : Vilnius-Maskva, o užtinkame kliūčių keliauti kita kryptimi-Juodoji jūra-Baltija.

Dėl tos *mazginės padėties* koridorius įgavo ne tik svarbią prekybinę ūkinę reikšmę, bet ir politinę. Ypač po to, kai susiformavo XIV ir XV amžiuose dvi galybės : Vakaruose DLK o Rytuose DMK. Kas valdė koridorių, tas buvo šeimininkas, nes turėjo savo rankose abu

*) Žr. Čikagoje 1956 m. reprodukuotą žemėlapį Regni Poloniae et Ducatus Lithvaniae, Voliniae ... per F. de Wit, Amstelodami.

keliu ir prie jų natūraliai gravituojančius prisietus plotus-baseinus. Todėl koridorių išlaikyti ir apginti čia buvo pristatyta visa eilė sutvirtintų miestų, pilių, tvirtovių, drūtviečių, gintuvių.

Kaip kad koridorius buvo mazgas ir raktas abiem didkeliam, taip jame stipriausias ir turtingiausias, tada jau iki 80.000 gyventojų išaugęs, storų gynybos mūrų daugiabokštis šešių vartų miestas-uostas-tvirtovė Smalenskas buvo lyg citadelė ir bokštas su vartais visai siaurumai. Užvaldyti Smalenską buvo lygu užvaldyti visą koridorių, o per jį didžiulius Rytų Europos plotus ir jų gyvybines arterijas. Iš čia tai vaizdingas terminas « Smalensko Vartai ». Vienam ar kitam varžovui persiveržus per Smalensko vartus buvo atviras kelias toliau. Žr. II lent. Nr. 2 ir žemėlapį I lent.

Lietuviai jau Gedimino laikais užvaldė pusę koridoriaus su Orša ir Vitebsku. Algirdas juo pakartotinai nužygiuodavo iki Maskvos. Bet tik Vytautas D. galutinai pajungė Smalensko kunigaikštijos žemes, ir tas jam leido sukurti didžiulę imperiją. Nes Kijevas priklausė Lietuvai nuo Algirdo laimėjimo prieš totorius ties Mėlynaisiais Vandenimis 1362 m., o šiaurinės Pskovo ir D. Naugardo respublikos ir buvo priverstos paklusti Vytauto galiai. Vytautas D. nustūmė valstybės sieną toli Maskvos link į Rytus, net už Viazmos. 1959 m. rusų mokyklinis istorinis atlasas rodo, kad 1355-1377 m. Lietuvai priklausė visa Rževo apylinkė su Volgos ištakų ežerais. F. de Wit žemėlapy į PR nuo Toropecų prie Dauguvos pradžios randu vietovę « Ecclesia Vitoldi ». Imperija apėmė visą Dauguvos iki Daugpilio ir visą Dniepro baseinus ir dalį Volgos baseino. Čia siena ėjo Okos intaku Ugra, pačia Oka, prie kurios Kalugos * miestas, apėmė Liubutską ir kirto Upos upę tarp Odojevo ir Tulos miesto. Kai kurie žemėlapiai užgriebia net Tulą su apylinkėmis. Toliau siena ėjo į Pietus netoli Dono intako Nepridvos, kur 1380 m. Kulikovo lauke kniazius Dmitrijus Donietis su gediminaičiais Andrium Kuprotu ir Dmitru Karijotaičiu alias Bobroku sutriuškino chano Mamajaus kariauną ir tuo pačiu pradėjo nusikratinėti totorių jungo ir veržtis į Vakarus — spausti Lietuvą. Tuo tarpu Mamajaus sąjungininkas, kitas Gediminaitis, Jogaila, nors prižadėjęs padėti ir atžygiavęs šimtą mylelių ir beliko tik vienos dienos žygio atstumas, — bet likiminin mūšin nestojo. Neva dėl tikybinių skrupulų... Neatvykome pagelbon nė 1472 m. prie Okos. Panašiai ir Achmetas nesusilaukė mūsų karių 1480 m., kai įvyko prie Ugros jo ir Maskvos kariuomenių « didysai stovėjimas » (stojanie). Taigi tris kartus apvylėme. O 1480 m. Maskva nusikratė totorių jungo...

Du kariniai traktai vedė iš sostinės į Rytus. Vienas per Svy-

(*) Kai 1914 m. rudenį porą savaičiu ruošiaus Kalugoje su artil. brigada išvykti frontan į Rytprūsius, gerai prisimenu, miesto gyventoiai kitą miesto dalį už upės vadindavo « na litovskoj storone » t. y. lietuvjų pusėje.

rius, Pastovius, Polocką, Nevelį, Didž. Lukus, Toropecą, Rževą į Tverį. Su atšakomis į Šiaurę: nuo Nevelio į Pskovą ir nuo D. Lukų į D. Naugardą. Kitas — per Ašmeną, Kriavą, Molodečną, Minską, Borisovą, Bobrą, Oršą, Dubrovną, Smalenską, Dorogobužą, Viazmą, Možaiską per Poklonnaja Gorą Maskvos Kremliun.

Šiame kelyje išgarsėjo Vėdroša (1500), Orša (1514 ir 1564), Ula (1564, 1568), Časnikai (1564, 1567, 1568, 1580), Dorogobužas, Klušinas (1610), Borodino (1812) ir daug kitų mūšiaviečių.

Pradžioje dėl koridoriaus tarpusavyje varžėsi rytiniai slavai. Vėliau skersai jį žygiuodavo ir vandens didkelį užvaldė vikingai-variagai, o nuo XIII a. per jį toli prasiveržė lietuviai. Šiuo didžiai kruvinu keliu amžių slinktyje žygiavo rytų link kariaunos Gedimino, Algirdo, Vytauto, Kazimiero, Aleksandro, Žygimantų vedamos jų pačių ar etmonų Bielių, Kiškų, Ostrogiškio, kelių Radvilų, Žolkievskio, kelių Katkų-Chodkevičių, Sanguškų, Palubinskio, Gosievskio, Pacų, Sapiegų ir kitų.

Priešinga kryptimi, Smalensko link ir toliau į Vakarus varinėjo savo ordas Maskvos viešpačiai — Ivanai, Vosyliai, Aleksėjai po vada Bulhakovų, Golicų, Šuiskių, Chovanskių, Prozorovskių, Serebrianų, Ščenių, Suvorovų, Chruščovų o labai dažnai totorių, vokiečių, švedų ir kitokių nerusų vadų. Taip, pav. 1633/4 metais ties Smalensku greta vieno ruso randame tokias Maskvos vadų pavardes: Damm, Jacobi, Matisson, Lesley, Charles d' Ebert. O atmintinam jų 1654/5 metų žygiui, kai buvo paimti Vilnius, Kaunas ir Gardinas vadovavo Uruskan-murza-Čerkaskij. Jau tretysis šia pavarde totorių kilmės karvedys.

Tuo pačiu traktu paliaubų ir taikos metu be pirklių abiem kryptim keliaudavo tartis įgalioti derybininkai, pasiuntiniai su laiškais, turtingomis dovanomis, lydimi didžiuliais taborais su keliais šimtais žmonių. Kartais keliaudavo ir valdovinės nuotakos ryšius ir taiką nevisada sėkmingai sustiprinti.

Gėdingi žygdarbiai. Kariauta-kovota pagal anų laikų įpročius gana garbingai. Daug kraujo pralieta. Betgi tam ir yra kariai, kad esant reikalui lietųsi jų kraujas. Pasitaikydavo ir žiaurumų. Taip, Gudijoje susitepė lenkų etmonas, garsus Tarnovskis, iššudęs apie pusantro šimto belaisvių. Bet šlykščiausia tame ruože nekalto kraujo praliejimo vieta atsirado tik mūsų XX-am amžiuje. Tai KATYNAS. Jis visai netoli nuo Smalensko į Vakarus. Čia kruvinas tarptautinis, Hitleriui lygus kriminalistas, masių žudikas komunistų vadas Stalinas, XX-jo amžiaus Maskvos raudonas viešpats, išskerdė keliolika tūkstančių be mūšio surankiotų Hitlerio sumuštos lenkų armijos karininkų. Tai šaltai, komunistiškai suplanuotas genocido aktas sunaikinti tautos patriotišką elementą — karininkus. Sprendžiant iš pavardžių, nužudytųjų tarpe buvo kiek ir Vilniaus krašto lietuvių.

Antroji rusų komunistų gėdos vieta, pasauliui mažiau žinoma negu Katynas ar Lidice, tai į rytus nuo Minsko vietovė iš seno žinoma vardu Ihumenis. Komunistų ji pavadinta Červenė. Čia 1941. VI. 26-27 rusų

buvo iššudyta pora tūkstančių suimtųjų gudų, lenkų, lietuvių. Juos bolševikai savo nuo 1919 m. įpročiu be jokio karo buvo surankioję okupavus Lietuvą ir Gudiją. Be jokio teismo, vien enkavedistų nuožiūra. Neva kaip «liaudies priešus». Karui prasidėjus, juos iš kalėjimų pėsčius varė Rusijos «rojaus» gilumon. Vokiečių vejami, kad patiems būtų lengviau pabėgti, rusai nutarė juos visus, moteris ir vyrus «likviduoti». Pradžioje šaudė iš pistoletų pakaušin visus apsilpusius, nepaeinančius, atsiliekančius, o vėliau nakčia supyškino visą vorą iš kulkosvydžių. Net sargybiniai nukentėjo. Tik mažam skaičiui laimingųjų pavyko patamsėje tarp lavonų ir sužeistų išlikti gyviems tame pragare ir išsislapstyti čia pat prie kelio buvusiam miške. Vokiečių apklausinėti ir grįžę Lietuvon, jie papasakojo ir aprašė tą, Stalino ištikimų budelių įvykdytą, pasibaisėtiną masakrą-skerdynę. Kai kurie išlikę iki šiai dienai gyvena laisvame pasaulyje mūsų tarpe ir yra gyvi liudininkai to bestiališko komunistų darbo. Apie šį genocido nusižengimą plačiau yra parašyta: Plk. J. PETRUIČIO, *Kaip jie mus sušaudė* (lietuvių, vokiečių ir anglų kalbomis), plk. J. TUMO, *Bolševikų kalėjimuose ir Červenės žudynėse* (*Karys*, 1957, devyniuose sąsiuviniuose, nuo vasario iki gruodžio m.) ir *Lietuvių Enciklopedijoje*, IV, 174.

Koridoriaus ir trakto reikšmė eina mažyn.

Po lemtingų mūsų istorijai 1385 metų, Jogailai nukeliavus į Krokuvą, sumažėjo valdovo interesas rūpintis ir ginti rytines žemes už koridoriaus. Ir atstumas iš Krokuvos žymiai padidėjo. Bepigu buvo lenkų 50-ai vėliavų per kelias dienas pasiekti Žalgirio laukus. Sunkiau Smalenską, Klušiną, Kremlių, Tušiną... Genialusis Vytautas dar sugebėjo. 1399 pralaimėjęs ties Vorskla, išlošė Žalgirio grumtynes ir po kelių metų į Juodąją jūrą įjojo... Bet jo įpėdiniai-brolis, vėliau Švitrigaila, Kazimieras, Aleksandras jau netesėjo. Kiek geriau sekėsi Žygimantui. Jogailaičiai paėmė kitą kryptį — į pietų vakarus. Pasiekė net Adrijos jūrą (žr. I lent.). Paskutiniam Gediminaičiui sekėsi dar sunkiau. Lietuvos bajorai jau nuo lenkų buvo išmokę vietoje kariauti — seimuoti. Klasiškas tam įrodymas 1562 «raitas seimas» stovykloje ties Vitebsku ir jų lauda — ultimatumas. Žygimantui Augustui pavyko be kraujo praliejimo vien tik karine demonstracija tam tikram laikui užkirsti Maskvai prakirsti koridorių prie Baltijos uostų. Bet jo žygis į Rytus pasiekė tik Radoškavičius... ir čia užgeso.

Po Liublino unijos, Krokuvai ir Vilniui nustojus būti tikromis sostinėmis o dvilypės Respublikos aktualia sostine tapus Varšuvai, Maskvos-Vilniaus ašis ir kelias nuo Minsko pasuko tiesiai Varšuvon pro Liet. Brastą. Po Andrušavo ir sudarius «amžinąją taiką» karai čia iki 1772 išnyko ir koridoriaus ruožas nustojo dalies savo taktinės ir strateginės reikšmės.

Jei Napoleonas dar žygiavo keliu Vilnius-Maskva, palyginti, siauroku ruožu, tai Hitleris jau smogė trimis pagrindinėmis kryptimis:

Tilžė-Kaunas-Leningradas, pagrindine — Varšuva-Balstogė-Orša-Smalenskas-Maskva ir Lvivas-Kijevas bei toliau į Dono platybes, Ukrainą ir Kaukazą. Pirmasis Pasaulinis karas koridoriaus visai nepasiekė. Karinės operacijos žymia dalimi tapo nukeltos į jūras ir orą. Kariuomenės jau dabar nežygiuoja arklių bei žmonių kojomis o geležinkeliais, automobiliais ir lėktuvais. Gi atominių bombų ir sprausminių raketų amžiuje karių vietoje oru skraidys žudančios milžiniškos galios atominiai užtaisai. Dideliam karui mūsų koridorius nustojo būti. Žr. II-III lent. Nr. 3 ir. 5.

Pamažu sunyko ir garsiojo vandens didkelio reikšmė. Atsirado naujos kliūtys — pietuose turkai, totoriai, Zaporožės kazokai. Šiaurėje — žlugus pirklių respublikoms, įsiviešpatavo Maskva ir Švedija, o vidurio dalį ilgai valdė Lietuva ir Lenkija. Prekyba tokiose sąlygose apmirė. Su laiku ir upės nuseko. Pristatinėta tiltų, plentų, geležinkelių. Pagaliau tolimesnių kelionių pačios susisiekimo priemonės atsiplėšė nuo vandens ir žemės ir pakilo į oro platybes. Tik II-jo Pasaulinio karo Stalino gynybos linija dar sekė nuo Kijevo Dniepru ir toliau upėmis iki Pleskuvos-Pskovo bei Peipuso ežerų iki Narvos ir Suomių įlankos. Ji buvo pralaužta centrinėje dalyje koridoriaus kryptimi, bare Vitebskas-Orša-Mogilevas. 1795 m. išnyko Rytų Europoje ir valstybinės sienos. Jos vėl atsirado po I-jo Pasaulinio karo. Bet neilgam: II-as Globalinis karas jas vėl panaikino.

Taigi didžiausią rolę koridorius karinėje srityje lošė XIV, XV, XVI ir XVII šimtmečiais. XVIII a. juo nepasinaudojo net švedų Karolis XII Didžiojo Šiaurės karo metu. Užtat Napoleono 1812 m. žygyje Maskvon ir atgal Vilnius-Maskva traktas buvo smarkiai ištryptas ir sukruvintas, o dėl Smalensko vartų ėjusios karštos kautynės. Jas kraujo ir kritusių kiekiu pralenkė tik prieš pat Možaiską garsaus vardo Borodino mūšiavietė. Kryptimi atgal visas trakto ruožas buvo ne tiek krauju nušlakstytas, kaip nusėtas iki pat Vilniaus sušalusių karių ir žirgų lavonais. Tenka dar paminėti Borisovą ir netoli jo Studianką, kur šalčių metu besikeliant per Bereziną nuskendo, sušalo ar kitaip žuvo keliolika tūkstančių žmonių.

Gyventojai koridoriaus rajone amžių slinktyje gerokai keitėsi. I-II mūsų eros šimtmetyje čia neva gyveno paslaptingi, tik iš vardo težinomi, narbonai. Dideli vėlesnių laikų iki VII a. tautų persigrupavimai šio rajono nepalietė. Avarai, gunai, kazarai, bolgarai, ostgotai o vėliau pečenėgai, polovcai (pagaliau totoriai) keliavo iš rytų į vakarus daugiau į pietus, žemiau 50 paralelės. Kurį laiką koridoriaus rajone iki XIV ar net XV a. ir kiek į pietų-rytus gyveno aisčių-baltų kiltis t. v. rytiniai galindai. Jie žinomi rusų metraštininkams vardu « Litovskoje plemja goliadj », « goljažje plemja ». Pradžioje slavų koridoriuje nebuvo: jie laikėsi kiek daugiau į pietus. Abu tie faktai dabarties slavų istorikų ir archeologų stengiamasi nutylėti. Rytinių galindų vakarų kaimynais pietuose buvo jotviai-

jotvingiai o šiauriau — aukštaičiai. Nuo v. galindų daugiau į rytus gyveno rytinių suomių-ugrų kiltys: meria, muroma, meščera, mordva, čeremisai (kitaip mariai) ir k. Dešimtame amžiuje Kamos žiotyse įsikūrė Volgos bulgarai o kiek vėliau ir truputį į šiaurę, aukščiau prie Volgos — Kazanės totoriai. Slavai čia atslinko iš pietų-vakarų. Normanams-variagams kolonizavus vandens didkelį ir suorganizavus Kijevo Rusės valstybę, aisčiai-baltai buvo perskelti, o pagal Dnieprą, Dauguvos aukštupį, Lovatę ir Volchovą paplito rytiniai slavai: šiaurėje — krieviai ar krivičiai, į p-v — dregovičiai ar drevlianai, pietuose — radimičiai o rytuose — viatičiai. Kijevo Rusės slavams susiskaldžius, vakarinė koridoriaus dalis įėjo Polocko o rytinė — Smalensko kunigaikštijon. Prasidėjo iki šiol vykstąs lietuvių-latvių slavėjimo procesas.

Atgimstant tautinei sąmonei, savaime kilo etnogenezės klausimas. Jau inž. T. Narbutas tą klausimą nagrinėjo savo devynių tomų veikale. Lyginant XIX a. lietuvių apgyventus plotus su milžiniškais plotais lietuvių sukurtos ir jų vardu pavadintos valstybės, savaime pradėta galvoti, kad gal senovėje lietuvių plačiau gyventa. Po inžinieriaus šį klausimą tyrinėjo lietuviai medicinos daktarai: Pietaris, Šliupas, Basanavičius. Prirašyta tomų tomai, klaidžiota ir dar klaidžiojama po visą Europą ir Mažąją Aziją. Bet tik kalbininkas K. Būga moksliškai įtikinančiai nušvietė įdomų klausimą, kaip plačiai aisčių gentys buvo įsikūrusios aplink dabartinį savo centrą. Nes tik filologų ir archeologų rankose yra šios, lig šiol pusiau paslapties, raktas. Daugiausiai padeda išaiškinti toponomastika. Ypač upėvardžiai. K. Būga moksliškai ištyręs daugybę vietovardžių aistiškos kilmės rado buv. gubernijose: Minsko 41, Smalensko 38, Vitebsko 22, Mogiliavo 7. Rytiniai galindai koridoriaus rajone XV a. nutautėjo, išnyko. Paliko mažiau pėdsakų, negu kovose išnaikinti jotvingiai-sūduviai. Vienok iki šių dienų išliko net ne specialistui lietuviškai skambantieji jų kadaise gyventų vietų upėvardžiai — Nara, Drutė, Protva, Ula, Upa, Narva, Laukesa (Lučesa, Lučica) ir k. ir miestovardžiai: Medinė, Katynas, Možaiskas, Suražas, Tverė, Viazma ir k. Sunkumą sudaro grąžinti pasikeitusiam vietovardžiui jo pirminę lytį. Pav., rodos nieko aistiško nėra dabartiniam Polocke, kurį gudai iki šiol vadina Polacak ar Palacak. Guli jis prie upelio latvišku vardu Palta (srovė), latgališkai Polota. Vardas taip buvo keičiamas: Paltesk, Polotesk, Polotsk, Polock. Panašiai: upė Drutė, miestas Drutesk, Drutsk, Druck; upė Sluča, miestas Slučesk, Slučsk, Sluck; Menesk-Miensk, Mensk, Minsk.

Kalbininkų K. Būgos, P. Būtėno ir kitų išvedžiojimus patvirtina naujausi tarptautiniai pripažintos pirmaujančios archeologijos ir etnologijos specialistės Dr. Marijos Alseikaitės-Gimbutienės tyrinėjimų rezultatai. Štai jos sudarytas žemėlapis, vaizduojąs baltų-aisčių tautų grupės gyvenamus plotus ankstyvajame geležies amžiuje (apie 500

metų prieš Kristų), t. y. dar prieš slavų veržimąsi į Pripėties ir viduriniojo Dniepro upyną (nuo pat Kijevo į šiaure). Iš žemėlapio matome, kad visas Smalensko koridoriaus rajonas tada buvo apgyventas «Juknovo» (tokia vietovė į š nuo Polocko) baltų grupės pasižymėjusios «lygaus paviršiaus keramika». Ši grupė labai artima Nr 6 «bruožėtosios keramikos» grupei, kuri sietina su lietuvių, žiemgalių, sėlių ir latgalių protaute. Nesvetima jai ir Nr 9 Milogrado grupė. Bet šioje jau II-I amžiais pasirodo baltų kultūrai svetimų tipų kapai ir sodybos. Tai pirmosios ankstybiausios slavų ekspansijos į šiaurę žymės. Žr. XII lent.

Tarp vietinių gyventojų įsikūrę atėjūnai-kolonistai neretai senų vietovardžių nekeičia, neperdirbinėja, o iš naujo savotiškai pavadina. Kartais seni žemėlapiai ar dokumentai leidžia susekti buvusį anksčiau vardą. Taip, pav., prie dabartinio Pskovo, seniau Pliskuvos ar Pleskuvos ežero inteka dabar upė vardu Velikaja (reiškia Didžioji) o seni duomenys rodo, kad tos upės vardas anksčiau buvo aistiškas: Mudava ar Maudava. Visokie miestavardžiai su rusiška pradžia «Novo» t. y. naujas pav. Novoaleksandrovsk, Novonikolajevsk, Novogeorgijevsk, Novorosijsk ir visi Novgorodai pav., Nižnij N., Velikij N., N. Volynskij, N. Seversk, Novogrod (į ŠV nuo Lomžos ties Narva-Narevu), mūsų Naugardukas (o iš dalies Kudirkos Naumiestis, seniau nuo įkūrėjo kar. Vladislovo jo vardu pramintas) — visi beveik šimtu nuošimčių liudija, esą įkurti ne senų gyventojų, o naujai atvykusių atėjūnų-kolonistų. Lig šiol D. Naugardo srityje esamieji milžinkapiai ir pylimai gyventojų yra vadinami «litovki» ar Litovskija mogily. Archeologai pačiam koridoriuje ir į V, o ypač į Š nuo jo, randa t. v. ilgų kurganų — pailgų piliakalnių kultūrą. Slavų ekspansija ėjo rytų ir ypatingai ŠR kryptimi, Volgos viršupio link. Vien iš pirmųjų rusų kolonijų šioje srityje ir buvo nerusiško vardo Maskva prie to paties pavadinimo upės.

Su laiku rytiniai slavai susimetė į tris grupes: vielikorosų (vėliau rusų) ŠR-se, vakaruose DLK-je gudų ar bielorosų ir vėliausiai pietuose susiformavo kazokų, ukrainiečių ar malorosų dabar jau tautos. Smalenskas buvo Russia Alba srityje. Šis miestas jau iš seno surusėjęs, o jo apylinkės baigiamos rusinti. Smolenskėnai, spėju, suviršk̃ino rytinius galindus, o polotėnai ar poločanai gerokai pastūmėjo į V aukštaičius bei jotvingius-net pasiekė jų sostinę Drohičiną. Gi abipus Pripėties vidurio dalinai jotvingių žemėje susiformavo Turovo-Pinsko (Pinesko) kunigaikštija.

XV a. panaikinus sritines kunigaikštijas ir sudarius jų vietoje administracines sritis vardu «žemė», Smalensko koridoriaus plotai įėjo į Vitebsko žemę su miestais Kopys, Druckas, Orša, Dubrovna, Siena, Vitebskas, Veližius, Usviate. Viskas tarp Šklovo pietuose ir D. Lukų šiaurėje.

Kalbų, tautų, tikybų ir valstybių sienos ruože Vilnius-Maskva buvo neryškios ir nepastovios. Žemės daug, gyventojų retai, tautinė sąmonė

neišsivysčius. Reikalavimai nedideli. Visiems užteko paprastų gėrybių gyvybei palaikyti. Sugyventa neblogai, taikiai maišytasi. Todėl niekam lik šiol nepavyko tiksliai šitame rajone išvesti-nubraižyti ribų tarp kalbų, tautybių ir vakarų bei maskvinės kultūros. Nes tos ribos čia sunkiai susekamos. Kiek ryškiau pasižymėjo tikybiniai skirtumai. Krikščionybė šiame rajone pradėjo plisti iš Bizantijos XI a. Bet vėliau visiems gudams patekus į DLK-ją, pradėjo atsirasti, ypač žemvaldžių-bajorų tarpe ir tarp jų pavaldinių nemažai katalikų. Vėliau gi buvo įvesta tarpinė tarp pravoslavų ir katalikų unijos bažnyčia. Bažnytinė unija turėjo liaudyje daug pasekėjų, bet Katrės II ukazu ji buvo panaikinta, ir jos šalininkai jėga buvo priversti tapti pravoslavais. Smalenske buvo įsteigta net katalikų vyskupija ir čia bei Polocke įsikūrė ir Katrės II-ios globoje ilgiausiai išsilaikė jėzuitai. Pragarsėjo jų akademija Polocke. Tai toliausias Europos rytuose veikęs katalikybės postas. Visgi vyravo pravoslavų tikyba. Dėl vyraujančios tikybos gyventojai buvo linkę Maskvos pusėn. Tik diduomenė ir bajorija, kad ir pravoslavai, gudai ar ukrainiečiai, dėl humaniškesnio DLK, palyginus su Maskva, režimo, save laikė litvinais ir buvo ištikimi DLK-jos patriotai. Jau Vytautui D. pakartotinai teko malšinti smalenskėnus. Visai rimtas sukilimas čia įvyko 1440 m. Todėl kritišku momentu čia buvo nesunku suorganizuoti sąmokslą Lietuvos ar Maskvos naudai: atsirasdavo vienos ar kitos galybės šalininkų pasiruošusių rizikuoti.

Visokios sienos, kaip didžiųjų karų frontai, čia eidavo vis meridiano kryptimi. P. Būtėnas teigia, kad savo laiku, rytiniams galindams baigiant nykti, aisčių-baltų ir rytinių slavų kalboskyros linija ėjo maždaug prisilaikant vandens didkelio. Įdomu, kad pačioje šiaurėje turime baltų vardu upę ir miestą Narvą, piečiau upę Pliusą, toliau minėtą aukščiau Maudavą, pro Polocką, Lučesą (Laukesą), į rytus nuo Minsko iki Kalno-Kolno š. Pripėties krante prie pat Turovo miesto.

Kas įdomaujasi šiais klausimais ir kam sunkiai prieinami veikalai K. Būgos, K. Stalšano (Latviešų un lietuviešų austrumų apgabalu likteni, Chicago 1958), M. J. Grinblat (K voprosu ob učastii litovcev v etnogeneze belorusov), ar P. Būtėno, — tepasiskaito Br. Kviklio *Mūsų Lietuva*, I t. 519 p.: Baltų tautų pėdsakai Gudijoje, ar *Kario* 1956 ir 1957 sąsiuvinius.

Valstybinės sienos koridoriuje ir bendrai ruože Vilnius-Maskva būdavo nepastovios, (žr. žemėlapį Nr 1, lent. I) Polocko ir Smalensko kunigaikštijų siena kirto koridorių nuo Oršos ŠR kryptimi. Polocką lietuviai pasiekdavo jau XII a. pabaigoje, o XIII a. jis pateko Lietuvos valdžion ir joje išbuvo, su pertrauka 1563-1579 metų, iki 1772. Daug kartų buvo Maskvos apgultas, bet vis išsilaikydavo. Tai turtingas Lietuvos prekybos miestas. Gediminas jau buvo užvaldęs Oršą ir Vitebską. Vytauto D. laikais 1403 m. Lietuvos siena pasiekė Maskvos upės ištaką paliai Možaiską, bet nuo pradžios XVI a. pradėjo trauktis vakarop. Ir siena nuolat svyravo retai kada pasistumiant atgal į rytus.

Ilgesnį laiką 1667-1772 m. siena skrodė koridorių pusiau : Smalenskas Maskvai, Orša, Vitebskas ir Vežižas — Lietuvai. 1772 m. Orša, Vitebskas ir Mogilevas (Gedimino riba) pateko Rusijai o po dvidešimt metų siena pasistūmėjo dar į vakarus iki linijos Daugpilis - Tverečius-Pastojai (Pastoviai) - Naročo ež. - Molodečna - Nesvyžius. Kad po poros tik metų prieitų liniją Kaunas-Gardinas - Lt. Brasta. Bet Nemunu siena jau ėjo ne tarp Lietuvos ir Rusijos, o tarp Rusijos ir Vokietijos. Užnemunę išskyrus, visi buvę po Liublino unijos DLK plotai pateko DMK įpėdinei — Rusijos imperijai. O po Napoleono karų — ir Suvalkija.

Vėlyvesnė ašies istorija ir naujas koridorius.

Politinės ašies Vilnius-Maskva rytinis punktas visai nutrūko, Rusijos Petrui I-jam perkėlus sostinę iš Maskvos į Sankt Petersburgą. Bet strateginė ašis, kaip įrodė Napoleono ir Hitlerio žygiai, pasiliko iki mūsų dienų. Nes tai trumpiausias kelias tarp priešingų Vakarų ir komunistinio pasaulių. XVIII ir XIX a. susidarė politinė ašis Petrapilis-Vilnius-Varšuva. Komunistams grąžinus Rusijos sostinę į Maskvą, o Vilniui patekus Lenkijon, politinė ašis Vilnius-Maskva visai išnyko. Jos vietoje atsirado ryšiai Maskva-Kaunas, Maskva-Ryga, Maskva-Varšuva.

I-jo Pasaulio karo pabaigoje lenkai Rygoje 1921 m. pretendavo atsiekti 1772 m. Žečpospolitos sieną. Bet derybose rezignavo, nusileido ir sutiko su linija Drisa-Dokšičiai-Neries viršupis-Radaškavičiai-Rakovas-Negoreloje (į vakarus nuo Minsko) — Nesvyžius-Siniavka-Davidgrodek (viskas lenkų pusėje).

Tokia tai buvo 1920-1940 metų riba tarp komunistinio ir Vakarų pasaulio. Ji suskaldė gudų tautą : mažesnioji dalis pateko Lenkijai. Po II-jo Pasaulinio karo t. v. siena tarp « Bielaruskoj SSR » ir Didrusijos Maskvos buvo nutiesta Smalensko koridorium maždaug prisilaikant Lietuvos ir Maskvos sienų nustatytos 1667 m. Andrušavo taikos sutartim. Dabartinės Gudijos pietinė siena eina ir prisilaikant poliublininės DLK pietinės sienos. Pripėties vidurupis įeina Gudijos, viršupis — Lenkijos, o žiočių apylinkės — Ukrainos SSR plotuosna.

Rytų Europoje po I-jo Pasaulinio karo be Gdansko koridoriaus Rygos taikos sutartim Lietuvos žemėse po Želigovskio smurto atsirado dar koridorius Slanimas-Lyda-Vilnius-Drisa (prie Dauguvos). Išsilaikė neilgai. Šiuo savo koridorium lenkai : *a* pasiekė Dauguvą ir dalį 1772 m. sienos, *b* atkirto tiesioginį ryšį tarp Lietuvos ir Rusijos teritorijų, *c* tikėjosi atnaujinti bei sustiprinti savo įtaką ir santykius su Latgalijos prolenkiškais elementais — katalikais ir dvarininkais, *d* su laiku prisijungti bent t. v. Inflanty Polskie (kitą dalį vadindavo *cudze* — svetimi). Nors tikrumoje Inflantai buvo DLK ir Karūnos kondominijumas.

Pagrindinis gi lenkų siekis buvo šis: suėjus glaudesnin kontaktan su Latvijos Respublika ir įgijus daugiau įtakos, spaudimu į latvius ūkiniai pakenkti (tranzitas), apsupti ir įjungti savo įtakon nepriklausomą Lietuvos Respubliką.

B. ĮVYKIAI SMALENSKO KORIDORIUJE PRIEŠ 450 METŲ

Nelaiminga XVI šimtmečio pradžia. Kaip daugelis kitų, taip ir XVI amžius mums prasidėjo nelaimingai. Po Vėdrošos pralošos Žygimanto Senio tada dar neseno viešpatavimo laikais tarp 1500 ir 1508 m. DMK atkariavo ir kitais būdais prisijungė plačias DLK rytines žemes. Net Dnieprą prieš Brahiną ties Liubeča buvo peržengusi. (Žr. žemėlapį nr. 1, lent. I). Nustojome beveik vieno trečdalio teritorijos. Daugiausiai Vytauto laimėtos. Mūsų buvo gana nerangiai ruoštasi revanšui. Didikai ir bajorai nenorėjo nei kariauti, nei pinigų kariuomenei pasamdyti duoti. DMK-štis Vosylius Ivanovičius smogė anksčiau ir, aišku, turėdamas iniciatyvą ir kariauną, nužygiavo toli priekin: 1507 m. pasiekė Berezinos krantus. Tą gamtos ribą Maskva tada laikė jų teisinga etnografine ir istorine siena. Toliau šios upės ji tada nesiekė. Tik 1508 m. lietuvių-lenkų kariuomenė nužygiavo vaduoti apgultą Oršą. Bet tais metais sprendžiamasai mūšis neįvyko, nes maskvėnai skubiai pasitraukė nuo Oršos. Spalių mėn. 8 d. buvo sudaryta neva taika, principu: «kiekvienas lieka prie užimamųjų valdų». Maskvėnų trumpesniu formulavimu: «koždyj pri svojom».

Nustojome Smalensko. Geriau pasiruošęs karui, suėjęs kontaktan su imperatorium Maksimilijonu ir Kryžiuočių ordinu, prisisamdęs artilerininkų ir tvirtovėms imti inžinierių, prisipirkęs ginklų, Vosylius sulaužė taiką pretekstu — neva Lietuva pakurstė totorius nusiaubti Maskoliją. Apgulė Smalenską ir, iš Lietuvos pabėgusiam išdavikui M. Glinskiui suorganizavus pilyje-mieste išdavimą, įsiveržė 1514. VII. 30. Mat. gynėjas Salogubas, sužinojęs apie sąmokslą, supasavo, pradėjo derybas ir įsileido maskvėnų dalinį, vadovaujamą «Danylos Ščenia». Salogubas buvo saviškių teistas, ir jam nukirsdinta galva. Greit, nes jau rugpiūčio mėn. viduryje iš Vilniaus išskubėjo lietuvių ir lenkų kariuomenės tikslu kuo skubiausiai atsiimti šią raktinę tvirtovę-uostą, vartus į DLK.

Kariuomenė ir vadai. Marga buvo toji kariauna. Jos branduolys — pašauktieji DLK didikai ir bajorai su «žemės tarnybos» privalomais kariais. Jų buvo apie 16 000. Lenkijos šlėkta neatvyko, nes nebuvo pašaukta. O šaukiama nebuvo todėl, kad buvo įpareigota kovoti tik *savo* valstybės ribose. O kad ir šaukiama savo krašto ginti, jau buvo įpratusi nepaklusti, nestoti. Iš Lenkijos atvyko tik neskaitlingi valdovui

palankesni didikai su savo p o č e t a i s. Jų buvo du ar du su puse tūkstančių. Paties valdovo ir viešojo lenkų iždo lėšomis samdytos kariuomenės atžygiavo apie 14 000. Pėstijos buvo 3 000 ir gana gausi lauko artilerija. Nėra abejonės, kad dalyvavo ir Lietuvos totoriai. Viso buvo apie 35 000 karių. Geriausiai ginkluoti ir kovoti pripratę buvo Lenkijos samdytieji t. y. tarnybiniai-« služebni ». Tai sunkieji raitininkai ginkluoti ilgomis sunkiomis ietimis-« kopijomis ». Iš jų kiek vėliau išsivystė garsieji huzarai. Daug buvo lengvosios raitijos — samdytų vengrų bei serbų, kuriuos tada vadindavo r a c a i s. Jau M. Glinskis ties Klecku 1506 m. naudojosi savo samdytų racų daliniu. Po laimėjimo prieš totorius ties Klecku ir 1512 m. ties Visniovcu-Lapušna abiejų kariuomenių nuotaika buvo gera.

Žygimantas, atžygiavęs iš Vilniaus per Minską iki Borisovo, čia su 4000 karių apsaugai pasiliko laukti pasekmių slaptų derybų su M. Glinskiu, kuris nepatenkintas, kad Vosylius nedavė jam valdyti jo pastangomis laimėto Smalensko, buvo iš eilės pasiryžęs išduoti savo naują viešpatį Vosylių ir persimesti atgal, grįžti po DLK-čio valdžia. Bet slapti jo laiškai Žygimantui maskvėnų buvo perimti, pats Glinskis atstatytas nuo vadovavimo vienai iš maskvėnų armijų ir įmestas tvirtovės bokšto urvan.

Vyriausiuoju abiejų sąjungininkų kariuomenių vadu jau Borisove valdovas buvo paskyręs Lietuvos Didįjį etmoną Konstantiną kniazių Ostrogiškį. Karų tada netruko ir Ostrogiškis buvo garsus kaip 63 susirėmimų « prieš scytus », t. y. totorius, laimėtojas. Neseniai jis buvo pabėgęs-grįžęs iš septynių metų trukusios nelaisvės Maskvoje, į kurią buvo patekęs jo pralaimėtam Vėdrošos mūšyje. Ostrogiškiui lietuvių kariuomenei vadovauti padėjo kng. Jurgis Radvilas (Biržų šakos pradininkas).

Karaliaus dvaro daliniui vadovavo dvaro maršalka Vaitiekus Sampolinskis ar Sempolinskis, o lenkų samdytiems raiteliams — Jonas ar Jonušas Svierčevskis. Pėstijos vadas — lietuviškai skambančia pavarde — Palobša. Artilerijos, ar kaip tada sakydavo « armotos », vyresnysis liko nežinomas. Išvardinti vadai (be Radvilo ir Palobšos) jau iš seno buvo pažįstami kovos draugai, nes prieš porą metų buvo kartu laimėję stambų mūšį Ukrainoje prieš totorius.

Kurios buvo priežastys paskirti vyr. vadu K. Ostrogiškį?

Kaip ir iš šių laikų žinome visada yra jautrus ir sunkus kelių valstybių sąjunginių kariuomenių vyriausiojo vado paskyrimas. Pats DLK-štis Žygimantas, dar nebūdamas nei DLK-čiu nei Lenkijos karaliumi, vienok turėjo brolių suteiktą nemažą valdymo ir administravimo praktiką būdamas valdytoju Opavos ir Silezijos, kurios tada priklausė Vengrijai. Bet karinio patyrimo jam nebuvo progos etnai įgyti. Todėl pats nesurizikavo imtis vadovauti didžiuliam trijų tautų

mūšiui. Numatydamas karą, Žygimantas jau 1512 m. didžiajame Lietuvos seime Lietuvos Brastoje paskyrė vieną iš pirmųjų (bet ne pirmą, kaip kai kas mėgsta tvirtinti) Lietuvos valstybės didžiųjų etmonų. Laimingai išliko ir tapo paskelbtas to skyrimo aktas. Jame nustatyta etmono galia, paskelbti pirmieji drausmės artikulai o pradžioje valdovas lyg ir teisinasi įrodinėdamas, kad didikams ir bajorijai nėra jokio įžeidimo ar paželminimo, kad ne jis pats vadovaus, kaip kad jie lig šiol buvo pratę kariauti po savo didžiojo kunigaikščio komanda. Įsako ir prašo jo, kunigaikščio Ostrogiškio, Lietuvos didžiojo etmono, 1514 m. kare klausyti kaip ir paties valdovo.

Padėtis buvo tokia : lenkų buvo atvesta tik paties karaliaus lėšomis (reiškia, ir DLK-jos) išlaikoma ir viešo iždo apmokama samdomoji kariuomenė. Lenkų ponų ir šlėktos kaip ir nebuvo. Nebuvo nė jų etmono. Abi sąjunginės kariuomenės buvo beveik vienodo dydžio. Todėl pirmenybę turėjo Lietuvos didysis etmonas. Be to, abu lenkų vadai, Sampolinskis ir Svierčevskis, atvykę iš tolimos Lenkijos, visai nepažinojo karo teatro. Taip pat nepažinojo ir priešo, nes galima sakyti, tai buvo pirmas iš viso tokio masto lenkų talkininkavimas lietuviams šiame lenkams tolimame fronte. Priešingai, Ostrogiškis, pats rusinas pravoslavas, jau buvo nemažai kariavęs su Maskva, sėdėjęs jų nelaisvėje, kurį laiką net vadovavęs Maskvos daliniams Vologdoje (iš tenai ir buvo slaptai grįžęs-pabėgęs Lietuvon). Taigi priešą pažinojo labai gerai. Vyko karas ne Lenkijos, o Lietuvos su Maskva. Lenkai tik mūsų talkininkai. Karas vyko Lietuvos pasienyje ir del jos žemių. O nuo pat pradžios buvo natūraliai įprasta, visuose reikaluose su Maskva duoti pirmenybę DLK-jai. Todėl vyriausiuoju vadu ir buvo skirtas kunig. K. Ostrogiškis. Dvilypės Žečpospolitos dvilypės abiejų tautų kariuomenės vadovybės nelengvą klausimą jau vėliau XVII amžiuje vienas Vazų šeimos valdovų taip išrišo (Volumina Legum, Ohryzkos laida) :

I. Valdovui būnant ar nesant prie kariuomenių : « Ludzie narodu Polskiego — pod sprawą Hetmana Koronnego a ludzie narodu Litewskiego — pod sprawą Hetmana Xięstwa Litewskiego ».

II. Bekaralmečio metu : In tempore interregni : « Kiekvienas etmonas turės valdžioje savo tautybės žmones — Każdy Hetman będzie urzywał władzy nad ludźmi svojego narodu ».

III. « Jeigu kurioje ekspedicijoje būtų abu etmonai, tai pusė (suprask kariuomenės, S. D.) po lenkišku, o pusė po lietuvišku etmonu ».

Sprendimas saliamoniškas. Bet kariniu atžvilgiu netobulas. Nes paliktas vadovybės dvilypumas. O priežodis teisingai sako : « Geriau vienas blogas vadas, negu du geri ». Bet unija buvo prižadėjusi išlaikyti lygybę.

Dar ten pat randu įdomų ir mums svarbų nuostatą : « Valdovas skirs į Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos kariuomenę ne tik lietuvius

etmonus, bet ir karininkus. O jei teks priimti svetimžemius, — tai lenkams bus teikiama pirmenybė».

Taip dalykams stovint, retai kuriam vadui tekdavo komanduoti abiejų valstybių kariuomenėm. Bet pasitaikydavo. Ypač, kai kitos tautos karių buvo visai nežymus kiekis. Pav., Kiška ir Glinskis ties Klecku 1506 m., Ostrogiškis ties Orša, J. K. Chodkevičius ties Kircholmu (jei iš viso tenai yra buvusi nors viena lenkų vėliava, Kuršės raitarų neskaitant). Tam pačiam Katkui-Chodkevičiui teko ties Chocimu prieš turkus vadovauti ir lenkų didelei kariuomenei. Bet tada neva valdovas tyčia nebuvo paskyręs Lenkijos etmono. Na ir pabaigoje, T. Kostiuška vadovavo ne tik abiem kariuomenėm, bet ir visai Respublikai. Panašiai, 1863 m. sukilimo metu Traugutas.

Artėjimas.

Smalenską laimėjęs Vosylius aprūpino paimtas tvirtoves (dar Dubrovną, Mstislavlį, Kričevą ir k.) stipria artilerija bei pakankamomis pėstijos ir inžinierių — amatininkų įgulomis, o savo gausią jotį — apie 80 000 karių — suskaldė į tris dalis: vieną vorą vedė M. Glinskis nuo Smalensko link Oršos, M. Golica ir Bulgakovas žygiavo Borisovo link, o kniazius Ivanas Čeladninas ar Čeledinas (iš anksčiau pasižymėjusių karvedžių šeimos) su trečia armija žygiavo Drucko kryptimi. Jis buvo ir viso karo vadu. Prie jo vėliau kurį laiką laikėsi ir pats Maskvos didysai kunigaikštis.

Mūsų veiksmai prieš suskaldytas priešo jėgas buvo sėkmingi. VIII. 27 ties Drava forsuota Berezina. Čia nudėta apie 1 300 priešų ir daug paimta nelaisvėn. Sekančią dieną lietuvių priešakiniai daliniai sumušė maskvėnus ties Bobru, o IX. 1 pasiekta upė Drutė. Čia priešui vėl padaryta apie 2000 nuostolių. Po tų nesėkmių Čeliadninas Drucke įsakė trauktis, susijungti sprendžiamam mūšiui patogesnėje vietoje ir ne nugara prie Dniepro o jau kairiajame, kaip ir Smalenskas, krante.

IX. 7 abi priešiškos armijos stovėjo priešais viena kitos Dniepro krantuose ties pat Orša. Did. Lietuvos etmonas nesurizikavo keltis per upę išsirikiavusio ir įsitvirtinusio priešo akivaizdoje. Jis čia iš vakaro pradėjo lyg kėlimosi demonstraciją, o nakties metu, nužygiavus su vyriausiomis jėgomis kelius kilometrus aukščiau, suskubo dar patamsėje ant laivų patiesti du tiltu ir jais greitai perkelti pėstiją ir artileriją. Lietuvių jotis dar anksčiau plaukte perplaukė. Ją pasekė ir lenkai. Plieniniuose šarvuose vyrai ir žirgai ir rizikavo. Nuskendo esą tik vienas. Apie 8 val. ryto visa jungtinė kariuomenė jau buvo priešo akivaizdoje persikėlusi. Maskvėnai nekliudė, nepaleido nė vieno šūvio. Davė ramiai persidanginti. Tą tikrai taktiniu atžvilgiu keistą pasielgimą plačiai ir įvairiai aiškina anų laikų autoriai. Net paduoda moskovitų vadų tarpe kilusias diskusijas. Mano manymu, Čeliadninas,

Priešakinėje linijoje nuo kaimo Ruklino iki Dniepro 5 km ilgiu buvo ištiestas t. v. « priešakinės sargybos pulkas » sudarytas iš lengvos joties — kazokų, totorių ir kitų pakraščių gyventojų šimtinių ir stiagų. Antroje linijoje priešaky kaimo Pugailovo sunkiosios joties centre pastatyta t. v. « didysai pulkas », o šio sparnuose — « kairiosios rankos » ir « dešiniosios rankos » pulkai *. Trečiojoje linijoje, kiek atokiau, aukštajam iškilume stovėjo galingas atsarginis, skirtas lemiamas smūgiui « užpakalinis » pulkas. Prie jo buvo ir pats Maskvos didysai kniazius su savo vyr. vadu Čeliadninu.

Lietuvos kariai buvo išrikiuoti nesėkmės atvejuje pavojingiausioje mūšio fronto vietoje, pačiame kairiajame sparne: jų kairėje ir užpakaly Dniepras ir status skardžius o dešiniajame — gilus stačiais krantais griovys, kuriuo kilo kelias nuo tilto į mūšiavietės plokštikalnį.

Lietuvių išsirikiuota tik dviem linijom. Kairiajame sparne abejose linijose buvo pastatyti lengvosios joties tuntai, o dešiniau jų, priešaky Ostrogiškio paties tiesioginiai vedami Lietuvos didikai ir bajorai. Jų užpakalyje antroje linijoje — Jurgio Radvilo komandoje likę bajorai ir kiek samdytos joties. Lietuvių joties dešiniajame sparne buvo sustatyta apie 1000 pėstijos vyrų su keliolika lengvų patrankų.

Lenkai išsirikiavo panašiai kaip ir lietuviai. Jų priešakinės joties dalinys — « huf čelny » — buvo Sampolinskio « karališkieji ». Jo užpakaly — « huf walny » — sunkioji samdytoji jotis — Svierčevskio kopijnikai. Skirtas sprendžiamajam smūgiui. Nuo jų dešiniau — lenkų lengvoji jotis — t. v. pagelbiniai hufai **. Pačiam dešiniajam viso lenkų fronto sparne pastatyta apie 2000 pėstijos. Jos tarpuose ir priešakyje patrankos. Kai kurie autoriai mano, kad pėstija ir artilerija buvo kiek užmaskuotos krūmais ir mišku. Bendrai, net pirmieji, ankstyvesniųjų aprašymų autoriai nėra vienodo nusistatymo dėl išrikiavimo smulkmenų ir ypač dėl mūšio eigos. Net kai kurie tvirtina, kad lietuviai šiame mūšyje stovėjo dešiniajame sparne ***.

Visas mūsiškių frontas užėmė apie keturius kilometrus. O Čeladnino penkius km. Jis išrikiavo savuosius taip ištęstinai planuodamas savo sparnais, ypač lengvąja jotim, apsupti priešą, jį kiek išvarginti bei sumaišyti jo « rindas » o tada savo vyriausiomis daug skaitlingesniomis jėgomis-antrosios linijos sunkiosios joties pulkais — sumušti, ap-

---

* Anų laikų pulkas buvo tik laikinas junginys skaitlingų, dažnai nevienodos rūšies joties vėliavų; skaičiumi nuo kelių iki keliolikos tūkstančių žirgų.

** Pagelbiniais jie vadinami dėl jų menkesnio apginklavimo. Mūšį laimėti buvo tikėtasi smogiamąja kopijnikų jėga. Jie jau tada priešingai riterių taktikai atakavo ne riščia, o pilna zovada, kad masės ir greičio smūgiu sutriuškinti priešą.

*** Dėš. sparnas būdavo laikomas kaž kodėl atsakomingesniu ir garbingesniu. Kaip kad ir dešinioji ranka. Žalgiry ir ties Lopušna mes tikrai kovėmės dešiniajame sparne.

versti, sugrūsti nuo kalno Dniepran. Bet dievaitis Kovas nulėmė kitaip.

Mūšio eiga. Tų laikų įpročiu, kad duoti progą garbės ištroškusiems parodyti savo drąsą bei miklumą, priešakyje abiejų išrikiuotų kariuomenių lyg operos preliudu prasidėjo t. v. a r c a i (harcai). Arcai — tai pavienių karžygių savanoriški susidūrimai, lyg dvikovos — su pasirinktu ar atsitiktinu priešu.

Tik apie vidudienį Ostrogiškio signalu būgnais ir trimitais arcai buvo baigti ir lietuvių-lenkų raitelių linija iš lėto pradėjo artėti į priešą. Vietoje liko tik pėstija su patrankomis. Tada ir maskvėnai pradėjo vykdyti savo planą.

Pirmas pradėjo ataką moskovitų dešiniojo sparno vadas, karštas kniazius Golica. Prieš lietuvius. Jis savo dešiniojo sparno joties smarkiu puolimu ėmė mus supti, o sunkiosios joties dešiniosios rankos pulku energingai spausti mūsų kair. sparną. Supimas paprastai veikia supamuosius slėgiamai. Ypač neprityrusios kariuomenės. Buvo pavojingas momentas. Bet prityręs lietuvių vadas nepasimetė. Jis, Golicai kiek pasistūmėjus pirmyn, duoda jam priešsmūgį į šoną savo ir įsakyto Sampolinskio daliniais. Tas kiek sumaišo priešą, sulėtina jo puolimą, sustabdo veržimąsi. Visgi daug skaitlingesni maskoliai pastūmia mūsų liniją kiek atgal. Bet tuo būdu jie patys patenka pozicijoje stovinčios pėstijos ir artilerijos šautuvų ir kartiečių ugnin. Golicos stiagai susimaišo, sustoja, susvyruoja. Tuo momentu pasinaudoja susitvarkę lietuviai. Ostrogiškis su Sampolinskiu vėl pereina smarkion kontratakon. Golica neatlaiko. Pirmas metasi bėgti atgal. Musiškių lengvieji leidžiasi vytis.

***

Pat pradžioje mūšio Čeledinas kiek perrikiavo savo jėgų kovos sugrupavimą. Gal buvo suabejojęs savo lengvosios joties kovingumu ir veiksmingumu prieš pranašesnį, geriau ginkluotą priešą. O gal nusprendė iš karto smogti savo pagrindinėmis geriausiomis jėgomis. Bet įvyko šis faktas: vidurio ir kairiojo sparno maskvėnų priešakinės sargybos pulkai per antrosios linijos tarpus buvo atitraukti kiek užpakalin už antrosios linijos. Todėl, kol perrikiavimas įvyko, maskvėnų kairiosios rankos sunkiosios joties pulkas užatakavo lenkus kiek vėliau negu Golica lietuvius.

Šitam sparne įvykiai vystėsi panašiai kaip ir prieš lietuvius. Bet maskvėnų ataka čia buvo ne taip smarki ir lenkai atlaikė kiek ilgiau.

Mūšio atpasakotojai lenkai rašo, kad jie čia panaudojo «fortelį» t. y. gudrų manevrą. Būk jų dešinioji lengvoji raitija tyčia nudavė, kad pasitraukia-bėga, ir tikrai metėsi atgal. Svierčevskio dalinio užpakalin. Tuo būdu paskui save įtraukė juos vijančius maskvėnus pavojingon padėtin: puolantieji, pasakysiu, rusai pateko į žudančią įstrižainę ugnį krūmuose neva užmaskuotos pėstijos ir artilerijos. Jie sustojo, užlūžo, instinktyviai jau panikoje metėsi atgal ir — sumaišė

jiems pagelbon ir galutinam smūgiui Čeladnino pastumtą galingąjį «didįjį» pulką.

Tada į tą beformę, sumaišytą, chaotišką žmonių ir žirgų masę smogė atsargus Ostrogiškis. Jis nesusigundė vytis ir taip bėgantį ir lietuvių lengvų vėliavų vijamą Golicą; grįžo ir susirikiavo savo pradinėje vietoje. Ir vėl padėjo Sampolinskis valdovo daliniais. Maskva ir čia neatlaikė, ėmė mukti atgal.

Bet Čeladninas dar neprarado vilties ir nepasidavė panikai. Jis gi dar turėjo savo rankoje beveik visą atitrauktą lengvąją jotį ir stiprų, dar nekovojusį atsarginį užpakalinį pulką. Ir šias savo paskutines jėgas Čeladninas metė mūšin, centre. Bet jie buvo sutikti ir iki šiol nedalyvavusių mūšyje Jurgio Radvilo ir Svierčevskio tuntų bei vėliavų smarkia galinga kontrataka. Ir čia maskvėnai neatlaikė, užlūžo, metėsi, jau ne trauktis atgal, o gaivalingai sprukte sprukti. Tūkstančiai jų buvo subadyti ietimis, sukapoti kardais, paimti nelaisvėn, o likusius laukė Dniepro ir Kropivnos upės balos, pelkės ir raistai. Tik menki skaitlingos armijos likučiai pasiekė Dubrovną bei Smalenską.

Mūšis užtruko iki vakaro. Iš persekiojimo kiti grįžo tik paryčiais. Kaip paprastai, ne tiek priešų žuvo pačioje kovoje, kiek krito ar pasidavė nelaisvėn persekiojami paniškame bėgime.

Trofėjai.

Dideli buvo nugalėtojų laimikiai. Golica krito. Nelaisvėn pateko vadai Čeledninas, Bulgakovas ir dar keli, 37 kniaziai ir senatoriai (dumnyje bojare), iki 2000 bajorų ir apie 30000 šiaip karių. Apie tiek pat surankiota žirgų ir dar 20000 gurguolės vežimų su pakinkytais arkliais. Ir visas taboras. Tik pats Vosylius laiku paspruko. Patrankų neteko laimėti nei vienos. Nes jų, kaip žinome, moskovitai čia nebuvo atsigabenę. Mat nesuskubdavo su jų vien raitąja kariauna. Už tat paimta labai daug «stiagų», t. y. vėliavų. Jomis buvo papuošti Vilniaus katedra ir kitos sostinės bažnyčios.

Užmuštus, kaip paprastai karo apystovose, nelabai kas skaičiavo, ir autorių paduodami duomenys nepatikimi. Greičiausiai, kaip įprasta, laimėtojų perdėti, o nugalėtųjų — pamažinti. Rašyta 30000 ir 40 000. Kiti, gailestingesni, nubraukdavo vieną nulį... Savųjų krito, aišku, mažiau. Pagal vienus tik apie 500, 0 pagal kitus — arti 4 000. Patikimesnis paskutinis skaičius. Tarp kritusių Daukanto minimi «trys jomylistai», atseit aukštesnio luomo.

Žirgais ir judomu turtu pasidalino kariai. Anų laikų įpročiu patekę nelaisvėn priklausė laimėjusių valdovui. Įdomu, kur dėta belaisviai? Po mūšio tuojau buvo atrinkta 380 kilmingesnių belaisvių ir pasiųsta, kaip trofėjai, aukščiausiam karių viršininkui — viešpačiui Žygimantui. Gi tas, anų laikų įpročiu, laimėjimo įrodymui daug jų išsiuntė Europos valstybių valdovams. Kaip gyvas dovanas. Pačiam

popiežiui buvo skirta keturiolika barzdotų vyrų. Bet ne visi pateko kam buvo siunčiami. Žygimanto asmeninis priešas, imperatorius Maksimilijonas, Vakarų Vokietijoje daug tų nepaprastų « dovanų » pakelyje perėmė ir grąžino savo draugui Vosyliui Maskvon. Šiaip belaisviai buvo turtas. Darbo jėga. Jų dauguma pateko į valdovinius dvarus, kurių daugiausiai būta Lietuvoje.

Vyr. moskovitų vadas Čeledninas kitų yra laikomas totoriškos kilmės kniaziu. Tas pasitaikydavo ir DLK-je ir DMK-joje. Jis pateko kaip svarbus laimikis Vilniun, kur greit ir pasimirė. Vosylius savo nelaisvėn pakliuvusiais kariais nesirūpino, jų neišpirkinėjo. O apsikeisti nelabai buvo į ką. O ir pats Čeledinas, bijodamas po pralošos savo kietos rankos viešpačio, gal nelabai pageidavo ir nesiskubino grįžti Maskvon. Jis ne Ostrogiškis, o Lietuvos režimas — ne Maskvos.

Didžiausia garbė teko nugalėtojų faktinam vyr. vadui kniaziui Ostrogiškiui. Išliko žinių, kad sostinė Vilnius grįžtančiam laimėtojui sutikti romėnų papročiu suruošė triumfališką įvažiavimą. Neseniai pastatytų miesto gynybos mūrų rytiniai vartai, pro kuriuos įvažiavo kunig. Ostrogiškis, jo garbei buvo pavadinti « Ostrožskije vorota ». Šaknis *ostr* reiškia aštrus. Iš čia pavadinimas Aštrūs Vartai, vėliau lenkiškai Ostra Brama, o dar vėliau Aušros vartai. Tokių stambių kautynių laimėtojas pragarsėjo net Europos vakaruose, ypač Maksimilijonui nedraugiškose šalyse. Poetai garbino šlovino žymų karvedį eilėraščiais lotynų kalba. Karalius Žygimantas su savo žmona jo garbei pakėlė iškilmingą « išeigą » — balių su fejerverkais. Atsidėkodamas Dievui už suteiktą laimėjimą ir revanšą už pralošą ties Vėdroša ir už vargus patirtus Maskvos nelaisvėje, pravoslavas Ostrogiškis « pastrunijo » valstybės sostinėje, Vilniuje, o ne savo milžiniškose valdose Ukrainoje ir Podolėje « Šv. Traicės bažnyčią su klioštorium zokoninkams Bazilionams ties Aštriąja Vilniaus anga, kursai iki šiai dienai tebyra » — rašo mūsų Daukantas. Ir tikrai bažnyčia ir vienuolynas išliko sveiki ir net po II-jo Pasaulinio karo.

Ištikimas Lietuvos pilietis, karys ir valstybininkas K. Ostrogiškis po mirties buvo palaidotas jo globotame garsiame prie Kijevo Pečerų vienuolyne. Ten, toli nuo dabarties Lietuvos, pietų-rytuose iki šiol išliko šio, tikrai Didžiojo Lietuvos etmono ir patrioto anų laikų Vakarų Europos stiliaus antkapis, skulptūroje vaizduojąs riterį, gulintį pilnoje šarvuotėje. Panašaus tipo paminklų neteko man užtikti Rusijos cerkvėse. Tai retas, žymus ir tolimas mūsų garbingos praeities paminklas. Tik vienuolyno patalpos dabarties viešpačių - komunistų paverstos muziejumi.

Kritusieji kovoje buvo skubiai palaidoti čia pat mūšiavietėje. Be tikybų ar tautybių skirtumo. Pravoslavų būta abiejose, nugalėtojų ir nugalėtųjų, pusėse. Išliko pavardės tik kelių kilmingesnių. Tik kai kurie buvo palaidoti Vilniuje pas bernardinus.

Nors mūšiavietė ir masiniai kapai liko nugalėtojų rankose ilgą

laiką (iki pat 1772 m.), bet niekas unijinėje abiejų tautų respublikoje nepasirūpino kritusius pagerbti nei paminklu, nei koplyčia. Tik žemės nemaži kauburiai iki šiai dienai ištikimai saugo karių kaulus.

C. MŪŠIO PASEKMĖS. ĮVERTINIMAS. IŠVADOS. LITERATŪRA. MENO KŪRINIAI. ILIUSTRACIJOS.

Mūšio karinės ir politinės pasekmės buvo gana kuklios. Nors pats mūšis po Žalgirio ir Žirnajų-Pabaisko tai mūsų stambiausias. Perilgai sugaišta prie laimėto turto dalybų ir laidojimo. Atsiimta stiprovės Dubrovna, Mstislavlis ir Kryčevas. Smalensko katalikų vyskupas [1] buvo davęs žinią, kad, jei lietuviai atvyks greit, tai smalenskėnai, pritrenkti praloša, pasiduosią. Bet komendantas Šuiskis apie suokalbį laiku sužinojo ir jį likvidavo maskvietišku būdu. Tik vyskupas, įkalintas vienuolyne, liko iš sąmokslininkų gyvas. Nusilpusi ir be sunkiosios artilerijos mūsų kariuomenė, kad ir atskubėjo prie Smalensko, bet jo nepaėmė. Jau buvo pervėlu : kariai pamatė sąmokslininkus demonstratyviai pakartus pilies išoriniuose mūruose. Užstojusi žiema, stoka pėstijos ir pašaro ir neturėjimas sunkiųjų patrankų apgulimui sukliudė tolimesnius karo veiksmus ir tasai raktinis miestas-tvirtovė-uostas paliko ir išbuvo Maskvos valdžioje beveik šimtą metų (iki 1611). Netrukus vėl buvo caro armijos apgultas ir tik bemaž dviejų metų kovomis 1633-1634 buvo apgintas, kad vėl po dvidešimties metų būtų prarastas. Po kiek laiko galutinai ir nuo teisių į Smalenską bei Kijevą buvo atsisakyta už rublius karaliaus Jono Sobieskio laikais. (146000 rublių ar 2000 000 lenkiškų auksinų). Pinigai buvo panaudoti sukelti kariuomenę Vieną vokiečiams ir Romai nuo turkų apsaugoti-išvaduoti. Kaip už tai atsilygino Prūsija ir Austrija bei visa krikščioniškoji Europa, parodė 1772, 1792, 1794 ir vėlesnių metų įvykiai.

Pasvėrus abu 1514 metais koridoriuje įvykusius stambius karinius įvykius, — Smalensko praradimą ir pergalę ties Orša, be svyravimų tenka pripažinti, kad didžiai mums skaudus ir nuostolingas pirmas įvykis buvo žymiai svaresnis negu lauko mūšio laimėjimas ir didelių nuostolių priešui padarymas. Nors istorikai žymiai dažniau ir detaliau aprašo Oršos mūšį. Negalima mažinti ir pergalės ties Orša reikšmės. Jei nebūtų sustabdytas trijų didžiųjų Maskvos, jau Bereziną peržengusių, armijų žygiavimas, tai gal ne 1655 metais sostinė Vilnius būtų pirmą kartą apiplėšta ir sudeginta, o jau bemaž visu pusantru šimtu metų anksčiau. O gal būtų atsitikę ir dar blogiau. Taigi ne veltui 1514 metais paraudonavo Dniepro vanduo.

Ir šis rašinys, kad ir 450 metų po įvykio, tebūna karžygiams nors

[1] Ten buvo koks katalikų klebonas ; vyskupija įkurta tik 1635 m. *Red. past.*

kuklus atpildas-pagerbimas. O kartu įrodymas, kad dėkingi ainiai lietuviai neužmiršta savo net tolimos praeities pareigingų karių.

1962 metais statant Čikagoje paminklą dėl Lietuvos laisvės žuvusiems kovotojams nebuvau užmiršęs, kad jame akmenyje būtų įrėžti Oršos vardas ir data.

Kaip po Žalgirio daug reikšmingesnio ir efektingesnio laimėjimo Marienburgas nebuvo paimtas ir kryžiuočiai nebuvo sunaikinti šimtu nuošimčių, nes kariuomenės išsiskirstė, taip lygiai ir pergale ties Orša pagrindinis karo žygio tikslas (ir tai daug kuklesnis) — Smalensko atgavimas — nebuvo pasiektas. Be anksčiau minėtų priežasčių dar pridėsiu : laiku neapmokėta lenkų samdytoji kariuomenė pasuko namo. Šių dviejų karų išdavų skirtumas yra tas, kad Žalgiris mirtinai pakirto kryžiuočių ordiną, gi Orša Maskvos galios nesugriovė, tik laikinai jos grėsmingą augimą kiek apstabdė.

***

Skaitytojui suabejojus, kaip galėjo atsitikti, kad laimėjo-nugalėjo žymiai mažiau skaitlingos telktinės Lietuvos ir Lenkijos jėgos prieš vieningą Maskvos kariauną, duodu šiuos paaiškinimus. Šį kartą jėgų santykis nebuvo taip kritiškas. Tik 1 : 2, 7. Lietuvos kariuomenės istorijoje turime atsitikimų, kad buvo nugalima, nors santykis buvo 1 : 4. Pav. ties Kircholmu. Ir tai prieš tų laikų geriausią prityrusią Europos kariuomenę. Be pėstijos, be artilerijos prieš visų trijų ginklų rūšių armiją, vadovaujamą paties švedų karaliaus. Ties ORŠA 1514 m. kariavo vakariečiai prieš rytiečius. Palyginkime juos kariniu žvilgiu.

1. V Geri ginklai, šarvai ir kariausena (taktika) bei vadovybė.

R Ginklai primityvesni (šaunamų-tik lankai). Šarvai lengvesni. Silpnesnis karinis vadovybės sugebėjimas, mūšio lauke menkesnis manevravimas.

2. V Dalyvavo ir visai nemenką rolę suvaidino lauko artilerija ir pėstija, kurios dalis jau buvo ginkluota ugniniais šaudomais ginklais.

R Mūšio lauke neturėjo jokios artilerijos nei pėstijos. Kariai pirmą kartą patekę į šaunamųjų ginklų ugnį ir trenksmą, — buvo moraliai pritrenkti o jų žirgai 8 įbauginti ir nepaklusnūs.

3. V Palyginamai laisvo, dėl anų laikų gana demokratiško režimo valstybių piliečiai sąmoningi, daugiau apsišvietę.

R Tamsios, brutalia jėga ir baime autokratiškai valdomos bemaž vergų masės.

4. V Gerai įsisąmoninę, savo kraštų bendrą reikalą suprantą, aiškiai karo tikslą žiną piliečiai-kariai.

R Karo siekį žinojo tik aukštoji vadovybė. Masės nebuvo suinteresuotos laimėti. Kovojo tik varyti atvarytos ir įsakytos.

5. V Bemaž kiekvienas karys rūpinosi pasirodyti gerai, nesuteršti savo vardo bei garbės, padėti savo kaimynui.

R Dauguma surankiotų įvairių tautelių karių nebuvo įsitikinę giną *savo* reikalus. Kovoją nenoriai, vien iš baimės, nemėgiamos valdžios priversti.

6. V Didesnis drausmingumas ir ištvermė. Patyrę laikiną nesėkmę, nepasiduoda nusiminimui bei panikai, neiškriksta, duodasi vadovybei suvaldyti, susigrąžinti į kovos lauką ir tvarką.

R Sugeba pulti pirmu smūgiu, iš anksto išsirikiavę. Puoliui nepavykus, sutikus kietą pasipriešinimą, netikėtumą ar kliūtį, — lengvai sustoja, susvyruoja, susimaišo, praranda kovos tvarką, metasi nesulaikomai panikoje bėgti ir tada nesiduoda suvaldomi. Juo didesnė jų masė, juo lengviau susimaišo, vieni kitiems kliudo, juo lengviau ir smarkiau pasiduoda masės psichozui, panikai.

7. V Daugiau yra linkę kovoti atvirame lauke, visų akyse. Čia galima pasirodyti, atsižymėti, įgyti garbės. Nemėgsta užsidarę ilgai gintis. Nėra pasiruošę apgulti tvirtoves ir jas šturmu imti.

R Įpratę kantriai, ištvermingai ir atkakliai gintis įtvirtinimuose. Už mūrų, vežimų užtvarų (taborų) ar miškuose — už užkardų, užkirtimų, griautdų.

Išvados. Oršos mūšis yra mums įsidėmėtinas kariniu ir politiniu atžvilgiais. Jis ir kiti XV a. galo ir XVI a. pradžios karai įrodė kad:

1. Kaip ir 1409-1410 metais DLK-jos karo vadovybė yra daug aukščiau iškilusi negu tų laikų Vakarų Europoje ir Rytuose. Ypač ji sugeba vykusiai vadovauti mūšio eigai.

2. Mūsų kariuomenė yra nepaprastai kovinga, drąsi, ištreniruota ir drausminga. Akivaizdoje daug skaitlingesnio priešo, sunkiose sąlygose skubiai patiesia per sraunią upę tiltus pėstijai ir artilerijai, o net sunkiai šarvuota jotis drąsiai persikelia plaukte plaukiant. Rizikuoti nebijoma.

3. Pavojingoje padėtyje (čia pat užpakalyje šlaitas ir upė) nedelsiant puolama, parodant tą, ką Napoleonas vėliau vadino «mūšio alkis».

4. Dar kartą įsitikinta, kad DLK piliečių tarpe rytiniuose pakraščiuose yra nemažai grupių, kurios, jei ne tautiniais (tada dar neišryškėjusiais), tai tikybiniais motyvais kas kart daugiau linksta ne į Vilnių, o į Maskvą.

5. Maskva, ypač palaikoma Vakarų Europos, jau yra tiek sustiprėjusi, kad net Lenkijai smarkiai parėmus, DLK-jai jau pasidarė sunku su ja grumtis.

6. Senoji DLK-jos gynybos sistema, t. v. «žemės tarnyba» jau yra atgyvenusi savo laikus, neatitinka naujoms kariavimo sąlygoms ir kad remtis vien didikų, ponų ir bajorų-žemininkų mobilizuotomis, neapmokintomis jėgomis jau nepakanka.

7. Naujoviškam lauko mūšyje yra labai svarbi nauja ginklo rūšis-

lauko artilerija ir XV amžiuje užmiršta, apleista dabar jau šautuvais ginkluota pėstija.

8. Masė neišpirktų belaisvių dar kartą prisidėjo prie Lietuvos žemių suslavinimo ir valstybei neprielankaus svetimo elemento padidinimo.

9. Pačios valstybės ir jos rytinių žemių išlaikymui yra būtina ir toliau palaikyti sąjungą su stipresniu vakarų kaimynu.

Literatūra. Dėl daugelio priežasčių, kaip mums įprasta net šiais laikais, apie savo karo veiksmus daugiau ir greičiau sužinome iš svetimų šaltinių, negu iš savųjų. Žinoma, kiek šališkai ir ne mūsų naudai kitiems juos nušvietus. Tam klasiškas pavyzdys: 1920 m. vyko mums didžiai nelaimingos kovos Suvalkijoje prieš lenkus mūsų Steigiamojo seimo vadovavimo metu. Jos jau buvo lenkų smulkiai išnagrinėtos ir atspausdintos karo istoriko gen. štabo plk. Józefo Smolenskio net 1938 m. XVI tome veikalo *Studia taktyczne z historyi wojny polskiej* 1918-1921 *roku* (*Walki polsko-litewskie na Suwalszczyznie we wrzesniu* 1920 *roku*). Su įsakymų nuorašais, dokumentais ir apie 30 detalių kautynių schemų.

Apie Oršos mūšį yra du pagrindiniai pirminiai anų laikų sudaryti aprašymai. Abu — mūsų tos batalijos talkininkų, lenkų. Gaila, iki šiol man neteko turėti smulkesnios reliacijos pralaimėjusios pusės. O tas labai reikalinga patikslinimui ir kontrolei. Bet, kaip taisyklė, — pralošomis nesigiriama. Jos paprastai mažinamos ar net visai nutylimos ir, jeigu ir buvo aprašytos, — tai yra laikomos archyvuose, sunkiai prieinamos ir neskelbiamos. Tokia žmonių prigimtis. Ar mes daug žinome apie Vytauto D. mums ir Europai lemtingą pralaimėjimą ties Vorskla? ar net apie Algirdo laimėjimą ties Mėlynaisiais Vandenimis?

Ankstybiausiai, nes tarp 1525 ir 1535 m. Oršos mūšį lotyniškai yra aprašęs Stan. Gorskis (1497-1572). Jis tarnavo pas Lenkijos pakanclerį Tomickį o vėliau karalienei Bonai. Gorskis turėjo (ypač dėl anų laikų) girtiną įprotį rinkti ir chronologine tvarka dėti įvairius svarbesnius dokumentus, ypatingai viešojo pobūdžio. O savo rinkinį kiekvienais metais pradėdavo lyg kokia kronika aprašymu praeitų metų stambesnių įvykių. Tis rinkiniai išliko ir metų eile yra spausdinami *Acta Tomiciana* vardu. Juose yra nemažai medžiagos apie Lietuvą ir jos kariuomenę. Iki 1952 m. atspausdinta 14 tomų. Trečiame, išėjusiame Poznanėje 1854 m. kaip tik ir telpa Oršos batalija.

Gorskis tvirtina, mūsų pusėje buvus 30000 ir Borisove prie Žygimanto dar 4000 karių. Lietuviai buvo išrikiuoti dešiniajame sparne.

Kitas Stanislovas, Sarnickis, aprašė jau vėliau — 60 metų po mūšio savo žinomam, nors dar ištisai nespausdintam veikale *Księgi hetmanskie*. Dėl didesnio nuo įvykio praslinkusio laikotarpio Sarnickis yra mažiau patikimas. Be to jis mėgsta savuosius išgirti. Bet duoda kiek daugiau skaičių. Savųjų jis, atrodo, gerokai pamažino. Mat —

tada didesnė garbė. Anot jo, lietuvių būta 12000, lenkų vos 2000 raitų ir 3000 pėstijos. O visos jėgos — tik 16000. Kai lenkų tiek nedaug, tai anot jo lietuviai kovėsi ir kair. ir deš. sparnuose ir, žinoma, viduryje. Jis pirmas davė mūšio vietos schemą ir tiltų padėtį.

Tokio žymaus ir sensacingo įvykio, aišku, nepraleido ir kronikininkai BIELSKIS ir STRYJKOVSKIS.

Aš naudojau patį patikimiausią ir iki šiol pilniausią Oršos kautynių aprašymą, užtiktą 1958 m. atspausdintame IV sąsiuviny leidinio *Wypisy zrodlowe do historii polskiej sztuki wojennej*. Tautos Gynybos Ministerijos, Varšuvoje, leidinys. Autorius — Zdzisław SPIERALSKI. Be savo aprašymo su dviem mūšio schemom Spieralskis duoda tekstus Gorskio ir Sarnickio (vertime į lenkų kalbą). Viso 10 smulkaus rinkimo puslapių.

Gal dabarties politinėse sąlygose autorius buvo priėjęs ir prie rusų šaltinių, nes pav., jis vardais ir pavardėmis mini daugiau maskvėnų vadų. Jis duoda ir pėstijos vado pavardę. Anot Spieralskio dalyvavo: DLK-jos didikų ir bajorų pašauktosios joties 15000, karaliaus ir lenkų samdytosios 14000, lenkų didikų 2500. Pėstijos, reikia manyti samdytosios «z Polski», kaip ir visi kiti, — 3000. Lietuvių kovota kairiajam sparne prieš Golicą. Visi minėti autoriai sutinka, kad priešo būta 80000. Vien joties. Nei artilerijos, nei pėstijos. Nes tų ginklų rūšių kariai ir «puškos» buvo palikti ginti užvaldytas pasienio tvirtoves.

Aš manau, kad Gorskis ir Spieralskis tendencingai pakelia lenkų karių skaičių. Nes tada išeina, kad Lenkija stipriau rėmė Lietuvą, o ir laimėjimo garbės didesnė dalis jiems priklausytų. Pav., prie vien lenkų dalinių jie priskiria abiejų valstybių bendro valdovo Žygimanto dvaro dalinius. Mano gi įsitikinimu jų pusė, o mažiausiai trečdalis buvo išlaikomi DLK-jos lėšomis iš Lietuvoje surinktų šaltinių ir suverbuotų žmonių. Panašiai lenkai tvirtino, kad lietuviai nedalyvavo Vienos 1683 m. mūšyje. Tuo gi tarpu mūšiavietėje stovinčioje paminklinėje koplyčioje Kahlberge iki šių dienų sienose įmūrytose lentose išliko didelė eilė lietuvių didikų pavardžių. O didikai karo žygin nevykdavo be savo dalinių. Taipgi man nesuprantama, kodėl neva dalyvavo pėstija vien «z Polski» Kodėl ne artimesnė Lietuvos pėstija? O tik iš tolimos Lenkijos galvotrūkčiais atbėgusi. Ne kur kitur, o Lietuvoje apie 1500 m. pirmiausiai buvo suorganizuota samdomoji pėsčiųjų ir raitų kariuomenė, kad apsisaugotų nuo nuolatinių totorių puolimų, o ir Maskva nuo XV a. galo ir pat pradžios XVI amžiaus nedavė ramybės. Tuo gi tarpu Lenkija buvo puolama tik pačioje pietinėje dalyje. O gal lenkų rašytojai «z Polski» supranta jau ir iš Volynės, Podolės ir Ukrainos, kurios žemės tada, prieš Liublino uniją, priklausė dar DLK-jai?

Argumentų neturint, tenka sutikti, kad artilerija buvo vien lenkų. Nors 1506 m. Klecko kovoje su totoriais dalyvavo lietuvių patrankos.

Mūsų istorikai, deja, prabilo tik po trijų šimtų metų. DAUKANTAS

ir ŠLIUPAS dar plačiau aprašinėjo savo veikaluose karo veiksmus, o naujesni autoriai vis šykščiau. Daukantas dar nežinia kokiu pagrindu lietuvių vadų tarpe mini Joną Sapiją (gal Sapiegą?).

Ta proga kreipiu dėmesį į kiek klaidinančiai ir neaiškiai suredaguotą Oršos mūšio aprašymą t. v. ŠAPOKOS *Lietuvos istorijoje*, abiejose laidose. Skaitau 195 *p.*: 1499-1503 m. kare «Maskvos kariuomenė net tris kartus buvo apgulusi Smalenską, užėmė Oršą ir apdegino Vitebską». Reikia manyti Smalenskas 3 sykius atsilaikė. Nepasakyta, kas jį gynė. Paliaubos 6 metams. 202 *p.*: 1507-1508 m. karas: «Kartu su Glinskiu *artinosi* prie Smalensko. Bet tuo tarpu *atvykęs* Lietuvos etmonas Ostrogiškis ties Orša *sumušė* priešą ir privertė jį trauktis». Jei sumušė ties Orša, tai Smalenską jau buvo pražygiavęs, o ne artinosi. 203 *p.*: «karas prasidėjo 1512. Visos Maskvos jėgos buvo nukreiptos į Smalenską. Jis buvo 3 *sykius apgultas* ir pagaliau paimtas 1514 m. Netrukus po to *atvykęs Ostrogiškis* smarkiai *sumušė Maskvos kariuomenę* ties Orša».

Taigi išeina, kad Ostrogiškis du kartu «buvo atvykęs ir ties Orša sumušęs» Maskvą. O tikrumoje buvo įvykęs vienas mūšis, nes 1508 m. maskvėnai be mūšio skubiai buvo pasitraukę. Ir tie pasikartojimai nenorom sukelia netikrumą: «3 sykius buvo apgultas» — t. y. trumpu laiku 6 kartus ir vėl *du kartu* «buvo atvykęs ir sumušė», lyg galėjo neatvykęs sumušti.

***

Daukantui pagerbti.

Šįmet sukako šimtas metų nuo mirties mūsų karybos istoriko Daukanto. Jam pagerbti ir jo rašymo būdui priminti duodu trumpą ištraukėlę jo žodžiais Oršos «mūšos» aprašymo.

«Čia vėl kitas maskolių būrys iššokęs norėjo lietuvių *rindą* perlaužti, bet Lietuvos jotis jį apstabdė; dabar kibo ir pėstiejie į ginklą ir užpuolantį neprietelių iš savo *karės* taip nutrenkė, jog gurlei ir lengvai teartinosi. Kad tą Lietuvos etmonas pamatė, gulė jis iki jiems neatsigavus, su visa savo jočia, kurį visi kiti lenkų karvedžiai šelpė iš *pečio*; už vis atsiženklino lenkų ragotininkai su Jonu Zbarauskiu ir Laurynu Šiškauskiu, kurie perlaužė rindas neprietelių. Lietuvių etmonas liepė tuom tarpu lietuviams pasitraukti, idant tuomi neprietelių jotį nuo kariaunos atskiestų, kas ir įvyko. Maskoliai tuomi pasitraukimu turėdami *užbėgį*, puolė *jaugiai* ant jų, bet Lietuvos etmonas pasuko savo vyrus kairion ir tuomi jotis neprietelių, kuri juos vijo, radosi adara *puškoms* ir pėstiemsiems, kurie *dirdino rindas* neprietelių; dabar liepė taippat savo jočiai staiga *atsiblokšti* ant suardytų rindų maskolių, kurie to guvumo nenumanydami *suniuko* ir ėmė *sprukti* kas kur

įmanąs. Karvietėje buvo baisi pjutis, kame maskolių ir tautorių kūnais paliko laukai nukrėsti, kurių taippat nemenkai galą gravo Kropivnos balose ».

Gražiai atvaizduota. Bet kai reikia atskirti pelus nuo grūdų, — tai vargas su tais senovės iškilaus stiliaus rašytojais. Pav., toks, lakios fantazijos, Sarnickis savo 60 metų po įvykio aprašyme romėnų karo istorikų pavyzdžiu įpynė net dvi sieksnines, aišku, jo paties sugalvotas vadų prieš mūšį *oracijas*: Maskvos didž. kunig-čio ir Ostrogiškio. Savo reikalo teisingumą lyg konferencijoje iškelti bei įrodyti ir savo karius prieš pat kruviną mūšį padrąsinti bei « uždegti ». Ar vėl tos negudrios ir nuo romėnų laikų pasikartojančios taktikos « gudrybės », vis tie patys « forteliai », tie nuduoti pabėgimai ir pan. Paprastai jie užtinkami kiekvieno mūšio senesnioje reliacijoje ar tai Kulikovo lauko, ar Žalgirio, ar prie Oršos-Kropivnos ... Sakoma — viskas keičiasi. Bet žmogaus prigimtis keičiasi labai lėtai.

Meno kūriniai. Laimėjimas ties Orša sužadino laimėtojų pusėje ne tik žodžio menininkus. Kronikininkas M. Bielskis savo veikale įdėjo raižinį, vaizduojantį šio įvykio pradžią. Matome lietuvių ir lenkų karius besikeliančius per Dnieprą. (Žr. lent. V). Tiltu (ant laivų) keliasi artilerininkai ir juos lydį pavieniai pėstininkai. Dvi patrankos prie abiejų tilto galų. Trečioji — ant tilto. Persikėlusius patrankinius ginti per Dnieprą skubą raiteliai. Pačiam krante guli karys o už jo du susikovę arcuose raiteliai. Už jų trys maskvėnų joties pulkai. Maskviečiai, kaip paprastai, vaizduojami su ilgomis barzdomis, jų kepurės aukštos ir smailios (kalpokai). Vėliavose — Šv. Jurgis — Georgij Pobedonosec (atnešąs laimėjimą) ir Mykolas Arkangelas. Ginkluoti ietimis ir kreivais kardais. Daug trimitų ir vėlukų. Tolumoje — dar trys skaitlingi pulkai. Mūsų pusėje prie tilto raitas būgnininkas. Jo dešiniau — gal pats vyr. vadas su iškelta buože. Greta jo trimičiai ir raitelių būrys. Vėliavose matau Šv. Vaitiekų ar vysk. Stanislovą ir lenkų erelius. Priešaky prie tilto susigrūdusi pėstija laukia eilės keltis tiltu. Ryškiai matosi vartojami ginklai, apranga, įvairiausio tipo galvos danga.

Dar smulkmeniškiau to meto karių išvaizdą detalizavo visą amžių šią sritį studijavęs, baigęs Imp. Dailės Akademiją Petrapilyje menininkas-istorikas Br. GEMBARZEWSKIS savo skaitlinguose veikaluose-iliustracijose. Studijavo batalistiką Paryžiuje ir lankė V. Europos muziejus. Dirbo Rappersvilėje. Krokuvoje, buvo Karo Muziejaus direktorium Varšuvoje. Paliko tūkstančius savo ranka pagal dokumentus padarytų piešinių. Štai keturi (žr. IV lent.), specialiai Oršos mūšio. Pirmam — raiti kopijnikai, antram — pėstininkai ir jų ginklai, trečiam — lengvoji mūsų raitija iš įvairių tautų. Tas matosi ypač iš tipingų kepurių. Išskyrus samdytus serbus-racus. Ketvirtam —

artilerija ir pėstininkai. Vienas ant tilto rankoje laiko svaidomąjį kirvį.

Retai ir laimingai iki šių dienų išliko ant sienos nežymiai už patį įvykį vėlyvesnis nežinomo menininko aliejiniais dažais paveikslas vaizduojąs Oršos mūšį. Žymu vokiškoji anų laikų mokykla. Mūšiui tinkamo panoraminio vaizdo menininkas nedavė. Suvaržytas kelių kvdr. metrų plotu viską labai sutankino, spūstis, susigrūdimas neišpasakyti. Didesni negu pas Mateiką Žalgirio paveiksle. Tokioje tankmėje kovoti tiesiog neįmanoma. Bet scenos atitinka mūšio eigai. O svarbiausiai gana teisingai atvaizduoti ano laiko ginklai, šarvai, apranga, balnai ir k.

Vienas fragmentas (žr. VI lent.) rodo sunkiųjų raitelių kėlimąsi per upę ir dar krante jų suglaustą eilę. Net perdėtai šarvuoti plaukią žirgai atrodo kaip raganosiai ar aligatoriai. Kitas fragmentas (žr. VII lent.) vaizduoja žmonių per tiltą traukiamą nepatikimai sunkią sudėtingų taikymo prietaisų «pušką»: jau ant lafeto. Visa sistema ant keturių sunkiai apkaustytų ratų-tekinių. Puškorius nurodo pastatymo vietą. Už patrankos stovi grupė pėstininkų, laukiančių savo eilės žengti ant tilto. Ta pati grupė geriau matoma trečiame fragmente (žr. VIII lent.). Ir čia vadas duoda įsakymą nurodydamas ranka. Ryškiai matome karių veidų išraiškas, jų šalmus, skydus, šaltuosius ilguosius ginklus. Už pėstininkų krūmuose ant kranto šarvuotas žirgas ir pusė jojiko. Šarvai gotiško stiliaus: dygliai žirgų kaktose ir smailianosiai žmonių kojų šarvai. Ketvirtoji paveikslo iškarpa (žr. IX lent.) vaizduoja kovos centrą. Kurio berods tikrumoje nėra buvę. Priešai visai suartėjo. Iš kairės raiti ir pėsti moskovitai (barzdoti ir smailiais mongoliško tipo šalmais) atakuoja be ne septynių pabūklų lauko bateriją. Patrankos mažo kalibro, bet netikėtai storų sienų vamzdžiais. Pirmoji gynėjų eilė — tai prie pat patrankų šarvuoti pikinieriai veikia abiem rankom ietimis. Už jų ilgais, sunkiais, aukštais iki akių skydais su atramomis «pavenžomis» iš priešakio ir kiek iš šono sudaryta lyg kokia tvora. Tarp skydininkų galvų, prakišę šaudykles, veikia šauliai. Už jų kiti šauliai užtaiso šautuvus. Čia pat už šaulių išrikiuota žirgų galvų eilė, jojikų jau nesimatą. Taigi viskas nenatūraliai sutirštinta ir todėl neatitinka tikrenybę. Rytams ir Oršos mūšiui charakteringos joties atakos ir grumtynių paveiksle nėra. Tur būt, menininkas buvo kilęs iš Vakarų Europos.

Anų laikų vakariečių ir rytiečių-maskvėnų raitelių mūšį neblogai vaizduoja iliustracija (Nr. 15 X lent.) Raitelių kautasi vien šaltais kertamais ir ilgais duriamais ginklais. Dar naudota lankus. Nukentėdavo ir nekalti žirgai. Šaudyklės buvo tik pėstininkų vartojamos. Jos buvo sunkios, apie poros cm skersmens, primityvaus «namų» ir «rankų» kalvių-puškorių darbo. Parakas buvo padegamas rūkstančiu dagtu. Nr. 16 (XI lent.) rodo tų laikų t. v. *kablinę* — «hakovnica», nuo vok. Hack — kablys. Kabliu buvo užkabinama už pilies mūro sienos išorinės briaunos, kad atatranka mažiau suduotų į šaulio petį. Nešioti

ir lauke vartoti jos buvo dar persunkios. Greta kita yra kiek vėlyvesnė, lengvesnė ir tobulesnė, su dviem spyruoklėm « spynoje »,.

Dėl techninių kliūčių neįmanoma buvo prie straipsnio įdėti Oršos mūšio vadų atvaizdų. Kng. Jurgio Radvilo ir Konstantino Ostrogiškio portretus lengvai skaitytojas gali pamatyti lietuvių, ukrainiečių ir lenkų enciklopedijose ir istorijos knygose. Maskva XVI a. meno srityje buvo nuo vakarų atsilikusi ir joje buvo daromi portretai tik carų bei iškilių cerkvės dignitorių. O ne karo vadų ; juo labiau pralaimėjusių. Todėl Čelednino atvaizdo man neteko surasti. Abu mūsiškiai vadai, kaip ir jų priešai, buvo barzdoti. Lenkai jau tada skutosi, kartais tik ūsus palikdami. O totoriams nei barzdos nei ūsai bemaž visai nežėlė. Vienodų uniformų tada, kaip matom, nebuvo. Bet jau buvo galima iš išvaizdos ir nešiotės atskirti savuosius nuo priešų. Uniformos pradėjo iš palengvo atsirasti valdovų gvardijose ir samdytuose daliniuose, pradedant Žygimanto Augusto laiku.

Literatūros specialiai apie Oršos mūšį nėra daug. LE XXI, 210 Z. I. aprašymo pabaigoje pasakyta : « Oršos kautynes liečiantieji leidiniai žr. K. ESTREICHER, *Bibliografija Polska*. I, t. » Be mūsų senesnių ir dabarties istorikų aš daugiausiai naudojau rašinį Zdzislavo SPIERALSKIO leidiny *Wypisy Zródlowe do historyi Polskiej Sztuki Wojennej*. Zeszyt czwarty. Lata 1454-1562. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. Warszawa 1958. Biuro Historyczne Wojska Polskiego.

Ten pirmą kartą užtikau šio iš seno man įdomaus mūšio net dvi schemas. Tas mane paskatino įvykio sukaktuviniais metais jį aprašyti lietuviškai. Nors minėtos knygos tekste seni rašytojai vis pasakoja apie dvi skirtingas, lietuvių ir lenkų kariuomenes, bet ponas ar « draugas » Spieralskis dabartiniu lenkiškai komunistiniu būdu schemose visus sulenkino ir Lietuvos kariuomenės dalinių neišskyrė, neparodė.

Tik ką aplinkiniais keliais gavau žinią, kad apie 1952-1954 m. lenkų istorikų draugija Varšuvoje išspausdino metraščio tipo leidinį K. Ostrogiškiui pagerbti ir Oršos mūšį paminėti. Deja, del esamų sąlygų ir jau nebuvimo laiko ta knyga negalėjau pasinaudoti.

Iliustracijos mano imtos daugiausiai iš dviejų albumo tipo leidinių :

1. *Polska Sztuka Wojenna W Czasach Odrodzenia*. Opracował Tadeusz Nowak. Wydawnictwo Min. Obrony Narodowej, Varšuva 1955.

Ir tos pačios leidyklos

2. *Żolnierz Polski*. Ubior, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do 1960 roku. Didelio formato liuksusinis leidinys užplanuotas šešių tomų. Dar nebaigtas. Šiam rašiniui panaudojau I-mą t., nuo XI a. iki XVII a. Tai kapitalinis veikalas. Kelių asmenų redakcija. Dirbta keliasdešimt metų. Pagrindinė medžiaga parūpinta Br. GEMBARZEWSKIO. Jis prieš I-jį Pasaulinį karą buvo baigęs Meno Akademiją Peterburge, specializavosi karybos ir batalistikos srityje, gavo leidimą naudoti net slaptus Rusijos muziejų rinkinius, studijavo kari-

niuose muziejuose Vakarų Europoje, dirbo Rapersvilėje ir ilgai buvo Karo Muziejaus direktorius Varšuvoje. II-jo Pasaulinio karo pradžioje jam pavyko viso savo gyvenimo darbus-rinkinius numikrofilmuoti, užkasti ir tik tuo būdu išgelbėti nuo nacių ir gaisrų. Lietuviai gali džiaugtis ir naudotis ypač I-u ir II-u tomais, nes juose yra daug medžiagos ir iš Lietuvos kariuomenės. Vieną tik galima padaryti redakcijai užmetimą. Būtų džentelmeniškiau ir teisingiau prie veikalo pavadinimo *Žolnierz Polski* pridėjus « i *Litewski* ». Nes yra daug medžiagos lietuviškos karybos. Albume atvaizduota daug karių, kurie niekuomet nebuvo lenkų kariuomenės eilėse. Pav., kunigaikščiai Kęstutis, Vytautas ir kiti bei visa eilė kitų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos karių ir jų vadų-etmonų... O senovės prūsai ir niekuomet nebuvo lenkų nei broliai nei « žalnieriai ». Bet jau dabar tokie laikai, kad su teisybe nelabai tesiskaitoma...

Be tekste paminėtų darbų susidomėjęs skaitytojas šio laikotarpio karybai ras medžiagos šiuose spaudiniuose :

Gorski : *O rozvoju Wojskovości polskiej w XV wieku.* Bibl. Warš. 1890.

Dr. M. Gimbutas : *Prehistory of Eastern Europe*, T. I ir II.

Dr. M. Gimbutas : *The Balts*, 1964.

Zbiór praw Litewskich od roku 1389 *do* 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach. Poznan 1841. Išleista grf. Dzialynskio originalo ir lotynų bei lenkų kalbomis.

Pietinė Lietuva. Redagavo V. Žemaitis, Čikaga 1964.

Polska Sztuka Wojenna XVI i XVII wieku. Londyn 1955. O. Laskowski.

Dzieje Wojskowości Polskiej. B. Baranovski ir kiti. Varšava 1949.

Reformy Wojskowe i Organizacja Siły Zbrojnej za Kaz. Wielkiego 1958.

T. Korzon : *Dzieje Wojen i Wojskowości w Polsce*, 1912 ir 1923. 3 tomai.

Knygoje *Myśli o Dawnej Polsce* Povilo Jasienicos (*Czytelnik* 1961) yra daug naujoviškų originalių minčių apie abiem valstybėm, Lenkijai ir Lietuvai, likiminę uniją. Šį klausimą autorius nagrinėja didesnėje knygos pusėje ant 126 puslapių skyriuje « Zmiana kursu ». Išnagrinėjęs pradžioje Piastų Lenkiją, pereina prie pounijinės, Jogailaičių. Panašiai daug ta tema ir to paties autoriaus-publicisto knygoje *Tylko o Historii*, 1962. Čia skyriuje *O Historii Polski* aptaria 1962 m. pasirodžiusį pirmą tomą Lenkų Mokslų Akademijos, Istorijos Instituto Maskvos direktyvomis paruoštą veikalą.

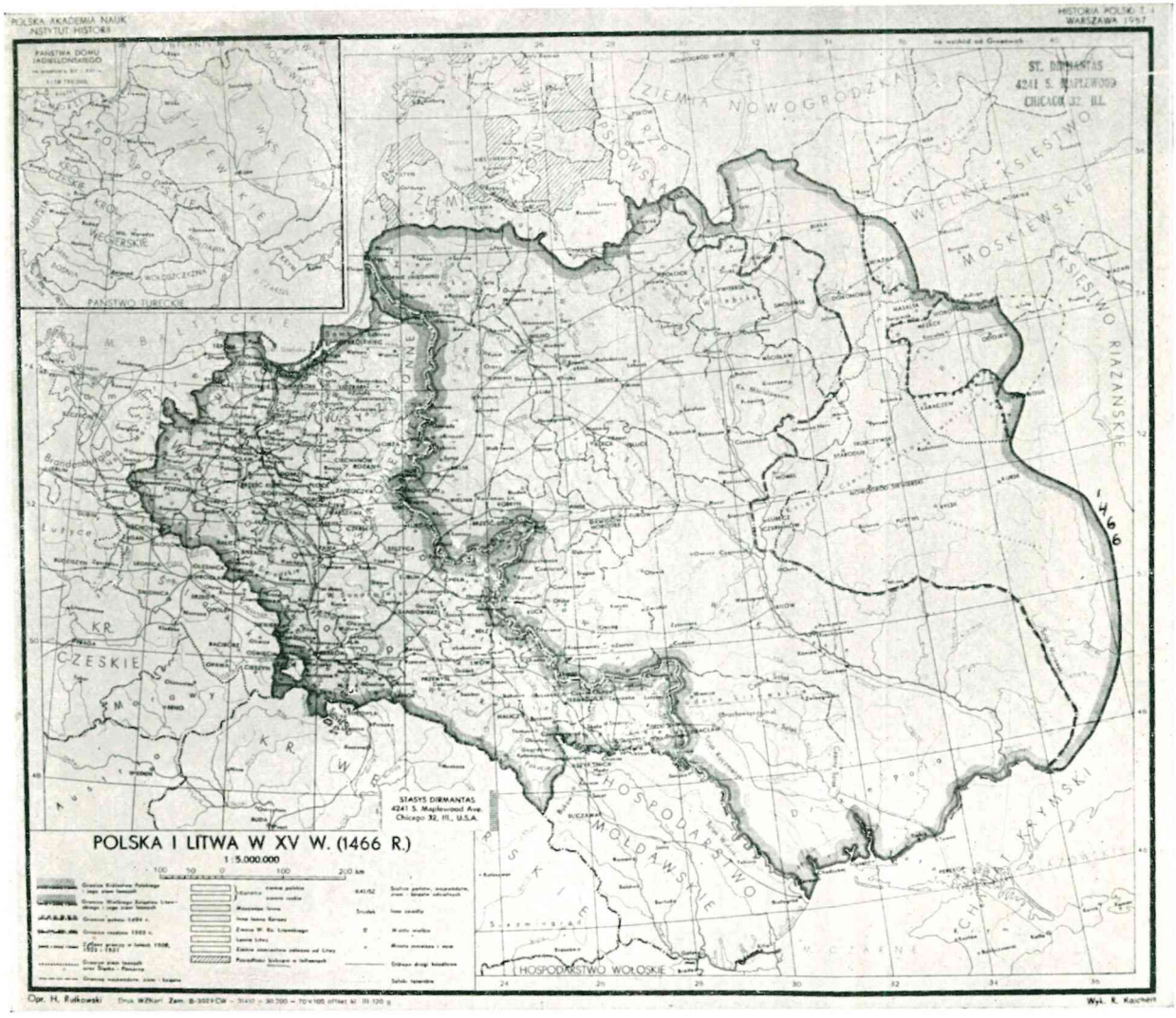

Nr. 1. XV a. Lietuvos ir Lenkijos žemėlapis.

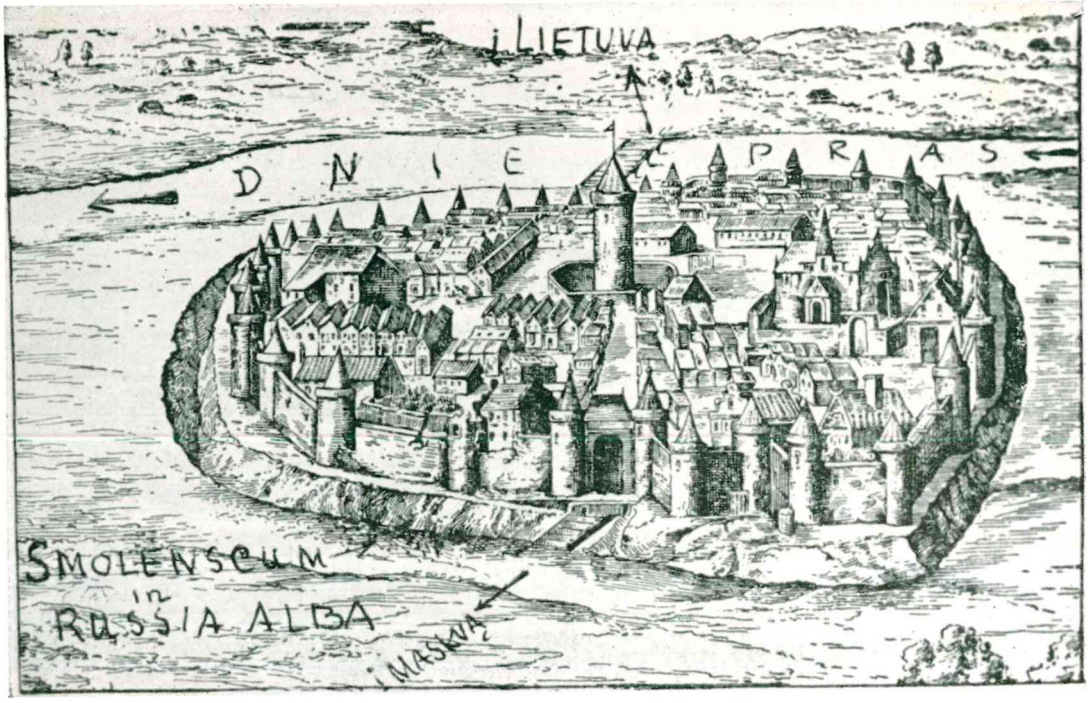

Nr. 2. Smalensko miesto senovinis raižinys.

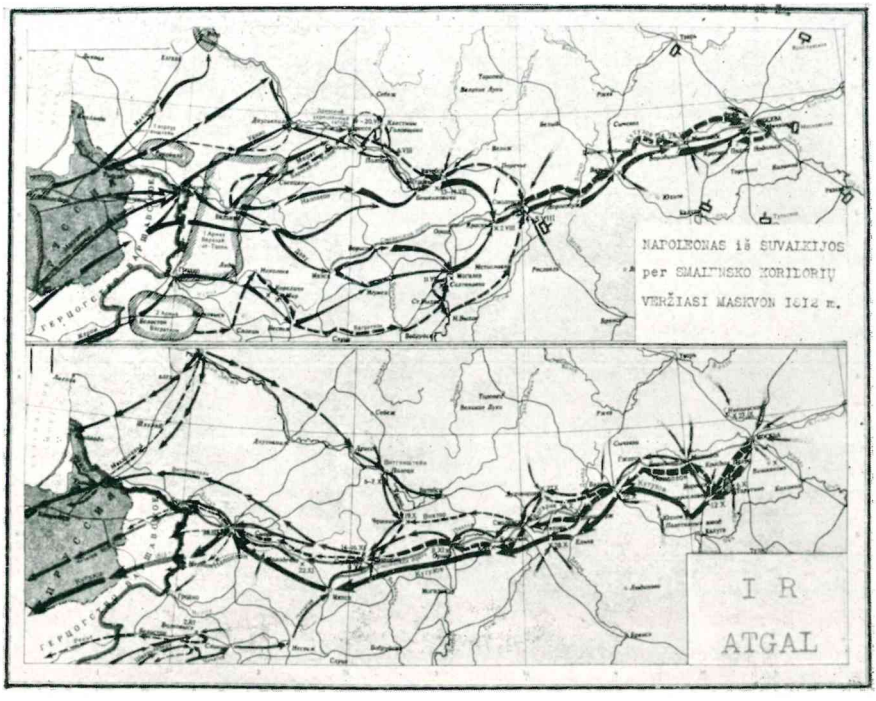

Nr. 3. 1812 m. Napoleono žygis Maskvon ir atgal.

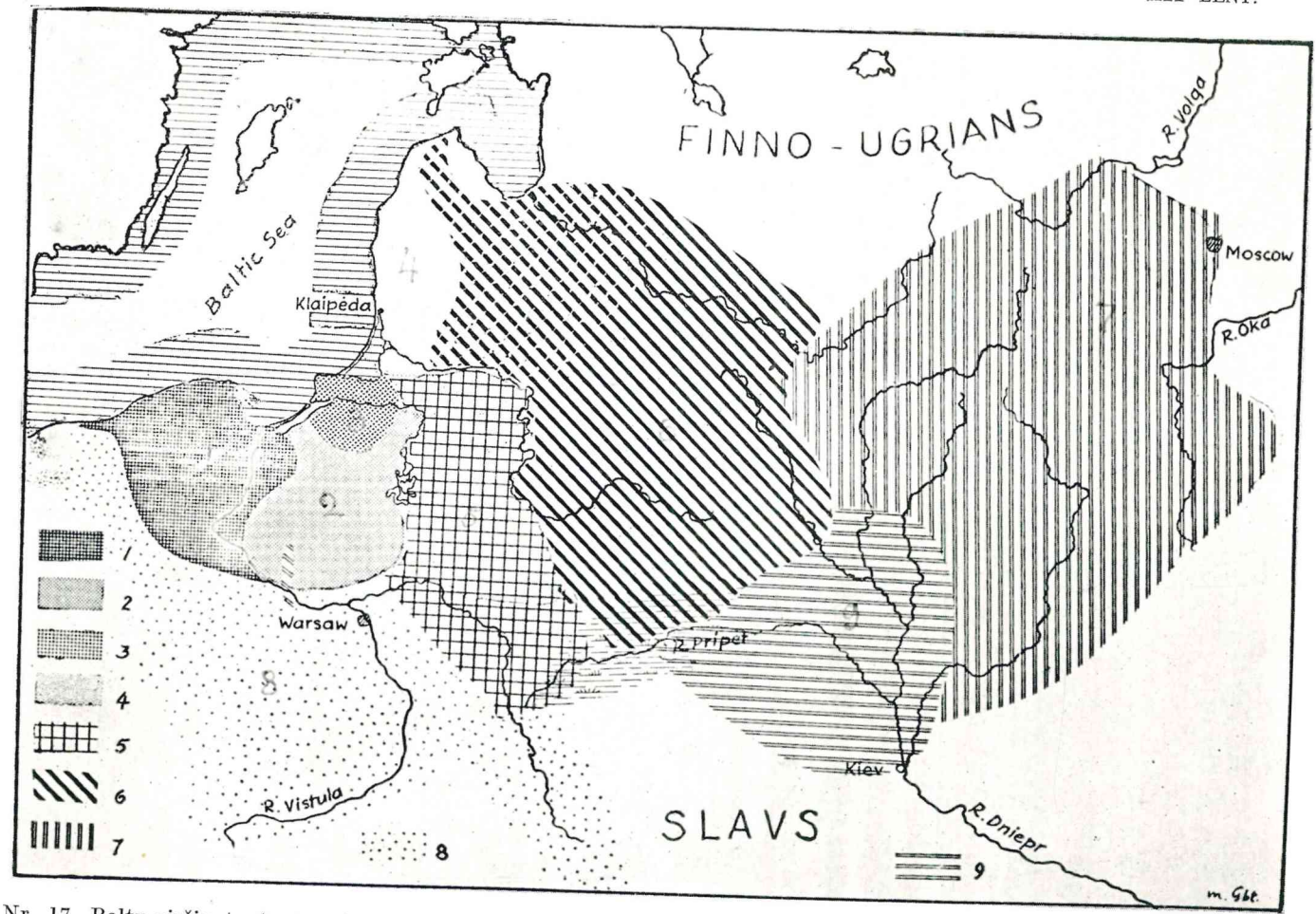

Nr. 17. Baltu-aisčių tautų grupės gyvenami plotai apie 500 m. prieš Kristų. Dr. M. Alseikaitės-Gimbutienės sudarytas žemėlapis.

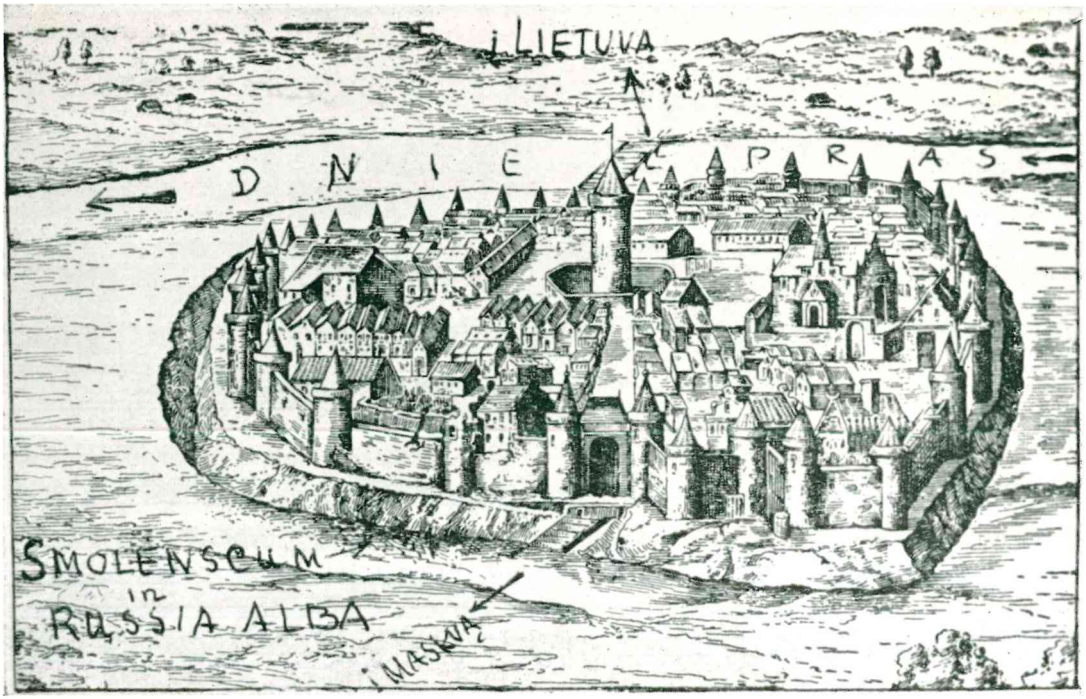

Nr. 2. Smalensko miesto senovinis raižinys.

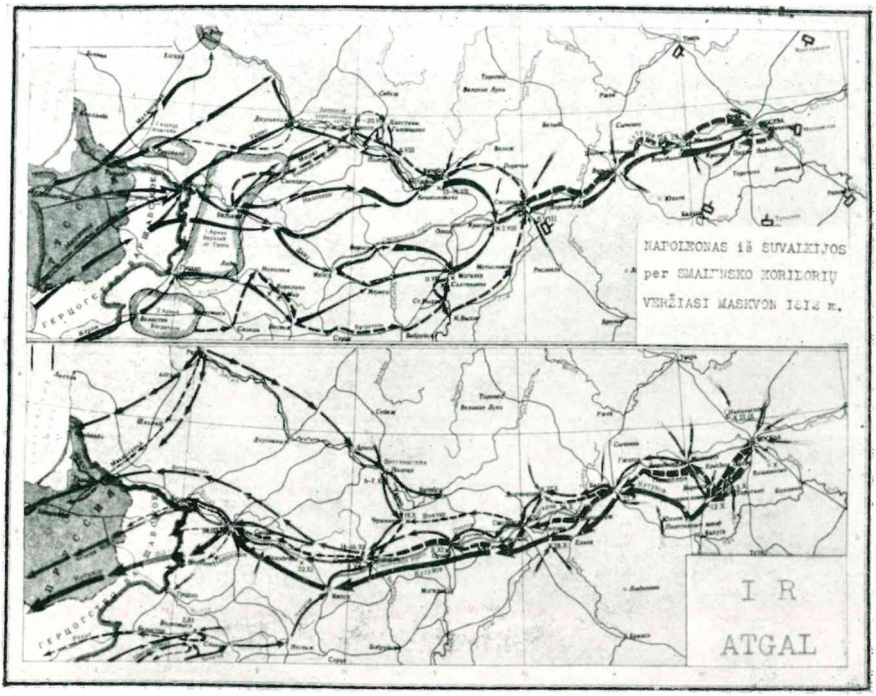

Nr. 3. 1812 m. Napoleono žygis Maskvon ir atgal.

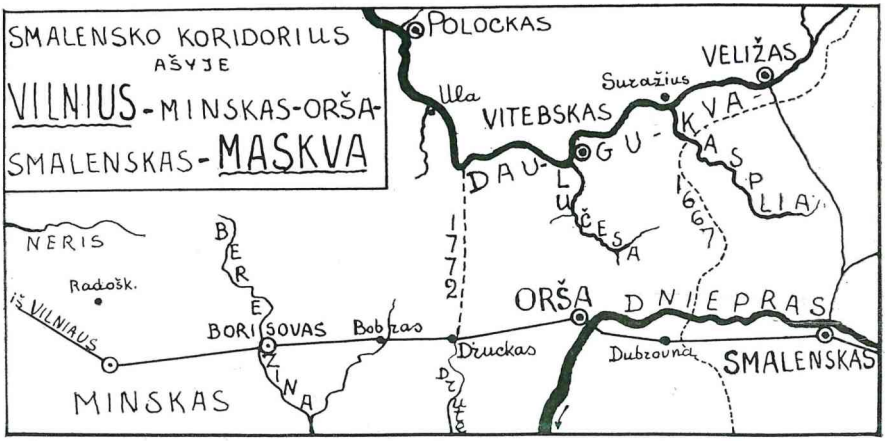

Nr. 4. Smalensko koridorius.

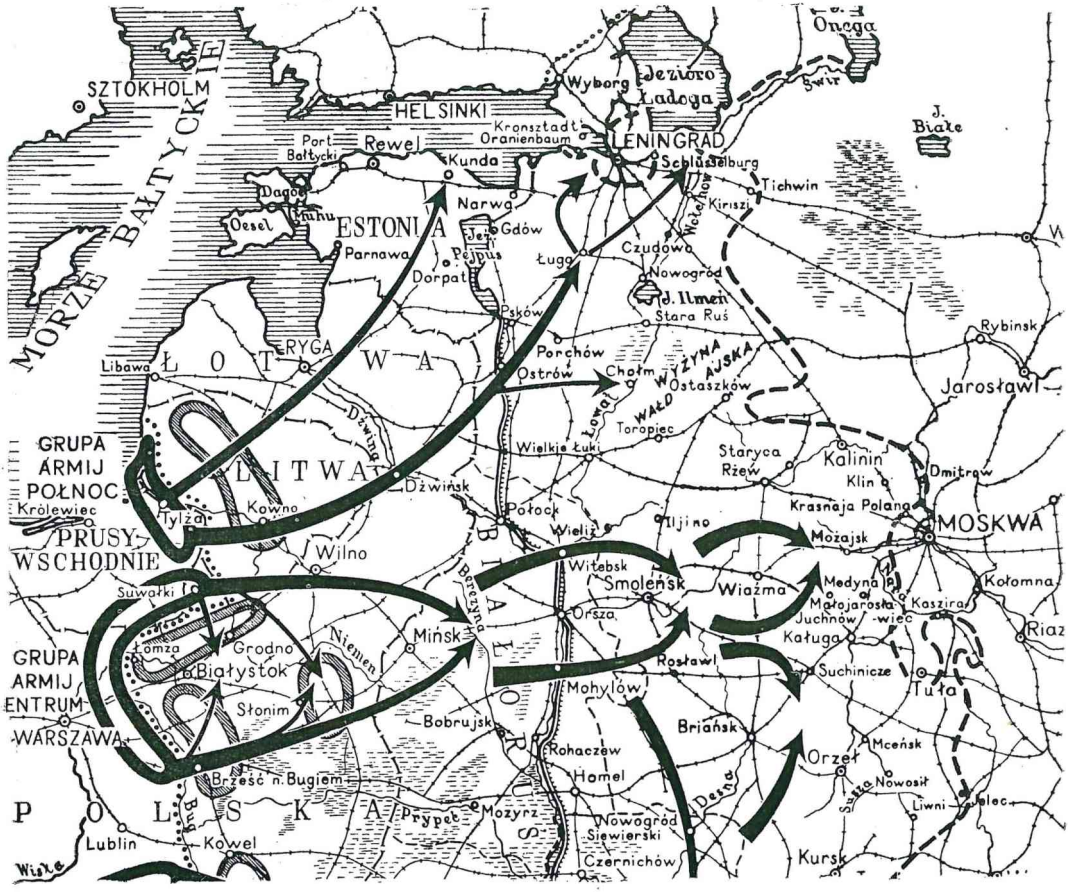

Nr. 5. Hitlerio žygis Rusijon 1941-44 m.

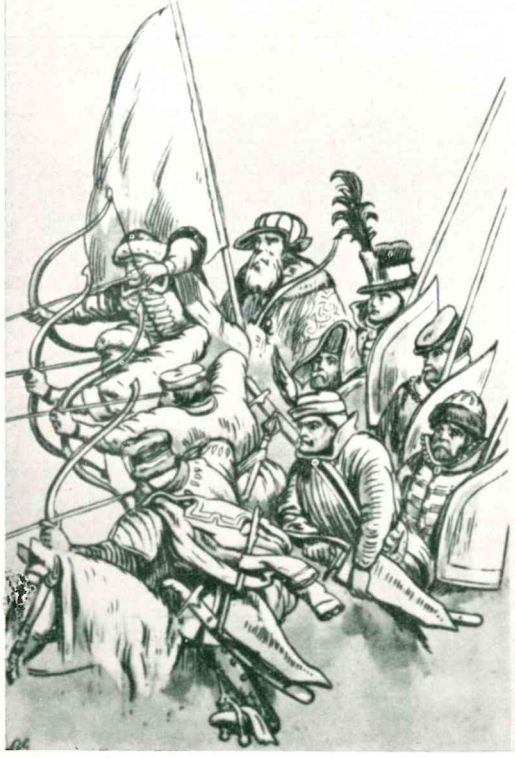

Nr. 6. Kopijnikai.
Nr. 7. Pėstija.
Nr. 8. Lengvoji jotis.
Nr. 9. Artilerija ir pėstija.

Nr. 10. Oršos mūšis. Raižinys M. Bielskio kronikoje.

Nr. 11. Oršos mūšio lt.-lk. jotis keliasi per Dnieprą.

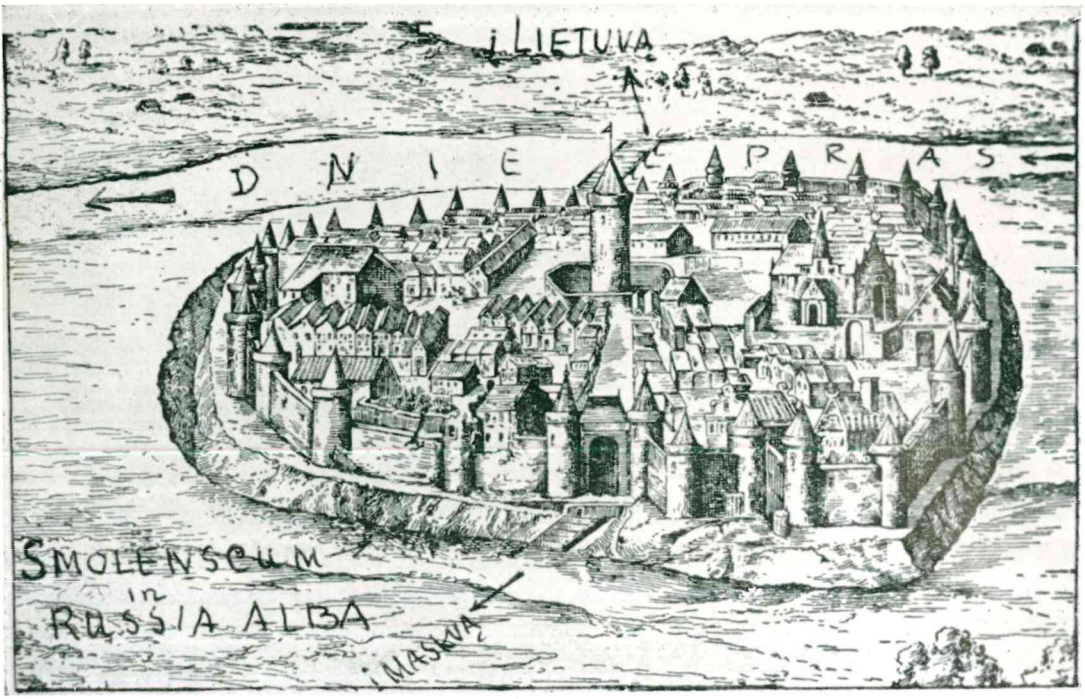

Nr. 2. Smalensko miesto senovinis raižinys.

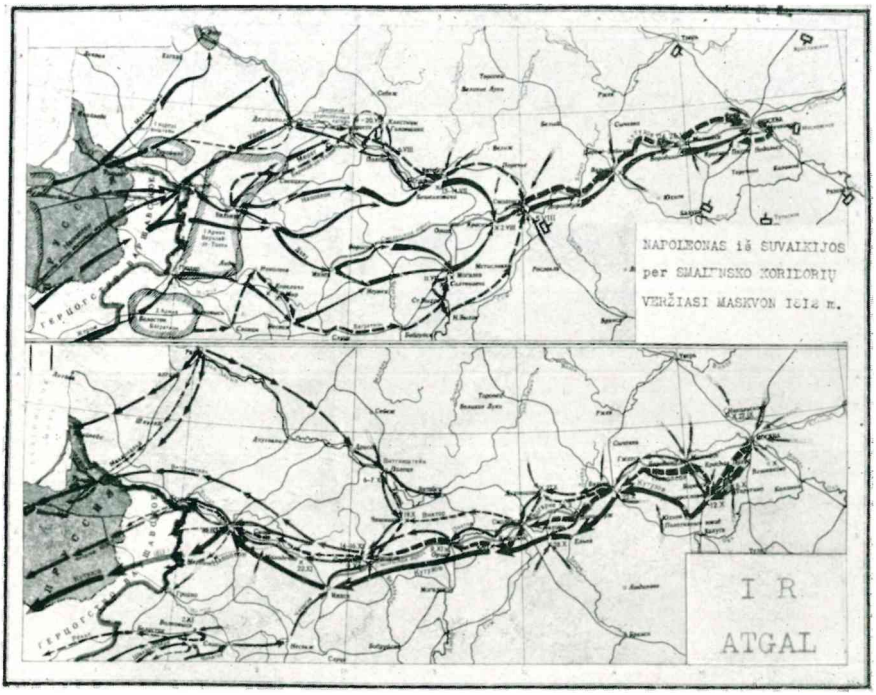

Nr. 3. 1812 m. Napoleono žygis Maskvon ir atgal.

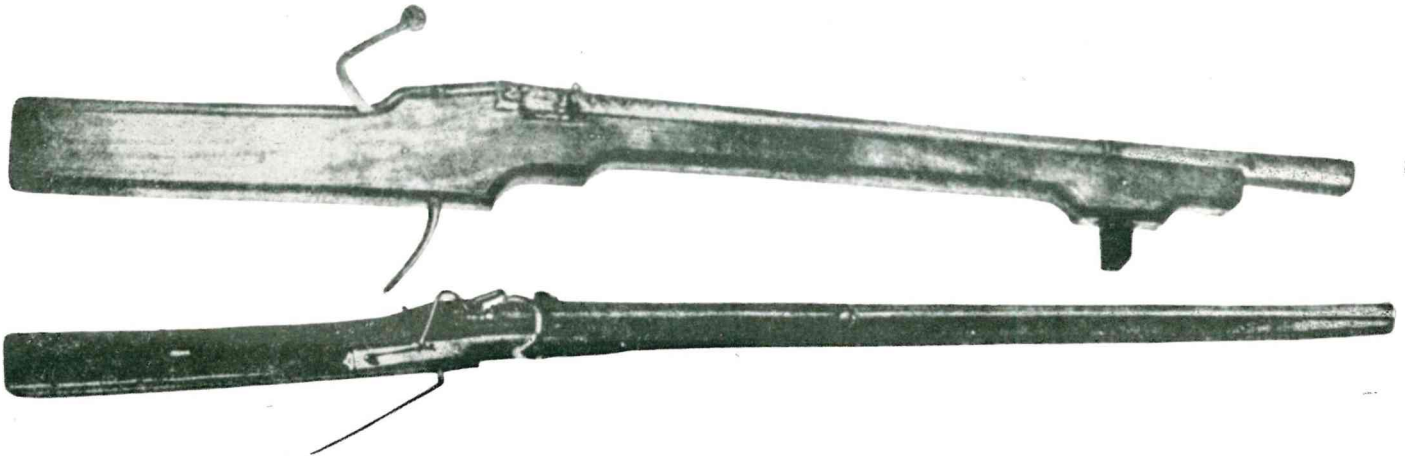

Nr. 16. Anų laikų šaudyklės.

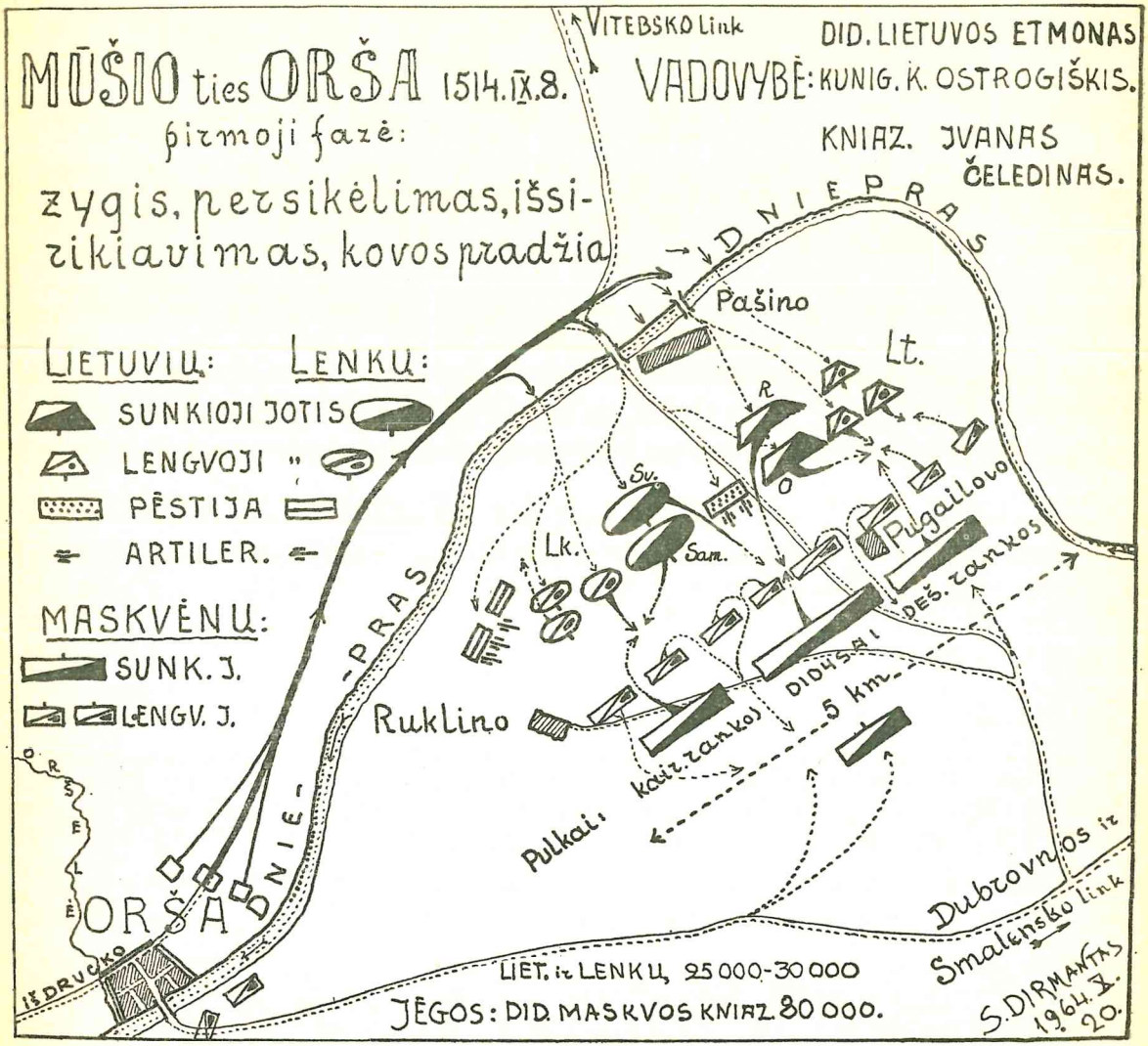

vėlai sužinojęs apie kėlimąsi kitoje vietoje, o ne ties Orša, nakčia nesuskubo perkelti, surinkti ir išrikiuoti savo milžinišką kariauną, patamsėje pradėti mūšį nerizikavo o, svarbiausia, tvirtai tikėjosi dieną savo žymiai skaitlingesniomis jėgomis apsupti visus persikėlusius, juos sumušti, likučius sugrūsti Dniepran ir plaukiančius iššaudyti strėlėmis. Atseit, išnaikinti šimtu nuošimčių ir tuo būdu sėkmingai baigti ir šitą karą. Bet išėjo kitaip.

Išsirikiavimas. Iš ryto jau ir visa susijungusi maskvėnų kariuomenė buvo išrikiuota mūšiui. Šia tvarka : žr. schemą.

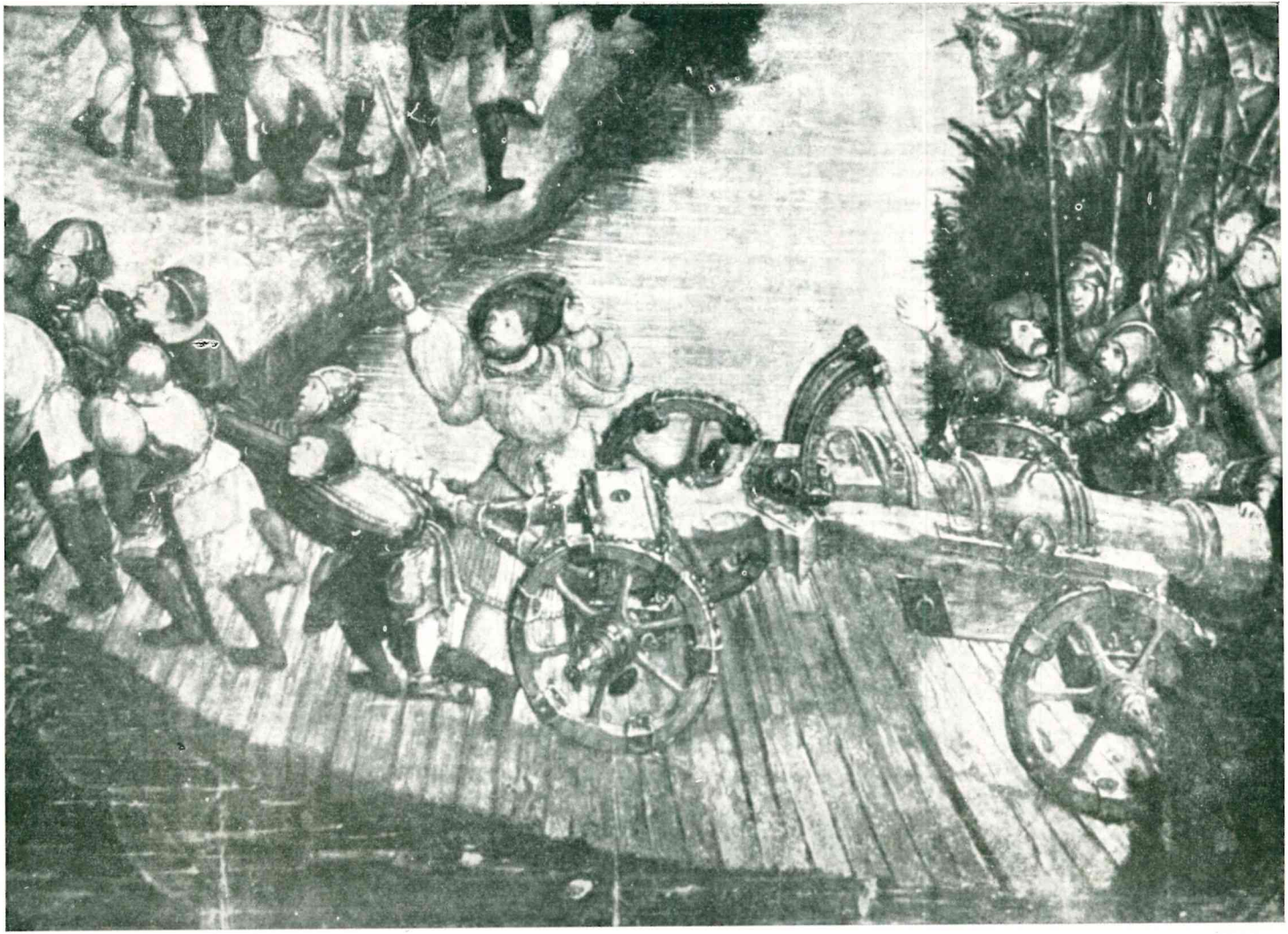

Nr. 12. Oršos mūšio lt.-lk. artilerija.

N. 13. Oršos mūšio lt.-lk. pėstija.

Nr. 14. Oršos mūšio 1514.IX.8 vaizdas.

Nr. 15. Oršos mūšio vaizdas.

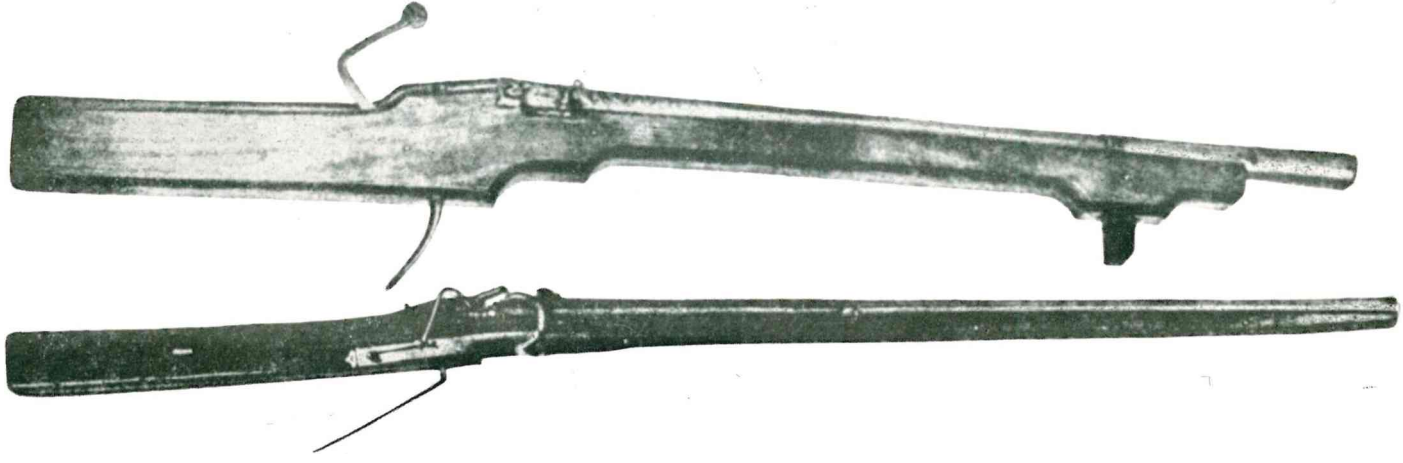

Nr. 16. Anų laikų šaudyklės.

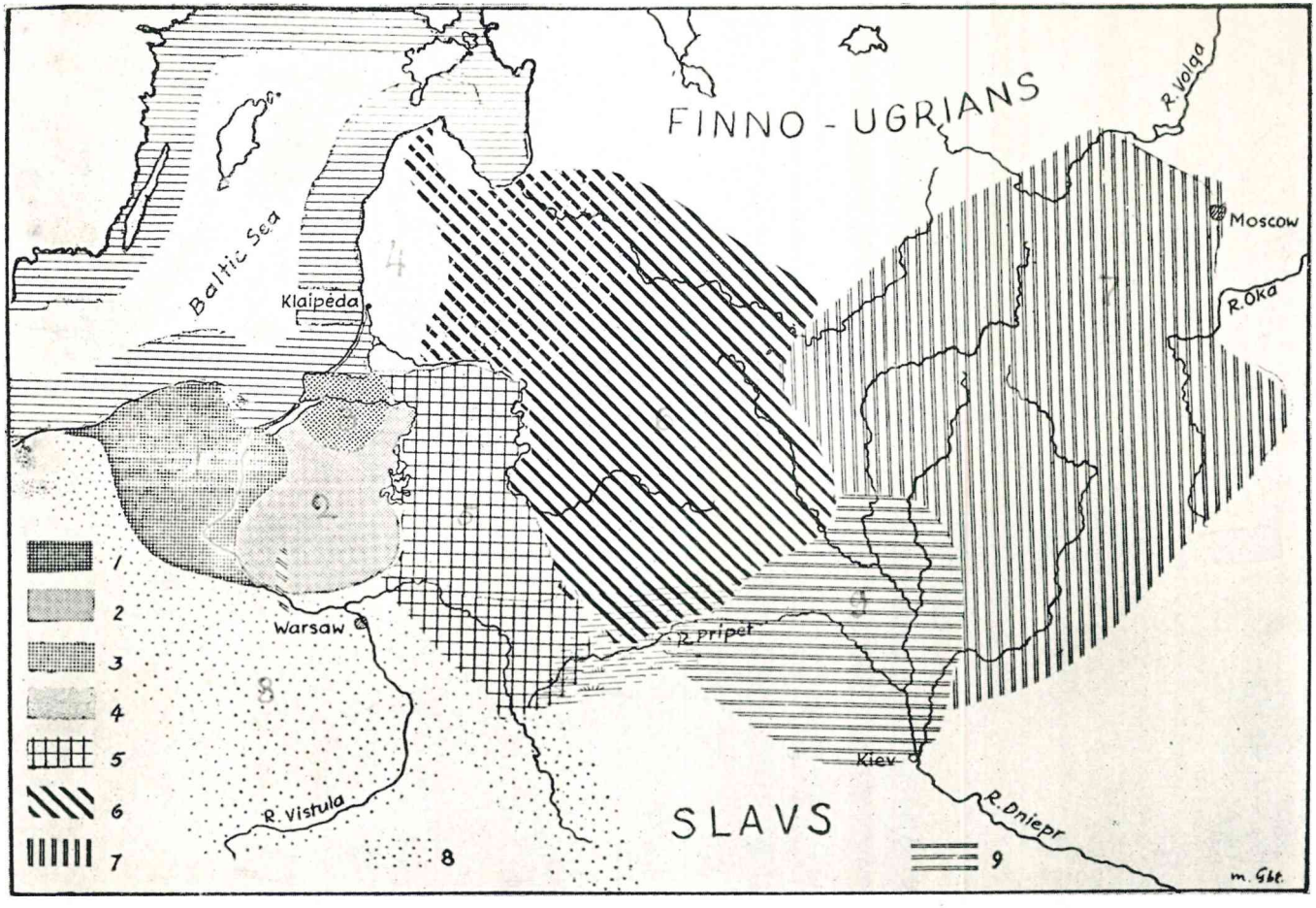

Nr. 17. Baltu-aisčių tautų grupės gyvenami plotai apie 500 m. prieš Kristų. Dr. M. Alseikaitės-Gimbutienės sudarytas žemėlapis.

PIRMIEJI JĖZUITAI VILNIUJE

VILNIAUS VYSKUPO V. PROTASEVIČIAUS KVIEČIAMI ATVYKSTA PIRMIEJI JĖZUITAI Į VILNIŲ (1568)

KUN. DR. JONAS BIČIŪNAS, ROMA

Šios studijos ankstyvesniame skyriuje [1]) buvo apžvelgta: Popiežiaus Delegato L. Lippomani apsilankymas Vilniuje 1555 m., kurio palydovu buvo jėzuitas Salmeron ir kuris, be kitų specialių reikalų, tyrė taipgi galimybę įkurdinti jėzuitų kolegiją Lietuvoje; karaliaus Zigmanto Augusto laikysena jėzuitų įkurdinimo atžvilgiu ir Varmijos vyskupo kard. St. Hozijaus vaidmuo šiame reikale; toliau gi matėme, koks buvo bendradarbiavimas tarp Vatikano Valst. Sekretoriaus K. Boromėjaus, jėzuitų generolo Pr. Borgijos ir Nuncijaus Pr. Commendone pastangose jėzuitus įkurdinti Lietuvoje. Iš ten paaiškėjo, kad tam reikale turėjo pirmoje eilėje kilti iniciatyva iš vietinės bažnytinės hierarchijos.

Šiame skyriuje — VILNIAUS VYSKUPO VALERIJONO PROTASEVIČIAUS KVIEČIAMI PIRMIEJI JĖZUITAI ATVYKSTA Į VILNIŲ 1568 M. — panagrinėsime:

1. Lucko vyskupas Valerijonas Protasevičius užima Vilniaus vyskupo katedrą.
   a) Varmijos vyskupas kard. Hozijus,
   b) Kard. Hozijaus svoris V. Protasevičiaus perkėlime į Vilnių,
   c) Lucko vyskupas V. Protasevičius ir jo perkėlimas į Vilnių,
   d) Pirmieji vyskupo V. Protasevičiaus darbo metai Vilniuje.
2. Vilniaus vysk. V. Protasevičiaus iniciatyva, parkviečiant ir įkurdinant t.t. jėzuitus Vilniuje.
   a) V. Protasevičius perka namus ir organizuoja lėšas būsimai mokslo įstaigai,
   b) Raštu į Braunsbergo jėzuitų kolegiją Protasevičius kviečia jėzuitus atvykti ir kurtis Vilniuje.
3. Pirmieji jėzuitai atvyksta į Vilnių ir pradeda neoficialų kūrimosi darbą:

---

[1] *Tautos Praeitis* II t. 1 kn., 33-47 p.: «Apaštalų Sosto ir Jėzuitų Ordino pirmieji bandymai jėzuitus įkurdinti Lietuvoje (1555-1565)».

a) Jėzuitų Austrijos viceprovincijolas Pr. Sunyeras su maža grupe atvyksta į Vilnių,

b) Randa Vilniaus Vyskupo tinkamai paruoštas kūrimosi sąlygas,

c) Sunyeras, matydamas Vilniuje gyvą reikalą kurti vyskupo užplanuotas mokyklas, įtikina savo Ordino vadovybę kolegijos steigimą priimti.

1. LUCKO VYSKUPAS VALERIJONAS PROTASEVIČIUS UŽIMA VILNIAUS VYSKUPO KATEDRĄ

Mirus 1555 m. Vilniaus vyskupui Povilui Algimantui, Alšėnų kunigaikščiui, reikalingas buvo šiai Lietuvos svarbiausiai vyskupijai naujas vyskupas, kuris atitiktų šioms Lietuvos sostinės vyskupo pareigoms, bet kartu eitų jam uždedamas, kaip pirmajam senate senatoriui, ir politines pareigas. Protestantų stiprėjimas reikalavo stipraus bažnytinio administratoriaus; tuometiniai karai ir lenkų pastangos prijungti Lietuvą prie Lenkijos, užsibaigusios liublinine unija, reikalavo subrendusio politiko. Iš tikrųjų, Vilnius kaip Lietuvos Valstybės sostinė, kurioje ilgais laikotarpiais rezidavo karalius Zigmantas Augustas, buvo vėl tapęs nebe provincijos miestu, bet sostine — prilygo Krokuvai. Karaliui reziduojant, jis pasidarė ir abiejų valstybių politinio gyvenimo centru: čia buvo priimami svetimų valstybių atstovai, vedamos derybos, vykdavo seimai, ruošiamasi karui, pasirašomos paliaubos, o taipgi redaguojama ir papildoma nauja Lietuvos Statuto laida. Todėl nestebėtina, jog į Vilnių, margą savo tautine sudėtimi, jos gyventojų skirtingais mentalitetais, skverbėsi protestantų skelbiamos religinio kartu ir politinio pobūdžio reformacinės idėjos, rasdamos čia, gana pašlijusioje bažnytinėje ir valstybinėje sferoje, sau palankią dirvą.

Nestigo anuo laiku iš Lietuvos ir Lenkijos vyskupų tarpo, kuris būtų norėjęs tuometiniame Vilniuje užimti taip svarbią vyskupo ir pirmojo senatoriaus vietą ir daryti reikiamos įtakos karaliaus dvare ir valstybės politikoje; nevienas iš tų vyskupų ėjo ar buvo ėjęs vienokias ar kitokias atsakingas valstybėje pareigas, o jau kiekvienas iš jų ipso jure buvo senatorius.

a) *Varmijos vyskupas kard. St. Hozijus.*

Dėl šių aplinkybių, parenkant kandidatą į Vilniaus vyskupus, buvo daug svarstoma. Šioje šiaurinėje Europos srityje veikė Varmijos vyskupas kard. St. Hozijus. Karaliui Z. Augustui pristačius, jis buvo Popiežiaus Juliaus III, 1550 m. paskirtas specialiu įgaliotiniu Lietuvos — Lenkijos valstybėje kovai su beplintančiu protestantizmu [2]) ir

[2] Cfr. *Ep. Hos.*, t. I, n. 380, p. 393 sq.: Julius III P. Max. Hosio, 25 Julii ann. 1550. «Sigismundus Rex nobis humiliter supplicari fecit, ut pro extirpatione dictarum haeresum curam huiusmodi alicui eiusdem Regni Poloniae praelato prae-

buvo vadinamas «Columna Fidei» [3]). Užtat suprantama, kodėl jis ypatingai rūpinosi, kad į vakuojantį Vilniaus vyskupo sostą būtų paskirtas toks asmuo, kuris visų pirma jam talkininkautų jo vedamoje kovoje su klaidžiatikiais ir pačiame Vilniuje atsvertų Radvilo įtaką ir veiklą.

Prasminga, todėl, čia bent trumpai susipažinti su kard. St. Hozijum, kilusiu iš Vilniaus, kuris anuo metu buvo vienas žymiausių bažnytinėje hierarchijoje asmenybių Lietuvos — Lenkijos valstybėje, labai pamilęs Vilnių, kas matosi iš jo skaitlingos korespondencijos, nuoširdus patriotas Jogailonių dinastijos valdomų žemių bei ištikimas karališkos šeimos pavaldinys, bendradarbis ir patarėjas, o savo veikloje prieš protestantizmą daug dėmesio skyrė Lietuvai.

St. Hozijus (Hoss, Hosen, sulotynintai Hosius) gimė 1504 m. gegužės m. 5 d. Vilniuje, kaip jis pats pasisako savo laiške Krokuvos vyskupui Petrui Myszkowski'ui, rašytame iš Romos 1577 m. spalių m. 24 d. [4]), šiuo pasiremdami Rostowski [5]) ir Baliński [6]) tai pabrėžia, nežiūrint, kad daugelis lenkų autorių šiam laiškui nepriduoda reikšmės ir tvirtina jį gimusį Krokuvoje, nes pagal juos, jo tėvo atvykimo į Vilnių data nėra nustatyta [7]). Kardinolo tėvas Ulrichas Hosen, kilęs iš Pforzheimo, Vokietijoje, Badeno srityje, emigravęs į Lenkiją ir tapęs Krokuvos miestelėnas, karaliaus Aleksandro 1505 m. paskirtas Vilniaus pilies pilininku ir D. Liet. Kunig. monetarium, šias pareigas ėjo iki savo mirties 1535 m., kurias po jo paveldėjo jo vyresnysis sūnus Jonas Hozijus. Ulrichas Hozijus, vienas iš to meto skaitlingos Vilniaus vokiečių kolonijos, ypač pasižymėjo savo energija pačiame Vilniuje ir karaliaus dvare: matomai gerokai praturtėjęs, savo lėšomis pastatė pirmąjį tiltą per Nerį Vilniuje, ir, pagal karaliaus suteiktą privilegiją, atsirinkęs savo išlaidas iš muito, iš tolimesnių tilto muito pajamų karaliaus buvo įpareigotas pastatyti Vilniuje prie dominikonų vienuolyno seneliams ir ligoniams prieglaudą, kurią, tačiau,

---

missis occurrere verbo et opere potenti demandari aliasque in praemissis opportune provideri, de benignitate Apostolica dignaremur. Nos igitur valentes pro nostri pastoralis officii debito inconvenientibus huiusmodi providere Fraternitatem tuam».

[3] Cfr. J. B. Pighi, *Instit. Hist. Eccl.*, t. III, p. 139: «... Stanislaus Hosius ... a coaevis celebratus ut Ecclesiae columna et alter Augustinus, fuit episcopus Warmiensis et in tridentino concilio praeses jussu Pii IV, a quo et cardinalis creatus fuit».

[4] Cfr. apud Rostowski, Hist., p. 60-63, kuriame sakoma «... in qua primum lucem hanc aspexi».

[5] Cfr. ibd., p. 62;

[6] Cfr. M. Baliński, D. A. Wil., p. 31.

[7] Cfr. St. Rescius, *Vita St. Hosii*, in Ep. Hos., Vol. I, pp. 1-132; Ex Regesta Hosii 1504-1550, Epist. Hosii, Vol. I, pp. XLV-LII; . Smoczyński, *Uwagi o studjach i pracy teologicznej Hozijusza.* Pelplin 1935; J. Umiński, *Żywot swietobliwego slugi Bożego Kardinala Stanislawa Hozyusza biskupa Warmińskiego*, 1504-1579, Plock 1928, p. 7.

užbaigė jau jo sūnus Jonas Hozijus [8]). Jis buvo Vilniuje įsigijęs nemaža turto — namų ir krašte dvarų, taip kad vėliau jo sūnūs Jonas ir Ulrichas karaliaus Z. Augusto buvo pakelti 1561 m. Bezdonių ir Rudno dvarų ponais. Be jau minėtų brolių, kardinolas turėjo ir tris seseris.

St. Hozijus vidurinį mokslą gavo ir jaunystę praleido Vilniuje; 1519 m. išvyko studijų į Krokuvos universitetą. Po universitetinių studijų liekasi Krokuvoje ir čia buvo Krokuvos vyskupų Konarski'o ir Tomicki'o dvaruose mokytoju, mokydamas pačių stambiausių Lenkijos didikų vaikus. Čia jis turėjo progos būti pastebėtas ir įvertintas ne tik šių vyskupų, bet ir didikų. Tos pažintys vėliau buvo jam labai naudingos jo tolimesniai pasaulietiškai ir dvasiškio karjerai. Minėto Krokuvos vyskupo ir valstybės vicekanclerio Tomicki'o lėšomis 1529 m. jis buvo pasiųstas į Italiją, kur studijavo Paduvos ir Bolonijos universitetuose, gaudamas abiejų teisių (Utriusque juris) daktaro laipsnį. 1534 m. po studijų Hozijus atvyko į Vilnių aplankyti savo tėvą, matomai nusilpusios sveikatos, nes sekančiais metais jis pasimirė. Nuo 1537 m. karaliaus kanceliarijos sekretorius. Įšventintas į kunigus 1542 m., nors prieš tai jau turėjo kelias bažnytines beneficijas, tarp kitų, Trakų ir Vilniaus pilies šv. Martyno bažnyčios bei Varmijos Kapitulos kanauninkas. (Pagal ano meto papročius, bažnytinės beneficijos būdavo teikiamos ir pasauliečiams, kurie kaip ir dvasiškiai neprivalėdavo prie tų beneficijų reziduoti). Ypatingai domėjosi Prūsijos reikalais, atliko įvairias diplomatines misijas. 1549 m. nominuotas Chelmo vyskupu ir sekančiais 1550 m. Krokuvoje pakonsekruotas. Bet jau sekančiais metais perkeltas į Varmijos ordinarus (rezidavo Heilsberg'e, prie jo netoli buvo vėliau pagarsėjusi Brunsbergo tt. jėzuitų, jo paties įkurta, kolegija). Būdamas vyskupu, buvo drauge valstybės senatorius ir karaliaus patarėjas, atliko įvairias diplomatines misijas. Karaliaus pavedimu, jis turėjo stiprinti politinę Lietuvos — Lenkijos valstybės padėtį Prūsijoje, kurios kunigaikštis buvo tapęs Lenkijos vasalu. Savo vyskupavimo metu Hozijus ypatingu būdu stengėsi Prūsijos tikinčiųjų tarpe išlaikyti katalikybę, todėl savo polemine raštija, savo kaip vyskupo autoritetu ir valstybinėms silpnai efektyvioms priemonėms kietai kovojo su Liuterio sekėjais. 1561 m. buvo pakeltas į kardinolus ir Popiežiaus Pijaus IV buvo pasiųstas su specialia misija pas imperatorių Ferdinandą Tridento Susirinkimo reikalais, ten pat Vienoje jam buvo

---

[8] Cfr. Karaliaus Zigmanto I privilegija suteikta Jonui Hozijui administruoti jo tėvo pastatytą tiltą po dviejų Vilniaus Kapitulos kanauninkų kontrole. Čia Jonas Hozijus įpareigojamas užbaigti statyti prieglaudą ir duoti lėšas jų išlaikymui, kartu rūpintis tilto užlaikymu; šioje privilegijoje karalius nustato ir muito dydį nuo įvairaus vežimų pobūdžio ir uždraudžia gana plačiu ruožu niekam per Nerį nestatyti jokio kito tilto (mums atrodo gana keistokas patvarkymas, visai neatsižvelgiąs į gyventojų patogumą). Przywilej Najjasniejszego Króla Zygmunta I. Roku 1536 dnia 6 Augusta wydany w Lacinskim języku. Apud M. Baliński, H. M. W., t. II, pp. 225-234.

įteikta kardinoliška skrybėlė. Tais pat metais Popiežiaus pasiųstas į Tridento Susirinkimą Popiežiaus Legato titulu, kuriame su kitais to pat titulo trimis kardinolais vadovavo ir sėkmingai užbaigė Tridento Susirinkimą. Po Tridento Susirinkimo sugrįžo į savo vyskupiją, sušaukė Petrakave Provincinį sinodą, kuriam taipgi vadovavo kaip Popiežiaus Legatas, nors kitų didžiųjų vyskupijų, kaip pav. Krokuvos, Poznanės ir Vilniaus vyskupai buvo savo rangu ir įtaka karaliaus dvare pranašesni. Čia Hozijus ypatingai stengėsi, kad būtų priimti Tridento Susirinkimo reforminiai nuostatai. Atkvietė į savo vyskupiją tt. jėzuitus, kurie 1565 m. įsteigė savo kolegiją. 1569 m. dalyvavo Liublino seime; 1569 m. karalius Žygimantas Augustas jį paskyrė delegatu prie Švento Sosto. Nenoromis apleido Varmijos vyskupiją, savo vietoj palikdamas vyskupą Martyną Kromerį cum jure successionis ir tų pat mtųe lapkričio mėn. atvyko į Romą.

Reziduodamas Romoje, buvo vertinamas savo patarimais prie Švento Sosto, liečiančiais jos veiklą prieš protestantizmą Vokietijoje, tvarkė Bari kunigaikštijos (karalienės Bonos tėviškė), karaliaus Ž. Augusto pavedimu, reikalus, palaikė ryšius ne tik su karaliumi, bet dėjo pastangas, tarpininkaujant kompetentingiems asmenims, kad jo paliktoje tėvynėje protestantai negautų persvaros, ypač Lietuvoje — Vilniuje. Vasarą dažnai praleisdavo Subjako benediktinų vienuolyne. Kada 1572 m. mirė karalius Ž. Augustas, suruošė Romoje, San Lorenzo in Damazo bazilikoje iškilmingas gedulingas pamaldas, kuriose dalyvavo 40 kardinolų ir daugelis Romos patricijų, o prie bažnyčios aikštėje (piazza Cancelleria, ta bazilika ir prieš ją stovinti aikštė ir šiandieną tebestovi, kaip kad buvo anų laidotuvių metu) buvo susirinkusi per tris tūkstančius vargšų ir šiaip biedniokų minia, kuriems ir pats kardinolas asmeniškai dalino išmaldą ir ragino melstis už mirusį suvereną. 1573 m. Popiežius Gregorijus XIII kard. Hozijų paskyrė Didžiuoju Penitencijierium (Poenitenziario Maggiore). Pradėjo statyti Šv. Stanislovo, Lenkijos ir Lietuvos globėjo bažnyčią ir prie jos maldininkams namus, bet mirtis neleido jos užbaigti (ir šiandieną ji tebestovi netoli Venecijos aikštės, kurioje šio šimtmečio pradžioje rektoriavo lietuvis mons. Prapuolenis, dabar lenkų bažnyčia, prie kurios reziduoja lenkas vyskupas ir aptarnauja Romos lenkų koloniją).

1579 m. vasaros atostogoms išvyko į Capranica; ten susirgo ir liepos mėn. 5 d. pasimirė. Palaidotas Romoje, savo titularinėje bažnyčioje — Santa Maria Trastevere bazilikoje. Jo antkapio paminklas liudija šioje bazilikoje, apie veik prieš keturis šimtmečius gyvenusį Lietuvos pilietį, vilnietį kardinolą, visą amžių ir visas savo jėgas pašventusį Bažnyčiai, savo Varmijos vyskupijai ir Lietuvai, kurio dėka labiausiai Lietuva bei Lenkija išliko katalikiškos.

Kard. Hozijus buvo ne tik energingai rūpestingas savo vyskupijos ganytojas, ypatingą dėmesį sukoncentravęs atlaikyti protestantų skelbiamų klaidų antplūdį, bet jo veikla siekė daug plačiau — visą

Lietuvą — Lenkiją ir per Tridento Susirinkimą, visą Katalikų Bažnyčią [9]). Mūsų kardinolas nebuvo vien tik akcijos žmogus, bet kartu gilus teologas ir kontroversistas : jo dogmatiniai ir apologetiniai raštai prilygo jo bendralaikiams garsiems teologams ir susilaukė daugelio laidų. Svarbiausias Hozijaus teologinis veikalas yra « Confessio Catholicae Fidei », gavęs pradžią Petrakavo Provincijos sinode, kuriam jis Provincijos vyskupų buvo įpareigotas paruošti teologinių klausimų bazę svarstymui, kaip dabar yra įprasta vadinti schemą, tačiau jau Tridento Susir. metų ji pasirodė kaip labai vertingas dogmatinis veikalas, nes buvo išplėstas ir papildytas, ir jis tuo laiku pasirodė keliose laidose : 1561 m. Vienos ir Amsterdamo laidos ; 1562 — 63 m. — Paryžiaus ir Antverpeno. Kiti jo veikalai : « De expresso Dei Verbo », « De Communione sub utraque specie », « De loco et auctoritate Pontificis in Ecclesia et Conciliis ». Dar jam gyvam esant, buvo išleisti visi jo teologiniai veikalai, surinkti in *Opera Omnia*, vėliau pakartoti kitomis laidomis [9a]. Pirmosios laidos savo *Opera Omnia* pats kardinolas žody į skaitytoją — Auctor lectori — pasisako, kokiomis aplinkybėmis jis yra parašęs svarbiausį savo veikalą *Confessio Cath. Fidei* [10]). Šis

---

[9] Hozijaus korespondencija įvairiais jo veiklos reikalais yra labai skaitlinga : dviejuose tomuose yra sutalpinti jo rašyti ir kitų jam rašyti iki 1558 m. 3500 laiškai. Cfr. *Stanislai Hosii epistolae.* Dr. Franc. Hipler et Dr. Vinc. Zakrzewski, t. I, Cracoviae 1879 ; t. II, Cracoviae 1886-1888.

[9a] 1566 m. paties autoriaus peržiūrėtoje ir papildytoje Antverpeno *Opera Omnia* laidoje randame šiuos jo veikalus, ir kuri taip užtituluota : « D. Stanislai Hosii Cardinalis episcopi Varmiensis in concilio Tridentino praesidis, Opera quae hactenus extiterunt omnia, inprimis pia et erudita, atque in unum corpus iam primum collecta et excusa, quorum catalogum pagella sequens indicabit.

Opus hoc nunc postremo ab auctore recognitum, et in numeris supra omnes editiones auctum, cura et opera integerimi viri D. doctori Henrici Dunghen Canonici Antveriensis. Antveriae 1566.

1) Confessio Catholicae fidei Christiana, a Patribus in Synodo provinciali habita Petricoviae anno 1551, mense Maio congregatis.

2) Propugnatio verae, Christianae, Catholicaeque doctrinae adversus Joannem Brentium pro Petro Soto elegantissime conscripta.

3) De expresso Dei Verbo Libellus, his temporibus maxime necessarius.

4) Dialogus de eo, num calicem laicis, et uxores sacerdotibus permitti, ac divina officia vulgari lingua peragi fas est.

5) Epistola D. Stanislai Hosij Cardinalis Varmiensis ad Illustris. Brunsuici Ducem Henricum.

6) Epistola D. Martini Cromeri, ad Regem, Proceres, Equitesque Polonos, in comitiis Varshaviensibus congregatos.

[10] Auctor lectori — « Annus jam quintus decimus agitur cum in Synodo provinciali Petricoviensi cui praesedit Nicolaus Dziergovius Archiepiscopus Gnesnensis, certa quaedam doctrinae capita proposta fuerunt, ut suam de illis sententiam Episcopi iurati dicerent. Quoniam vero unde proferebantur, postulatum a me fuit ut ea paucis verbis explicarem et illustriora redderem, ac scripto mandata Patribus traderem, quo melius intelligere possent, quid illud foret, de quo iureiurando interposito, sententiam suam essent dicturi. Quod a me pro eo, ut angustiae temporis ferebant, curatum est diligenter, conatusque sum illae doctrinae capita in ordi-

Hozijaus santraukinis teologinis traktatas — Katalikų Tikėjimo išpažinimas —, priimtas Petrakavo sinode, anais Tridento Susirink. laikais, sudarė ir Lietuvoje pagrindinį tikėjimo mokslo šaltinį; tik vėliau, įsikūrus Akademijai Vilniuje, paplito įvairesnė teologinė literatūra.

Kard. Hozijaus prakilnią asmenybę ir jo krikščioniškas dorybes pabrėžia daugelis jo biografų, 1928 m. Lenkijos vyskupai buvo sudarę komisiją, kad užvestų jo beatifikacijos bylą. (Kokioje padėty dabar stovi šis klausimas, neteko patirti). Tačiau ne tik šiuo metu buvo atkreiptas dėmesis į prakilnią Hozijaus asmenybę, jo pirmasis biografas ir ilgametis sekretorius, St. Rescius-Reczka, rūpinęsis jo palaidojimu, į karstą įdėjo aliuminijaus plokštę su Hozijaus pavarde, kad, pagal Rescių, kanonizacijos byloje nebūtų sunkumų atpažinti jo palaikus, nes jis buvo įsitikinęs, kad anksčiau ar vėliau jis bus paskelbtas šventuoju.

Kard. Hozijus savo mokslu, kaip teologas, veika prieš kylantį protestantizmą ir šventu pavyzdingu gyvenimu prilygsta savo epokos žymiausiems Bažnyčios vyrams, kaip kard. Karolis Boromėjus, kard. Reginald Pole (1500-1558), kard. John Fisher (1450-1535), kard. Giacom Davy Du Perron (1556-1618), kard. Baronius (1538-1607), šv. kard. Rob. Bellarmino (1542-1621), šv. Petras Kanizius (1521-1597) ir kiti [11]).

b) *Kard. St. Hozijaus svoris Lucko vysk. Val. Protasevičių perkeliant į Vilnių.*

Kard. Hozijus ypatingą dėmesį kreipė į Vilnių, ne vien kaip į savo gimtąjį miestą, kur jo šeima gyveno ir turėjo atsakingas parei-

---

nem redacta, Scripturarum et Patrum testimoniis, ac probabilioribus etiam rationibus confirmare, quo facilius ad ea calculo suo comprobanda patres adducerentur . . . Nobis quidem hoc labore nostro nil quaesitum est aliud, quam ut, qui variis et peregrinis haereticorum doctrinis in patria adducti, a via aberraverunt, eos in viam reducere, et vacilantes autem in prisca religione continere possemus».

[11] Cfr.: BERNACKI LUCIEN, *La Doctrine de l'église chez le Cardinal Hosius*, Paris-Poznań 1936; BOCHENEN J., *St. Hozjusza nauka o Eucharystji*, Warszawa 1936; CICHOWSKI H., *O polemice Kardinala Hozjusza z reformatorem Janem Laskim*, Przegląd Teologiczny. Lwów 1929, pp. 97-111; 253-268; EICHHORN A., *Der ermländische Bischof Kardinal Stanislaus Hosius*, Bd. I-II, Mainz 1854-1855; ELSNER BR., *Der ermländische Bischof Stanislaus Hosius als Polemiker*. Königsberg 1911; FRANKL ST., *Doctrina Hosii de notis Ecclesiae in luce saeculi XVI considerata*, Romae 1934; GRABKA M., *Cardinalis Hosii doctrina de Corpore Christi Mystico in luce saeculi XVI*. Washington 1945; HOPPER FR., *Die deutsche Predigten und Katechesen der ermländischen Bischöfe Hosius und Kromer*. Kôln 1882; LEPKOWSKI J., *Tajne listy króla polsk. Zygmunta Augusta do St. Hozijusza, posla Rzplitej Polskiej na dworze Rzymskim w. r.* 1549-1550. LORTZ J., *Kardinal Stanislaus Hosius*. Braunsberg 1931; MIASTKOWSKI K., *Jugend und Studienjahre des ermländischen Bischofs und Kard. St. Hosius*, Braunsberg 1916; UMIŃSKI J., *Opinie o cnotach świątobliwości i zasługach St. Hozjusza*. Lwów 1932.

gas, bet labiausiai, kad ten protestantai, su kuriais jis visa savo būtybe kovojo, stiprėjo ir organizavosi. Juo labiau, kad buvęs Vilniaus vyskupas Povilas persilpnai jiems priešinosi, kaip matyt iš pastarojo jam rašyto laiško, kuriame pasisakoma, kad jis dedąs daug vilčių į šaukiamąjį Vilniaus vyskupijos dvasiškijos 1555 m. sinodą, prieš pat savo mirtį, ir, lyg pasiteisindamas, sakosi daręs viską, kas galima ir savo pareigų neapleidžiąs [12]), o vyskupas pagelbininkas Jurgis Albinas buvo palinkęs prie protestantizmo [13]), pačiam gi karaliui darė aštrius priekaištus už perdidelę laisvę, Radvilui globojant ir remiant protestantiškąsias idėjas [14]).

Parinkti kandidatą į Vilniaus vyskupus tikrai nebuvo lengva, nes daugelis to laiko vyskupų, be savo tiesioginių pareigų, buvo užimti dar savo beneficijų valdymu, politika ir privačiu didiko gyvenimu; kai kurie visai nesirūpino naujomis tarp tikinčiųjų skleidžiamomis klaidingomis idėjomis, arba toleravo ar net buvo joms palankūs dėl vienos ar kitos pamatuotos reforminės minties. Tuos vyskupus vaizdžiai apibūdina karalienė Bona savo pasikalbėjime su Hozijum, kartu didžiuodamasi, kad jos valdomoje Karūnoje nesą heretikų, ir apgailestauja, jog, jei dar būtų gyvas jos vyras, Žygimantas I, prie to visko nebūtų prileidęs [15]). Pabrėžiant kard. Hozijaus vaidmenį kandidato parinkime, naudinga čia prisiminti, kad jis, kaip Senatorius, karaliaus specialus patarėjas ir diplomatas, turėjo labai didelį karaliaus Žygimanto Augusto pasitikėjimą. Karalius neretai Hozijui pavesdavo labai svarbias diplomatines misijas: kaip pavyzdžiui — tarpininkavimą pas Imperatorių Ferdinandą dėl jo motinos Bonos slapto išvykimo į savo gimtąjį kraštą — Italiją, Bari kunigaikštiją, slapto perkėlimo į užsienį stambių sumų ir išsivežimo brangenybių, priklausančių Jogailaičių giminei — karūnai [16]). Iš skaitlingo susirašinėjimo karaliaus su Hozijum matosi, kad

---

[12] Cfr. *Epist. Hosii*, t. II, p. 1, n. 1288: Paulus (Algimunt Dux Holszański) Episcopus Vilnensis-Hosio, Vilnius, 1554 spalio 28 d., p. 468 sq.

[13] Cfr. op. cit., t. II, p. 2, n. 1582: Martinus Cromerus — St. Hosio, Vilnius, 1556 kovo 20 d., pp. 688-690.

[14] Cfr. op. cit., t. II, p. 1, n. 1287: St. Hosius — M. Cromero, Heilbergae, 1554 spalio 25 d., p. 467 sq.: «... nullum ex catholicis esse repertum idoneum, qui pio catholique Senatori successor daretur in castri Marienburgensis praefectura ... Nec Episcopus nec esse Consiliarius cupio, quorum enim Episcopus esse velim, si nullum adferre queo schismati remedium, si nemo recta docentem audire dignatur ... Si et Regni et Magni Ducatus, et omnium terrarum, quae Regno subiectae sunt non est nisi unus Consiliarius ... Ubi non Sigismundus Augustus, verum impius regnat Radvilus, ibi nec Episcopus nec Consiliarius esse volo».

[15] Cfr. *Epist. Hos.*, t. II, p. 2, n. 1559; St. Hosius M. Cromero, 1556 (be smulkesnės datos ir vietos), p. 664: «Tu, inquit, (Bona) venisti huc in causa fidei, — ego inquam, veni, ut valedicerem et servitutem meam deferrem. — Bene, inquit, fecisti; sed tu venisti in causa fidei. Alii autem Episcopi posthabuerunt causam fidei, nihil curant de iis, quae proprie ad eos pertinent, et implicaverunt se negotiis ad se minime pertinentibus».

[16] Cfr. Epist. Hos., t. I, n. 358: Sigismundus Augustus Rex (Hosio), Nepolomice, 1549 spalio 2 d.: Accepimus Sermam matrem nostram Mtem Suam Regi-

Ž. Augustas Kardinolą vertino ir gerbė, ir į jo priekaištus už toleravimą savo dvare ir apskritai valstybėje naujo tikėjimo skleidėjų, atsakydavo pasiteisindamas ir patikrindamas savo ištikimumą katalikų tikėjimui [17]). Laiškai gi, liečiantieji karaliaus privatų gyvenimą, rodo, kad Hozijus turėjo pas jį tėvišką pasitikėjimą [18]).

Kard. Hozijus buvo gerai informuotas kas dėjosi Vilniuje religinėje srityje, karaliaus dvare ir Radvilo Juodojo protestantų sferoje. Tai matosi iš daugelio laiškų, rašytų iš Vilniaus jam patikimų asmenų. Karaliaus dvaro pamokslininkas Lukas Aquilinus pav. rašo, kad jam skaudu matyti, kaip tikėjimo ir pamaldumo dalykai daugelio nevertinami. Karalius Augustas, tiesa, per Dievo Kūno oktavą garbino Kristų Eucharistijoje (kalvinistai labiausiai reiškėsi prieš Eucharistijos garbinimą) ir dalyvavo procesijoje, visai priešingai, tačiau, elgėsi palatinas (vaivada) Radvilas. Aquilinus pats dažnai per pamokslus tokį vaivados elgesį pasmerkęs, užtat užsitraukęs jo nemalonę. Čia pat pamokslininkas dar praneša, kad karalienė trijų mėnesių laikotarpy tikimasi gimdysianti, visi linki ir pageidauja, kad sūnų ir sveiką pagimdytų [19]).

---

nalem Ducatum Barensem et alia bona sua, quae habet in Regno Neapolitano, vendere, praeterea pecuniam, supellectilem, cimelia et quaevis alia bona mobilia, quae partim Venetias et in alias oras Italiae exportari curavit, partim in Regno nostro adhuc habet, testamento alienare a nobis velle, et ad eam rem assensum Caesareae Mtis petere ; et quo minori negotio haec possit perficere, pretextu thermarum a Regno eam nostro migrare statuisse. Aget igitur Ptas. V. quam diligentissime nostro nomine cum Caesarea Mte. et postulabit pro necessitudine nostra mutua et fiducia nostra, quam summam secundum Deum in ejus Mte. collocamus, ne quid huius in detrimentum et praejudicium nostrum fieri permittat . . . Nec tam de facultatibus agi quam de existimatione nostra ; nemo enim non esset existimaturus, magna aliqua injuria aut contumelia affectam et offensam Reginam Regnum, matrem filium reliquisse, cum et subditis nostris et nobis ipsis ei suus honor habeatur. Etiam atque etiam animadvertere Caes. Mtem. oportere, ne quid aliud spectasse nec quid animi sui magnitudine et gloria indignum amisisse videri possit ».

[17] Cfr. Epist. Hos., t. II, p. 1, n. 1319 : Sigismundus Augustus Rex-Hosio Rudniki 1555 sausio 10 d. p. 457 : « Videmur autem fecisse adhuc omnia, qua Christianum et Catholicum Regem facere par fuit, facturique etiam deinceps omnia, quae vel jure vel majorum nostrorum exemplo ad tuendam veterem religionem pertinere putabimus. Et nunc, cum intellexisemus ex Rdo. Regni nostri Vice — Cancellario, quid in ea re Ptas. V. fieri a nobis oportere existimaret, nihil eorum recusavimus ; edicere autem jam in animo Regni Comitia habemus, in quibus hoc potissimum agemus, quo aliqua honesta et legitima invenimus via, per quam dissidentes in religione homines nostri ad unitatem Ecclesiae redire possint ». Cfr. op. cit., t. II, p. 2, n. 1938 : Sigism. Augustus Rex-Hosio, Vilnae 1559 d. men. Apr. 26, p. 965 sq.

[18] Cfr. op. cit., n. 1060 : Sigism. Augustus Rex-Hosio, Ann. 1553 Junii 21, p. 344, Crocovia. « Sperabamus quidem, cum proximas ad Ptem. V. de prorogatis ad 16 Julii nuptiis daremus litteras. Nos febrim interim relicturam . . . Quod si etiam, ut divino freti auxilio speramus, vires tamen exhaustas et labefactas ad diem praestitutam resumere nequaquam possemus. Necessitate itaque adducti diem nuptiarum ad 3 Julii differre nos opportuit.

[19] Cfr. *Epist. Hos.*, t. II, p. 1, n. 1244 : Lucas Aquilinus — Hosio, Ann. 1554, 9 Junii, Vilnae, p. 443 sq. « In animo vero mihi male valemus. Nam video religionem

Hozijus visokiais būdais stengėsi palaikyti katalikų pozicijas. Nepasitikėdamas karaliaus pažadais, kreipėsi laiškais į įtakingus dvare ir valstybės valdyme asmenis. Ypač veikė per karalienę Kotryną, rašydamas jai jautrius laiškus, reikalaudamas visų pirma, kad valdovo šeima tęstų karalių katalikų, jų senelių, religines tradicijas. Nors karalienė ir užtikrino savo bei karaliaus vardu, kad jie visada pasiliksią ištikimi katalikų Bažnyčiai [20]), tačiau, jie nepajėgė sukliudyti klaidatikiams stiprinti savo pozicijas.

c) *Lucko vyskupas Valerijonas Protasevičius ir jo perkėlimas į Vilnių.*

Kard. Hozijus gerai pažinojo ir Lucko vyskupą Valerijoną Protasevičių. Kaip matyti iš skaitlingų Hozijaus laiškų, nerandame kito vyskupo, su kuriuo jis būtų taip artimai bendradarbiavęs kovoje su protestantais. Neabejotina, kad jų dviejų pažintys siekė daugelį metų

---

et pietatem christianam a multis negligi. Mtas. Regia, ut par fuit, per omnes dies octavae Corporis Dnici. adorabat et venerabatur. At Palatinus Vilnensis veluti insipiens, qui dicit in corde suo : non est Deus, ne tantillum honoris et reverentiae exhibebat Corpori dominico ... Ego vero frequentius in contionibus hanc ejus insaniam arguo, unde non eum erga me gerit animum, quem prius gerebat ... Conjugem Principis nostri infra decursum trium mensium speramus parituram ; et utinam masculum prolem et sanam pareret ».

[20] Cfr. *Epist. Hos.*, t. II, p. 1, n. 1430 Hosius — Catharinae Reg. Pol., Ann. 1555 Julii 5, Heilbergae, p. 569 sq.

Op cit., n. 1439, Catharina Reg. Pol. — Hosio. Ann. 1555 Julii 25, Vilnae, p. 574 : « De religione vero quod nos monet R. Ptas. V., pro comperto habeat, nos antiquam obtinere, sed tamen illud, quod non humanis aut inanissimis illis sanctionibus levibusque commentis pro veritate suggeruntur, sed quae divino ore prolata sunt, libenter constanterque tueri ac defendere ». Šiame laiške, kaip matome, reiškiama pozityvių bažnytinių įstatymų kritika. Iš jo aišku, kiek ir pati karalienė esanti palanki kai kurioms, daugiau ar mažiau, reikalingoms reformoms bažnytinėje srity, ir tuo pačiu sudaranti sąlygas protestantiškoms klaidoms skintis kelią. Kitas gi, kaip matome, jau daug nuoširdesnis ir visiškai patikrinąs valdovo ortodoksiškumą.

Cfr., op. cit., n. 1693, Catharina Reg. Pol. — Hosio, Ann. 1556 Nov. 21, p. 774 : « Ex litteris Stis. tuae cognovimus, qua erga nos fide et solicitudine meditetur salutem animae nostrae, tum Revmi. Dni. consortis nostri. Diligenter enim cavet et praemonet, ne nos a veteris religionis sinceritate novis istis, ut ipsi aiunt, verae fidei professoribus adduci patiamur. Hoc nomine Sti. tuae, ut debemus, habemus gratias Deumque optimum maximo sedulo exoramus, nobis sui spiritus gratiam impartiri dignetur, ut ita salutem nostram viam Evangelicae veritatis incedendo, operemur, ne unquam a sensu et unione Christianae et Catholicae Ecclesiae deflexisse videamur. Agant quidquid, libellosque spargant : cum Dei adjutorio in nobis nihil sunt reperturi, quo sibi de immutata in fide constantia nostra complacere possunt. Ubi vero monet Stas. tua, Sermum. Dnum. Consortem nostrum praecavere et admonere velimus, ne hujusmodi rumoribus et persuasionibus assentiat. Credimus hac ratione Mtem. suam Sermam. non indigere admonitione nostra, neque dubitamus, quin Mtas sua Serma. inhaerens vestigiis optimi parenti sui, in unitate S. matris Ecclesiae perpetuo conquiescit ».

atgal: vienmečiai, ėjo veik tuo pačiu karjeros keliu, abu jaunystėje tarnavo karaliaus dvare prie Žygimanto Senio ir karalienės Bonos, priklausė konservatorių srovei ir laikėsi šių katalikų karalių vedamos priešprotestantiškos linijos. Tuo pat metu abu buvo karaliaus nominuoti vyskupais ir tuo pačiu valstybės senatoriais. Tik perėmus karaliaus sostą jų sūnui Žyg. Augustui, jų abiejų veikla vienodai pasunkėjo, nes valdovo sferoje ėmė vyrauti protestantiška srovė. Čia trumpai meskime žvilgsnį į V. Protasevičiaus asmenį, kaip būsimą Vilniaus vyskupą.

Valerijonas Protasevičius — Šuškovskis gimė 1504 m. Kraiske prie Minsko, Šuškovo vietovėje, bajoriškoje šeimoje, ir užtai jis dar vadinosi Šuškovskis. Istorikai daugumoje jį laiko gudų kilmės, kai kurie — lietuviu, bet anais laikais visi, kurie buvo kilę iš Didž. Lietuvos Kunigaikštijos, buvo vadinami lietuviais. Reikia čia pažymėti, kad lenkai Lietuvoje buvo laikomi svetimšaliais, net ir po Liublino unijos, kaip tai matosi iš Vilniaus Katedros Kapitulos bylų, kai, kilus ginčui del beneficijų pasidalinimo tarp kapitulos narių, — nusvėrė lietuvio Koriznos pretenzijos, nes Kapitula pripažino jam pirmenybę, kaip lietuviui, kadangi visi kiti, anais 1570 m., buvo svetimšaliai, kurių tarpe daugumas buvo lenkai [21]).

Kur ir kokius mokslus išėjo ir kada į kunigus įšventintas nėra žinių, nepaduoda jo biografai, tačiau reikia manyti, kad jis studijas baigė Krokuvos akademijoje, kaip ir daugelis ano meto, gal net studijavo garsiuose Italijos Bolonijos ar Paduvos universitetuose, nes pasižymėjo kaip juristas ir vadovavo Lietuvos Statuto redakcinei komisijai, kartu su garsiais juristais Rojsijum ir Aug. Rotundu, nes neįmanoma, kad kas be aukštųjų studijų užimtų karaliaus dvare jo eitąsias pareigas ir būtų nominuotas vyskupu, ypač nebūdamas žymios didikų kilmės. Nuo 1532 iki 1544 m. Protasevičius ėjo karalienės Bonos sekretoriaus pareigas; tai matosi iš jo parašų [22]) ir iš Bonos rekomendacinio laiško Popiežiui Pauliui IV, kad Protasevičių perkeltų iš Lucko į Vilnių, užtikrinant jo tinkamumą, nes ji, karalienė, rašo, Protasevičių pažįstanti gerai, kaip buvusį jos sekretorių [23]). 1533 m.

---

[21] Cfr. *Kośc. Zamk.*, III, p. 53. Kada 1570 m. 4 gruodžio Vilniaus Kapitulos posėdy kilo diskusijos tarp kapitulos narių dėl pasidalinimo beneficinių namų, Kapitulos dienos akte skaitome: «... attendentes ea, quod omnes, quotquot sunt in eorum congregatione, sunt homines non istius patriae Magni Ducatus Lithuaniae, sed extranee; et Vnblis dnus Nicolaus Korizna est hujus M. D. L. terrae filius; hoc et non alio (sic) animadvertentes ipsi domum petitam concedendam et dandam praefato Vnbli Dno Nicolao Korizna Canco Vilnen. suo confratri duxerunt et dederunt».

[22] Cfr. pv. Karalienės Bonos laiškas rašytas iš Vilniaus 1533 mt. spalio mėn. 23 d. gudų kalba į karališkąjį pavaldinį Sienku Tuhanowskomu, kad šis Polocko vaivadienei Janovaja Hlebowiczowaja pasirūpintų atlyginti skriaudą, padarytą karalienės pavaldinių Klecko srity. Po šiuo raštu pasirašo — Walerijan, Cfr. BALINSKI, H. M. Wiln., II t. p. 214 sq.

[23] Cfr. THEINER, *Monumenta*, t. II, n. 675, p. 589: «... adhuc in Curia mea existens magnam spem de sua indole praebuit».

buvo paskirtas Kražių klebonu (žinoma ten nerezidavo), 1537 m. pakeltas į Vilniaus Kapitulos kanauninkus ir joje nuo 1547 iki 1549 m. ėjo dekano pareigas, (reikėtų prileisti, kad šiuo laikotarpiu jis bus ir į kunigus įšventintas). 1549 m. gegužės mėn. 27 d. nominuotas Lucko vyskupu ir ten pradėjo eiti ganytojo pareigas, pasilikdamas kartu ir Vilniaus Kapitulos kanauninko pareigose [24]).

Lucko vyskupijai priklausė Lietuvos Brasta, prie kurios netoliese Jonavoje (Janovia) buvo Lucko vyskupo rezidencija. Lietuvos Brasta buvo Vilniaus vaivados M. Radvilo tvirtovė, kaip ir Vilnius, kurios viršininku (Capitaneo) jis buvo ir ją valdė. Jis čia turėjo taipgi savo spaustuvę, kurioje spausdino protestantiškus leidinius ir apskritai skleidė čia šį mokslą. Vysk. Protasevičius, tapęs Lucko vyskupu, negalėjo neišeiti į atvirą konfliktą su Radvilu ir jo vadovaujamu kalvinų sąjūdžiu, gindamas savo vyskupijos tikinčiuosius nuo skleidžiamų klaidų. Iš paties Protasevičiaus ir kitų asmenų laiškų, rašytų Hozijui, matosi kaip jis buvo nenuolaidus Radvilui. Pav., 1554 m. birželio mėn. 9 d. laiške iš Vilniaus Protasevičius rašo Hozijui, kad jis visas savo jėgas pašvenčia vyskupiškoms pareigoms ir kad Radvilas, kaip antras Liuciferis, savo sostą čia pasidaręs ir daugelį jo tikinčiųjų jau patraukė, jį patį šmeižtais žemina ir vien tik nori, kad čia neliktų nė vieno kataliko ir kad nėra kas jam šioje kovoje padeda [25]).

Apie Lucko vysk. Protasevičių informuoja Hozijų tais pat metais iš Vilniaus karaliaus pamokslininkas, Lukas Aquilinus, nusiskųsdamas, kad esą mažai kas protestantams priešinasi ir tik vienas Lucko vyskupas yra vertas pagyrimo, kuris prieš klaidingus pranašus drįsta skelbti

---

[24] Cfr. W. Przyvałgowski, *Żywoty Biskupów Wileńskich*, 1860.
M. Baliński, *Dawna Akad. Wileńska*, Peterburg 1862.
Acta res gestas Poloniae illustrantia, IX. Card. Hosii Epistolae t. II, 1886.
J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy*, t. I-III.
A. W. Koialowicz, *Miscellanea rerum ad statum eccl. M. D. Lith. pertinentium*, 1650.
Lietuvių Enciklopedija, t. XXIV, p. 110 sq. Gana rūpestingai paruoštoje Protasevičiaus biografijoje yra per klaidą pasakyta, jog V. Protasevičius karaliaus Ž. Augusto nominuotas, buvo patvirtintas Popiežiaus Povilo V, kai tuo tarpu patvirtinimas buvo suteiktas Popież. Povilo IV. Popież. Povilas V-sis Camillo Borghese 1605-1621 ; Popież. Povilas IV — J. Petras Caraffa 1555-1559, vadinas, šis karaliaus nominuotą Protasevičių 1556 m. IV. 10 patvirtino.

[25] *Epist. Hosii*, t. II, p. 1, n. 1243. Valerianus Episcopus Luceoriensis-Hosio. Vilnae 1554 Junii 9, p. 442 sq. : « . . . non revera dormio, sed pro viribus meis omnem meam operam impendo . . . sed fortase non ignorat R. Ptas. V. quam robustus gigas conatus hos meos impediat continuisque exerceat me hic insultibus. Constituit sedem hic suam tamquam alter Lucifer cupiens similis esse Altissimo ; hic multos meorum ad suas jam partes pertraxit . . . ego hic quottidie contabesco maeroribus, quibus anxietatibus subinde deficio. Et quod gravius est, inter tot necessitates meas neminem habeo, qui me vel tantillum iuvaret. Conversi sunt omnes retrorsum, et dum truculentam hanc bestiam clamoribus meis a caulibus Christi abigere contendo, obturatis auributs, anquam ad eos nihil pertineat, se dissimulant audire ».

kovą ir užsitraukti Vilniaus Vaivados neapykantą [26]). Tokią Protasevičiaus laikyseną klaidatikių atžvilgiu, tais pat 1554 m., dviejuose savo laiškuose iš Liublino ir Brastos praneša Hozijui ir karaliaus gydytojas Sabinus [27].

Suprantama tad, jog į Vilniaus vyskupus tinkamesnio už Lucko vyskupą V. Protasevičių kandidato nei Hozijus, nei tie, kurie sekė vyskupijos bažnytinę padėtį Vilniuje, negalėjo surasti: tas, kuris drįso išeiti į atvirą kovą su galinguoju Radvilu Brastoje, tas pats geriausiai galėjo tęsti tą pasipriešinimą ir pačiame Vilniuje. Kard. Hozijus Protasevičiaus perkėlimu į Vilnių ne tik rūpinosi pas karalių, kuris, kaip žinoma, turėjo vyskupų nominavimo privilegiją, bet tą reikalą aptarė ir su Popiežiaus Legatu Lippomani, kuris tuo metu buvojo Lietuvoje ir Lenkijoje. Lippomani buvo Apaštalų Sosto atsiųstas specialiam vizitui susipažinti vietoje su esama Bažnyčios padėtimi, suprantama, jog vienas iš jo svarbiausių reikalų buvo duoti tinkamą Vilniaus vyskupijai vyskupą. 1555 m. lapkričio 15 d. iš Vilniaus Lippomani labai svarbiame laiške Hozijui sakosi, kad šis turėtų pas jį į Vilnių atvykti asmeniškai ir pasitarti svarbiais reikalais, kurių jis nenorįs per laišką su juomi svarstyti, taipgi jis esąs reikalingas jo patarimų bendriems reikalams, ir tikisi, jog kaip galima greičiau jis pas jį atvyksiąs [28]). Nesulaukęs Hozijaus numatytu laiku atvykstant į Vilnių, rašo kitą 23 d. lapkričio [29] ir sekantį 28 gruodžio, kviesdamas jį atvykti į Varšuvą [30], į kur Hozijus ir nuvyko, kaip atrodo, jis buvo pirmiau sukliudytas savo silpnos sveikatos.

Karalius Žygimantas Augustas 1555 metų pabaigoje, nominavęs Lucko vyskupą Protasevičių Vilniaus vyskupu, specialiu laišku kreipėsi į Popiežių Povilą IV-jį, prašydamas, kad jo nominuotąjį vyskupą Popiežius patvirtintų. Tame laiške karalius rašo, jog po Viniaus vyskupo

---

[26] *Epist. Hos.*, t. II, pl. n. 1263: Lucas Aquilinus-Hosio, Vilnae 1554 Augusti 1. « Nam et nunc video omnes nostri ordinis religionis negotium nihil penitus curare; vident in templis quid agunt lupi, quam indecenter sese gerant; et nec unus quidem latrare audet aut sese opponere... solus Episcopus Luceoriensis in hoc laudem meretur, qui ausus est contra pseudoapostolos bellum movere ». Cfr. kitą to paties autoriaus laišką, rašytą Hozijui tų pat 1554 mt. birželio mėn. 9 d. iš Vilniaus. In op. cit., n. 1244, p. 443 sq.

[27] Cfr. op. cit., n. 1221, p. 425: Doctor Sabinus-Hosio, 1554 Apr. 18. Liublinae; op. cit., n. 1226, p. 431: Doctor Sabinus-Hosio, 1554 Apr. 30, Brasta.

[28] Cfr. *Epist. Hos.*, t. I, p. 2, n. 1514: Lippomani-Hosio, Vilnae 1555, 15 Nov., p. 632: « Nam cum nonnulla sint et ea permagna mihi tecum communicanda, cupere mirum in modum de hic adesse. Sunt enim huiusmodi ut ea non audeam litteris committere. Credibile non est, quantum ego in hac communi fidei causa, quam suscepi, consiliis et prudentia tua, quodque maximum est bonitate confidam. Quare, si me amas, cura obsecro, ut te quamprimum videam ».

[29] Cfr. op. cit., t. II, p. 2, n. 1519: A. Lippomani-Hosio, Vilnae 1555 23 Nov., p. 636 sq.: « ... ut ad nos quamprimum venire, quod multa erant nec parvi ponderis quae suo diutius suavissimo atque amantissimo consilio ac sermone carere non poterant ».

[30] Cfr. op. cit., n. 1538; A. Lippomani-Hosio. Vilnae 1555 28 Decemb., p. 647.

Povilo mirties rado vertą jo vietą užimti Lucko vyskupą Valerijoną. Vilniaus vyskupo vieta Lietuvoje esanti dar ir tuo svarbi, kad vyskupas esąs vyriausiuoju senate (princeps Senatus). Vyras, kurį jis paskyrė užimti Vilniaus vyskupo sostą, yra gyvenimo būdu, morale, mokslu ir erudicija pranašesnis už kitus ir savo krašto dvasiškių tarpe turi autoritetą, jam gi (karaliui) ir tėvynei jis esąs daug nusipelnęs. Todėl prašo Jo Šventenybę, kad Protasevičių iš Lucko vyskupo pareigų atleistų ir savo autoritetu Vilniaus vyskupijos Ordinaru pastatytų [31].

Karalienė Bona dar nuo savęs vyskupą Protasevičių Popiežiui Povilui IV-jam rekomendavo, parašydama 1556 m. sausio 23 d. iš Varšuvos laišką, kuriame rašoma, jog apie jį Šv. Tėvas plačiau skaitysiąs karaliaus laiške, čia ji tik pažyminti, kad Lucko vyskupas Protasevičius, dar tarnaudamas jos kanceliarijoje, pasižymėjęs teikiančiomis daug vilčių geromis savybėmis [32].

Popiežius Povilas IV savo 1556 m. balandžio mėn. 10 d. Bule karaliaus Ž. Augusto padarytąjį paskyrimą patvirtino; vysk. Protasevičius tų pat 1556 m. liepos mėn. 17 d. užėmė Vilniaus Katedrą ir pradėjo valdyti Vilniaus vyskupiją.

Visai suprantama, kad kard. Hozijus tuomi buvo labai patenkintas ir 1555 m. gruodžio 16 d. vyskupą Protasevičių laišku iš Heilsbergo sveikina su paskyrimu ir, iškeldamas jo dorybes, kartu pažymi, kad jo paskyrimo į taip svarbią vyskupiją reikalauja šio laiko aplinkybės. Jo svarbiausias uždavinys esąs — grąžinti klystančius [33].

d) *Pirmieji Vyskupo V. Protasevičiaus darbo metai Vilniuje.*

Val. Protasevičius, užėmęs Vilniaus vyskupiją, rado gana sunkią Lietuvos bažnyčios padėtį. Perilga čia būtų plačiau ją nušviesti (apie

---

[31] Cfr. THEINER, *Monum.*, t. II, n. 671, p. 587: «Sublato a vivis Paulo Episcopo Vilnensi, Valerianum Episcopum Luceoriensem dignum iudicavi, qui in illius locum sufficeretur. Est enim Vilnensis Episcopatus in Lituania eo loco ac dignitate, ut quis eum gerit, princeps Senatus vocetur. Is porro, quem ei gerendo designavimus, vir est vitae, morum, eruditionis, doctrinae dotibus prae caeteris clarus, auctoritateque in iis regionibus inter ecclesiasticos viros facile princeps, ac de nobis, deque patria nostra jam multis officiis bene meritus. Ea propter supplico Sanctitati Vestrae, ut eum a vinculo Ecclesiae Luceoriensis absolvere, Episcopatuique Vilnensi Authoritate sua praeficere, eiusque ecclesiae curam et regimen bonorum illi committere dignetur».

[32] Cfr. Karalienės Bonos laišką cituotą kiek ankščiau.

[33] Cfr. *Epist. Hos.*, t. II, p. 1, n. 1534: Hosius-Valeriano Episcopo Luceoriensi et Nominato Vilnensi. Heilsberge, 1555 Dec. 16, p. 645:

«Neque enim gratulari non possum, quod pro suis egregiis virtutibus ad istuc fastigii sit evecta, in quo pietas illius clarius latiusque diluceat. Postulasse videbatur horum temporum ratio et afflictio religionis nostrae status, talis ut isti principali sedi daretur antistes, cujus pietate, studio et diligentia, primum autem omnium divina misericordia, errantes oves Domini praedae luporum expositae ad caulas Ecclesiae reduci queant».

tai esu plačiau panagrinėjęs šios studijos įžanginiame skyriuje). Visų pirma, — protestantus randa Vilniuje esant žymiai stipresnius, negu Lucko vyskupijoje: karaliaus dvare, aukštose pareigose didikai protestantai buvo skaitlingi ir masėms įtakingi, Senate katalikai buvo mažumoje. Blogiausia, — naujasis vyskupas rimtai kovai su beplintančiomis tikėjimo klaidomis ir plataus masto religinio gyvenimo atgimimo akcijai, raunant iš šaknų užsilikusio senojo lietuvių tikėjimo likučius bei prietarus tamsioje liaudyje, neturėjo reikalingų jėgų: — stokojo kunigų ir jis neturėjo veiksmingų priemonių pakelti dvasiškijos skaičių ir kokybę. Esamieji dvasininkai vyskupijoje daugumoje buvo svetimšaliai, nemokėjo vietinės kalbos, o neretas, iš svetur atsikėlęs, buvo ir nepakankamoje savo pašaukimo aukštumoje ir mažai rūpinosi savo parcigomis. Čia pavyzdžiu gali būti Vilniaus Katedros Kapitula: pasiturinti ir labai įtakinga bažnytiniame bei politiniame krašto gyvenime, prie jos spietėsi nemažas skaičius dvasiškių — kanauninkų iš kilmingųjų šeimų, kurių daugumas buvo svetimšaliai ir neretas turėjo kitas bažnytines pareigas ir jų beneficijas bei valstybines tarnybas ir net neturėjo kunigystės šventimų, ir užtat vyskupijos pastoracijai buvo veik nenaudingi. Taip 1556 m. į kapitulos kanauninkus buvo pakeltas Lenkijos valstybės vicekancleris, Gniezno prepozitas ir Krokuvos kapitulos dekanas Jonas Przerębski, nors ir labai prakilnus dvasiškis, vėliau tapęs Vilniaus kapitulos prepozitas ir 1558 m. 13 geguž. paskirtas Chelmno (Kulmos) vyskupu [34]); 1565 m. 23 rugs. buvo pakeltas į Kapitulos kanauninkus ispanas Petras Rojzijus, Vilniaus šv. Jono bažn. klebonas, Kražių kanauninkas ir karališkasis juriskonsultas, 1569 m. užėmęs Kapituloje Kustoso pareigas, nors teturėjo tik dijakono šventimus; tiesa, tai buvo labai aukštos kultūros žmogus, turįs to meto Vilniaus gyvenime daug nuopelnų, vadovavęs Teisei studijuoti mokyklai, parapijinei mokyklai ir bendradarbiavęs 1566 metų Lietuvos Statuto II laidos redakcijoje [35]). Gi 1570 m., išskyrus vieną lietuvį Mikalojų Korizną, visi kanauninkai buvo svetimšaliai, kaip tas matyti iš Kapitulos aktų [36]).

Kita aplinkybė buvo ypač sunki, tai nebuvimas Lietuvoje aukštesniųjų mokyklų, kuriose būtų mokomas ir katalikiškoje dvasioje auklėjamas Lietuvos jaunimas ir iš jo turėta pašaukimų dvasiškių luomui, gi šių paruošimui irgi nebuvo specialios mokyklos — seminarijos. Vyskupas V. Protasevičius projektavo pavesti Krokuvos akadomijai steigti Vilniuje aukštesnę mokyklą, tačiau smulkesnių duomenų neturime, ar kas nors konkrečiai buvo daryta, matomai, šis planas buvo pakeistas galimybe atkviesti tt. jėzuitus, — galutinoje išvadoje, kaip matysime vėliau, jis pakrypo ta linkme, parsikviesdamas pastaruosius, bet tai įvyko vėliau.

---

[34] Cfr. *Kośc. Zamk.*, p. III, pp. 43, 45.
[35] Cfr. op. cit., p. 51;
[36] Cfr. op. cit., p. 53. Išnaša buvo cituota aukščiau (išn. 21).

Tuo tarpu ir naujas Vilniaus vyskupas buvo užimtas daugeliu pašalinių darbų: senatoriaus pareigos ir karaliaus dvaro politika su tuo metu vedamais karais dėl Livonijos, Liublino Sutarties (Unijos) paruošiamieji darbai. Prie to viso dar reikia pridėti ir ano meto vyskupo, kaip didiko ir senatoriaus, gyvenimo būdas, sugaištant laiką iškilmėms, reprezentacijoms, seimams ir atostogoms, kurias praleisdavo už miesto ribų, ilgais laiko tarpais nereziduodamas savo kūrijoje. Dėl suminėtų aplinkybių pirmaisiais savo vyskupavimo metais Protasevičius neatsidavė savo pareigoms tiek, kiek vėliau galime matyti; čia, neabejotinai, turėjo įtakos bendra neaiški bažnyčioje padėtis prieš užbaigiant Tridento Visuot. Susirinkimą ir tik pastarojo nutarimų šviesoje buvo nustatyta aiški darbo, priemonių ir bažnytinio gyvenimo atnaujinanti kryptis. Nežiūrint to, Katedros Kapitula, visada buvusi savo reikiamoje aukštumoje, iš kurios tarpo buvo pakeliama gana daugelis į įvairių vyskupijų vyskupus, kuriai ir pats vyskupas priklausė, pakartotinai vyskupui priminė jo pareigas vyskupijai, padarydama priekaištų del ilgo nerezidavimo savo kūrijoj, ir ypač atkreipė dėmesį į vis smarkiau beplintantį protestantizmą. Iš Kapitulos aktų kronikos matyti, kad tokios intervencijos buvo padarytos 1557 [37]), 1560 [38]) ir 1562 m. [39]).

Tačiau nežiūrint to, kas čia buvo pasakyta, tai nereiškia, kad Protasevičius būtų visai apleidęs savo vyskupiškas pareigas. Jis pasirūpino, kad Katedroje būtų geras pamokslininkas, turint galvoje, jog ją lankė miesto diduomenė ir karaliaus dvaras, parūpindamas jam tinkamą beneficiją, pavesdamas tam reikalui net savo privačią nuosavybę Borodzice dvarą su jam priklausomais 5 kaimais, o vėliau savo mūro namus Vilniuje. Praplėtė ir pagerino katedros mokyklą. Sušaukė 1559 m. ir 1563 m. diecezinius sinodus. Protestantų atžvilgiu jis pasiliko toks pat kietas, kaip ir Lucke, nors pasėkos laikinai ir nebuvo apčiuopiamos.

Iš šio periodo esamos padėties Lietuvoje turime patikimų informacijų. Taip 1557 metais Hozijus karaliaus vicekanclerio, Kapit. kanauninko, nominuoto Chelmo vyskupo Jono Przerębskio iš Vilniaus informuojamas, kad katalikų padėtis Vilniuje esanti sunki: bažnyčios tuščios, visi ten ne katalikų tikėjimą seka, bet Radvilą ir jo autoritetą, kuris tikėjimo dalykuose daugiau esąs galingas, negu visi

---

[37] Cfr. *Kośc. Zamk.*, p. III, p. 44: «Kapituła donosi biskupowi o nowich sektach: luterskiej, zwinglijanskiej i anabaptystińskiej, mających schadzki na Lukiszkach, w pałacu Mikołaja Radziwiłła, wojew, wileński, i ostrzega biskupa, aby jako pasterz z urzędu swego zapobiegał złemu nakazał modły i procesje publiczne po całej djecesji na uproszenie zmiłownia Bożego i zachowania w jedności kościoła swego».

[38] Cfr. op. cit., p. 46.

[39] Cfr. op. cit., p. 48.

Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius.

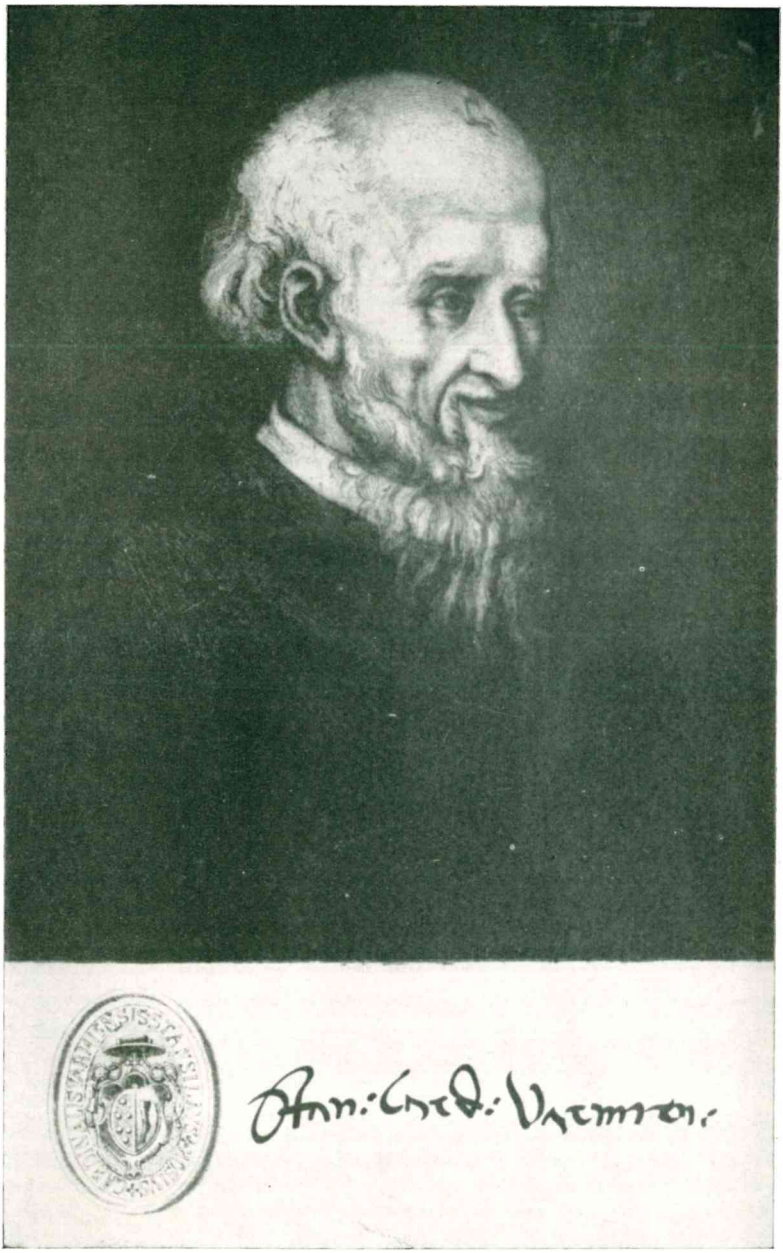

Varmijos vyskupas kardinolas Stanislovas Hozijus.

vyskupai [40]). Panašiai rašo ir karališkasis pamokslininkas Lukas Aquilinus, išreikšdamas baimę, kad ir patį karalių klaidatikiai galį sau pasiglemžti [41]. Vienok jau tais pat metais Hozijų pasiekia iš Tomo Bonaventūros žinios apie vyskupo Protasevičiaus griežtą poziciją, neleidžiant laidoti klaidatikio bažnytinėse kapinėse [42]. Kard. Hozijus todėl savo laiške Protasevičių giria už kietumą ir ragina vieningai su kitais vyskupais laikytis užimtoje linijoje, kartu peikdamas karaliaus toleranciją [43]). Vilniaus vyskupas ilgame laiške paaiškina Hozijui, kodėl jis klaidatikių nelaidoja su bažnytinėmis apeigomis katalikų kapinėse. Toliau nupasakoja, kaip jam sunku yra vesti tą kovą: be karaliaus, sako, paramos jam darbas neįmanomas; dėkoja Hozijui už moralinę paramą [44]). Kitame laiške beviltiškai skundžiasi, rašydamas, kad Dievo Bažnyčios reikalai yra tik Dievo rankose [45].

Tuo tarpu, kai pats Protasevičius tokiu būdu Hozijui nusiskundžia apie sunkų darbą savo vyskupijoje, Vilniaus Vaitas Augustinas Rotundus, (žinomas savo kietumu klaidatikių atžvilgiu ir vadinamas mažuoju

---

[40] Cfr. *Epist. Hos.*, t. II, p. 2, n. 1872 : Joannes Przerębski Nominatus Chelmensis-Hosio, Vilna 1557 Mart. 4, pp. 911-913 : « Hic prope modum deserta sunt templa, omnes sequentur non religionem, sed auctoritatem ejus (Radvilo), qui ea in re potest plus quam omnes Episcopi ».

[41] Cfr. op. cit., n. 1890 : Lucas Aquilinus Conc. Regis-Hosio, Vilnae 1557 Decembr. 5, p. 927 sq. : « Cultus enim divinus tepescit, iustitia exulat et omnis pietas prorsus evanescit ».

[42] Cfr. op. cit., n. 1707 — Bonav. Thomas — Hosio, Vilnae, 1557 Febr. 11, p. 782 sq.

[43] Cfr. *Epist. Hos.*, t. II, p. 2, n. 1717, p. 790 sq. : Hosius-Valeriano Episcopo Vilnensi. Heilsbergae 1557 Mart. 4.

« Quam ob rem non possum non vehementer laudare Dem. Vestram, quae vere nunc episcopum agere videtur, dum ovium suarum saluti per disciplinam etiam ecclesiasticam prospicere conatur ... Efficit autem cum Dei auxilio, si conspiratione cum aliis dominis episcopis et catholicis senatoribus factu, ascenderit ex adverso, ac murum se pro domo Izrael opposuerit, et praelia Domini fortiter dimicaverit ». Cfr. Rostowski, *Hist.*, p. 60 sq.

[44] Cfr. op. cit., n. 1773 : Valerianus Episcopus Vilnensis-Hosio. Vilnae 1557 Junii, p. 835 : « cum scilicet non communicant nobis vivi, nihil etiam nobiscum habeant commune et mortui. Sed parvum vel nihil prorsus ista profuerunt. Tentata fuerunt a me in re huiusmodi et multo plura, supplicatum fuit et Mti. Regiae, cui non sine causa datus est gladius, profusis etiam saepenumero lacrimis meis ; sed laterem lavi hucusque ». Į patarimą Hosijaus, kad jis savo veiklą koordinuotų su kitais vyskupais, atsako : « Facerem revera libentissime et prompto animo omnia ista et facio, ubi potero ; sed ubi sunt et qui sunt illi, citra omnem assentationem, praeter unicam R. Dnem. V., qui tantum fervorem et amorem in periclitantem religionem unice habeant ... Animus quidem mihi, carissime Dne. Episcope, promptus est, teste ipso Deo ... sed multa sunt, quae obstant, et nisi Princeps voluerit, frustra sunt omnes conatus nostri ... Dni nihilominus Vestrae, uti observandissimo et carissimo fratri meo plurimas habeo gratias, quod me in rebus huiusmodi ... turbatum cor meum solatur ... ac animum confortat ».

[45] Cfr. op. cit., n. 1868, p. 908 — Valerianus Episc. Viln. — Hosio, Vilnae 1557 Nov. 3.

Hozijum), Varmijos vyskupą informuoja, kad Vilniaus vyskupas esąs per švelnus su protestantais ir prašo, kad šis jį paskatintų [46]). Kitame gi laiške jis Hozijui už tai dėkoja ir rašo, jog jis jau du kartu Protasevičių paraginęs ir parėmęs, nors Vilniaus vyskupas tik žodžiais ir ašaromis privačiai skundžiasi, bet per mažai veikiąs [47]). Tačiau ir pats Rotundas kitame laiške prisipažįsta Hozijui, kad ir jis pats esąs Radvilo priklausomybėje, taigi tenką ir jam pačiam jo priboti [48].

Iš tos trumpos apžvalgos matome Vilniaus vyskupo Protasevičiaus pirmųjų metų sunkumus, ryžtą ir nuoširdumą savo pareigoms, toliau paseksime Protasevičiaus darbą jaus užsibaigus Tridento Susirinkimui, kuris išaiškino susidariusią Bažnyčioje padėtį ir parodė efektyvų kelią drausmei ir pagerinimams įvesti.

2. VILNIAUS VYSKUPO VALERIJONO PROTASEVIČIAUS INICIATYVA PARKVIEČIANT IR ĮKURDINANT TĖVUS JĖZUITUS VILNIUJE

Matėme, jog vyskupas V. Protasevičius dar būdamas Lucke kovojo su protestantais ir pačiame Vilniuje, nors ir būdamas užimtas daugelio kitų pareigų, laikėsi kietai ir nenustojo sielotis, kokiu būdu užkirtus kelią jau giliai šaknis beįleidžiančioms protestantų klaidoms savo naujos vyskupijos katalikų tarpe. Jis aiškiai matė, kad neužtenka tik priešintis ir ginti katalikų pozicijas. Reikalinga plačiu mastu organizuoti puolimą, nesiribojant vien tik religine sritimi. Būtina pakirsti pačias šaknis, iš kurių želia ir plečiasi prieškatalikiškos atžalos. Nematydamas galimumo tai atsiekti vien savo jėgomis, tai yra Vilniuje esančios dvasiškijos pagelba, jis ieškojo būdų iš svetur šiam reikalui gauti paramos.

Svarbiausiu būtinumu jis laikė reikalą pakelti katalikiškąjį švietimą, steigiant naujas ir stiprinant esamas žemesniąsias katalikiškas mokyklas, bet visų pirma rūpinosi atidaryti Vilniuje aukštąją mokyklą-akademiją, kuri būtų to sustiprinto katalikiško švietimo sistemos pagrindas. Joje būtų ne tik mokoma ir auklėjama taip reikalinga gerai

---

[46] Cfr. *Epist. Hos.*, t. II, p. 2, n. 1862, p. 905. — Augustinus Rotundus Advocatus Vilnensis-Hosio. Vilnae 1557 Oct. 19: «Per litteras hortetur potius R. Dtio. V. Episcopum nostrum, ne et ipse frangatur animo ac se ita, ut solet, in otium abdat; progrediatur in palestram aliquando, agat aliquid potius quam nihil».

[47] Cfr. op. cit., n. 1870, p. 910, Augustinus Rotundus Advoc. Viln.-Hosio, Vilnae 1557 Nov. 3: «Ergo quidem cum antea, tum vero acceptis R. Dnis. V. litteris bis jam illum sum, non sine tamen occasione, adhortatus, hesterno praesertim die, qui animarum memoriae dicatus erat... Ibi homo prope in lacrimas effusus multa queri, suam curam et solicitudinem iactare. Sed mihi profecto verbis non satisfacit: praeter enim privatas querelas nihil agit amplius».

[48] Cfr., op. cit., n. 1586, p. 693, Augustinus Rotundus-Hosio, Vilnae 1556 Martii 22.

paruošta ir skaitlingesnė dvasiškija, bet ir pasaulietiškasis jaunimas ten galėtų gauti katalikišką auklėjimą, ir tuo jis būtų atitrauktas nuo protestantiškų mokyklų užsieniuose, kuriose jis persiimdavo protestantizmo klaidomis ir tapdavo jų skleidėju savo krašte ir savo aplinkoje.

Vyskupas Protasevičius anksčiau buvo manęs prašyti Krokuvos akademijos steigti Vilniuje aukštąją mokyklą — kolegiją (tarp kita ko patariamas katedros kapitulos kanauninko Lauryno Volskio, kuris buvo vienas iš patikimiausių vyskupo bendradarbių), bet vėliau nukrypo į Jėzaus Draugiją. [49].

1564 m. Varšuvos seimo metu Protasevičius susitiko su Popiežiaus Legatu kard. Commendone. Nušvietęs jam savo vyskupijos padėtį aukštosios mokyklos reikalu, prašė jo patarimo. Kardinolas jam rekomendavo tėvus jėzuitus. Be abejo, Protasevičius turėjo progos pakalbėti ir su kardinolą lydėjusiu jėzuitu Baltazaru Hostovinu, kurį vėliau matysime pirmuoju atvykusį į Vilnių. Nuo to laiko Protasevičius pradėjo rimtai galvoti apie jėzuitų atkvietimą, juo labiau, kad ir kard. Hozijus jam tai patarė ir ragino sekti jo pavyzdžiu, kuris juos jau kurdino Braunsberge [50].

Nors karalius Ž. Augustas buvo davęs savo sutikimą tėvams jėzuitams kurtis Vilniuje ir čia atidaryti savo mokyklas, tačiau jėzuitams atvykimą užvilkinus, toliau tuo nesidomėjo, būdamas užimtas valstybės reikalais. Todėl vyskupas Protasevičius nesulaukė iš karaliaus norimos paramos nei kovoje prieš naujo tikėjimo skleidėjus, nei katalikiškų mokyklų steigimo reikalu. Ano meto šaltiniai rašo, jog karalius bažnytinio tribunolo sprendimams prieš klaidatikius neteikė « brachium saeculare » — civilinės valdžios vykdymo priemonių, kaip kad buvo prie jo tėvo Zigmanto I-jo [51]. Dėl katalikiškų mokyklų steigimo nedarė jokių konkrečių žingsnių ; išskyrus pažadų, vyskupas nieko iš

---

[49] Cfr. A. R. S. J., Pol. 50, fol. 50 : « . . . venerunt in mentem ut Academicos Cracovienses ad instituendum Collegium accerserit. Verum familiaris ejus quidem Laurentius Wolski canonicus Vilnensis et Thesaurarius atque auditor ipsius, vir gravis, prudens ac probus, suasit ut ante omnia ad Cardinalem Hosium pro consilio recurreret, et statimque misit unum ex famulis in Prussiam, qui cum hoc responso ab optimo Cardinali Hosio 1568 redit, ut loco Academicorum Cracoviensium, quam primum Societatem vocaret et fundaret ». Tačiau čia rankraščio « Collegium Vilnense » autoriaus būta netikslaus, ir tas « statim » klaidinantis, nes šiuo 1568 m. laiku jau nebebuvo kitos kalbos, kaip apie jėzuitų atvykimą, nes buvo tik laiko klausimas. Apie Protasevičiaus norą tuo metu pavesti Krokuvos Akademijai kolegijos steigimą kituose šaltiniuose ir ypač Varševiciaus *Compendium* visai neminima. Matyti, vyskupas Protasevičius galėjo anksčiau turėti tokį sumanymą, kada jėzuitai vis delsė su atsakymu.

[50] Cfr. A. R. S. J., Pol. 65, Historia Collegii Vilnensis, fol. 75 v.

[51] Cfr. Zigmanto I suteikta Vilniaus vyskupui Povilui Privilegija prieš heretikus 1542 m., pas M. Balinski, H. M. Vilna, t. II, pp. 142-150, (imta iš Vilniaus Kapitulos archyvo rankraščių).

karaliaus nesulaukė [52]. Tačiau ir protestantų atžvilgiu karalius lygiai buvo abejingas, net ir jų spaudžiamas. Pastarieji buvo daug galingesni, tačiau ir jiems nedavė leidimo steigti aukštesniąją mokyklą.

Gal būt, Protasevičius dar nebūtų taip skubiai ir energingai ėmęsis kolegijos steigimo, jei ne minėtos protestantų pastangos (kaip rašo pirmasis Vilniaus kolegijos rektorius Varševicius savo « Compendium' e ») [53] steigti Vilniuje aukštesniąją mokyklą, kokios jau veikė Vokietijoje, ypač Karaliaučiuje, ir kur pastarosios iniciatorius buvo tas pats Radvilas Juodasis. Radvilas mirdamas 1565 m. testamentu paskyrė tai būsimai Vilniaus mokyklai visas įplaukas iš jo išleisto Šv. Rašto pardavimo, gi didikai protestantai, reikalaudami iš karaliaus leidimo, patys žadėjo surinkti lėšų jos išlaikymui iš jiems priklausomų žemių, jas apdedant specialiais mokesčiais [54].

Mirus M. Radvilui Juodajam, protestantų įtaka pas karalių sumažėjo ir Protasevičiaus iniciatyvą lengvino, juo labiau kad vyriausias Radvilo Juodojo sūnus — Mikalojus Kristupas Našlaitėlis 1567 metais perėjo į katalikybę [55].

a) *Vysk. Protasevičius perka namus ir organizuoja lėšas būsimai mokslo įstaigai.*

Vyskupas V. Protasevičius, sekdamas kardinolu Hozijum, kuris Prūsijoj — Braunsberge 1664 m. jau įkurdino jėzuitus, ir Plocko vys-

---

[52] A. R. S. J., Pol. 75, fol. 302 v. : « Quia Regem ipsum seriis commomere adhortationibus minime dubitavit : quatenus Orthodoxae fidei in Regno suo tuendae ac protegendae iuratum pectus, per dissimulationem, non proderet perfidiae. Verum cum, apud Regem nihil serio aggrediente (paskutiniai du žodžiai pataisyti : praeter promissa) pertinaci licet quippe trium supra decem annorum opera, non quidquam proficeret ».

Pol. 75. *Historia seu succincta narratio* . . . , fol. 298 : « Reverendissimus Valerianus Episcopus Vilnensis, cum antea auxilia a Rege frustra petiisset ».

Pol. 65, *Historia Collegii Vilnensis Soc. Jesu*, fol 75 v. : « Haec omnia bonus episcopus ad Serenissimum Regem Poloniae Sigismundum Augustum auxilium postulans deferebat . . . Sed cum nihil proficeret, propterea quod decreta iudiciorum spiritualium exequutionem non mandarentur ».

[53] Cfr. Pol. 65, fol. 75 « Hoc periculo multo magis incitatus Episcopus totum animum ad fundationem Collegii adiecit ». Fol. 113. « Hac re maxime permotus Valerianus Episcopus Viln. illorum conatus antevertendos statuit, et contrarium remedium adhibendum, ut Collegium Societatis nostrae . . . fundaret ».

[54] Cfr. Pol. 65, fol. 75v : « Palatinus . . . pecuniam omnem quae ex Bibliis maximo sumptu, Collegium haereticorum, ut hac ratione haeresis in perpetuum propagarentur, testamento reliquit. Idem nobilitas urgebat, et saepius a Serenissimo Rege postulabat, seque daturam certum censum ex singulis agrorum iugeribus perpetuo pollicebatur ».

Tą patį pažymi ir Varševicius, op. cit. Pol. 65, fol. 113, Compendium : « . . . id in conventibus particularibus agebat, et in Comitiis publicis a Rege petebat, ut Collegium ad docendas literas Vilnae institueretur, quod nusquam adhuc esset in Magno Ducatu Lithuaniae ».

[55] Cfr. MERCZYNG, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka i jego przyjęcie Katolicyzma* w. r. 1567, Przegląd Historyczny, t. XII, 1911 p.

kupu Andriejum Noskowskiu, kuris sekančiais metais Pultuske sudarė sąlygas jėzuitams atidaryti savo kolegiją, žinojo, jog iš svetur atvykstantiems vienuoliams, dirbsiantiems reikalingą ir naudingą vyskupijoje darbą, vietos vyskupas turėjo parūpinti materialines įsikūrimo sąlygas. Tam tikslui jis ieškojo pirkti ar statyti būsimai kolegijai namus, ir, kaip rašo Varševicius minėtame *Compendium'e* ir skaitome platesnėje kronikoje, ypatinga Dievo Apvaizda čia atėjo Protasevičiui į pagelbą. Karaliaus sekretorius Mikalojus Jasinskis sutiko vyskupui parduoti savo namus, kuriuos savo giminei ant vyskupijai priklausomo sklypo buvo pastatęs jo dėdė, buvęs Vilniaus kapitulos kanauninkas ir vyskupijos prokuratorius, — ir tai kaip tik su sąlyga, kad juose būtų patalpinta steigiamoji jėzuitų kolegija.

Tie namai stovėjo tarp šv. Jono bažnyčios ir vyskupijos kūrijos. Jie buvo dviejų aukštų su salėmis ir gyvenamais kambariais, kiemu, sodu, fontanu ir tarnams bei ūkio reikalams pastatais. Vyskupas tą patalpą laikė labai tinkamą ir pradžiai pakankamą būsimai kolegijai : arti vyskupijos kūrijos, gi gretimus pastatus buvo galima išpirkti reikalingam kolegijos praplėtimui ; todėl jis daug nesvarstydamas juos nupirko, sumokėdamas 10,000 florenų. Toliau, vyskupas išleido dar porą tūkstančių florenų įvairiems vidaus pertvarkymams ir pritaikymams ; įrengė juose koplyčią, paskirdamas jai daug sidabrinių reikmenų ir liturginių rūbų. Penkis tūkstančius florenų paskyrė būsimai kolegijai ir juos paskolino Mikalojui Radvilui. Šios sumos procentai buvo paskirti tos kolegijos išlaikymui. Be to, testamentu jis dar užrašė kolegijai : 1) visą savo turimą sidabrą, kurio vertė buvo didesnė negu 4000 florenų, 2) savo pinigus, kurie liktų po jo mirties, apmokėjus visas sąskaitas ir kitokius testamento įpareigojimus, ir 3) javus ir medų, kurie liktų po jo mirties. Šį testamentą jis vėliau kas metai pakartodavo, nepakeisdamas savo valios [56]. Protasevičius turėjo galvoje ateity kolegijai pavesti daugiau turto, reikalingo jos darbų vykdymui. Padaręs pradžią ir įgijęs pastogę, kur galėtų apsistoti pirmieji tėvai jėzuitai, jis tuojau ėmėsi žygių juos parkviesti. Mūsų minimi šaltiniai nepagaili aprašyti tų rūmų grožio. Esą, visame Vilniuje, išskyrus karaliaus rūmus, beveik negalima buvę rasti gražesnių. Ir pats vyskupas jais didžiavęsis [57].

---

[56] Cfr. Pol. 65, Compendium, fol. 114.

[57] Cfr. Pol. 65, Compendium, fol. 113r « . . . nulla fere praeter regias aedes, Vilnae reperetur melior ».

Pol. 65, fol. 76r : « Nulla sane in civitate Vilnensi ista domo meliore materia, aut firmius est exaedificata, et lata fere in inferiore parte concamerata, in media aeream mediocrem cum fonte perennis aquae ex canalis ducto, hortulumque satis amenum ; in superiore vero hypocausta et habitationes satis commodas continens ». « Habitatio collegii est ampla et plane magnifica, vixque parem habet in tota civitate, excepta regia ; nec scio collegium in Italia, quod huic domui possit comparari ». Germ. 151, fol. 204. L. Maggius-P. Generali. Vilna, 1570. VII. 7.

b) *Rašydamas Braunsbergo jėzuitų kolegijai, vysk. Protasevičius kviečia jėzuitus atvykti ir įsikurti Vilniuje.*

Taip pasiruošęs, Protasevičius kreipėsi į Braunsbergo tėvus jėzuitus, kviesdams juos atvykti į Vilnių, įkurti kolegiją ir priimti šiam reikalui skirtą jo fundaciją [58]. Per pasiuntinį pasiųstame 1568 m. rugpiūčio 20 dieną ilgame laiške Braunsbergo jėzuitams, Protasevičius tarp kita ko rašo, kad, jausdamas savo pareigų atsakingumą, ieškojęs priemonių, kuriomis jis galėtų Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje daugelio čia paplitusių klaidatikybių susilpnintą katalikų tikėjimą sustiprinti ir atnaujinti. Jo mintys nukrypusios į savo mokyklomis pagarsėjusią Jėzaus Draugiją. Jau esąs nupirkęs patogius namus ir juos įruošęs, kur atvykę pradžioje jie galėtų apsistoti ir pradėti kūrimosi darbą, gi ateityje turįs galvoje parūpinti reikalingą ir proporcingą kolegijos veiklai egzistencijos ekonominį pagrindą; prašo kaip greičiau atsiųsti į Vilnių vieną kitą mokytą iš jų kolegijos vyrą, kuris visa tai, kas steigiamai kolegijai paruošta, perimtų savo nuosavybėn ir drauge su juo pačiu visa, kas yra reikalinga, paruoštų kolegijos įkūrimui [59]. Tas pats pasiuntinys atvežė vyskupo laišką ir kardinolui St. Hozijui, rašytą tą pačią rugpiūčio 20 dieną, kuriame, kaip ir jau minėtame tėvams jėzuitams, vyskupas nusiskundė paplitusia Lietuvoje herezija ir pašlijusia Katalikų Bažnyčios padėtimi; sakosi, jog jis, sekdamas kardinolo pavyzdžiu ir patarimais visų pirma parūpinti būsimai kolegijai patalpas, jau pirkęs erdvius ir patogius kolegijai namus, stovinčius prie pat kūrijos namų ir nuo bet kokio triukšmo izoliuotus, o tėvų pragyvenimo pradžiai paskyręs tam tikrą pinigų sumą. Dabar jis prašąs, kad tėvai jėzuitai iš Braunsbergo kolegijos

---

[58] Varševicius savo *Compendiume* rašo, jog Protasevičius laišką rašęs pačiam Austrijos Provincijolui Laurynui Maggio, tačiau Protasevičiaus laiško tekste ar tituluojant tai nėra pasakyta, rašytas bendrai Brunsberg, o jėzuitų kolegijai. Pagal Varševicių ir St. Bednarski savo studijoj Geneza Akademji Wileńskiej, in Księga Pamiątkowa Universitetu Wileńskiego, Wilno 1929 m. p. 1-22, taipgi rašo, kad Protasevičiaus laiškas buvo siųstas L. Maggio. Kadangi tuo metu L. Maggio buvojo Brunsberge visituodamas kolegiją, tai tas laiškas kaip tik ir buvo įteiktas pačiam provincijolui, kuris šiam prašymui ir davė tolimesnę eigą.

[59] Cfr. Fr. Sachini, *Historia Societatis Jesu*, pars II, Lib. IV, p. 181 : « Quo vero hoc per vos Christi operarios strenuos commodius agi possit; primo domicilium satis commodum vestro instituto jam curavi, deinde et praedium unde necessaria Societati vestrae non aspernando esse potuerint. Verum, ut de his, quae sunt jam parata, et de caeteris, quibus opus adhuc esset, tanto melius, et certius possit constitui; Reverendas Paternitates Vestras obnixe peto, ut pro vestro in Ecclesiam Christi zelo sancto, unum atque altrum virum doctum ex Collegio vestro ad me Vilnam ad certum tempus quam primum mittere dignetur, qui quasi prodromi, una mecum omnia ea praeparent, quaecumque ad professionem Societatis Vestrae videbuntur requiri, simulque eorum bonorum, quae jam sunt parata possessionem accipiant ».

atsiųstų vieną kitą, bent laikinai, tėvą, su įgaliojimais perimti tuos namus jų nuosavybėn. Kadangi jo sveikata esanti silpna, norįs, kad tai būtų padaryta kaip galima greičiau. Jis tikisi, kad kardinolas padės jam šiame reikale ir už tai iš anksto jam širdingai dėkoja [60].

Vyskupas Protasevičius buvo įsitikinęs, kad jo prašymas, tarpininkaujant Hozijui, bus jėzuitų priimtas tuojau, todėl su pasiuntiniu buvo atsiuntęs net vežimą ir kita, kas reikalinga kelionėje jėzuitams į Vilnių. Gi pasiuntinys — vyskupo dvariškis — savo ruožtu dar aiškino patį reikalą, ypač pabrėždamas skubos reikalą dėl vyskupo silpnos sveikatos.

Tuo metu Braunsbergo kolegijos reikalams tvarkyti kaip tik buvo atvykęs Austrijos provincijolas tėvas Laurynas Maggio (tuomet Lenkija priklausė Austrijos provincijai), kuriam rugpiūčio 29 dieną ir buvo įteiktas vyskupo Protasevičiaus laiškas, rašytas Braunsbergo kolegijai (pasiuntinio kelionė iš Vilniaus į Braunsbergą — Prūsiją arkliais, atrodo, užtruko 9 dienas, nes rugpiūčio 30 d. L. Maggio vyskupui Protasevičiui laiške rašo, jog jis vakar gavęs iš jo laišką).

Šiame laiške tėvas provincijolas, pasidžiaugęs Vilniaus vyskupo pasiūlymu ir įvertindamas jo iniciatyvą, atsako, apgailestaudamas, jog be Generolo žinios jis pats vienas šio pasiūlymo priimti negalįs, nes tik ano kompetencijoje yra naujų kolegijų steigimas. Be to, toliau rašo, jei ir tai būtų jo galioje, nepramatąs kokiu būdu tai būtų galima padaryti šiuo metu, kai trūksta tėvų ir jau atidarytoms kolegijoms. Tačiau, kad neatrodytų, jog jis vyskupo pasiūlymo nevertinąs, tai, kas esą jo galioje, padarysiąs: visą reikalą perduosiąs Generolui Borgijai ir vyskupo laiško nuorašą jam persiųsiąs. Jis tad, jei ras galima, ateis į pagelbą Vilniaus vyskupui ir Lietuvai. Jeigu jis iš Generolo gausiąs teigiamą atsakymą iki šv. Martyno — iki savo grįžimo į Austriją, jis pats vyksiąs į Vilnių jo aplankyti ir kolegijos reikalus tvarkysiąs, drauge susipažindamas su vieta ir žmonėmis; bet jeigu iki to laiko nesulauksiąs tokio pavedimo, o tik vėliau, tada atvyksiąs viceprovincijolas Sunyer'as, kuris tvarkysiąs reikalus pagal Generolo pavedimą [61]. Pabaigoje pažymi, jog Jėzuitų Ordinas turi daugelį jaunų

---

[60] Cfr. apud Fr. Sachini, *Hist. Soc. Jesu*, Roma 1649, p. 180 sq. p. III, Lib. IV. «Emi igitur in primis domum caementitiem olim Dominorum Jasinski ... cum aliis multis commodis Collegio ... satis aptam tum vel eo maxime, quod eo loci sita est, ut et Episcopi Vilnensis Curiae sit valde vicina et ab omni strepitu opificiium longe semota ... Nunc illud mihi restare videtur, ut illustrissima et Reverendissima Paternitas Vestra, pro suo in me valde propenso animo, unum atque alterum virum prudentem ex hac Societati Brunsbergensi dignetur ad me Vilnam mittere».

[61] Cfr. A.R.S.J., German. 120, fol. 13r — 13v, Epistola L. Maggii — Valeriano Eppo Vilnesi, He'spergae 30 Augusti 1568.: «Pro posteriore ingentes ago totius Societatis nostrae nomine D. V. Reverendissimae gratias ... Caeterum hanc meam voluptatem illud non parvum perturbat ac molestia inficit, quod ejus tam piae petitioni satisfacere non possim ... sed in hac re duo me impediunt, quominus et

daigelių — naujokyne, kurie dar turi išaugti ir pasiruošti darbui. Čia, be abejo, jis turėjo galvoje skaitlingą naujokyną Romoje prie šv. Andriejaus bažnyčios, kuriame 1567 metais buvo įstojęs ir Stanislovas Varševicius, pirmasis būsimosios Vilniaus Kolegijos rektorius [62].

Provincijolas L. Maggio, persiųsdamas Generolui Borgijai vyskupo Protasevičiaus laišką ir pavaizduodamas kūrimosi sąlygas Vilniuje, pabrėžė, jog ateityje iš Kolegijos Vilniuje galima tikėtis didelių darbo vaisių [63]. Kardinolas Hozijus savo ruožtu irgi parašė laišką į Romą.

Iki aukščiau minėto termino provincijolui L. Maggio iš Generolo atsakymas neatėjo, ir jis iš Braunsbergo išvyko į Vieną ir ten sulaukė iš jo neigiamą atsakymą. Generolas vyskupo Protasevičiaus fundacijos nepriėmė ir Maggio pavedė apie tai pranešti Vilniaus vyskupui. Šis, tačiau, pirmiau negu duodamas atsakymą į Vilnių, šiuo reikalu pasitarė su kardinolu Commendone, kuris pabaigoje 1568 metų atvyko į Vieną kaip Nuncijus prie ciesoriaus Maksimilijono. Kard. Commendone griežtai pareikalavo, kad toks Generolo nusistatymas jokiu būdu Vilniaus vyskupui nebūtų praneštas, nes tokia nelaukta žinia ir pastangų neįvertinimas gali ligotą vyskupą mirtinai sukrėsti, o, be to, tokia Kolegijos įsteigimo Vilniuje galimybė iš viso gali nebepasikartoti, ypatingai jei mirtų vyskupas Protasevičius. Todėl Maggio, vietoj neigiamo atsakymo į Vilnių, rašo vėl Generolui, remdamasis kardinolo Commendone autoritetu ir samprotavimais, jog geriau reikėtų tėvams jėzuitams atsisakyti kokios nors kolegijos Italijoje, negu praleisti šią progą, juo labiau, kad Vilniaus fundacijos priėmimas pradžioje nereikalauja daugiau kaip dviejų ar trijų žmonių, kurie pamažu Kolegiją galėtų kurti ir taip reikalą pagal galimybes privesti iki galo. Prideda tik tiek, kad jis pats iš savo provincijos jokiu būdu negali pasiųsti tėvų į Vilnių [64].

D. V. Rmae desiderium impleam et meum; alterum quod Collegii alicuius novi onus assumere mihi non est integrum sine authoritate et consensu R. P. N. Generalis, alterum quod etiamsi mihi liceret, non video tamen quomodo, hoc praesertim tempore, possem tantam provinciam aggredi in tanta qua laboramus penuria operariorum ... Ne tamen D. V. Rmae zelum ac pietatem videar negligere, quod meum est, jam facio. Scribo enim in Urbem R. P. N. Generalem de hac re tota, exemplumque etiam literarum D. V. Rmae ad nos illi transmitto, ut si quo modo fieri poterit Rum Episcopum Vilnensem cum Lithuania adiuvet ».

[62] Cfr. Op. cit. Pol. 65, fol. 76v.: « Esse quidem in Societate multas teneras plantulas, sed eas rigari adhuc et exercere in muneribus Societatis oportere, usque ad praefinitum tempus ».

[63] Cfr. Ibid., « Itaque missis in Urbem literis et spe fructus amplissimi quae ex illo Collegio speraretur, proposita ».

[64] Cfr. German. 150, fol. 8v. — L. Maggius P. Generali, Viennae 5. I. 1569; « Io non so potuto mancare di soddisfarlo, ma vedendo la strettezza di operarii, non ardisco sollecitare. Certo è, che al principio si dovrebbe mandare persone, che soddisfacessero, per far' buon fondamento et questi tali non potiriamo realmente dare di questa provincia. Si che la P. V. vederà quello, che sarà meglio, che io non insto, che si accetti, ne che si lasci ».

Tuo tarpu Vilniuje nekantriai buvo laukiama klausimo išsprendimo, kas matyti iš Augustino Rotundo laiško Hozijui, rašyto 1568 m., kuriame sakoma, kad vyskupas Protasevičius atidėliojimą siųsti tėvus jėzuitus į Vilnių skaudžiai išgyvena (permoleste fert). Jis esąs jiems viską parengęs ir nieko daugiau nelaukia, kaip tos dienos, kada jie galės pradėti savo darbą Vilniuje. Prašo todėl kard. Hozijų, kad jis padarytų įtakos provincijolui, kad šis nutrauktų bet kokį delsimą ir skubiai rūpintųsi tėvus pasiųsti į Vilnių, — anksčiau, negu Blandrata atsiųs į Vilnių savo kai kuriuos mokytojus į protestantų mokyklą [65], kurioje — Goštautų ir Radvilų namuose — jau daugelio pačių žymiausių Lietuvos kilmingųjų šeimų vaikai kartu su mokslu prisiima heretiškas klaidas [66].

Pastarasis provincijolo Maggio laiškas, paremtas Nuncijaus autoritetu, galutinai paveikė Generolą, kuris tačiau nesiėmė nei iniciatyvos nei atsakomybės Vilniaus Kolegijai kurti, pavesdamas tai Austrijos provincijolo Maggio nuožiūrai ir rūpesčiui. Maggio tada, nedvejodamas, nes buvo įsitikinęs šios kolegijos reikalingumu ir visokeriopa nauda, tuojau ėmėsi iniciatyvos [67].

3. PIRMIEJI JĖZUITAI ATVYKSTA Į VILNIŲ IR PRADEDA NEOFICIALŲ KOLEGIJOS KŪRIMO DARBĄ

Provincijolas L. Maggio, gavęs iš Generolo Borgijos tokį parėdymą — kolegijos steigimą Vilniuje imtis savo nuožiūra ir atsakomybe, nusiuntė į Vilnių, kaip buvo nurodyta Generolo, mažą grupę jėzuitų, kurie vietoje pamatytų tai, ką Vilniaus vyskupas jau buvo paruošęs projektuojamai kolegijai, ir asmeniškai su juo aptartų tolimesnes kūrimosi galimybes ir paruoštų tai, kas reikalinga naujos kolegijos veiklos pradžiai; apie tai smulkiai turėjo būti pranešta provincijolui ir Generolui.

---

[65] Blandrata, italas iš Piemonto buvo Mikalojaus Radvilo Juodojo gydytojas ir vienas uoliausių kalvinų mokyklos organizatorių; atrodo, kad Radvilui 1565 m. mirus, iš Vilniaus išsikėlė ir rezidavo Brastoje. Iš čia jis ir toliau rūpinosi kalvinų mokyklos lygio pakėlimu, tikėdamas, kad jam pavyks ją pakelti į kolegijos — aukštesniosios mokyklos — padėtį. Matyti, jis disponavo tam reikalui Radvilo testamento skirtu kapitalu. Kalvinų mokykla Radvilo namuose (vadinamuose Goštautų) veikė nuo pat perkėlimo kalvinų centro iš Lukiškių į Vilnių, tačiau dar nebuvo gerai pastatyta ir dėl stokos gerų mokytojų netrukus pradėjo smukti.

[66] « Reverendus Dominus Vilnensis permoleste fert, differi spem suam de introducenda hac Societate Jesuitarum, parata in eorum usum et habitationem habere se dicit omnia, nec quiquam optare magis, quam illum videre diem, quo eorum et Verbum Dei et litteras publice docentium vocem auribus haurire illi continget suique huius studii et sumptus ad hunc saltem capere fructum ... Jezuitas hic avide expectant ... in Gastoldica domo plurimi nobilium primi nominis liberi, haeresi una cum litteris inbuebantur ». Apud LUKASZEWICZ, *Histor.*, t. I, p. 120 sq.

[67] Cfr. Pol. 75, fol. 313v. — L. Maggius — P. Generali, Viennae 22. XI. 1569.

Šiai grupei vadovavo Austrijos provincijos viceprovincijolas Pranciškus Sunyer'as, kuriam šia proga provincijolas suteikė plačius įgaliojimus tvarkyti Lenkijoje ir Prūsijoje esamas kolegijas [68]. Su Sunyeru drauge buvo paskirti vykti du tėvai: Baltazaras Hostovinus, bohemas, kuris tuo metu buvo Olmuce, ir Andriejus Frisius, flandras, ir du broliai: Joakimas Petronillus, pramatytas eventualiai mokytoju žemesnėse klasėse, ir Andriejus Zalęski. Su viceprovincijolu dar vyko ir jo nuolatinis palydovas brolis Vilhelmas anglas [69].

a) *Jėzuitų viceprovincijolas Pr. Sunyeras su maža grupe atvyksta į Vilnių.*

Apie pirmųjų jėzuitų atvykimą į Vilnių plačiai aprašo jau mums žinomos kronikos ir kiti šaltiniai. Kada Vilniaus vyskupas sužinojo, kad viceprovincijolui su grupe jėzuitų buvo duotas parėdymas vykti į Vilnių, pasiuntė į Braunsbergą vežimus (currus et equos), kuriais jie būtų pargabenti į Vilnių. Kartu buvo pasiųstas ir vyskupo sekretorius, įpareigotas rūpintis pačia kelione ir su ja susijusiomis išlaidomis. Viceprovincijolas Pr. Sunyeras su savo grupe iš Braunsbergo išvyko 1569 metų rugsėjo mėn. 15 dieną: kelionė arkliais užtruko ilgokai: rugsėjo 27 dieną jie pasiekė Trakus — trijų mylių atstume nuo Vilniaus, ir ten vyskupo parėdymu Trakų klebono dvare buvo maloniai priimti (praedium quoddam Praepositi Trocensis). Čia pernakvojo ir išsiruošė paskutinei kelionės dienai. Atvykstančius pakely sutiko ir į Vilnių atlydėjo vysk. Protasevičiaus pasiųsti jo dvaro raiteliai bei kilmingieji, nors pats Sunyeras, grupės vadovas, tokio iškilmingo jų atvykimo nenorėjo ir bevelijo pėsčiomis į Vilnių atvykti. Kai rugsėjo 28 dieną jie tokiu iškilmingu būdu įvažiavo į Vilnių, daugelis vilniečių buvo susirinkę juos sutikti. Tiek katalikai, tiek kitatikiai norėjo savo akimis pamatyti tuos iš tolimo krašto atvykstančius svetimšalius, apie kuriuos jau tiek laiko buvo Vilniuje kalbama. Palydovų jie buvo tiesiog nulydėti į kolegijai skirtus namus, kur juos kapitulos prelatai ir kanauninkai vyskupo vardu pasveikino ir priėmė [70]. Tą pačią

[68] Cfr. A. R. S. J., *Institutum* 209, fol. 185r-187r. Facultas concessae a P. Laurentio Magio Provinciali Austriae P. Francisco Sunigerio viceprovinciali in Polonia et Prussia die 24 Septembris 1568». Šis 28 paragrafų įgaliojimas — Facultas — suteiktas provincijolo L. Maggio viceprovincijolui P. Sunyerui, davė specialią galią ir valdžią Austrijos provincijos dalyje — Prusijoj ir Lenkijoje, visa tai kas liečia jėzuitų draugijos kolegijų vidaus tvarką, discipliną ir darbą jų mokyklose.

[69] Cfr. Pol. 65, fol. 76v; fol. 114r; Pol. 75, fol. 289v. Historia seu succincta narratio de origine ac fundatione Collegii Vilnensis Societatis Jesu ab anno 1569 usque ad annum 1588. Pol. 65, fol. 101v.

[70] Pol. 65, fol. 101v.: «Eodem anno in Septembre cum Episcopus datum esse P. viceprovinciali facultatem Vilnam veniendi cognovisset, currus et equos suos, quibus deveheretur, ac via scortarium cum viatico ad eum misit atque ita P.

dieną svečiai aplankė vyskupą. Viceprovincijolas Sunyeras vyskupą pasveikino Generolo, provincijolo ir viso Jėzuitų Ordino vardu. Protasevičius atvykusius priėmė prakalba ir džiaugsmo ašaromis. Jėzuitai gi, kad geriau painformuotų apie patį Jėzuitų Ordiną, paskaitė kai kurias vietas iš Konstitucijos [71]. Po apsilankymo vyskupo dvariškiai vėl juos parlydėjo į namus. Pietavo ir vakarieniavo tuo tarpu pas vyskupą.

b) *Randa Vilniaus vyskupo tinkamai paruoštas kūrimosi sąlygas. Atidaro pirmąją mokyklą.*

Rugsėjo mėnesio paskutiniąją dieną apsilankė ir vyskupas pas jėzuitus, jiems asmeniškai aprodė pačius namus ir kalbėjo apie tolimesnius planus būsimųjų pastatų, jau gyvu žodžiu pakartodamas tai, ką buvo rašęs, kuriems, būtent, tikslams juos parsikvietė — kad jo planuose yra ne tik žemesniosios mokyklos, bet ir universiteto steigimas. Toliau vyskupas jiems pranešė, kad baimindamasis, ar gyvas juos Vilniuje sulauksiąs, viską, kas buvo skirta projektuojamai kolegijai, testamentu esąs užrašęs Braunsbergo kolegijai, tikėdamas, jog šioji tikrai kada nors atsiųsianti tėvus jėzuitus į Vilnių. Testamento vykdytojais paskyręs tėvus provincijolą ir viceprovincijolą. Čia pat jis perskaitė ir patį testamentą. Tarp kita ko, kaip jau buvo minėta, testamentu jis užrašė ir savo asmeniškus daiktus: auksinę vyskupišką grandinę, sidabrinius daiktus, kurių vertė siekė 4000 florenų, pinigus, kurie liktų apmokėjus visas einamąsias sąskaitas ir kitokius testamentinius įpareigojimus, javus, medų, o taip pat avis, kurių paprastai būdavo labai daug laikoma Verkių dvare [72]. Sakėsi taipgi, kad paskyręs pinigais 5000 flor., kuriuos reikėtų tuojau kur nors naudingai būsimos kolegijos reikalams investuoti, ir čia pat juos norėjo jiems įteikti, tik jėzuitai tuo tarpu atsisakė juos priimti, aiškindamiesi,

---

Franciscus Sunier ius, vice provincialia, P. Balthasar Ostovinus, P. Andreas Boccacius cum tribus fratribus jussu R. P. Borgiae venerunt primo Vilnam, ut videret et locum et alia quae ad fundationem Collegii parabantur, ut de omnibus informaveret R. P. N. Accepti sunt humanissime a Reverendissimo Vilnensi nam cum in praedio D. Praepositi Trocensis tribus milliaribus Vilna distante pernoctassent iamque Vilnam proficiscebantur, facti sunt illis obviam equites episcopi et aliqui nobiles viri, quos eo animo Fundator miserat ut nostros cum honore deducerent in civitatem, sed R. P. Viceprovincialis cum plane officium illorum recusaret, et pedes omnino in civitatem ingredi vellet, tandem atque ab illis impetrare non potuit, ut in civitatem procederent, nisi ipse curru, cum ita esset voluntas Episcopi, in civitatem ingrederetur. Uti venerunt Vilnam tota pene civitas ad illorum spectaculum effusa est, ac in domum quae Collegio designata fuit, diverterunt, statimque a Canonicis et Praelatis nomine Episcopi salutati et excepti». Cfr. Pol. 65, fol. 76v-77r; fol. 114r.

[71] Cfr. Pol. 65, fol. 101v.

[72] Cfr. Pol. 65, fol. 101v.

kad kolegijos jie dar juridiškai neperėmė ir be Generolo sutikimo jos perimti negali. Tačiau kiek vėliau (spalio 13 d.) jie priėmė 2000 flor. depozitą būsimos kolegijos reikalams. Toliau Kronikos padieniui pažymi svarbesniuosius atvykusiųjų tėvų veiksmus, kurie liudijo, kad ši grupė, atvykusi apsižiūrėti, jau nesiruošė išvykti, bet ruošėsi kurtis ir laukti tolimesnių savo viršininkų nurodymų. Spalio 3 d. tėvai jėzuitai pradėjo gamintis maistą pačioje kolegijoje, o vyskupo atsiųstas siuvėjas paėmė išmieras jiems siūdintinų rūbų; tik viceprovincijolas atsisakė rūbų, ruošdamasis išvažiuoti; tačiau po kelių dienų vyskupo atsiųstus kailinius vis dėlto priėmė. Spalio mėn. 6 d. vyskupas vėl apsilankė kolegijoje, pranešdamas, kad gavo Kapitulos sutikimą pervesti iš vyskupo stalui [73] priklausančių žemių kolegijos nuosavybėn ir Rykantų ežerą. Tėvai jėzuitai gi pareiškė, kad jiems bus labai reikalinga bažnyčia, kurioje jie galėtų laisvai ir pagal savo metodus imtis apaštalavimo darbo; be jos jie negalėsią tiesioginiai su žmonėmis sueiti į kontaktą, ir net savoms mokykloms negalėsią net iš paties miesto patraukti jaunimo. Jų dėmesys buvo atkreiptas į greta kolegijos stovinčią parapijinę šv. Jono bažnyčią, kuri visais atžvilgiais jiems buvo patogi — tiek mokyklų reikalams, tiek apaštalavimui, nes ji buvo miesto centre, didelė ir žinoma kaip miesto globojama ir aukštosios visuomenės lankoma. Vienok ją gauti tuo tarpu buvo neįmanoma. Viceprovincijolo prašomas tos bažnyčios klebonas Kapitulos kanauninkas ir įtakingas karaliaus dvare ir diduomenėje ispanas M. Rojzius nenoromis sutiko tėvams jėzuitams leisti tiktai Mišias laikyti, bet griežtai atsisakė net kalbėtis apie tos bažnyčios jėzuitams perleidimą. Vyskupas Protasevičius, suprasdamas reikalingumą būsimai kolegijai turėti savo bažnyčią ir matydamas, kad šv. Jono bažnyčios klebonas jos jėzuitams neužleis, nutarė pastatyti naują bažnyčią ir tam reikalui, prie pat kolegijos pastatų, pripirko trejetą sklypų.

Nors viceprovincijolas oficialiai dar negalėjo perimti Vilniaus vyskupo fundacijos, tačiau matydamas vyskupo tvirtą nusistatymą ir gyvą reikalą įkurti Lietuvoje kolegiją, neoficialiai priėmė iš vyskupo, prieš išvažiuodamas, kai kuriuos nekilnojamo turto, pavesto kolegijai, nuosavybės dokumentus, nors ir pažymėdamas, kad jis čia savo viršininkų buvo siųstas ne perimti kolegijos, o tik apžiūrėti paties miesto, kolegijai skirtos vietos ir asmeniškai su vyskupu aptarti tolimesnes įsikūrimo galimybes, informuoti Generolą, gi šis padarysiąs galutiną ir formalų sprendimą apie kolegijos Vilniuje įsteigimą. Išvykstančiam viceprovincijolui kelionei Protasevičius davė 50 florinų, įdėjo maisto ir nuveždino į Pultuską [74].

Vilniuje pasilikę tėvai ir broliai, vyskupui prašant, nežiūrint jog

---

[73] « mensa episcopalis — bona, fructus et reditus, quae sustentationi Ordinarii depuntantur ».

[74] Cfr. Pol. 65, fol. 77rv; fol. 101v-102r; fol. 113v-114r.

formalus kolegijos perėmimas Generolo dar nebuvo įsakytas, ėmėsi organizacinio darbo. Kaip matosi iš Hostovino laiško Generolui ir Kronikos, jau spalio mėn. pradžioje buvo atidaryta privačios mokyklos dvi klasės, kuriose Andriejus Frisius ir Joakimas Petronillus 60-ties mokinių grupei bajorų vaikų, vyskupo giminaičių ir pažįstamų šeimų, jam pačiam rekomenduojant priimtų, dėstė lotynų bei graikų kalbų pradžiamokslį [75].

c) *Sunyeras, matydamas Vilniuje gyvą reikalą kurti vyskupo užplanuotas mokyklas, įtikina savo Ordino vadovybę kolegijos steigimą priimti.*

Tuo tarpu vyskupas Protasevičius parašė jėzuitų Generolui laišką, prašydamas jo įsteigtą kolegiją priimti ir jos pilnam išvystymui bei veikimui duoti eigą. Laišku gi Popiežių Pijų V prašė savo autoritetu paveikti jėzuitų Generolą, kad šis tolimame šiaurės krašte įsteigtą kolegiją priimtų, nes netolimoje ateityje galima tikėtis susilaukti iš jos didelės naudos tiek herezijų sutramdymui, tiek katalikų tikėjimo išplėtimui. Parašė taipgi ir kardinolui Hozijui, kuris tuo metu buvo Romoje, prašydamas, kad jis irgi padėtų kolegijos reikalu Romos Kūrijoje ir pas jėzuitų Generolą.

Vyskupas Protasevičius, sulaukęs pirmųjų jėzuitų, parašė provincijolui Maggio laišką, kuriame išreiškė savo džiaugsmą sulaukus senai norėtų darbininkų. Kadangi šie buvo atvykę be įgaliojimų perimti kolegiją, pakartotinai jis prašė provincijolą, kad jis darytų reikiamus žygius kolegijai formaliai įkurti, kad ji jau galėtų planingai imtis pramatyto darbo.

Į Protasevičiaus laišką tėvas Maggio tų pat 1569 m. lapkričio mėn. 28 dieną iš Vienos atsako, pasigėrėdamas, kad jėzuitų atvykimas vyskupui atnešė džiaugsmo, ir už tai dėkoja Dievui. Toliau sako, kad, gavęs vyskupo laišką, tuojau parašęs laišką į Romą ir rūpestingai (diligenter) Vilniaus kolegijos reikalus pavedęs Generolui ir turįs vilčių (magnam spem), kad jis vyskupo norui išpildyti nieko nepraleis, kas tik bus galima. Pagaliau išreiškia viltį, jog jau esantieji jėzuitai bus ne tik geras pavyzdys, apie kuriuos vyskupas esąs labai geros nuomonės,

---

[75] Cfr. Germ. 151, fol. 376, — Balth. Hostovinus — Fr. Borgia, Vilna 1569. XII. 10. « Joachimo Polono insegna i principii della gramatica alli figliuoli de nobili, patenti o amici del Rev.mo nostro . . . Li cittadini non aspettano se non che la scuola si apra ». Pol. 65, fol. 113v « Tertia Octobris voluit Episcopus, ut jam deinceps in domo Collegii cibum caperent, et alios quosdam nobiles pueros, eo ipso intercedente . . . quibus statim circiter 60 pueri, plerique omnes nobiles, sunt adnumerati ». Cfr. Pol. 65, fol. 78r.

bet taipgi parodys patvarumą, drąsą ir energiją nepalankiose darbo aplinkybėse [76].

Gi 1569 m. lapkričio 29 d. provincijolas Maggio parašė kard. Hozijui į Romą laišką, nurodydamas, kad Vilniaus vyskupas viršija jų apie jį turėtą nuomonę: esąs labai palankus jėzuitams, jiems padedąs daugiau, negu jie galėję iš jo laukti, ir labai nori, kad jie Vilniuje įsikurtų. Jis šį reikalą rūpestingai perstatęs Generolui, ir kardinolas iš jo galėsiąs viską plačiau sužinoti, pažymėdamas taipgi, kad Sunyeras jį raginąs kaip greičiau nuvažiuoti į Lietuvą [77].

Apie tai, kas vyskupo padaryta steigiamai kolegijai, tėvas Hostovinas parašė Generolui į Romą 9 punktų pranešimą, kuriame išdėstoma esama padėtis ir perspektyvos, ir ypač priežastys, dėl kurių Protasevičius čia nesitenkina tik paprastos kolegijos steigimu, bet nori universiteto. Rašo, kad šiame visame šiaurės krašte nėra kito miesto kaip Vilnius, kuris būtų garsus, svarbus ir patogus žmonių gyvenimui; tačiau čia nėra nei universiteto, nei jokios žymesnės mokyklos, nei daktarų, nei magistrų, kurie galėtų mokyti. Vilniuje ir Lietuvoje ir jos kaimynystėje gyvena daugelis įvairių tautybių, kurias mokydami jėzuitai galės pakelti jų kultūrą. Akademijos reikalingumas dargi plaukia ir iš to, kad čia reikia ginti katalikų tikėjimą nuo skaitlingų klaidatikių, kuriuos taipgi galima sugrąžinti į Katalikų Bažnyčią. Be to, akademija būsianti labai naudinga ir patiems jėzuitams, nes čia galės mokyti savo studentus, išvengdami didelių išlaidų siunčiant juos į tolimus kraštus [78].

Sekančiu 1569. XII. 10 d. laišku Baltazaras Hostovinas iš Vilniaus duoda Generolui Borgijai pakartotinai smulkesnių informacijų apie čia pasilikusių keturių jėzuitų darbą ir kai kurias žinias iš vietos gyveni-

---

[76] Germ. 120, fol. 27r et v.; L. Maggius-Valeriano Episcopo Vilnensi. Viennae Austriae, die 28 Novembr. An. 1569.

« Quod nostrorum adventus Vilnam tantum voluptatis P. V. Rmae attulerit, quantum ipsa se percepisse suis literis mihi proxime declaravit, vehementer laetor ingentesque Domino Deo gratias ago ... his literis acceptis quam primum scripsim in Urbem diligenter hoc collegii negotium Rdo nostro P. Generali, studioseque commendavi ... ».

[77] Germ. 120, fol. 421 r et v. L. Maggio-Stanislao Hosio Cardinali Varmiensi, Viennae, die 29 Novembr. 1569: « Reverendissimus Vilnensis, opinionem nostram, quam de ipso vel maximum conceperamus, plane superat: ita quod singulare sua benevolentia et humanitate ingenti, nos non solum prosequitur, sed plane praevenit et praeocupat; nihil ut putem illi negatum iri, quod iuxta Societatis nostrae institutum concedi valeat: quantum ego possum coniectura consequi. Ex Rdo Pre nro Gralis, ad quem omnia diligenter perscripta sunt, D. V. Illustrissima omnia copiose cognoscere poterit. P. Franciscus D. V. Illustrissimae non plane ignotus, ita me urget, ad Lituaniam iter instituendum, ut quae ipsius est in persuadendo vis et efficacia, vix sibi contradicere patiatur ».

[78] Cfr. A. S. Germ. 150, fol. 275-276, B. Hostovinus P. Generali. Vilnae 6. X. 1569.

mo, kurios rišasi su jų darbu, kartu patiekdamas Generolui keletą pasiūlymų Vilniaus kolegijos reikalu. Ten pranešama:

1) kad atidarytos privačios mokyklos dvi klasės, kuriose mokoma lotynų ir graikų kalbų pagrindai nedideliam mokinių skaičiui iš vyskupo giminaičių ar jo rekomenduotų kilmingųjų šeimų;

2) pats Hostovinas, kaip jėzuitų grupės vadovas, be kita ko, sakąs pamokslus vokiškai, kurių paklausyti susirenką nemažai žmonių, nors jis kalbąs vokiškai gana sunkiai;

3) nors kilmingųjų ir miestiečių kalba esanti lenkų (kitoje vietoje sakoma, kad miestiečių kalba didele dalimi esanti vokiška), tačiau kaimiečiai kalbą lietuviškai; lietuviai esą paprasti žmonės, mažai žiną tikėjimo dalykų, todėl reikalinga esą pamokslininkų lietuvių kalba, kurios jie mielai klausą; tačiau lietuvių kalbos niekur kitur nesą galima išmokti, kaip tiktai čia vietoje;

4) Vilniaus apylinkėse, kurias jis daugiau spėjo pažinti, gyventojų tarpe dar esą daug prietarų ir pagoniškojo tikėjimo liekanų; todėl čia yra, tarsi, šiaurinė Indija — misijų kraštas;

5) laukiama atvykstant provincijolo su galutinu nusistatymu priimti čia įkurtą kolegiją, ir kad tai turėtų įvykti galimai greičiau, nes vyskupo sveikata esanti silpna;

6) pageidautina esą, kad būsimos kolegijos rektorius būtų iš vietinių, arba ispanas, ar italas, kuris sugebėtų gerai prisitaikyti vietos sąlygoms, — kokios tautybės jis bebūtų, reikia, kad būtų pajėgus; jis norėtų net paties provincijolo Maggio, arba jam panašaus lygio asmens;

7) vyskupas Protasevičius ruošiąsis pavasarį pradėti statyti prie kolegijos bažnyčią ir mokyklą;

8) būtų gera tuojau atidaryti, nelaukiant naujų patalpų, viešą mokyklą su daugiau klasių; esamose kolegijos patalpose galima mokyklai pradžiai skirti keturius kambarius — klases, nes mokinių būtų daug;

9) anksčiau karalius buvo norėjęs, kad Vilniuje būtų steigiamas universitetas; būtų gera, jei dėl to Generolas pavestų Nuncijui Commendone šį reikalą pas karalių vėl iškelti, nes vienam vyskupui nesą lengva sudaryti universitetui reikalingą ekonominį pagrindą; karaliaus parama šio klausimo sprendimą palengvintų; universiteto svarba čia labai didelė: ne tik Lietuvai ir pačiam Jėzuitų Ordinui, bet ir kaimyniniams kraštams — Livonijai, Švedijai, Maskvijai; apie tai jis jau esąs informavęs kardinolą Hozijų ir patį Nuncijų Commendone [79].

Generolas Borgija, gavęs iš Sunyero ir Hostovino pilnas informacijas apie Vilniaus vyskupo padarytas geras kūrimosi pradžiai sąlygas,

---

[79] Cfr. Germ. 151, fol. 376r-377r., — Balthas. Hostovinus — Gener. Borgia, Vilna 10 decembr. 1569.

vyskupo didelį norą ir planus ateičiai, paties vyskupo ir Hozijaus prašomas, Nuncijaus Commendone tiesiog spiriamas ir pagaliau Popiežiaus Pijaus V raginamas [80], vyskupo įkurtąją Vilniuje kolegiją priėmė [81].

Formalų kolegijos perėmimą bei jos suorganizavimą Generolas pavedė atlikti pačiam Austrijos provincijos provincjolui L. Maggio. Šis gi norėjo turėti drauge ir viceprovincijolą Sunyerą, kuris jau buvo buvęs Vilniuje, viską matęs ir su vyskupu aptaręs tolimesnius kolegijos darbo planus ir būsimus to darbo vaisius ; todėl suprantama, kad jis buvo karštas šio reikalo palaikytojas ir propagatorius, — toks kaip tik šiame darbe provincijolui ir buvo reikalingas.

---

[80] Cfr. Pol. 65, fol. 78v : « Summi Pontificis auctoritas, cui refragari nefas erat ».

[81] Cfr. Pol. 65, fol. 78v ; fol. 114r.

LIETUVOS D. K. ĮSTATYMAI IR STATUTAI IŠ 1457-1563 METŲ

J. DAINAUSKAS

Lenkijos Mokslų Akademijos skyriaus Kórnik pilies bibliotekoje randasi rankraštis, užvardintas «Prawa i Statuty W. Ks. Litewskiego z lat 1457 do 1563» (Syg. B. K. 804), mokslinėje literatūroje žinomas Dzialynskio egzemplioriaus, kodekso vardu. Jis apima Lietuvos valstybės nurodyto laikotarpio kelių privilegijų, I-jo Lietuvos Statuto ir kelių seimų nutarimų tekstus.

Kórnik'o miestas bei pilis yra Poznanės vaivadijoje, Śrem apskrityje, kokia 20 mylių į pietus nuo Poznanės. Kórnik'o pilis, amžių bėgyje, priklausė įvairiems lenkų didikams. XIX a. grovas Tytus Działynski's ją rekonstruavęs, 30 metų bėgyje įrengė joje muziejų, biblioteką ir archyvą, surinkdamas juose didelius istorinės reikšmės rinkinius, kuriuose esama nemaža dokumentinės medžiagos, liečiančios ir Lietuvos istorinę praeitį. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, tos bibliotekos vardu, o ypač buvęs tos bibliotekos ir archyvo direktorius dr. Z. Celichowski, Poznanėje išleido visą virtinę tekstų senų lietuviškų knygų, lygiai ir rankraščių liečiančių Lietuvą (pav., «M. Mosswida Waitkuna przekład litewski pieśni Te Deum Laudamus z r. 1549», išl. 1897 m. «Gramatyka Języka Litewskiego. Głosownia. Napisał Mikołaj Akielewicz», išl. 1890; «Cronica conflictus Wladislai regis Poloniae cum cruciferis, Anno Christi 1410», išl. 1911 m. ir kit.).

«... Įstatymai ir Statutai ...» rankraštis, spėjamai, parašytas XVI a. antroje pusėje. Rankraštis in folio (30,5 × 20,0 cm. arba 12 × × 7 7/8 colių) formato, kur tekstas apima 535 puslapius. Iš esančių literatūroje to egzemplioriaus aprašymų matyti, kad jis parašytas ant geros popieros, turinčios vandens ženklą: pasaga ir du kryžiai, vienas viršum kito sustatyti, panašiai kaip Dancigo miesto herbe. Tą rankraštį, 1820 m. Varšuvoje, į savo rinkinį nupirko grovas T. Działynski, užtat (pirmon eilėn Lietuvos Statuto, visų laidų, rimčiausio tyrinėtojo ir žinovo Igno Danilavičiaus) jis ir buvo pavadintas «Dzialynskio kodeksu».

To rankraščio tekstas, didesne dalimi buvo paskelbtas, nes grovas T. Działynski's gana daug iš jo įdėjo į savo leidinį užvardintą

« Zbiór Praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529, tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563 », kurį 1841 m. išleido Poznanėje, pratarmėje pažymėdamas, kad « Senųjų Lietuvos įstatymų rankraštį, prieš keliolika metų, jam įteikęs, dabar (t. y. 1841 m.) jau miręs, tūlas Kozłowski's ». Nežiūrint pastarojo leidinio didelės istoriografinės reikšmės, jo esminį minusą sudaro tai, kad leidėjas, 1841 m. leidiny, rankraščio tekstą, originale beveik ištisai rašytą Kirilicos raidynu, esą, dėl technikinių kliūčių, atspausdinęs lotynų raidėmis, gi kiekviena transkripcija iš vieno raidyno į kitą savaime įneša neaiškumų ar net nevykusio originalaus teksto perdavimo, nekalbant jau apie viduramžiais vartotų sutrumpinimų išskaitymą. Šių laikų technika, mikrofilmavimas, atitinkamo raidyno ženklų pritaikymo ir transkripcijos netobulumus visai pašalina. Mikrofilmas, fotonuotrauka, su sąlyga, kad jos rūpestingai padarytos mokslininkui duoda į rankas it patį dokumento originalą, su visomis originalo savybėmis, detalėmis.

Nežiūrint, kad to rankraščio didesnė dalis buvo paskelbta (tame tarpe ir I-jo Lietuvos Statuto tekstas Kirilicos raidynu), tačiau visi tie leidiniai turi, nors ir smulkių, neatitikimų originalui, atsiradusių prie pakartotinų to teksto perrašinėjimų, pagrindinai padarytų apie 1820 metus prof. Ign. Danilavičiaus. Tame rašinyje tilpęs I-jo Lietuvos Statuto tekstas, Kirilicos raidėmis, buvo 1960 m. išleistas Minske, ist. prof. K. Jablonskiui redaguojant. Nors to I-jo Lietuvos Statuto tekstas, Kirilicos raidynu, atskirai buvo atspausdintas 1854 m. « Vremennik Moskovskogo Obščestva Istorii i drennostei Rossiiskich » 18-je knygoje ir 1880 Pragoje, Dr. H. Iireček išleistame « Svod Zakonuv Slovanskych ». Tačiau šie du pastarieji tekstai kaip tik turi daug neatitikimų, lyginant juos su Dzialynskio rankraščio originalu, ir tai iki tiek, jog galima manyti, kad tie du spausdinti leidiniai rėmėsi ne vien Dzialynskio egzemplioriumi, bet ir kitais (dviejais) I-jo Lietuvos Statuto rankraščiais.

Minsko leidinio pratarmėje sakoma, kad tas tekstas (Statuto) leidėjų buvęs patikrintas ir spausdinimui parengtas tekstas *buvęs ištaisytas* pagal Dzialynskio egzemplioriaus fotokopiją. Tačiau palyginus tą 1960 m. leidinio spausdintą tekstą su Dzialynskio egzemplioriaus fotokopija, buvo rasta visa virtinė klaidingų įskaitymų, leidėjų nepastebėtų, neištaisytų. Tam tikslui buvo gautas iš Lenkų Mokslo Akademijos to viso Dzialynskio egzemplioriaus mikrofilmas-pozityvas. Iš pastarojo, Ann Arbor (Michigan) universiteto mikrofilmavimų laboratorijoje, buvo pagamintas negatyvas ir iš jo atspausdintas, apytikriai, originalaus dydžio foliantas, kas ir davė, pagaliau, galimybę sulyginti Dzialynskio egzemplioriaus originalo tekstą su ikišioliniais atspausdintais to rankraščio tekstais, kirilicos bei lotynų rašmenimis ir pažinti to rankraščio paleografiją.

Rankraščio tekstas (išskyrus 9 puslapius, kur lenkų kalba ir lotynų rašmenimis yra įrašytas karaliaus Žygimanto Senio 1544 m. universalas, šaukiantis Lietuvos vyrus kovai prieš turkus), atrodo,

rašytas viena ir tą pačia ranka, kirilicos rašmenimis. Paskiros to rankraščio raidės būdingos to laiko Lietuvos įstaigų raštų raidėms. Pav., Kauno žemės teismo 1566-1567 m. teismų knygos grafika bei ortografijos sistema (gal tik išskyrus ženklus, vartotus skaitmenims 6 ir 7 paženklinti, kurių apatinės dalys kiek skirtingai vingiuojasi) visiškai panaši į Dzialynskio egzemplioriaus grafiką. Rankraščio raidyną sudaro 40 raidžių, kurių 4 žymi vien skaičius, likusios — garsus. Didžiosios raidės turi skirtingą grafiką. Paskiros rankraščio raidės, o ypač « z, d, r, u, y » ir « suminkštinimo ženklas », rašomos skirtingai nei atitinkami, tuos pačius garsus atstovaujantieji kirilicos raidyno ženklai, kurie buvo vartojami tuometiniuose Maskvos kunigaikštijos kanceliarijos dokumentuose. Žodžių sutrumpinimas daromas, daugiausiai, paskiru raidžių iškėlimu virš eilutės. Valdovo titulas « gosudar' » visur rašomas sutrumpintai. Kokios nors nuoseklios didžiųjų ir mažųjų raidžių naudojimo sistemos nėra. Skyrybos ženklai šiandienine prasme rankraštyje dar nevartojami.

Būdinga, kad, apytikriai, tų pat laikų Valakijos (kurioje toji pat sena slavų kalba, kaip valdovo kanceliarinė kalba, buvo vartojama net iki XIX a.) valdovų bei vienuolynų dokumentuose, rašytuose tuo pačiu kirilicos raidynu, visos, aukščiau paminėtos raidės, rašomos beveik tokiu pat būdu, kaip ir šiame Dzialynskio kodekse, o ypač tų raidžių ilgosios dalys.

Rankraštyje esančių panegeriko, privilegijų, įstatymų, seimų nutarimų antgalviai parašyti didelėmis, beveik 3/4 colio aukščio raidėmis. Paragrafų, skyrelių antgalviai — apie 1/4 colio aukščio raidėmis. Pats tekstas parašytas apie 1/8 colio aukščio raidėmis. Puslapyje 26-28 eilutės. Paraštės gana plačios. Visi įrašymai švarūs, be pataisymų ar interpoliacijų. Rinkinys rašytas, tikriausiai, vienu užsimojimu, nes rašymo stilius vis tas pats. Vienok įvairiose to rinkinio dalyse randama klaidų : vienas kitas žodis parašytas neteisingai, praleistos raidės ar įrašytos klaidingos raidės, — yra praleistų net ištisų žodžių. Tos klaidos galėjo kilti dėl raštininko neatydumo, arba todėl, kad jis perrašinėjo tą rinkinį iš egzemplioriu, kur tos klaidos jau buvo buvusios. Lyginant Dzialynskio rinkinyje esantį 1529 m. I-jo Lietuvos Statuto tekstą su kitais to paties statuto išlikusių rankraščių tekstais (kurių mikrofilmai irgi buvo gauti), neabejotina, kad Dzialynskio rinkinys apima ne originalus, o vien tik nuorašus anksčiau surašytų dokumentų, gal irgi ne originalų, nes, pav., to rinkinio I-jo L. Statuto tekstas ir vienas iš jau minėtų kitų dviejų to statuto rankraščių (t. y. Zamoiskio egzemplioriaus) tekstas turi tuos pačius vienodus X skyriaus paragrafų numeracijos netikslumus, kas rodo, kad tie abudu L. Statuto rankraščiai buvo nurašyti nuo kokio tai kito, mūsų laikais nežinomo, egzemplioriaus, jau turėjusio tuos netikslumus. Tą patį galima pasakyti ir apie dvi privilegijas bei seimų ir valdovo sprendimus.

322 puslapiai apima dokumentus, patvirtintus arba surašytus valdant Žygimantui Seniui, kurio panegirika pradedamas rinkinys.

Atsižvelgiant į tai, kad paskutinis to rinkinio rašinys, valdovo (Žygimanto Augusto) atsakymai-sprendimai, yra iš 1563 m. ir rinkinyje nėra jokių vėlesnės datos rašinių, galima manyti, kad Dzialynskio rinkinys buvo užbaigtas rašyti apie tą laiką, t. y. prieš 1566 m. II-jo Lietuvos Statuto paskelbimą. Tai patvirtina ir šio rinkinio grafikos palyginimas su grafika kitų to laiko dokumentų, surašytų tuo laiku valdovo kanceliarijoje. Rinkinys apima I-jo Lietuvos Statuto tekstą, dvi privilegijas žydams, Žemaičių ir kitų žemių pareiškimus, valdovo sprendimus. Toji sudėtis leidžia manyti, jog tai buvo to laiko Lietuvos valstybėje veikusių teisinių nuostatų «rinkinio» Lietuvos kanclerio parankinis darbo egzempliorius, gal tarnavęs to laiko Lietuvos kancleriui Mykolui Juodajam Radvilui ar kuriam 1566 m. II-jo Lietuvos Statuto redaktoriui, nes to rinkinio tekstai daugiausiai kalba apie paskirų to laiko Lietuvos luomų privilegijas, gi II-sis Lietuvos Statutas kur kas plačiau kalba apie tas teises, nei jos buvo aptariamos I-jame L. Statute.

Tiksliam ir teisingam paskirų to rinkinio nuostatų teksto supratimui būtina buvo jis perrašyti šių laikų kirilicos raidynu (gražd anka). Perrašant šitaip tekstą, ne tik geriau įsigilinama į visas turinio smulkmenas, bet ir geriau susipažįstama su visomis rankraščio paleografinėmis savybėmis. Perrašant, nemaža sunkumų sudarė sutrumpinimų (titulų) dešifravimas. Priedui, kaip jau buvo minėta, skyrybos ženklai, lygiai kaip ir didžiosios raidės, šių dienų rašybos prasme, rašinyje nėra vartojami.

Pagal tokių tekstų transkripcijos mokslines taisykles, skyrybos ženklai statomi, galimai pagal šių laikų slavų kalbų punktacijos bendrus dėsnius, bet tik ten, kur tai nesukelia abejonių, kur tais skyrybos ženklais sudarytieji sakiniai skamba logiškai. Gi ten kur abejojama dėl teksto prasmės, jokie skiriamieji ženklai, kurių nėra parrašomame tekste, visai nestatomi. Perrašant, tekstas buvo lyginamas su jau anksčiau padaryta transkripcija to paties bei kitų, analogiškų dokumentų; paskiri to rinkinio I-jo L. Statuto straipsniai buvo lyginami su analogiškais III-jo L. Statuto straipsniais. Dabar (gražd ankos raidyne) nevartojamos raidės buvo transkribuotos prisilaikant tų pačių, jau minėtų, mokslinių transkripcijos taisyklių. Perrašant, laikytasi rinkinio puslapių bei eilučių apimties ir eilės.

Paėmus to rankraščio (kirilicos raidėmis rašytą) tekstą skaityti, versti, pirmučiausiai kyla klausimas: kokia gi kalba jis parašytas? Visumoje šis klausimas rišasi su senosios Lietuvos valstybės dokumentų, valdovo kanceliarijos kalbos klausimu. Iki šiol ir lietuviai istorikai, tuo klausimu, nėra vienodos nuomonės, nes ir rimti svetimieji istorikai, čia neretai besivadovaudami daleidimais, turinčiais jų dabarties politinių tikslų, nesugeba ar nenori apie tą kalbą objektyviai pasisakyti. Tuo požiūriu ypač daug visokių spėliojimų, nepamatuotų teigimų yra pareikšta apie Lietuvos Statutą, kurio 1529 m. redakcijos vienas tekstas sudaro Dzialynskio rinkinio sudėtinę dalį.

Maskvos rusų, o paskui juos ir kitų tautų rašytojų daugiausiai teigiama, kad Lietuvos Statutas, lygiai kaip ir to laiko valdovų dokumentai, raštai yra parašyti « vakarų rusų », baltarusių ar ukrainiečių kalba, nors, šiuo metu daugiausiai (ypač rusų bei lenkų) yra teigiama, jog tai esanti sena baltarusių kalba. Tam teigimui paremti daugiausiai nurodoma, kad, girdi, baltarusių rašytinės kalbos pradininkas Pr. Skorina (gyvenęs XVI a. pirmoje pusėje) rašęs ir spausdinęs tąja kalba. Pastarųjų teigimų silpnumas glūdi tame, kad Pr. Skorinos raštų kalbos baltarusiškumas tėra irgi vien daleidimas. Mūsų laikų geriausias baltarusių kalbos ir tos kalbos istorijos žinovas prof. E. Karskii, savo pagrindiniame veikale « Jazyk Bielorusskogo naroda » bando senosios Lietuvos valstybės dokumentuose, Lietuvos Statute rasti vien paskirus žodžius, įėjusius, ta ar kita forma, į rašytinę baltarusių kalbą, neteigdamas vienok, kad tie Lietuvos valdovų raštai ar statutai būtų parašyti baltarusių kalba. Norvegų kalbininkas Christian Stang savo veikale « Die westrussische Kanzleisprache des Grossfuerstentums Litauen » (Oslo, 1935 m.), įžangoje rašo, kad jis mėginąs analizuoti vien kelių senosios Lietuvos valdovų dokumentų kalbą ir nenorįs liesti Lietuvos Statutų kalbos, nes tas klausimas esąs dar per mažai išnagrinėtas. Gali būti, kad tas ar kitas senosios Lietuvos kurio valdovo dokumentas, surašytas kokio vietos raštininko-vienuolio, galįs turėti lokalinių išsireiškimų ir tuo pačiu jame galima rasti žodžių artimų « vakarų rusų » tarmei. Vienok Lietuvos statutų kalba yra vientisa ir tiek skirtinga nuo rytų slavų kalbų, kad joks rusų kalbos istorijos veikalas ar tos kalbos istorinis žodynas nė nebando statutų žodyno visumos priskirti rusų kalbai. Veik visuose didesniuose rusų kalbos istorijos vadovėliuose bei žodynuose pacituojamas vienas kitas Lietuvos statutų žodis, kas rodo, kad Lietuvos statutų kalba buvo rusų mokslininkų nagrinėjama, bet tie keli žodžiai, prie geriausių norų, nedavė pagrindo tai kalbai priskirti prie « vakarų rusų » kalbos, užtat ir Chr. Stango minėto įvado žodžiai turėtų būti modifikuoti, pripažįstant, kad jis nenagrinėjęs L. statutų kalbos ne todėl, kad ji esanti per mažai išnagrinėta, o todėl, kad joje niekam nepavyko rasti jokių priklausomybių « vakarų rusų » kalbai.

Čekas dr. Hermenegild Jireček, 1880 m. Pragoje išleistame « Svod Zakonuv Slovanskich » veikale, pratarmėje į 1529 m. Lietuvos Statuto tekstą (pagal 1854 m. Maskvoje išleistąjį tą patį, šiame rinkinyje esantį, tik su daugybe korektūros klaidų) rašo :« . . . Čekams Lietuvos Statutas esąs ypatingai įdomus, nes neabejotina, jog yra parašytas arba čeko, tada buvusio Lietuvoje, arba lietuvio, mokėjusio ano laiko čekų kalbą. Buvo manyta, kad Statutas esąs parašytas mažarusių tarme, tačiau kas pažįsta XV a. čekų teisinę kalbą, tas nei akimirkai nedvejoja, kad Statutas esąs parašytas žmogaus, mokėjusio čekų teisinę kalbą . . . ». Tikrumoje toks ryšys galįs būti, nes žinoma, kad Pragos universitete, kuris buvo įsteigtas 1356 m., nemaža mokėsi ir lietuvių. Karalienė Jadvyga, tuoj po savo vedybų su Jogaila, Pragoje įstei-

gusi Lietuvių kolegiją. XV a. Pragos universiteto 230 p. kataloge pirmieji 97 puslapiai apėmė knygas priklausiusias vien tai Lietuvių kolegijiai. Juk 1422 m., čekams pakvietus Vytautą savo karaliumi, Vytauto vietininkas kunigaikštis Žygimantas Kaributaitis į Pragą nuvyko su 700 Lietuvos kilmingųjų būriu. Neabejotina, jog šitie Kaributaičio palydai Pragoje gavo susipažinti su čekų teisinių, valstybinių dokumentų kalba. Taip pat neabejotina, kad tarp Pragos ir Vilniaus visą laiką buvo glaudūs ryšiai. Juk ir kirilica rašytų knygų spausdinimo menas į Vilnių atėjo iš Pragos. Gi analizuojant įvairių XV-XVI a. Lietuvos valdovų kanceliarijos dokumentų, o ypač L. statutų kalbą, kai kurios jos gramatinės formos, išsireiškimai ir net kai kurios fonetinės savybės (pav. vartojimas raidės «f») tikrai turi panašumų į tą viduramžių čekų teisinių dokumentų kalbą, tačiau tas klausimas kalbininkų dar nėra pilnumoje išaiškintas, tuo labiau, kad iki šiol nėra nei žodyno nei gramatikos tos senos slavų kalbos, pasitenkinant jos žodyno ir gramatinių formų palyginimu su kitomis slavų kalbomis, įkyriai nenorint jai pripažinti savitumo.

Buvo paminėta, kad rusai, baltarusiai, ukrainiečiai, ypač nuo XIX a. antros pusės, pagyvinę ta kryptimi pastangas, tų Lietuvos valdovų dokumentų bei L. statutų žodžio lobyne randa paskirų žodžių, kurie yra jėję į rusų, baltarusių ar ukrainiečių kalbas, tačiau tų žodžių, tokių panašumų toje ano laiko Lietuvos valstybės kanceliarinėje kalboje į rusų, baltarusių ar ukrainiečių kalbas, prie geriausių norų, randame ne daugiau nei ispanų, prancūzų ar italų viduramžių kalbose įvairių žodžių panašių į to laiko lotynų kalbos žodžius, tačiau dar niekam neatėjo į galvą teigti, kad per tuos panašumus, dokumentai parašyti lotynų kalba, kurioje neabejotinai irgi buvo paskirų vietos kurios tarmės žodžių, — yra parašyti prancūzų, italų, ispanų kalbomis, ar kokia kita vietos tarme. Tie lotynų kalba parašytieji dokumentai nėra nusavinami kokiai kitai kalbai, kaip tai bandoma daryti kai kurių rusų kalbininkų su ta Lietuvos valstybės kanceliarine kalba. Gi L. statutuose duotas tos kalbos pavadinimas: «rusų kalbos», savo turiniu, visiškai neatitinka tam turiniui, kokį bando jam primesti tie rusų kalbininkai. Maskvos vartojamas «rusų kalbos» sąvokos turinys visiškai nesupuola su tokiu pat pavadinimu, vartojamu L. statutuose. Maskvos Didysis Kunigaikštis Aleksiejus Michailovičius, rengdamas savo 1649 teisyną «Uloženije», didžia dalimi pasinaudojo L. statutų visų trijų laidų tekstais, nuostatais, tam reikalui pavesdamas išversti visą tą medžiagą į rusų kalbą, nes Lietuvos Statuto kalba Maskvos rusams buvo nesuprantama, atseit, tai nebuvo rusų kalba. Prof. J. Lappo tą L. Statuto vertimų rankraštį surado Maskvoje, buv. caro Teising. Minist. archyve ir jį 1916 m. Dorpate paskelbė. Pratarmėje į tą leidinį prof. J. Lappo irgi pabrėžia, kad Lietuvoje kirilica rašytieji dokumentai ir žodyno ir paskirų raidžių skirtingos transkripcijos atžvilgiu skyrėsi labai nuo to laiko vartotų Maskvoje kalbos bei raidyno.

Esmėje, tos ano laiko mūsų valstybės kanceliarinės kalbos atsiradimas rišasi su (III a. pabaigoje įvykusiu) senosios Romos imperijos pasidalinimu į Vakarų — Romos ir Rytų — Bizantijos imperijas. Vakarų Europa liko Romos politikos ir kultūros įtakoje, kur valstybės bei valdovų kanceliarijos kalba, ir išnykus Romos Vakarų Imperijai, kartais su lokalinių žodžių priemaišomis, tapo lotynų kalba, su laiku virtusi Vakarų Europos kultūros, mokslo ir valdymo aparato oficiali kalba, liudijanti apie to ar kito krašto priklausomybę Vakarų Europos krikščioniškai bendruomenei. Karolio Didžiojo imperija dar labiau iškėlė lotynų kalbos primatą Vakarų Europoje. Rytuose, kur veikė Bizantijos įtaka, iki IX a. viešpatavo graikų kalba, nors Bizantijos imperatoriai, politiniais sumetimais, neretai palikdavo kuriai savo provincijai vartoti savąją kalbą, kaip oficialią kalbą. Atrodo, kad vėliau tą dėsnį iš Bizantijos perėmė ir plačiai taikė Lietuvos valdovai, užėmę kurį kitą kraštą. Archeologiniai radiniai rodo, kad didelėje dalyje Balkanų pusiasalio ir plotuose į šiaurę nuo Juodosios Jūros, « diplomatinė » kalba buvo graikų kalba. Adrijos Jūros rytiniame pakraštyje, Panonijos ir Moravijos lygumose vis labiau stiprėjo lotynų kalbos įtaka. Tų abiejų kalbų įsigalėjimas rišosi su krikščionybės forma įsiviešpatavusia kuriame krašte : Vakarų ar Rytų apeigomis. Ankstyvųjų viduramžių kultūringo pasaulio ribos plėtėsi besivaržant Romos lotyniškajai ir Bizantijos graikiškajai kultūrai, pirmon eilėn krikščionybės formų plotmėje.

Suirus IX a. Karolio Didžiojo imperijai, čekų-moravų « sąjunga », iki tol tos imperijos pajungta, išsilaisvino ir visomis išgalėmis stengėsi gintis nuo germanų įsiveržimo į Moravijos lygumą. Didžiosios Moravijos valdovas Rostislavas tam tikslui sumanė panaudoti Bizantijos Bažnyčią. Apie 862 m. jis pasiuntė pas Bizantijos imperatorių Mykolą III-jį, į Konstantinopolį, pasiuntinius su prašymu « atsiųsti į Moravus Šv. Tikėjimo mokytojus, mokančius slavų kalbą ir galinčius joje skelbti Dievo Žodį ». Tas Rostislavo prašymas derinosi su Bizantijos pastangomis išplėsti savo įtaką į Moraviją, kad per tai sustiprinti savo valdymą Makedonijoje, o ypač Bulgarijoje. Bizantijos imperatorius tai misijai parinko Konstantiną-Kirilių ir jo brolį Metodijų, kurie patys būdami slavai, kilę iš Solunės miesto (dabartinių Salonikų miesto), pietinėje Makedonijos dalyje, mokėjo makedonišką bulgarų kalbos dialektą. Konstantinas-Kirilius buvo to laiko didelis mokslininkas, mokėjęs mažiausiai penkias kalbas, studijavęs ir kitų kalbų gramatikas. Iki to laiko, atrodo, Dalmacijos pakraščio Slavai, lygiai kaip ir Moravijos lygumos gentys, priėmę krikštą iš Romos, buvo perėmę savo kalboms lotynų raidyną, gi Makedonijos, Bulgarijos gentys, krikštą gavusios per Konstantinopolį, — graikų raidyną, nors fonetiškai tie raidynai ir neturėjo pakankamai ženklų išreikšti visiems slavų kalbos garsams. Kirilius, priimdamas misiją mokyti moravus tikėjimo slavų kalba, suprato, kad tai slavų kalbai reikia duoti savitą raidyną. Matyti, kad ano laiko jo paties vartota Solunės tarmė nelabai tesi-

skyrė nuo Moravijoje vartotos slavų kalbos, tad jis naują raidyną, visų pirma, pritaikė savo gimtąjai kalbai. Jis taip išvertė iš graikų kalbos į tą savo slavų tarmę ne mažiau 3 liturginių knygų, bažnytinių maldų ir bažnytinės bei civilinės teisės normų tekstų.

Taip pasirengę, Kirilius ir Metodijus apie 863 m. atvyko į Didžiosios Moravijos valstybę, į jos sostinę Velegradą ir ten pradėjo burti apie save mokinius ir mokyti žmones krikščioniško tikėjimo dalykų jau slavų kalba. Toje plotmėje Romos bažnytinės hierarchijos nusistatymas bnvo priešingas Konstantinopolio nusistatymui. Roma liturgijai naudojo tik lotynų, graikų ar hebrajų kalbas, ir Vakarų Europoje vyravo lotynų kalba, užtat ir Moravijoje, kai ji buvo Karolio Didžiojo imperijos valdoma, krikščionybė buvo skelbiama lotynų kalba. Tuo tarpu Konstantinopolio patriarchatas liturgijai ir bažnytiniams raštams leido naudoti ir kitas kalbas. Tai rišosi su tuo, kad egiptiečiai, siriečiai, persai ir kitos rytų tautos iš seno turėjo savo raštiją ir literatūrą savo kalbomis ir per tai Rytuose graikų kalba neįgavo tokios reikšmės, kokią gavo lotynų kalba Vakaruose. Iš kitos pusės Bizantija, savo bažnytinei ir politinei įtakai sustiprinti sąmoningai leisdavo liturgijoje vartoti gimtąją kalbą. Tai buvo viena josios kovos priemonių prieš Romą.

Atvykę į Moraviją, Kirilius ir Metodijus ir toliau tęsė vertimo darbus, išversdami Evangelijas, Eklogą ir kitas knygas, bet visų pirma, Romos remiami, jie įsteigė bažnytinę organizaciją, nepriklausomą nuo Rytų Frankonijos bažnytinės organizacijos, germanų iš Zalcburgo iki tol tvarkomos.

Čia dar reikia atsiminti, jog tai buvo laikai, kada brendo Rytų schizma, visiškas santykių nutraukimas tarp Romos ir Konstantinopolio bažnytinių hierarchijų ir kada Bulgarija visą laiką svyravo tarp pasidavimo Romos ar Konstantinopolio Bažnyčiai. Tik tų varžybų fone galima suprasti, kodėl tada ir Roma sutikusi įvesti į liturgiją slavų kalbą, nors praktikoje (kas įvyko ir Kiriliaus-Metodijaus atžvilgiu) tas sutikimas galimas buvo realizuoti tik ten, kur jam nepajėgė pasipriešinti politinė, jau frankų-germanų valdomos, Romos imperijos įtaka.

To slavų raidyno žinomos dvi formos: glagolica ir kirilica. Iki šiol mokslininkai ginčijasi dėl to, kuris tų raidynų buvo paties Kiriliaus parengtas, nes rašytiniai tais raidynais rašyti dokumentai yra išlikę tik iš X-jo a. pabaigos. Iš Kiriliaus bei Metodijaus gyvenimo laikotarpio jokių rašytų dokumentų nėra, nors neabejotina, kad tie du apaštalai yra ne tik slavų kalbai pritaikinto raidyno, bet ir liturginiai-literatūrinės slavų kalbos kūrėjai, visos slavų raštijos pradininkai.

Po jų abiejų mirties, pradedant Bulgarijos caro Simeono laikais (893-927), ypač Makedonijoje, ne tik bažnytinių bet ir pasaulietiškų knygų vertimas iš graikų į slavų-bulgarų kalbą buvo tęsiamas. Tada, greičiausiai, raidynas buvo suprastintas, grįžtant prie to laiko graikų raidyno rašytinių didžiųjų (uncinio tipo) raidžių ir paliekant jame naujus

ženklus, skirtus specifiškiems slavų kalbos garsams atvaizduoti. Manoma, kad tokiu būdu ir susidarė raidynas, dabar vadinamas Kirilicos vardu ir iki šiol vartojamas tų slavų genčių, kurios krikščionybę pasilaikė Konstantinopolio patriarchato skleidžiamoje formoje. Kirilicos vardu tą raidyną pavadino Kiriliaus mokiniai.

Tų pačių mokinių bei pasekėjų įtakoje, pirmučiausiai susiformavo bažnytinė slavų kalba, greit savo formose sustingusi, nepripažinusi jokios gyvos kalbos įtakos. Josios žodynas ir gramatika, tapusios it dogmomis, iki mūsų laikų išlaikė senosios bulgarų kalbos formas, gyvavusias IX a. pabaigoje.

Greta to, ypač X-XII a. suklestėjus pasaulietiškai bulgarų literatūrai, susiformavo turtinga literatūrinė kalba, ne vien tik dėl politinių priežasčių, sugebėjusi užimti Balkanuose graikų kalbos vietą. Filosofiniai, teisiniai traktatai, įvairių įstatymų tekstai, išversti iš graikų kalbos, padėjo formuoti ir slavų kalboje valstybės valdymo technikos sąvokas. Toji kalba rutuliojosi, keitėsi, sekė gyvąją vietos žmonių kalbą, nebuvo tiek dogmatiška kaip toji bažnytinė kalba. Besiplečiant krikščionybei į plotus esančius į šiaurę nuo Juodosios Jūros, aišku, kad į ten ji ėjo, daugiausiai, vartodama tą pačią, Bulgarijoje susiformavusią, bažnytinę slavų kalbą, labiau suprantamą vietos žmonėms nei graikų ar kokią kitą kalbą. Už jos sekė ir valdovo dokumentų, kanceliarinė kalba, iš Bulgarijos turtinga savo formulėmis, gerai prisitaikanti vietos reikalams. Drauge su krikščionybe, gal net prieš Konstantinopolio norą, tos abi kalbos pasiekė Kijevą, atnešdamos į ten ne vien tik liturgines, bet ir valstybės valdymo formas bei formules. Galima manyti, kad Balkanuose ir pietų rytų Europoje, toji pasaulietiškoji bulgarų kalba, per šimtmečius tapusi visai kultūrinė kalba, ypač žlugus Kijevui ir, vėliau, įsisteigus universitetui Pragoje, priartėjo prie to meto literatūrinės, teisinės čekų kalbos, bet jos pagrindas, atrodo, ir toliau liko toji IX amžiuje Solunėje vartotoji sena slavų tarmė. Kaip toji kalba vadinosi? X amžiaus istorikai rašo, kad Kirilius ir Metodijus, tas ar kitas knygas išvertė iš graikų į slovėnų kalbą. Gi 880 m. popiežius Jonas VIII, patvirtindamas liturgines knygas slavų kalba, rašo, kad jos parašytos slavėniškomis raidėmis (litteras slaviniscas). Neabejotina, kad tai sena slavų kalba, laikui bėgant nutolusi nuo tos bažnytinės kalbos, tapusi literatūriniai-kanceliarine kalba, niekad vienok nesusiliejusi su bet kuria kita slavų kalba. Kai kas ją bando vadinti Rusės, rusėnų kalba, tačiau tai būtų vien nauja terminologinė painiava. Geriausiai būtų palikti ir toliau jai tą patį seną pavadinimą: kanceliarinė (sena) slavų kalba, kas derinasi su jau nusistovėjusiu bažnytinės slavų kalbos terminu. Abi jos yra mirusios kalbos, tad terminologija čia turinti tik mokslinės reikšmės ir nėra surišta su kasdieniniu naudojimu.

Žlugus Kijevo bei Haličo valstybėms, o ypač po totorių invazijos, tų plotų valstybingumo idėją parėmė, kaip tik tuo metu besiformuojanti Lietuvos valstybė. Gali būti, kad raštingi pabėgėliai iš

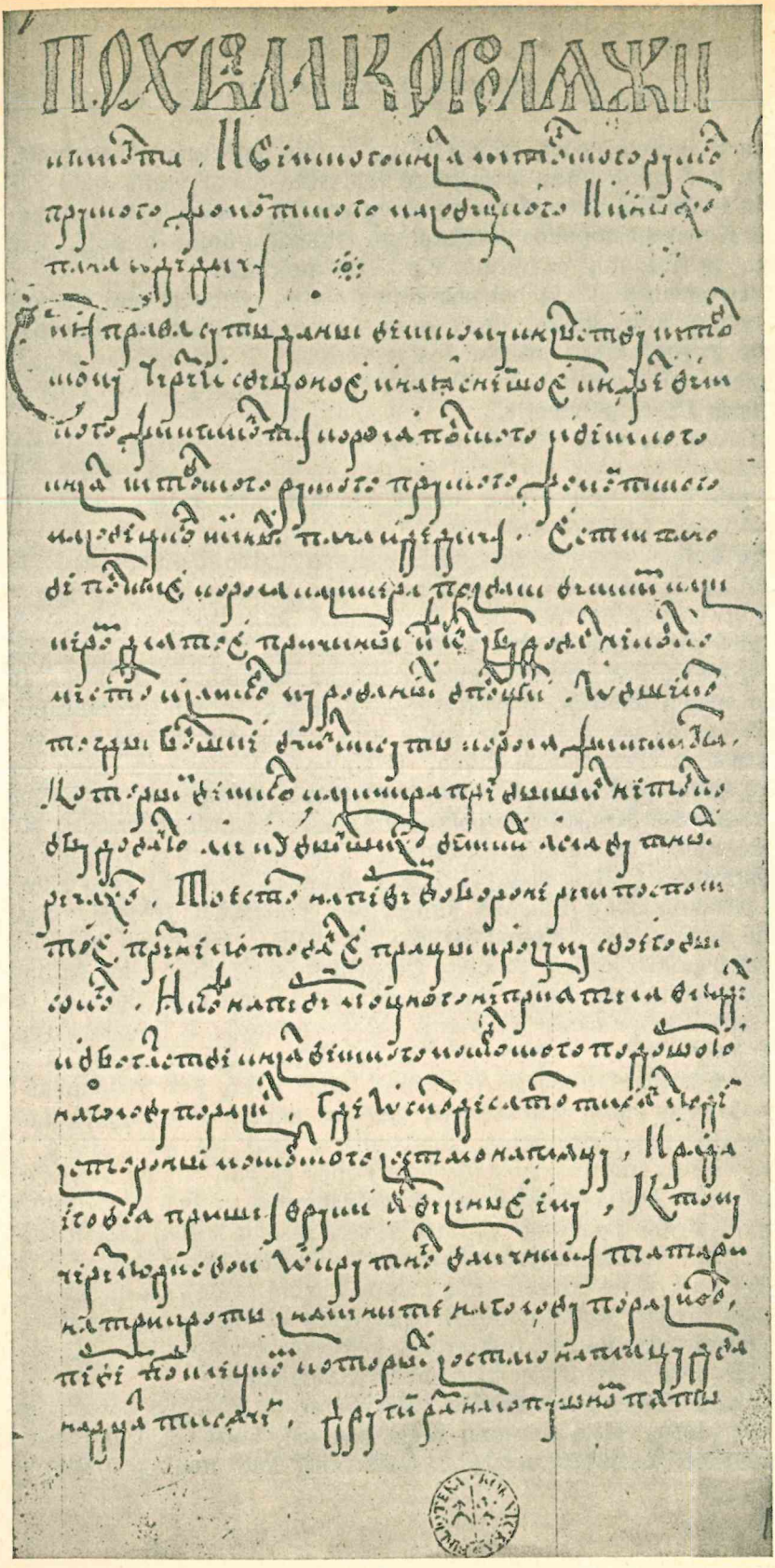

Dzialynskio kodekso rankraščio pavyzdys (vertimas 91-92 pol.).

tų sričių atnešė su savimi į Lietuvą jau išbandytos valdovo kancelia-rinės kalbos panaudojimo mintį. Iš kitos pusės, Lietuvai apimant vis daugiau žemių, savo geografine padėtimi priklausiusių Bizantijos imperijos buv. įtakų sferai, Lietuvos valdovams vis daugiau tekdavo susidurti su administracinėmis valdymo problemomis, kurioms sprendimus, formules toji kanceliarinė slavų kalba jau senai turėjo. Reikėjo tik tas formules panaudoti Lietuvos žemių valdymui. Neabejotina, kad religinės bei politinės tolerancijos, diarchijos, administracinės valdymo technikos idėjos, lietuvių perkeltos į jų valdytas žemes, visų pirma, perėmus jas iš Bizantijos patirties, kokia buvo susitelkusi senosios bulgarų kalbos raštijos lobyne, kur raktą sudarė panaudojimas tos kalbos. Reikia manyti, kad toji kanceliarinė slavų kalba šitaip ir pasidarė mūsų valdovų kanceliarijos kalba. Šita kalba ir yra surašyti Dzialynskio rinkinio tekstai.

Verčiant iš tos kalbos tekstus, pirmučiausiai tenka naudotis visomis senomis slavų tarmėmis, ieškoti žodžių prasmės žodžių analogijoje, bet visuomet reikia atsiminti, kad senuose tekstuose esama pavadinimų, sąvokų, apibrėžimų, neturinčių sinonimų ne tik dabartinėse slavų kalbose, bet, neretai ir senose, tad tokius terminus tenka versti keliais žodžiais, apytikriai, o kartais reikia pasitenkinti tik galimai artima prasme.

Verčiant Dzialynskio rinkinio tekstus, o ypač L. statutus, tenka pastebėti, kad tų tekstų sakinių konstrukcija esanti lietuviška, sudaryta pagal lietuvių kalbos žodžių darybą ir, neretai, geriausiai suprantamas tekstas išvertus jį pažodžiui į lietuvių kalbą. Šiuo rašiniu neturima tikslo duoti Dzialynskio rinkinio visų įrašų pilno aprašymo, o tuo labiau pilno tekstų vertimo. Sustojama tik ties keliais, trumpesniais, pateikiant jų teksto vertimą ir fotokopiją, padarytą pagal jau minėtą mikrofilmą.

Pirmus 4 rinkinio puslapius apima (žr. pavyzdį, gretimame puslapyje):

«Panegerika Žygimantui Karaliui ir Lietuvių, Rusų, Prūsų, Žemaičių, Mozūrų bei kitų ponui ir paveldėtojui. Šie įstatymai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei duoti apšviestai ir šviesiausiai kunigaikštaujant Žygimantui Didžiajam, lenkų karaliui ir lietuvių, rusų, prūsų, žemaičių,mozūrų ir kitų didžiajam kunigaikščiui, ponui bei paveldėtojui. Jei lenkų ponai karalių Kazimierą Kazimieru Didžiuoju pavadino už tai, kad jis Lenkijoje pastatė kelias pilis ir kelius mūro miestus, tai kur kas didesni yra darbai karaliaus Žygimanto, kuris Kazimierą Didįjį perviršijo ne tik statyboje, bet ir kitais dideliais bei garsiais darbais. Visų pirma jis nesigaili savo milžiniško darbo ir didelio proto valstybės gynimui. Tad, pirmučiausiai žmonėmis ir turtais stiprų priešą, Maskvos Didįjį kunigaikštį visiškai sumušė prie Oršos, kur aštuoniasdešimt tūkstančių žmonių iš maskolių pusės liko vietoje ir visa anojo taryba pateko į jo rankas ir nelaisvę. Toliau, savo žmonėmis, žiauriai narsų priešą, totorius, tris kartus baisiai sumušė: pirmą kartą

prie Klecko, kurių vietoje liko dvylika tūkstančių, antrą kartą prie Lopušnos dvidešimts penki tūkstančiai totorių buvo užmušta, gi keturiasdešimt mylių už Kijevo visai sumušė keturiasdešimt tūkstančių totorių, kurie į jo malonybės valstybę, netinkamu karui ir blogų orų metu, brovėsi. Jo malonybės rūpesčiu ir išmintimi ir per jo malonybės etmoną bei ponų tarybą, net keturiasdešimt mylių už Kijevo, kur iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė niekad nenužygiuodavo, ten jie, per jo malonybės laimę, savaitė prieš Grabnyčias, buvo sumušti. Priedui, gudrų ir stiprų kariautoją, Valakijos vaivadą, kuris savo gudrumu, daug kartų, turkus, Perekopo carą ir daug kitų karalių vis sumušdavęs, vien Didžiojo Karaliaus ir Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto proto bei didelio rūpesčio dėka, tą patį Valakiškį, visiškai sumušė, o jojo tarybą suėmė ir šitaip jį nugalėjęs, su juo sudarė amžiną taiką ir jį savo pavaldumui pavergė. Daug lenkų karalių siekė to, kad galėtų Valakijos vaivadą savo priklausomybei bei pavaldumui pavergti, tačiau niekaip to neišgalėjo. Pagaliau, tas pats Didysis Karalius ir Didysis Lietuvos Kunigaikštis Žygimantas dar vieną, ne menkesnį ir mažesnį žygį padarė. Jis Prūsų magistrą, veidmaningą vienuolį, kuris nors ir vadinasi vienuoliu, tačiau jokių vienuoliškų papročių nesilaiko, — įveikė ir nugalėjo. Tų priežasčių dėliai tegul kiekvienas pamato kronikose, kad Didžiojo Karaliaus Žygimanto darbai yra didesni ir garbingesni nei Kazimiero Didžiojo. Jei anuo laiku lenkų ponai, kaip anksčiau minėjau, už statybą karalių Kazimierą pavadino Kazimieru Didžiuoju, tuo labiau ir jūs lenkų ponai, ir mes lietuvių ponai turime Žygimantą vadinti Didžiuoju, ypač už jojo darbus, nes gi Didžiojo Karaliaus Žygimanto darbai yra dešimteriopai didesni nei Kazimiero Didžiojo darbai. Pagaliau, mes lietuviai ne mažą pagarbą ir liaupsinimą teikėm Didžiajam Karaliui Vladislovui ir Didžiajam Kunigaikščiui Vytautui už jų nuveiktus darbus, iš kurių gi mes aukščiausiai vertiname tai, kad Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę nuo stabmeldystės nukreipė prie krikščioniško tikėjimo. Tačiau, pagal Šventąjį Raštą, krikščioniškas tikėjimas be darbų esąs negyvas. Mums gi, nors ir davė krikščionišką tikėjimą, bet krikščioniškų darbų mus neišmokino, nedavė mums įstatymų, kuriais vadovaujantis mes turėtumėm elgtis taip, kaip elgiasi krikščionys. Užtat šviesusis Karalius ir Didysis Lietuvos Kunigaikštis Žygimantas Didysis savo žygiu susilygino su pirmuoju garsiuoju Karaliumi Vladislovu ir su savo dėde Didžiuoju Kunigaikščiu Vytautu. Kaip anie garsūs karaliai mus išmokino krikščioniško tikėjimo, taip panašiai šis garsus šviesusis Karalius mus išmokino daryti teisingumą. Čia aš, Vaitiekus Goštautas, Murinių Geranainių paveldėtojas, Vilniaus Vaivada ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Kancleris labai pamatuotai sužymėjau tik pačius žymiuosius mūsų paveldimo pono, Didžiojo Karaliaus ir Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto darbus, gi visi jo skaitlingi ir dideli darbai, kuriuos jo malonybė savo laimingo valdymo metu padarė ir padarysiąs jau priklausytų it Grakhų, — isto-

rijai, plačiam aprašymui, bet šiuo metu jų čia neliečiu ir šiuo savo rašymą baigiu ». Ši panegerika valdovui Žygimantui neturi nei datos ir jokio parašo. Sprendžiant, vienok, iš jos turinio, ji turėjo būti parašyta it įvadas į I-jį Lietuvos Statutą, tad turėtų turėti 1529 metų datą, tuo labiau, kad visi kiti toje panegerikoje minimi faktai buvo įvykę irgi prieš 1529 metus.

Toliau, 5-9 puslapyje randasi t. v. 1447 (1457) metų Kazimiero žemės privilegija :

« Kazimiero, Lenkų Karaliaus ir Lietuvos, Rusės Jo Malonybės Didžiojo Kunigaikščio, Prūsų, Žemaičių bei kitų Kunigaikštaičio PRIVILEGIJA. Teesie Dievo Vardu. Amen. Amžinam reikalo atminimui. Visa, kas įvyksta laike, su laiku ir išnyksta iš žmonių atminimo ir negali pasiekti būsimųjų kartų žinios, nebent išliktų, jeigu būtų užrašyta raštuose. Užtat mes, Kazimieras, Dievo malone Lenkijos karalystės karalius ir Lietuvos, Rusės, Žemaitijos ir kitų žemių didysis kunigaikštis, pažindamas Lietuvos, Rusės ir Žemaitijos Didžiosios Kunigaikštijos žemių garbingiausiųjų, garbingų, apšviestų, kilnių, narsių, išmintingų ir įžvalgių dvasininkų pralotų ir pasauliečių kunigaikščių, ponų, kilmingųjų, bajorų bei miestiečių ištikimumo pastovumą, kurį mums ir mūsų šviesybei bei asmeniui, kaip tikram ir teisėtam paveldėtojui ir prigimtam viešpačiui, turėjo, turi ir ateityje ketina pastoviai ir ištikimai turėti, kaip tai iš patyrimo juose yra pastebėta, vertinga mums atrodė, kad mes, už jų tokį gėrį rastumėme reikalinga suteikti jiems atitinkamą ir duosnų atlyginimą, duodami jiems malones bei laisves ir kitokį mūsų prielankumą, nes jie ir ateičiai mums ir mūsų tarnyboms bus noringesni patarnauti, kai jausis tokių malonių paguosti. Užtat, pirmiausia, Lietuvos, Rusės, Žemaitijos ir kit. didžiosios kunigaikštijos nurodytų žemių minėtiems pralotams, kunigaikščiams, ponams, kilmingiesiems ir miestams esame davę, suteikę ir neatšaukiamai dovanoję ir šio rašto galia duodame, perleidžiame, dovanojame ir amžiniems laikams, bendrai ir pilnai, suteikiame tas teises, laisves ir imunitetus, kokius turi Lenkijos karalystės pralotai, kunigaikščiai, ponai, kilmingieji ir miestai. Gi, kad šis bendras pareiškimas, detaliai nenupasakojus, vėliau nesukeltų kokių nors abejonių, mes matome būtinumą tas laisves, o ypač kai kurias jų, čia paaiškinti ir išvardinti. Tat, visų pirma, Lietuvos, Rusės, Žemaitijos ir kit. didžiosios kunigaikštijos mūsų žemių katedrų, kolegijų, vienuolynų bažnyčių, pastatytų bei apdovanotų ir tų, kurios ateityje būsiančios apdovanotos, apdovanojimus, privilegijas bei laisves, pagal visas mūsų išgales, norime išlaikyti nepažeistas ir nepaliestas. Jei atsitiktų, kad kurios katedrų, kolegijų, vienuolynų bažnyčios, kada nors, dėl mirimo ar atsisakymo, neturėtų ganytojų, kurių skyrimas pagal įstatymą, mums ir mūsų įpėdiniams priklauso, tada mes, duodami joms kitą ar kitus ganytojus, ne kitokį ar kitokius toms bažnyčioms pasiūlyti turime kaip tik mūsų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės čiabuvį, jei taurumu ir papročių patvarumu būsiąs rastas esąs tinkamas, gi

jei ne, tai ir tiek kartų, kiek tai būsią reikalinga, ir kitos žemės skolintinį, kad tik dorą ir teisingą asmenį, kuris mokėtų ir rėdyti ir naudingu būti.

O taip pat esame davę minėtų Lietuvos, Rusės, Žemaitijos ir kit. žemių sakytiems pralotams, kunigaikščiams, ponams, kilmingiesiems ir miestams, kad jokio žmogaus apkalba ar užmetimu, viešu ar slaptu, arba kokiu įtarimu, tų kunigaikščių, ponų, miestiečių neturime bausti ar nusmerkti nei jokia bausme, t. y. nei turto atėmimu, lygiai kaip ir kalėjimo, pinigine ar sužalojimo bausme, nebent pirma, viešajame teisme, pagal krikščioniškąją teisę, kaltintojui ir pakaltintam asmeniškai stojus, kas būtų pilnumoje įrodyta. Tada, po tokio teismo ir įrodymo jie, pagal lenkų paprotį ir teisę, turi būti ir nusmerkti priklausomai nuo jų nusikaltimo dydžio ir svarbos.

O taip pat už svetimą nusikaltimą niekas kitas kaip tik tas, kuris pats nusidėjo ar nusižengė ir tai visuomet prisilaikant krikščioniškos teisės teismo ištardytas ir nuteistas, gali būti baustas, ir tai tik šitaip, kad nei žmona už savo vyro nusižengimą, nei tėvas už savo sūnaus nusikaltimą, lygiai kaip ir vyras už žmonos ar sūnus už tėvo, ar kurs giminaitis ar tarnas, bet tik tas, kuris pats būtų nusikaltimo dalyvis, išskyrus jo didenybės įžeidimo nusikaltimus.

Taip pat leidžiame, kad minėtieji kunigaikščiai, ponai ir bajorai, tikslu įsigyti didesnių turtų ir mankštos riterių žygiuose, turėtų laisvę iš tų mūsų didžiosios kunigaikštystės žemių išvykti į svetimas žemes, išskyrus tik mūsų priešų kraštus, vienok šitaip, kad iš tų ūkių, iš kurių jie išeina, mūsų tarnybos nebūtų pažeistos, bet lygiai kaip ir jiems esant, mums ir mūsų įpėdiniams, visuomet būtų atliekamos, kada tik tas bus reikalinga. Taip pat minėti kunigaikščiai, ponai, bajorai ir miestiečiai savo tėvoniniams turtams ar šviesiausiojo valdovo, garbingos atminties didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto, mūsų mieliausio pirmtako ir dėdės duotiems, ar šviesaus didžiojo kunigaikščio Žygimanto dovanotiems, kurie tuos dovanojimus laikydami pagal privilegijas, jomis ar pakankamu ir pamatuotu liudininkų parodymu, tuos dovanojimus parems ir įrodys, galės juos valdyti tolygiai tokia teise, kokia Lenkų karalystės kunigaikščiai, ponai, bajorai ir miestiečiai savo turtus laiko. Taip pat turi turėti laisvę tuos turtus parduoti, apkeisti, atiduoti, dovanoti ar pagal savo nuožiūrą savo reikalams naudoti, vienok taip, kad tuos turtus apkeičiant, parduodant arba atiduodant ar dovanojant, pagal Lenkų karūnos paprotį, perduoti tik mums arba mūsų urėdininkams apie tai žinant.

Taip pat po tėvų mirties vaikai, taip vyriškiai, taip ir moterys, nuo savo tėvoninių turtų neturi būti nušalinami, bet gali su savo įpėdiniais tuos turtus visiškai teisėtai laikyti, taip kaip Lenkų karūnos kunigaikščiai, ponai, bajorai ir miestiečiai savo turtus laiko ir savo reikalams naudoja.

O taip pat joi kuris minėtų kunigaikščių, ponų, bajorų, miestiečių atsiskirtų su šiuo pasauliu, tada našlė savo vyro turtuose turi

likti iki tol, kol ji našlaus, o jeigu panorėtų antrą kartą tekėti, tai pati atiduodama vyrui už kurio išteka, gi vaikai turi likti prie savo tėvoninių turtų, o jei vaikų nebūtų, bet vien tik jos pirmo vyro giminės, tai ji išteka taip, kaip Lenkų karūnos našlės teka. O jei kur pirmasis vyras tame savo turte būtų savo žmonai paskyręs kokį įkraitį ir tai ji pamatuotai galėtų įrodyti, tai ji paėmusi tą įkraitį, pagal teisės paprotį, gali atsiduoti kam tik panorės.

O taip pat dukteris, tikrąsias ir prigimtines, merginas ir našles, laisvai gali leisti už vyro, mums nei mūsų įpėdiniams apie tai nepranešant, vien tik krikščioniškų papročių besilaikant. O taip pat visi tų Lietuvos didžiosios kunigaikštystės žemių kunigaikščių, ponų, bajorų ir miestiečių pavaldiniai turi būti laisvi ir visiškai atleisti nuo visokių rinkliavos ar sidabrinės davimų bei mokėjimų, taip pat saikų, kurie vadinami duoklėmis ir nuo visokios pastočių naštos, kuri vadinama padvadomis, ir vežimo miestams akmenų, rąstų bei malkų plytoms ar kalkėms deginti, lygiai ir nuo šieno piovimo ir kitų mažiau pateisintų darbų, išskyrus vien naujai reikalingų miestų statymo ir senų taisymo darbus; išskiriant iš to pavaldinius kunigaikščių, ponų, kilmingųjų, bajorų, mūsų jiems duotuosius. Tačiau senas ir iš seno mums ir mūsų įpėdiniams įprastas pastotis, rinkliavas, naujų tiltų statymą ir senų taisymą bei kelių pataisymą pilnumoje (sau) paliekame. Taip pat neturime nei mes, nei mūsų urėdininkai nelaisvųjų žmonių, duotų ir nelaisvų, nei vyrų, nei moterų, nė jokių Lietuvos, Rusės ir Žemaitijos ir kitų didžiosios kunigaikštystės mūsų žemių minėtų kunigaikščių, ponų, bajorų ir miestiečių pavaldinių priimti ar mūsų urėdininkams leisti juos priimti. O taip pat ir Lietuvos, Rusės, Žemaitijos ir kit. didžiosios kunigaikštijos tie patys pralotai, kunigaikščiai, ponai, bajorai ir miestiečiai neturi nei patys asmeniškai nei per savo urėdininkus priimti bet kurio luomo mūsų žmonių ir mūsų naudos (mantos). Taip pat prieš jokį minėtų kunigaikščių, ponų, kilmingųjų ir bajorų pavaldinį, pirm nei pas šeimininką, kurio pavaldinys padarys nusižengimą, nebūsią prašyta teisingumo, neturime duoti vykdytojo (antstolio). O jei anas, nustatytu laiku, teisingumo nenorėtų padaryti, tada mūsų ar mūsų valdininkų antstolis turi būti pasiųstas. Gi kaltasis, kuris bus rastas kaltas, baudą už tą nusikaltimą turės mokėti ne kam kitam, o vien tik savo šeimininkui.

Taip pat pasižadame ir įsipareigojame, kad minėtos mūsų didžiosios kunigaikštystės kraštų ir žemių nesumažinsime, bet jų ribose, kaip mūsų pirmtakai, o ypatingai kaip garbingos atminties didysis kunigaikštis Aleksandras Vytautas, jau minėtas mūsų dėdė, valdė, — taip ir mes tas ribas, sveikas ir nepažeistas, turime saugoti bei ginti ir, su Dievo pagalba, visomis mūsų jėgomis, stengsimės jas plėsti. Taip pat pasižadame ir įsipareigojame, kad tos didžiosios kunigaikštystės tose mūsų žemėse, nei mes nei mūsų įpėdiniai, jokių žemių, pilių, miestų ar kokių pareigybių ir turtų laikymui arba titulų neturime duoti jokiam sve-

timšaliui, bet vien tik jau minėtos mūsų didžiosios kunigaikštystės žemių čiabuviams.

Šiam raštui paliudyti prie jo yra prikabintas mūsų antspaudas. Sudaryta ir duota per rankas Mykolo Kęsgailavičiaus iš Deltuvos, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės kanclerio, Vilniuje antradienį, Šventojo Žygimanto dieną, tūkstantis keturi šimtai penkiasdešimts septintais Viešpaties metais. Rašyta raštininko Martyno iš Luskų (Lužskų), kuris dalyvavo tai pavedant».

Faktiškai ši privilegija Kazimiero buvo duota 1447 m. gegužės 2 d. prieš jam išvykstant į Lenkiją vainikuotis Lenkijos karaliumi, nes tik tokia kaina Lietuvos didikai sutiko leisti Kazimierui priimti ir Lenkijos karaliaus vainiką. 1457 m. toji privilegija buvo atnaujinta, įrašant joje, vieton 1447 metų datos, — 1457 m. ir prikabinant naują valdovo antspaudą. Dzialynskio egzemplioriuje ši data įrašyta be ištaisymo, tai reiškia, kad tos privilegijos tekstas buvo perrašytas į kodeksą iš jau ištaisyto teksto.

Tolimesni 9 puslapiai apima: «Jo malonybės karaliaus ir didžiojo kunigaikščio Žygimanto PRIVILEGIJA duota visiems žydams gyvenantiems toje Lietuvos didžiosios kunigaikštystės, jo malonybės, valstybėje. — Teesie Dievo vardu. Ydant painius dalykus, kurie kartais įvyksta, atsiminti ir kad išmintingas protas tinkamą jų sprendimą rastų, kad tie reikalai atminimui rašto patvirtinimu būtų įrodyti ir liudytojų tinkamu parodymu amžiams patvirtinti. — Mes, Žygimantas, Dievo malone lenkų karalius ir Lietuvos, Rusės didysis kunigaikštis, Prūsų, Žemaičių bei kitų kunigaikštis, ponas ir paveldėtojas, šiuo raštu skelbiame visiems, dabar esantiems ir būsimiems ir kuriems tie raštai turi reikšmės. — Žemai lenkdamiesi prašė mūsų žydai iš Brastos, iš Trakų, iš Gardino, iš Lucko, iš Vladimiro ir kitų Lietuvos didžiosios kunigaikštystės mūsų miestų ir paklojo prieš mus šviesiausio kunigaikštaičio ir pono kunigaikščio Aleksandro, tai yra Vytauto Lietuvos kunigaikščio ir paveldėtojo privilegiją, kurioje jiems teisės bei laisvės yra surašytos, ir žemai lenkdamiesi prašė, kad jiems tą privilegiją sustiprintumėme ir patvirtintumėme mūsų raštu, gi toji privilegija šiais žodžiais yra išdėstyta. — Teesie Dievo vardu. Mes Aleksandras, kitaip Vytautas, Dievo malone Lietuvos didysis kunigaikštis ir Gardino, Brastos, Drohičino, Lucko, Vladimiro ir kitų paveldėtojas, šiuo mūsų laišku skelbiame visiems, dabar esantiems ir vėliau būsiantiems, kam tas būsią reikalinga, kad su pagarba jį klausytų. — Su mūsų Tarybos Ponais sumanėme ir davėme visiems žydams, gyvenantiems toje minėtoje mūsų valstybėje, teises bei laisves, kurios yra šiame mūsų rašte surašytos. — Visų pirma nustatėme, kad reikalaujant pinigus arba kokį kitą daiktą, kurie susieti su žydu, galima leisti prieš žydą liudyti dviem krikščionims gi trečiuoju gali būti žydas, kuris gerai prisilaiko savo žydiško įstatymo. — Taip pat jei krikščionis žydą pakaltintų, esą anam užstatęs savo užstatą, gi žydas to jam užsigintų, o krikščionis nenorėtų jam tikėti, tai nors žydas ir prisiektų dėl to užstato tikru-

mo, bet jei krikščionis prisiekęs liudytų prieš aną, tas anas turėsiąs jam sumokėti. O jeigu žydas be liudininkų paskolintų užstatą, gi krikščionis užsigintų, tai jis vis vien turi mokėti, arba priesaika išsiteisinti. Gi užstato vardu žydas gali paimti visokius daiktus, kurie jam bebūtų užstatyti, nežiūrint kaip jie būtų pavadinti, išskyrus vien drėgnai kruvinas švęstas bažnytines drobes, kurių jokiu papročiu nei vienas negali paimti. — Taip pat jeigu krikščionis užkabintų žydą dėl užstato kurį turi žydas ir kuris jam būtų vagyste ar smurtu paimtas, tai dėl tokio užstato žydas turi prisiekti, kad be jo žinios buvo jam pavogtas ar smurtu paimtas ir ta savąja priesaika turi išsiaiškinti dėl to jam užstatyto užstato, gi krikščionis, pasiteisinęs priesaika, turi mokėti tik pusę tų nuošimčių, kurie jam iki to laiko priaugtų. — Taip pat jei kritimu, gaisru, vagyste ar smurtu savo užstato užstatytų daiktų netektų. tai bet koks krikščionis, kuris jam (juos) užstatęs, neturįs kabinti žydo, žydas gi savo asmeniška priesaika bus pateisintas. — Taip pat, jei žydai savo tarpe nesantaiką ar ginčą pradėtų, mūsų miesto teisėjas jokio teismo mokesčio iš jų negali imti, o vien tik mes. Gi jei juos teistų mūsų storosta ir rastųsi prieš juos kokia kaltė ar prasižengimas, tai tada teismas priklauso mums. — Toliau, jei krikščionis padarytų kokią žaizdą žydui, tuo kaltas turi sumokėti kaltybės mokestį, nuolankiai kreipdamasis į mus, gi sužeistajam turi atlyginti pagal jo žaizdas, it kilmingajam. — Taip pat, jei krikščionis žydą užmuštų, turi būti baudžiamas kaip nusikaltėlis, gi jo visas kilnojamas ir nekilnojamas turtas atitenka mūsų malonei. — O taip pat, jei krikščionis žydui suduotų taip, kad kraujo ir nepralietų, jis turi būti, mūsų krašto papročiu, pakaltintas, gi užgautajam ir įžeistajam turi atlyginti it kilmingajam. O jei neturėtų pinigų, tai už prasižengimą, kaip byloje bus rasta, turi būti baudžiamas. — O taip pat, jei žydas per mūsų valstybę važiuotų, niekas neturi jo užkabinti. Gi jeigu vežtų kokias prekes, tai turi mokėti muitą visose muitų vietose, taip kaip ir kiti tą muitą moka. O jeigu žydai, pagal savo paprotį kokį numirusį žydą, iš miesto į miestą, iš apskričio į apskritį, ar iš vieno krašto į kitą kraštą, vežtų per muitų vietas, joks muitas iš jų neturi būti imamas. Gi jeigu, nežiūrint į tai, muitininkas iš jų ką nors paimtų, tai kad būtų it plėšikas baustas. — O taip pat jei krikščionis jų kapines išniekintų ar smurtu į jas įsibrautų, norime, kad toksai būtų pagal mūsų krašto papročius baustas, gi visas jo turtas turįs mums atitekti. — O jei kas mestų ką ant žydų «škalos», toksai turi mūsų storostai du svarus pipirų sumokėti. — Taip pat jei kuris žydas būtų savajame teisme rastas užsitarnavęs kokią piniginę ar kitokią, iš seno nustatytą, baudą, tai turi sumokėti. — Taip pat, jei žydas savo tikėjimo teisėjo būtų pašauktas i teismą ir pirmą bei antrą kartą neatvyktų, turi sumokėti už abiejus kartus baudą, kokia būsianti nustatyta. O jeigu ir trečiam šaukimui neatvyktų, turi sumokėti teisėjui baudą, kuri bus jo pamokymui nustatyta. — O jei žydas žydą sužeistų, baudą už nusikaltimą, pagal krašto paprotį, turi sumo-

kėti savo teisėjui. — Taip pat nustatėme, kad joks žydas neturi prisiekti Dešimtimi Dievo Įsakymų, tai yra Mozės knygomis, išskyrus jei reikalas liestų svarbų dalyką, kuris būtų penkiasdešimt lydyto sidabro grivnų vertas, arba mūsų akivaizdoje nusikalstų, — gi prisiekti turi prieš « škalą », prie durų. — Taip pat jei žydas būtų užmuštas ir jo draugo liudijimu negalima būtų įrodyti, kas jį užmušė, bet galėtų būti klausinėjimui koks nors įtariamasis, mes norime prieš įtariamąjį žydams būti gynėju. — Ir jei krikščionis kokiai žydei smurto ranka ką nors padarytų, arba suduotų, turi būti pagal mūsų krašto papročius baudžiamas. — Taip pat žydų teisėjas, kokiam atsitikimui įvykus žydų tarpe, negali pats per save ką į teismą šaukti, bet vien tik skundo pavestas. — Taip pat žydai turi būti teisiami ten, kur jie pasirenka, « škaloje » ar kur kitur. — O taip pat, jei krikščionis savo užstatą iš žydo išlaisvintų, bet taip, kad anam nuošimčių nesumokėtų, tai tais nuošimčiais, jei jų per mėnesį nesumokėtų, padidėja kiti nuošimčiai. — Taip pat nenorime, kad kas nors žydo namuose svečiuotųsi. — Taip pat, jei žydas už ponų dvarą ar raštus didelius pinigus paskolintų ir tai jų raštais ar antspaudais įrodytų, mes, už tokius užstatus, užstatytą dvarą paskirsime žydui ir norime jam tą turtą ginti prieš smurtą. — Taip pat jei kas žydų vaiką apnuodytų, tai toksai turi būti it plėšikas baustas. — Taip pat jei žydas paimtų iš krikščionio užstatą laikyti vieneriems metams, gi užstatas neišneštų paskolintų pinigų vertės, tai žydas tą užstatą turi savo teisėjui parodyti ir jei tas užstatas būtų nepakankamas, jis turi būti parodytas mūsų storostai, gi po to žydas jį gali laisvai parduoti. Vienok tai tik tada, kai tas užstatas savo teisėjui buvo parodytas metams nesuėjus, o jei užstatą žydas būtų laikęs metus ir vieną dieną, tai žydas neturįs niekam dėl to skųstis. — Taip pat norime, kad joks žydas iš jo užstato išpirkimui šventadienį nebūtų verčiamas. O jeigu kas žydą priverstų šventadienį jo užstatą išpirkti, arba anojo namuose smurtą įvykdytų, toksai, it baisus mūsų iždo eikvotojas, turi būti skaudžiai baudžiamas. — Taip pat, pagal popiežių nuostatus, mūsų Šventojo Tėvo vardu, grasydami įsakome, kad mūsų valstybėje nuolatinai apsigyvenę žydai nebūtų apkaltinti, kad jie žmogaus kraują naudoja, kai tas yra priešinga įstatymams bei įsakymams, nes žydai visuotinai turi šalintis ir saugotis visokio kraujo. O jeigu koks žydas krikščionio būtų apkaltintas krikščioniško vaiko nužudymu, toksai turi būti trijų krikščionių ir trijų gerų žydų paliudytas, ir jei tas žydui būtų įrodyta, tai tas žydas kaip kaltininkas už nusikaltimą turi būti nubaustas, o jei minėtieji liudininkai paliudytų jo nekaltumą, krikščionis ta bausme, kurią žydas būtų gaves, turi nepasigailint atlyginti. — Taip pat nustatėme, kad žydai visokius arklius užstatan gali imti tik dieną ir viešai. O jei kuris arklys, iš krikščionio pavogtas, būtų rastas pas žydą, tai žydas turi savo priesaika pasiteisinti, sakydamas, kad tą arklį esu paėmęs dieną ir jis yra už mano pinigus man užstatytas, tada tasai žydas nuo tokio įtarimo bus pateisintas. — Ir taip pat, mūsų kunigaikštystėje

monetininkais pastatyti, kad iš žydų suklastotus pinigus ar kitokius daiktus, nei patys, nei per mūsų vaivados pasiuntinį, nei per miestiečius ar bet kuriuo kitu keliu, nedrįstų imti. — O taip pat, jei koks žydas dideliu pavojumi išgąsdintas, nakties metu šauktų (pagalbos) ir jei krikščionis, bet koks kaimynas, tolygiai ir žydas, šaukiami jam į pagalbą neatbėgtų, turi trisdešimt šilingų sumokėti. —Ir taip pat nustatėme, kad žydai bet kokius daiktus pardavinėtų gera valia, gi perkant duoną, gali ją liesti kaip ir krikščionys, o tai jiems draudžiantieji turi mokėti mums baudą. — Ir taip pat visus straipsnius, kuriuos jiems davėme ir kurie šioje mūsų privilegijoje yra surašyti, patvirtiname jiems amžiniems laikams ir liepėme mūsų antspaudą prikabinti. — Įvyko tai ir duota Lucke Šv. Jono Krikštytojo oktavoje, nuo Dievo gimimo tūkstantis trys šimtai ir aštuoniasdešimt aštuntais metais. — Gi prie to dalyvavo šie liudininkai: kunigaikštis Fedoras, Lucko vaivada, tuo metu buvęs ritieris Žygimantas, Luba, bajoras iš Lietuvos, o taip pat Mingaila iš Ašmenos, o taip pat ir kiti bajorai iš Lietuvos. — Mes gi, taip pat žemai besilenkiančių mūsų pavaldinių žydų, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės mūsų miestuose gyvenančių, prašyti, palikome juos prie tų visų straipsnių ir tai jiems šiuo mūsų raštu amžiams patvirtinome. Gi geresniam įsitikinimui, prie šio rašto yra ir mūsų antspaudas prikabintas. — Tai įvyko ir duota Melnike, Trijų Karalių šventės išvakarėse, nuo Kristaus gimimo pusantro tūkstančio ir septintais metais. Dalyvaujant prakilniam tėvui kunigaikščiui Vaitiekui, Lucko vyskupui, ir prie didžiai gerbiamų ponų: Trakų vaivados Mikalojaus, ir prie Lietuvos didžiosios kunigaikštystės mūsų vyriausio maršalkos Jono iš Užberėzės, ir prie Gardino storostos, ir prie vaivados Stanislovo Glebavičiaus, ir prie Naugardo vaivados kunigaikščio Jono Glinskio, ir prie Utenos laikytojo kunigaikščio Mykolo Glinskio, ir prie jo malonybės karalienės virtuvės mistro, Kauno ir Belžo storostos Vaitiekaus, ir prie dvaro maršalkos bei Slanimo storostos Jono Mykolajaičio. Per rankas Poznanės gubernatoriaus Petro Opaleniškio, kuriam, tie reikalai buvo pavesti».

Šioje privilegijoje minimas paskiros srities administratorius, «storosta», paliktas neverčiant tos pareigos pavadinimo. Tos privilegijos surašymo liudininkų titulai buvo Vytauto bei Žygimanto II-jo laikų Lietuvos valdovo pareigūnų, valdininkų titulai. Taip pat paliktas neverčiant «Škala» terminas, kuris reiškė žydų maldos ir visokių sueigų namus.

Tolimesniuose 3-se puslapiuose yra: «Jo malonybės karaliaus ir didžiojo kunigaikščio Žygimanto PATVIRTINIMAS kai kurių žydų straipsnių ar paragrafų, kurie buvo jiems didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo malonybės karaliaus Aleksandro duoti. — Mes, Žygimantas, Dievo malone Lenkų karalius, Lietuvos, Rusės didysis kunigaikštis, Prūsų, Žemaičių ir kitų kunigaikštis, šį mūsų raštą skelbiame visiems. — Trakų, Gardino, Brastos, Lucko, Vladimiro, Pinsko, Kobrynės mūsų žydija, visi jų, kurie tik yra mūsų Lietuvos didžiosios kuni-

gaikštystės tėvynėje, žemai lenkėsi mums apie tai, kad mūsų brolis Aleksandras, jo malonybė karalius, anksčiau buvo liepęs jiems, kad jie krašto tarnybai parengtų tūkstantį arklių, gi jie tuo reikalu žemai lenkėsi jam ir pareiškė jo malonybei, jog iš seno, ir Vytauto, ir Žygimanto, ir mūsų tėvo jo malonybės Kazimiero laikais niekad patys nėjo ir nieko nesiuntė į karą, ir prašė jo malonybės, kad jiems tų naujenybių neįvestų ir kad juos laikytų sena tvarka. Jo malonybė jų nuolankų prašymą patenkino ir jų senų teisių nepalietė, ir neliepė jiems nei vykti, nei ką parengti, nei ką kitą siųsti į karą. Jo malonybė vien tiktai įsakė jiems, kad kiekvienas jų kuriame mieste jis gyvena, turi su tuo miestu drauge visas duokles duoti, sidabrinę, padvadas ir kitas prievoles atlikti. — Ir taip pat jo malonybė jiems nustatė, kad jei kuris žmogus, mums, ar mūsų vietininkui ar kuriam mūsų valdininkui keliomis kapomis laiduos už kitą, gi anas to laido nepriima, o taip pat ir jei jų vienas kepurę atmes, o kitas nepriims ir už visa tai, jo malonybė, nuo kaltės bei teisėnos mokesčio atleido ir tai, jo malonybė, jiems savo privilegija amžiams patvirtino. Ir jie tą mūsų brolio Aleksandro, jo malonybės karaliaus, privilegiją mums pateikė, gi toje privilegijoje visi aukščiau minėti straipsniai yra surašyti. — Ir žemai nusilenkdami jie mus prašė, kad mes taip pat duotumėme jiems mūsų raštą, ir visą tai amžiams patvirtintumėme. Gi mes, įžvelgę į mūsų brolio Aleksandro, jo malonybės karaliaus, privilegiją, savo malone, jiems tai palikome. Ir tam reikalui davėme ši mūsų raštą. — Jie ir dabar neturi nei patys eiti, nei parengti, nei pasiųsti į karą. O vien tiktai, kad kiekvienas jų, kuris kuriame mieste gyvena, turi su tuo miestu drauge visas jo duokles duoti, sidabrinę bei padvadas ir kitas prievoles atlikti, gi visą pragyvenimą sau, drauge su miestu, turi rūpinti, prekyba bei amatais, — iš ko galėtų pragyventi. Ir jei kuris žmogus, mums, ar mūsų vietininkui ar kuriam mūsų valdininkui už kitą laiduos, gi anas to laido nepriims, arba jei jų vienas kepurę atmes, o kitas nepriims ir už visa tai nuo kaltės bei teisėnos mokesčio, pagal mūsų brolio Aleksandro, jo malonybės karaliaus, privilegiją atleidome. — Gi jų tikėjimo ir teisių klausimuose, visumoje, neturime jų niekuo pažeisti ir turime juos išlaikyti pagal senovę ir tai jiems šiuo mūsų laišku amžiams patvirtiname. Gi to stiprumui, liepėme prie šio rašto mūsų antspaudą prikabinti. — Duota Vilniuje septyni tūkstančiai dvidešimt antrais (1514) metais, kovo mėnesio pirmąją dieną, antrojo indikto ».

Tolimesnius 23 puslapius apima I-jo Lietuvos Statuto nežinomo egzemplioriaus skyrių ir paragrafų antraštės, kurių suformulavimas, daugely atvejų, skiriasi nuo trijų žinomų tekstų. Čia įdomu, jog I-jo L. Statuto pilno teksto straipsniai, kurių pavadinimo nerandame minėtame antraščių sąraše, neturi atskiros numeracijos. Tokių straipsnių randame kaip tik II, V, VI ir X skyriuose. Gali būti, kad tas antraščių sąrašas priklauso ankstyvesniai 1529 metų L. Statuto redakcijai, gi jo straipsniai, kurių antraščių nėra tame sąraše, buvo įtraukti iš vėly-

vesnių šaltinių. T. v. to Statuto Slucko egzemplioriuje, kiek galima spręsti, vėlyviausiame iš tų trijų išlikusių egzempliorių, tie papildomieji straipsniai įtraukti į bendrą numeraciją.

Tolimesnius 168 puslapius (nuo 49 iki 215 imamai) apima I-jo Lietuvos Statuto tekstas, iš kurio duodamas tik 1-jo puslapio vertimas: «Rašytieji šviesiausiojo pono Žygimanto, Dievo malone lenkų karaliaus, lietuvių, rusų, prūsų, žemaičių, mozūrų ir kitų didžiojo kunigaikščio *įstatymai* duoti lietuvių, rusų, žemaičių ir kitų didžiosios kunigaikštystės valstybei. — Mes, Žygimantas, Dievo malone lenkų karalius, lietuvių, rusų, prūsų, žemaičių, mozūrų ir kitų didysis kunigaikštis, turėdami pakankamą apgalvojimą, gera mintimi ir mūsų valdoviška malone norėdami mūsų Lietuvos didžiosios kunigaikštystės žemių čiabuvius, visus pralotus, kunigaikštaičius, vėliavų ponus, didikus, riteriais pakeltus, kilminguosius ir visą liaudį bei jų pavaldinius, kokio jie bebūtų luomo ar kilmės, apdovanoti krikščioniškais įstatymais, kurie apimtų savyje visas jų bažnytines teises bei privilegijas, taip lotyniško tikėjimo, taip ir graikiško, lygiai ir pasaulietiškas, kurias iš amžinos atminties karalių bei didžiųjų kunigaikščių, o jų tarpe ir iš mūsų tėvo Kazimiero bei mūsų brolio Aleksandro, mūsų pirmtakūnų turėjo turėję. Norime tas, lotynišku ar rusišku kalendoriumi duotas, suteiktas, pripažintas laisves, savyje apimančias teisingai pamatuotus gyvus reikalus, taip stipriai galiojančias, it jos būtų pažodžiui įrašytos į šiuos mūsų raštus, kuriuos mes savo valdovišku žodžiu ir asmeniška priesaika...».

Čia reikia priminti, kad daugumas ankstyvesnių valdovo kanceliarijos dokumentų yra datuota graikišku, rusišku ar bizantišku kalendoriumi, kur metai buvo skaičiuojami nuo įsivaizduoto pasaulio sutvėrimo, kuris turėjęs įvykti 5.508 metais prieš mūsų eros pradžią (čia nesigilinama į įvairius to skaičiavimo variantus), užtat ir Žygimanto 1514 metų privilegija, kaip jau matėme aukščiau, yra datuota 7.022 metais.

Toliau, pradedant nuo 216 puslapio ir iki galo, t. y. 320 puslapius, daugumoje, apima valdovo atsakymus ir parėdymus, duotus krašto gynimo, žemės turtų klausimais 1544-1563 m. laikotarpyje, iš kurių matosi kilmingųjų, bajorų pastangos, lenkų pavyzdžiu, išsikovoti sau kuo daugiau teisių, nepaisant valstybės interesų. Paleografinėms rankraščio savybėms pavaizduoti čia pateikiamas 216 puslapis, kurio teksto vertimas yra toks: «Valdovo, jo malonybės karaliaus ATSAKYMAS visiems kunigaikščiams, ponams ir visai riterijai į tuos reikalus, kuriuos jie visuotiniame seime Brastoje 1544 metais jo malonybei karaliui raštu pateikė». Čia ant 37 puslapių (nuo 216 iki 252) pateikta 25 «artikulai» — paklausimai ir valdovo atsakymai į tuos visus 25 klausimus, kur pirmieji penki liečia krašto gynybos organizavimą. Devintame atsakyme pareikšta, kad jokios pareigos nebus duodamos svetimšaliams. Tryliktame pažadama papildyti ir pataisyti

I-jį statutą. Kiti klausimai ir atsakymai, daugiausiai, liečia žemės ūkių valdymo, naudojimo ir teismo procedūros klausimus.

253-261 p. randasi, jau minėtas, vienintelis lotynų rašmenimis raštas valdovo universalas, priimtas tame Brastos seime ir kurio antraštinis puslapis šitaip skamba: «Jo karališkos malonybės atsakymas Lietuvos didžiosios kunigaikštijos, Romos ir Graikų tikėjimo, visų dvasiškų bei pasaulietiškų luomų tarybų ponams, kunigaikščiams, ponaičiams ir visai riterijai, apie bendrą gynimąsi prieš turkus, duota visuotiniame seime Brastoje, 1544 m. rugsėjo 11 d, t. y. trečiadienį po Šv. Panelės gimimo dienos».

262-302 puslapyje randasi: «Valdovo, jo malonybės karaliaus ir didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto ATSAKYMAS visiems kunigaikščiams, ponams ir visai riterijai apie tuos reikalus, kuriuos jo malonybei karaliui šiame, dabartiniame, visuotiniame Vilniaus seime, Dievo gimimo 1547 metais, jie pateikė». Čia 23 klausimai ir atsakymai, didžia dalimi, pakartoja tas pačias problemas, kokios buvo svarstytos Brastos seime. Tai įvyko, greičiausiai, todėl, kad šiame seime dalyvavo ne Žygimantas (Senis) II-sis, bet Žygimantas Augustas, kuris nuo 1544 m. jau buvo faktiškas Lietuvos valdovas. Šiame Vilniaus seime klausimai daugiausiai liečia kilmingųjų teises, privilegijas.

303-330 pusl. yra 1551 m. spalių mėn. 18 d. Vilniaus seimo nutarimai susidedantieji iš 27 klausimų ir atsakymų, praplėtusių kilmingųjų teises. 9-me skyriuje nutarta neleisti valstiečiams gauti urėdininko pareigas ir atsistoti aukščiau kilmingojo, Pastarieji atleisti nuo sargybų tarnybos valdovo pilyse. 17 skyriuje kilmingieji atleisti nuo muitų už jų javus bei mišką, vežamus į užsienį. 24-me skyriuje kalbama apie žydų apdėjimą mokesčių krašto gynybai. Patys gi kilmingieji, krašto gynybai, kuo mažiau nori skirti ir rūpinasi vien savo turtais. 331-352 puslapiuose duoda 1551 m. lapkričio mėn. 20 d. Vilniaus seimo nutarimus, apimančius 15 klausimų bei atsakymų. 1-jame vėl prašo pataisyti statutą, ypač praplečiant kilmingųjų teises, nepaisant valstybės, o tuo labiau liaudies interesų. Vieton valdovo žemės savininkais darosi tik kilmingieji, kurie, lenkų pavyzdžiu, darosi vis didesniais baudžiauninkų viešpačiais. 353-365 puslapiuose yra 1551.XI.2 d. «Žemaičių žemės prašymas», apimantis 15 klausimų bei atsakymų, duotų tame pačiame Vilniaus visuotiniame seime. Čia 1-me paragrafe tariama, kad žemaičius gali teisti tik žemaičių seniūnas. 3-me, kad Žemaitijoje urėdai duodami tik žemaičiams. 13-me, kad žemaičių surašymas kariuomenei daromas tik žemaičių seniūno ir tas kontingentas sudaro atskirą, žemaičių kariuomenę. Sumoje, visi ir šio nutarimo straipsniai kalba apie ekonominius reikalus ir privilegijas. 366-371 p. yra «Valuinės žemės prašymas», be datos, bet «iš to paties Vilniaus visuotino seimo», apimantis 5 klausimus ir atsakymus, kurių 5-me nusiskundžiama, kad (lenkai Valuinės žemę) užpuldinėja, plėšia; prašoma lenkus sudrausti. 372-385 puslapiuose yra it 1551 m. Vilniaus visuotino seimo prašymų, diskusijų ir nutarimų susumavimas, kuriame daugiausiai dėmesio

kreipiama į krašto gynimą, į karo reikalams skirtos sidabrinės mokesčio surinkimą, karinius rejestrus, pilių statymą, remontavimą. Sidabrinės mokesčiui surinkti buvo nustatytas 1552.II.2 d. terminas. Pabrėžiamas ypatingas būtinumas stiprinti pakraščių pilys. Pažymima, kad tais metais buvo nederlius. Iki sidabrinės mokestis būsiąs surinktas, kariuomenę išlaikyti apsiima valdovas iš savo asmeninių turtų. Į karą eis vienas iš dešimties tarnybinių žmonių. Raginama nenuslėpti jokių tarnybų. —

386-422 puslapiuose yra « Nutarimas ir sprendimai priimti visuotiname Vilniaus seime 1554 metais, Šv. Martyno dieną », apimantieji 22 klausimus bei atsakymus ir 2 (XXIII ir XXIV) « artikelius ». Ir čia pirmieji straipsniai kalba apie reikalingumą taisyti statutą. Šiuose nutarimuose yra ir siaurų, konkrečių atvejų, kaip antai : 17-me punkte Eišiškių, Sumiliškių, Aukštadvario, Žiežmarių ir Stakliškių kilmingieji skundžiasi, kad esanti per sunki tarnyba, siųsti keturis kartus po 25 žmones i Trakus, kad ten saugotų belaisvius maskolius. 22-me punkte skundžiamasi dėl neramumo pasienio ūkiuose, kurie vis puolami iš lenkų bei mozūrų pusės. XXIII ir XXIV straipsniai plačiai kalba apie krašto gynimą, apie prievoles stiprinti pilį. Būdingas yra 16-tas punktas, kuriame prašoma įvesti visame krašte vienodus matus ir, kad tuos matus ponai viešai pagarsintų. — 423-437 puslapiuose yra « Žemaičių žemės prašymai », be datos, bet matyti nagrinėti tame pačiame 1544 m. Vilniaus seime ir apimantieji 19 klausimų bei atsakymų, liečiantieji daugumoje smulkius skundus dėl valdininkų, matininkų tariamų ar tikrų sauvaliavimų, dėl valstiečių bėglių atidavimo. Valdovas tuos skundus pasižada ištirti ir laikytis senovės papročių. — 438-448 puslapiuose yra « Valuinės žemės prašymai », irgi be datos, bet neabejotinai svarstyti 1544 metų Vilniaus seime ir apimantieji 12 klausimų bei atsakymų. 1-me straipsnyje vėl nusiskundžiama, kad Karūnos piliečiai užpuldinėja Valuinę. Kiti klausimai vien ūkio pobūdžio klausimai ir valdovo sprendimai.—

449-462 puslapiuose randasi Valdovo Žygimanto Augusto atsakymai sprendimai priimti 1559 metų Vilniaus visuotiniame seime. Šis skyrius apima 19 nenumeruotų klausimų bei atsakymų. 1-me straipsnyje prašoma tuos seimų svarstytus ir karaliaus atsakytus klausimus įjungti į Statutą. Trečiame straipsnyje vėl skundžiamasi lenkų daromais puldinėjimais. Prie paskutinio, 19-to straipsnio prijungtas platesnis atsakymas apie padvadas. — 463-474 puslapiuose yra « Žemaičių žemės prašymai », be datos, bet, matyti, nagrinėti 1559 metų Vilniaus visuotiniame seime. Čia 4 pirmi straipsniai apima krašto gynimo reikalus. 7-me paragrafe žemaičiai skundžiasi, kad pirkliai lenkai, vokiečiai ir vengrai išnaudoja vietos žmones. Valdovas to klausimo sprendimą atidėjo iki Statuto pataisymo. Žemaičiams taip pat rūpi nemokėti muitus už jų javus, vežamus į užsienį. Valdovas sutinka neimti muitų už jų nuosavus gaminius. — 475-482 p. užima « Polocko žemės prašymai », kuriuos sudaro 7 nenumeruoti klausimai ir atsakymai, daugiau-

siai liečiantieji senų privilegijų išlaikymą. 483-488 p. yra « Vitebsko apskrities prašymai », taip pat apimantieji 7 nenumeruotus klausimus ir atsakymus, daugiausiai liečiančius Vitebsko pilies remontavimą ir josios išlaikymą. — 489-492 p. yra 3 nenumeruoti « Mstislavlo apskrities prašymai », susieti su vietos pilies įrengimo sunkumais.

493-535 puslapius, t. y. iki rinkinio galo apima valdovo klausimus ir atsakymus, svarstytus ir priimtus 1563.VI.19 d. visuotiniame seime Vilniuje. To seimo nutarimus sudaro 21 « artikulas », liečiantis veik išimtinai krašto gynimo reikalus. Tai savaime suprantama, nes 1562 m. jau buvo prasidėjęs karas su Maskvos kunigaikščiu Jonu Žiauriuoju. « Artikuluose » nurodoma koks luomas, kokias pinigines bei ginklo prievoles turi atlikti. 21-me « artikule » aptariamas Sidabrinės mokestis, skirtas vien karo reikalams. Pabaigoje grasinama bausmėmis sauvaliautojams, kurie pakelyje, ar tai vykdami į karą, ar į seimą, padarytų kokį smurtą. Rankraščio paskutinio puslapio tekstas sako šitaip: (jei vykdami į) ...karą ar į seimą jo rinkimosi metu, įsibrautų į kieno namus ar smurtą padarytų, prieš tokius iš valdovo kanceliarijos baudžiamieji raštai bus duodami. Rašyta Vilniuje ». — Tuo ir baigiasi visas rinkinio tekstas, be jokio nurodymo apie tai, kas tą visą rinkinį perrašė, kieno įsakymu ar kokiam tikslui. Rinkinyje yra numeruoti ne puslapiai, o lapai, bet tai, matyti, padaryta vėliau, nes ši numeracija padaryta arabiškais skaičiais, tokia forma, kokios buvo rašomos tik pradedant XVIII a. gale. Per visą laiką, atrodo, kodeksas išbuvo kaip « užbaigtas vienetas » ir jokie puslapiai neturi pašalinių įrašų.

Kodeksas, kaip jau buvo minėta, perrašytas viena ranka, bet nėra pagrindo manyti, kad jis, tas X, perrašinėdamas, tekstus taisytų, juos keistų. Privilegijų, Statuto tekstų palyginimas tai patvirtina. Esmėje, tas rinkinys apima 1388-1563 m. laikotarpio raštus, redaguotus, rašytus gal net kelių dešimčių žmonių. Jame greta cituotos Vytauto privilegijos bei kitų valdovų raštų yra tiek daug tų prašymų, kuriuos tikriausiai redagavo raštininkai iš įvairių ano laiko Lietuvos valstybės kampų. Tad tame rinkinyje turėjo pasireikšti maksimaliniai lokaliniai tos kanceliarinės slavų kalbos skirtingumai. Per tai, tas rinkinys pasidarė it tos kanceliarinės slavų kalbos chrestomatija, pirmučiausiai savo žodynu, apibūdinimais liudijanti apie tos kalbos savitumą. Labiau įsigilinus į visus tuos rašinius, nematyti skirtingumo paskirų raštų žodyne. Tad, reikia manyti, tai buvo kalba su jau nusistovėjusiomis formomis, net ir Vytauto laikais, kas savaime eliminuoja daleidimą, kad tai esanti « vakarų rusų » ar « baltarusių » kalba. Tai buvo kanceliarinė valdovo raštų kalba, tolygi Vakaruose tada vartotai lotynų kalbai.

Savo turiniu tas rinkinys yra pirmaeilis šaltinis Lietuvos teisės studijoms. Ta prasme mūsų istorikų, iki šiol, jis buvo permažai išnaudotas, o ypač jo tas 1541-1563 m. seimų protokolų skyrius, kuriame atsispindi ne tik krašto visumos, bet ir paskirų jo sričių interesai, net smulkūs rūpesčiai. Tas rinkinys yra vertas ir istorikų ir kalbininkų dėmesio. Tuo tikslu jis čia ir buvo bandytas aprašyti, pagvildenti.

Literatūra

1. Antonović, A. K. *Grafika i Ortografija Sudebnoi (Aktovoi) Knigi Kaunasskogo Zemskogo Suda* 1566-1567 *gg.* Kalbotyra III, Vilnius, 1961 (207-219 pp.).
2. *Belorussija v Epochu Feodalizma.* Tom I. *S drevneišich vremen do serediny XVII veka.* Minsk. 1959.
3. Berežkov, N. G. *Chronologija Russkogo Letopisanija.* Moskva. 1963.
4. Besedina-Nevzorova. *Staro Slavjanskii Jazyk.* Charkov. 1962.
5. Bogdan, D. P. *Tri drevneišich Slaviano-Valašskich Gramoty.* Archeografičeskii Ežegodnik za 1960 g. Moskva. 1962. (244-263 pp. i 7p foto).
6. *Chrestomatija po istorii SSSR* (7. Ukraina, Bielorussija, Litva i Pribaltika v. XIV-XV vv). Moskva. 1960. (641-690 pp.).
7. *Chrestomatija po istorii SSSR XVI-XVII vv.* (16. Narody Ukrainy, Bielorussii i Litvy). Moskva. 1962. (591-633).
8. Černych, P. Ja. *Jazyk Uloženija* 1649 *goda. Voprosy orfografii, fonetiki i morfologii v sviazi s istoriei uložennoi knigi.* Moskva. 1953.
9. Działyński, A. T. *Zbiór Praw Litewskich od roku* 1389 *do roku* 1529, *Tudzież Rozprawy Sejmowe o tychże prawach od roku* 1544 *do roku* 1563. Poznań. 1841.
10. *Dzieje Ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego.* Cykl wykładów. London. 1953.
11. Glagolev, V. P. *Praktikum po istorii SSSR s drevneišich vremen do konca XVIII veka.* Moskva. 1961.
12. Gorškov, A. I. *Staroslavjanskii Jazyk.* Moskva. 1963.
13. Gudzii, N. K. *Istorija Drevnei Russkoii Literatury.* Moskva. 1956.
14. Istrin, V. A. 1100 *Let Slavjanskoii Azbuki.* Moskva. 1963.
15. Janulaitis, August. *Lietuvos Visuomenės ir Teisės Istorija.* Kaunas. 1920.
16. Jireček, dr. Hermenegild. *Svod Zakonouv Slovanskich.* Praha. 1880. *Zakony ruske a litevské. XV. Litovsky statut* 1529.
17. Karskii, E. F. *Belorusy. Jazyk Belorusskogo Naroda.* Vyp. I. *Istoričeskii očerk zvukov Belorusskogo jazyka.* Moskva. 1953.
18. Kościałkowski, St. *Historyka. Wstęp do studiów historycznych.* London. 1954.
19. Krapivin, P. F., Černeckaia, Ju. I. *O rukopisiach i izdanijach pervogo Litovskogo Statuta.* Slavianskii Archiv 1959. M. 1959. (46-56 pp.).
20. *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania Pierwszego Statutu Litewskiego pod. redakcją dr. Ehrenkreutza.* Vilnius. 1935.
21. Kwiatkowski, prof. dr. Walerian. *Ze Studium o Języku Urzędowym Wielkiego Księstwa Litewskiego.* Prace Zebrane Alma Mater Vilnensis. London. 1958 (133-160 pp).
22. Lappo, prof. J. 1588 *metų Lietuvos Statutas.* Kaunas. 1934, 1936, 1938.
23. *Lietuvos Istorija.* Red. A. Šapoka. Fellbach Wuert. 1950.
24. *Lietuvos TSR Istorija.* I tomas. Nuo seniausių laikų iki 1861 m. Vilnius. 1957.
25. *Lietuvos TSR Istorijos Chrestomatija.* Kaunas. 1964.
26. *Lietuvos TSR Istorijos Šaltiniai.* T. I. Vilnius, 1955.
27. Liubavskii, prof. M. *Očerk Istorii Litovsko-Russkago Gosudarstva, do Liublinskoii unii vkliučitelno.* Moskva. 1910.
28. Lunt, Horace G. *Old Church Slavonic Grammar.* Leiden Univ. 1959.
29. *Novgorodskaja Charateinaja Letopis.* Moskva. 1964.
30. *Novgorodskaja Pervaja Letopis Staršego i Mladšsego Izvodov.* Moskva 1950.
31. Pičeta. V. I. *Belorussija i Litva XV-XVIvv. II. Iz istorii feodalnogo prava Belorussii i Litvy* (XV-XVIvv). Moskva. 1961.
32. Pociecha Władysł. *Królowa Bona. Czasy i ludzie Odrodzenia.* T. III, IV. Poznań. 1958.
33. *Pravda Russkaja.* III. *Faksimilnoje Vosproizvedenije Tekstov.* Moskva. 1963.
34. *Russisches Etymologisches Woerterbuch von Max Vasmer.* Heidelberg. 1950-1958.
35. Semkowicz, Władysł. *Paleografia Lacińska.* Kraków. 1951.

36. *Smolenskie Gramoty XIII-XIV vekov.* Moskva. 1963.
37. SPROGIS, I. I. *Litovskii Jazyk w Pamiatnikach Iuridičeskoj Pismennosti.* S. Peterburg. 1896.
38. SRUOGIENĖ, DR. V. *Lietuvos Istorija. Lietuva Amžių Sūkury.* Chicago. 1956.
39. STANG, CHRISTIAN. *Die Westrussische Kanzleisprache des Grossfuerstentums Litauen.* Oslo. 1935.
40. *Statut Velikogo Kniažestva Litovskogo* 1529 *goda.* Minsk. 1960.
41. SUDAVIČIENE, L. *K voprosu o slovach, javliajuščichsia naimenovaniami dokumentov v Moskovskom perevode-redakcii Litovskogo Statuta.* Kalbotyra. X. Vilnius. 1964 (209-236 pp.).
42. SUDAVIČIENE, L. *O Moskovskom perevode-redakcii Litovskogo Statuta.* Kalbotyra VII. Vilnius. 1963. (5-19 pp.).
43. ŠAPOKA, ADOLFAS. *Istoriškoji Čekų literatūra ryšy su mūsų krašto istorija.* Praeitis. II tomas. Kaunas. 1933. (350-374 pp.).
44. ŠLIUPAS, MD JONAS. *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje* (1569-1795 *m*) *ir Lietuviškasis Statutas Zigmanto I.* Chicago. 1909.
45. WIELHORSKI, WŁADYSŁ. *Litwini, Białorusini i Polacy w Dziejach kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego.* Prace Alma Mater Vilnensis. London. 1951, (21-157 pp.).
46. WIELHORSKI, WŁADYSŁ. *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów.* London. 1947.
47. *Zakonodatelnyje Akty Velikogo Kniažestva Litovskogo XV-XVI vv.* Sbornik materjalov podgotovlen k pečati I. I. Jakovkinym. Leningrad. 1936.
48. ZIMMER, SZCZEP. K. *The Jagellonian University Library in Cracow.* New York. 1963.

Mikrofilmai

1. Dzialynskio egz. *Prawa i Statuty W. Księstwa Litewskiego z lat* 1447 *do* 1563, kurio rankraštis randasi Kórnike.
2. Slucko egz. *Prava pisannyje starogo Statutu i dany velikomu kniažestvu Litovskomu, Russkomu, Žamoitskomu i inn.*, kurio rankraštis, šiuo metu, randasi Leningrade, Saltykov-Ščedrino bibliotekoje ir kuris, likvidavus 1832 m. Vilniaus universitetą, rusų buvo išvežtas iš Vilniaus Akad. Bibliotekos į Petrapilį.
3. Zamoiskių egz. *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego nadany stanom litewskim przez Zygmunta Starego. Pierwsza redakcja,* kurio rankraštis randasi Varšuvos valstybinėje bibliotekoje « Biblioteka Ordynacji Zamojskiej » rinkinyje (BOZ 77), viešumon patekęs tik nuo 1948 m. ir, atrodo, Danilavičiui bei Dzialynskiui nebuvo žinomas.

1863 METŲ SUKILIMAS SUVALKIJOJE

Dr. Juozas Vaišnora, M. I. C.

Pietinė-vakarinė Lietuvos dalis, vadinama Užnemune, priklausiusi Trakų vaivadijai, per paskutinį Lietuvos-Lenkijos dalinimą 1795 m., drauge su visa Mozūrija ir Varšuva, atiteko Prūsijai. Kai Napoleonas sudarė Varšuvos kunigaikštiją (1807 m.), Suvalkija įėjo į jos ribas. Įvedus prancūzišką departamentų sistemą ir Napoleono teisių kodeksą, Suvalkija priklausė Lomžos departamentui. Vienos kongresas 1815 m., pertvarkydamas Europos valstybių ribas, visą Varšuvos kunigaikštiją, pavadintą Lenkų karalija, atidavė Rusijai. Caras Aleksandras I tapo Lenkijos karaliumi. Tada Suvalkija įėjo į Augustavo vaivadiją, įkurtą 1816 m. Po 1831 m. sukilimo Lenkų karalija buvo panaikinta ir įvesta rusiška gubernijų administracija. Tada (1837 m.) Suvalkija priskirta Augustavo gubernijai, kuri 1867 m. buvo pavadinta Suvalkų gubernija.

Nors Lenkų karalija buvo panaikinta, teritorija padalinta į gubernijas, tačiau administraciniu požiūriu lenkiškosios, o su jomis drauge ir lietuviška Augustavo, gubernijos sudarė atskirą vienetą — Lenkiją, kurią valdė caro Vietininkas Varšuvoje. Suvalkų gubernatorius buvo pavaldus Varšuvos general-gubernatoriui. Tad suprantama, kad Suvalkija orientavosi į Varšuvą: ten buvo vyriausioji betarpiška valdžia, iš ten ateidavo visi valdžios įsakymai. Todėl ir 1863 m. sukilimui Suvalkija gavo instrukcijas iš Varšuvos Centrinio tautinio komiteto, vėliau persiorganizavusio į Laikinąją tautos vyriausybę.

Pasirengimas sukilimui

Kaip ir kitose Lenkijos bei Lietuvos vietose, taip ir Suvalkijoje, revoliucinis bruzdėjimas prasidėjo tautinėmis-bažnytinėmis demonstracijomis, procesijomis. Jas darė didesniuose miestuose: Suvalkuose, Augustave, Vilkaviškyje. Marijampolės marijonai tokias procesijas vedė į Igliauką, Sasnavą, kur buvo marijonų vedamos parapijos. Dėl to jie vėliau, net ir tie, kurie aktyviai nebuvo prie ginkluoto sukilimo prisidėję, buvo laikomi griežtoje policijos priežiūroje. Kai reikdavo kurį nors Marijampolės marijoną tvirtinti pareigose, Marijampolės apskr. karo viršininkas taip jį charakterizuodavo: « N. N. panašiai, kaip

ir visi Marijampolės vienuolyno vienuoliai, atsižvelgiant į jų laikyseną 1861 ir 1862 m., kada jie aktyviai dalyvavo visose eisenose ir manifestacijose, o netgi patys jas rengė, priklauso prie nepatikimų asmenų, ir dėl to yra jam uždėtas pastovus ir griežtas policijos sekimas ».

Garsi liko patriotinė manifestacija, minint Liublino unijos sukaktį, įvykusi 1861. VIII. 31 iš Kauno į Užnemunę, kada didelė kauniškių procesija, vedama Kauno augustinionų, su kliūtimis perėjusi Nemuną, susitiko su Garliavos, Aukšt. Panemunės ir Zapyškio parapijų procesijomis, ir visos nuvyko į Garliavos parapijos ribose naujai pastatytą Pėtnyčių (Piątek) koplyčios šventinimą. Ta proga buvo pasakyta patriotinių prakalbų, giedotos patriotinės giesmės.

Sekant Varšuvą, ir Suvalkijos kai kuriose bažnyčiose, kur vyravo lenkų kalba, ponija ėmė giedoti patriotines giesmes. Policija giedorius gaudė ir kišo į kalėjimus. Seinų vyskupijos administratorius Jokūbas Choinskis 1861. XI. 7 raštu kreipėsi į Varšuvos valdžią skųsdamasis, kad 1861. X. 27 sekmadienį Augustave, kai po pamaldų kunigai jau buvo išėję iš bažnyčios, o likę žmonės užgiedojo tautinę-religinę giesmę, kazokų papulkininkas Molčanovas su ginkluotais kazokais įpuolę su riksmu ir triukšmu į bažnyčią, keletą asmenų areštavę, o likusius bėgančius vaikę durtuvais ir kardais. Baigdamas savo skundą, administratorius prašo ateityje apsaugoti bažnyčias nuo panašių išniekinimų.

Nėra žinių, ar kitose Suvalkijos bažnyčiose buvo panašių įvykių. Pagaliau ir pati dvasinė vyresnybė, matydama skaudžias bažnytinių manifestacijų pasėkas, ėmė jas drausti.

Kai Varšuvoje 1862 m. susikūrė Centrinis tautos komitetas, jis sukilimą Suvalkijoje organizuoti pavedė B. Szwarcei. Tas reikalas vyko gana sunkiai, nes Suvalkijoje vyravo konservatoriai (baltieji), o radikalai (raudonieji) nepajėgė sudaryti tinkamos organizacijos sukilimui paruošti. Tik Kalvarijos apskričiui pavyko surasti sukilimo komisarą Juozapą Piotrowskį, kuris gyveno Varšuvoje ir tik retkarčiais atvykdavo į Suvalkus arba Marijampolę. Kituose apskričiuose nė to nebuvo. Sukilimui pasirengimą pagyvinti ėmėsi dvarininkai-bajorai.

Antanavo dvare (netoli Pilviškių) buvo sušauktas Suvalkijos bajorų suvažiavimas. Jame vienas iš įtakingiausių bajorų — Kiprijonas Akkordas, 1846 m. buvęs išsiųstas į Sibirą, paskaitė gana griežtą pareiškimą, grąsindamas pasitraukti iš baltųjų tarpo, nes dabar nesąs laikas svarstyti programinius dalykus, o reikia griebtis ginklo. Jo pavyzdžiu pasekė ir kiti bajorai ir pareiškė klusnumą Laikinajai tautos vyriausybei Varšuvoje. Suvalkijos kariniu viršininku buvo išrinktas buvęs karininkas Šveikauskas, o jo adjutantais trys studentai. Baltųjų organizacijos iždininkas sukilimo reikalams perdavė kelis tūkstančius rublių. Tuojau imta organizuoti sukilėlių būriai. Juos verbavo ir jiems vadovavo R. Blonskis, Valer. Mroczkowskis (veikęs Kaminsko sla-

pyvardžiu), pulk. A. Andriuškevičius, Pov. Suzinas, Budrys, Špokas, Glebas, Ostrogas ir kiti.

GINKLAI ŽVANGA

Pirmosios kautynės su rusais įvyko 1863. I. 21 prie Čystos Būdos. Čia Kaminskas turėjo suorganizavęs nemažą sukilėlių būrį, kurį perdavė Kirsnos dvaro valdytojui J. Jastrębskiui. Šis buvo tarnavęs caro gvardijoje, bet įsipainiojęs į dekabristų sukilimą, buvo degraduotas į eilinius ir išsiųstas į Kaukazą. Su savo būriu jis buvo laukuose ir netikėtai, smuklininko išduotas, buvo užpultas rusų gusarų. Būrys smarkiai nukentėjo: žuvo apie 40 sukilėlių, o pats Jastrębskis buvo kardais sukapotas. Tačiau, matyt, nemažai nukentėjo ir rusai, nes raporte sakoma, kad sukilėliai sunaikinę dvi Pavlogrado leib-gusarų pulko kuopas.

Čystos Būdos mūšis turėjo neigiamų padarinių visoje Užnemunėje, nes likusieji gyvi paskleidė baisių dalykų apie kautynes ir numušė sukilėlių ūpą.

Kiti sukilėlių būriai formavosi Šakių rajone ir iš ten vyko į Kauno guberniją. Kazlų Rūdos rajone koncentravosi būriai, veikę Augustavo gub. lietuviškose apskrityse: 1863. III. 20 iš Prienų miškų į Kazlų Rūdos rajoną atvyko 300 sukilėlių būrys.

Sukilėlių būrys, vadovaujamas L. Andriuškevičiaus, 1863. III. 26 susikovė su papulkininko Kornovo kareiviais Kazlų Rūdos rajone, trys verstai nuo Povilaičių palivarko. Čia sukilėliai buvo įsirengę žemėje įtvirtinimus ir apkasus, iš kurių dalgininkai atakavo rusus, bet pralaimėjo.

Marijampolės apskrityje, Pašlavančio ir Balbieriškio apylinkėse aktyviai veikė P. Suzino vadovaujamas apie 300 vyrų būrys; 1863 m. birželio mėn.keli susijungę būriai (Suzino, gyd. Glaskos ir Brandto) susikovė su rusais prie Alytaus, bet buvo sumušti. Susirėmime su rusais netoli Seirijų (kitais daviniais prie Dusios ežero) žuvo ir pats Suzinas.

1863. VII. 21 prie Kazlų Rūdos Špoko ir Budrio vadovaujami sukilėlių būriai stengėsi sugadinti prie Jūrės upės geležinkelį. Užpuolus rusams, kelias valandas vyko atkaklios kautynės: buvo 18 užmuštų ir sužeistų. Gerokai nukentėjo ir rusai. Tų pat metų liepos mėn. įvyko sukilėlių susirėmimas su rusais ties Veiveriais, kur sukilėliai turėjo žymių nuostolių: čia žuvo sukilėlių vadas Liubičas.

Suvalkijoje gyventojų dauguma buvo lietuviai valstiečiai. Nors jie į ponų rengiamą ir vadovaujamą sukilimą žiūrėjo šaltai, tačiau kai kur, kunigų raginami, ir jie griebėsi ginklo. Buvo būrių kur dominavo valstiečiai. Tokie būriai buvo aukščiau minėtų Špoko ir Budrio vadovybėje. Kitas, vien iš valstiečių sudarytas, būrys 1863. VII. 25 kovėsi su rusais prie Krikštonių ir Žyvuliškių (Seirijų apylinkėje).

Budrio, Špoko ir Micevičiaus vadovaujami valstiečių būriai veikė ir Seinų apskrityje. A. Budrys buvo kilęs iš neturtingos Raseinių apskr. šlėktos. Jis 1864 m. kovo mėn. buvo sušaudytas Daugpilio tvirtovėje.

Be to, Seinų apskr. veikė dar smulkūs Glebo ir Ostrogo sukilėlių būriai. Jie 1863 m. rugpiūčio mėn. susikovė su rusų kariniu daliniu Cirkliškių ir Seirijų miestelio rajone. Belaisvių parodymu, dar kautynių išvakarėse, pasirodžius rusų kariuomenei, 50 sukilėlių išsislapstė Seinų apskrityje.

Augustavo gubernijoje dar ir 1863 m. lapkričio mėn. pasitaikydavo rusų kariuomenės susirėmimų su ginkluotais sukilėliais, kurių skaičius karinei vadovybei siunčiamuose raportuose buvo žymiai padidinamas. Pvz., pranešama, kad Augustavo apskr. lapkričio mėn. esą įvykusios rusų kariuomenės kautynės su 2000 sukilėlių būriu. Kitas stambus susirėmimas įvykęs Dušnicos-Kybartų-Soltanų rajone.

Augustavo gubernijoje sukilėlių partizaninė kova vyko dar ir 1864 m. pavasarį bei vasarą. Smulkūs sukilėlių būriai slapstėsi Marijampolės, Kalvarijos ir Seinų apskričių miškuose, bet žymesnės kovos išvystyti jau nepajėgė: Muravjovo ranka juos baigė išgaudyti.

Rusų kariuomenės kautynių su sukilėliais Augustavo gubernijoje, pagal Muravjovo archyvo davinius, buvo užregistruota viso 17. Lietuviškiems tos gubernijos apskričiams — Augustavo, Seinų, Kalvarijos ir Marijampolės — tenka 9 mūšiai. Juos Muravjovo raštinė taip užregistravo:

1) Sukilėlių būrys 1863. I. 21 sumusė dvi Pavlogrado leibgusarų pulko kuopas.

2) Papulkininkas Kornovas 1863. III. 26 sumušė Andriuškevičiaus būrį ties Povilaičių palivarku.

3) 1863. IV. 17 išsklaidytas sukilėlių būrys ties Jastrębna.

4) Papulkininkas Manockis 1863. V. 11 sumušė Kaminsko būrį Balbieriškio miškuose.

5) Kapitonas Graff 1863. VII. 9 sumušė sukilėlių dalinį ties Višakio Rūda.

6) Gen. majoras kunigaikštis Baratinskis 1863. VIII. 10 ir 12 sumušė sukilėlių būrius ties Simnu ir ties Šlavantų dvaru.

7) 1863. IX. 29 sunaikinta likučiai Ostrogo būrio Seirijuose.

8) 1863. X. 7 paskutinis kun. Mackevičiaus būrio likučių pralaimėjimas ties Daniliškių dvaru.

9) 1863. X. 25 sumušimas sukilėlių už Omulevo upės.

Žymesnieji Suvalkijos sukilėlių vadai

1. Andriuškevičius Aleksandras (a. 1812-1868. XII. 13 Paryžiuje), 1831 m. sukilimo dalyvis, paskui emigrantas, demokratų draugijos narys, 1863 m. grįžo į Užnemunę ir, vadovaudamas savo suorgani-

zuotam sukilėlių būriui, sėkmingai kovėsi su rusais 1863. IV. 1 ar 9 ties Zapyškiu. Paskui iš Marijampolės apskrities perėjo į Augustavo apskr. ir čia stojo visų Suvalkų krašte veikusių sukilėlių būrių priekyje, tapęs Augustavo gubernijos sukilėlių vyriausiu vadu. 1864 m., sukilimui nepavykus, antrą kartą emigravo į Prancūziją.

2. Mroczkowsky Walery (V. Kaminskas), vienas iš sukilimo vadų, veikęs Kazlų Rūdos ir Prienų miškuose, dalyvavęs kautynėse su rusais. Paskui būrio vadovavimą perdavė pulk. Andriuškevičiui.

3. Piotrowski Józef (1836-1863), vienas iš sukilimo vadų, priklausęs Centriniam tautos komitetui nuo 1862 m. Buvo paskirtas Augustavo gubernijos civiliniu komisaru, 1863 m. Varšuvos sukilimo viršininkas, 1863 m. rugsėjo mėn. buvo suimtas ir lapkričio mėn. pakartas.

4. Suzinas Povilas (1837 Sibire — 1863. VI. 21 žuvo kautynėse), karininkas, tarnavo Petrapilyje gen. štabe ir ten buvo Z. Sierakauskio, K. Kalinausko, J. Stanevičiaus įtrauktas į sukilimo sąjūdį. Sukilime vadovavo 300 vyrų būriui Marijampolės apskrityje. Iš pradžių veikė Balbieriškio apylinkėje. Buvo sumuštas prie Alytaus ir žuvo kovos lauke. Palaidotas Seirijuose. Jo būrio instruktorium buvo karštas lietuvis Telesforas Nešukaitis, kuris sukilėlius komandavo lietuvių kalba.

5. Szwarce Bronislaw (1834 Prancūzijoje — 1904 ten pat), lenkų emigranto sūnus, vienas iš sukilimo vadų. Baigęs kelių ir tiltų statybos mokyklą, tarnavo firmoje, kuri tiesė Varšuvos-Petrapilio geležinkelį. Įsikūręs Baltstogėje, čia buvo įtrauktas į revoliucinę veiklą. 1862 m. buvo perkeltas tarnybon į Varšuvą, kur įėjo į Centrinį tautos komitetą sukilimui ruošti. Jam buvo pavesta parengti sukilimą Augustavo gubernijoje, bet to nepadarė, nes ten vyravo baltieji. 1863. V. 19 buvo suimtas ir nuteistas pakarti. Nors ir neprašė, bet caro Vietininkas pakeitė mirties bausmę kalėjimu ligi gyvos galvos. Kalėjo Šliselburgo tvirtovėje (1863-70) paskui Vernyj tvirtovėje. 1874 m. buvo išsiųstas į Tomsko gub., 1883 perkeltas į Tunką, o 1891 m. gavo leidimą išvykti į Prancūziją.

Muravjovui tenka Suvalkija

Užnemunės sukilimo likvidavimui prisidėjo ir Muravjovas, kuris išgavo iš caro valdžią ir Užnemunei.

Kadangi ne visi dvarininkai dėjosi į sukilimą, tai sukilėliai apsirūpindavo maistu ir kitais reikmenimis iš dvarų, nesidėjusių prie sukilimo. Gen. Lichačiovas savo raporte praneša, kad «rajone nuo Virbalio iki Kauno gana dažnai pasirodo nedidelės maištininkų gaujos ir nebaudžiamos karia vyriausybei atsidavusius žmones, bei kitais būdais siautėja... Naktį iš liepos 30 į 31 į Šakių dvarą atvyko 7 ginkluoti žmonės, kurie prievarta iš ten paėmė maisto produktų ir 4 arklius, pri-

klausiusius grafui Tiškevičiui, o paskui nuvyko į Gelgaudiškio dvarą ir paėmė iš ten daug arklių ».

Sukilėliai 1863 m. rugpiūčio mėn. užpuolė Sintautų kaimą, pakorė vietos šaltyšių Bormaną už pagalbą valdžiai, išplakė rimbais smuklininkus Šilerį ir Fresdorfą.

Panašių sukilėlių siautėjimų būta ir daugiau. Greičiausia nuo jų nukentėjo ir Zyplių dvaro savininkas, kuris, būdamas Vilniuje, prašė Muravjovo globos ir pagalbos. Muravjovui tai buvo gera proga įsikišti ir į Augustavo guberniją. Mat, jis griežta ranka malšindamas sukilimą Kauno ir Vilniaus bei Gardino gubernijose, bijojo, kad sukilėliai nepersimestų į Užnemunę, kur buvo kitokios politinės sąlygos ir netokia griežta Varšuvos caro Vietininko ranka. Jau anksčiau Muravjovas nekartą dėstė Petrapiliui, kad Augustavo gub. yra prietiltis, iš kurio laisvės obalsiai patenka į Gardino gub., o iš ten paplinta po visą Vilniaus guberniją.

Zyplių dvarininko prašymo Muravjovui neužteko. Jis pagamino prašymo tekstą, kurį turėjo pasirašyti Zyplių valsčiaus gyventojai. Surinkus parašus, toks prašymas Muravjovą pasiekė 1863. VIII. 6. Juo remdamasis Muravjovas 1863. IX. 12 gavo caro leidimą visam karo stoviui valdyti Augustavo gubernijos lietuviškus Augustavo, Seinų, Kalvarijos ir Marijampolės apskričius. Tie 4 apskričiai buvo atskirti nuo Lenkijos ir priskirti prie Vilniaus gubernijos, tačiau jie liko priklausomi nuo Lenkijos vietininko finansų, švietimo, teismų, tikybų ir kit. srityse. Caras 1864. VII. 28 (VIII. 9) vėl įsakė prijungti tuos 4 Augustavo gubernijos apskričius prie Lenkijos, ir tas buvo įvykdyta 1864. VIII. 15 (27). Gavęs valdžią, Muravjovas tuojau (1863. IX. 19) pasiuntė į Užnemunę savo satrapą gen. Baklanovą, kuris pagal Muravjovo nurodymus ir metodus ėmėsi malšinti sukilimą.

Baklanovo įsakymu 1863 m. spalių mėn. pabaigoje, vaitai buvo įpareigoti sudaryti vardinius savanoriškai iš sukilėlių būrių pasitraukusių asmenų sąrašus. Visi valstiečiai, laiku nepranešę vyriausybės organams apie sukilėlių grįžimą, buvo baudžiami 10 rub. pabauda. Visi savanoriškai grįžusieji buvo suimami, tardomi ir atiduodami kariniam teismui arba grąžinami į pirmykštes gyvenvietes. Jei buvęs sukilėlis buvo sugrąžintas į savo gyvenvietę, kaimo bendrija turėjo laiduoti už sugrįžusįjį. Jei jis vėl dalyvavo sukiliminiame judėjime, kaimas buvo baudžiamas 100 rub. pabauda. Bet jei kaimo bendrija atsisakydavo laiduoti, tai buvusieji sukilėliai buvo tremiami į Sibirą.

Pagal Muravjovo nurodymus, 1863 m. lapkričio mėn. Augustavo gubernijoje buvo sudaryti kariuomenės skrajojamieji būriai, kurių uždavinys buvo kovoti su sukilėliais ir juos likviduoti.

Po sukilimo

Likvidavus ginkluotą sukilimą, prasidėjo teismai ir trėmimas į Sibirą. Augustavo gubernijos tremtiniais rūpinosi Suvalkų miesto

komendantas. Nuteisti ištremti į Sibirą ir kitas Rusijos vietas, būriais (mažiausia po 5) buvo varomi pėksti į Vilkaviškį, o iš ten traukiniais gabenami į Kauną, kur juos paimdavo savo žinion Kauno karo viršininkas ir drauge su kauniečiais išsiųsdavo į paskirtas vietas.

Kol Augustavo gubernija priklausė Muravjovo valdžiai, pietinės jos dalies suimtieji sukilėliai buvo surenkami Lomžoje, iš ten gabenami į Gardino teismą, o iš ten jau į paskirties vietas. Vėliau, kai Augustavo gubernija vėl grįžo Varšuvos general-gubernatoriaus žinion, suimtieji iš Lomžos buvo varomi į Baltstogę, iš ten, nuteistieji į areštantų kuopas buvo siunčiami į Pskovą, o nuteistieji į Sibirą būdavo gabenami į Maskvą.

Nors Lenkijoje politinės sąlygos buvo kiek kitokios negu Lietuvoje, tačiau sukilimui malšinti mašina ir ten smulkiai nemalė. Caras Aleksandras II viename rašte 1863. VIII. 21 kalba apie reikalą įvesti Lenkijoje kuo griežčiausią karinę diktatūrą ir nurodo į metodus, kurių griebiasi Muravjovas Lietuvoje. Ši «Aukščiausioji» (caro) valia buvo pilnai įvykdyta. Per ištisus 1864 metus nubausta mirties bausme 336 asmenys, išsiųsta į Rusiją nuolatiniam apsigyvenimui 7447 asmenys, į areštantų kuopas — 1598 asm., į Sibirą sunkiesiems darbams — 1184 asm., į Sibirą ištremta 795 asm. Sekančiais 1865 m. išsiųsta į Sibirą dar 1187. Taigi viso — 12. 547 asmenų.

Iš šito bendro skaičiaus nematyti, kiek buvo aukų ir nukentėjusių Suvalkų gubernijoje. Tai sunku susekti, nes Suvalkijos aukos vienos buvo įtrauktos į Muravjovo valdomos srities sąrašus, kitos į visos Lenkijos sąrašus. Per nepilnus Muravjovo Suvalkijos valdymo metus, Laikinasis karo lauko auditoriatas prie karinio štabo Vilniuje svarstė ir Augustavo gubernijos sukilėlių 40 baudžiamųjų bylų. Užnemunėje mirties bausme buvo nuteista 50 asmenų. Turtas Augustavo karo apygardoje konfiskuotas 187 asmenų; atrodo, tiek buvo ištremta į Sibirą. Dar 1865 m. arešte, kalėjimuose, laukią teismo sėdėjo Augustavo gub. tiek gyventojų: šlėktos ir valdininkų 247, kunigų 10, pirklių 1, miestiečių ir amatininkų 72, valstiečių 28, kareivių 11, svetimšalių 4 ir žydų 30; viso 603 asmenys.

Skirtumas tarp Lietuvos ir Lenkijos vykdant bausmes dėl sukilimo buvo tas, kad Lenkijoje dvarininkai nebuvo apdėti 10 proc. mokesčiu, taip pat konfiskuotas dvarininkų turtas negalėjo būti parduotas, bet užtat dvarininkai buvo nubausti bent tuo, kad kariuomenės reikalams iš dvarų buvo imama reikalingi dalykai.

Priešingai, dvasininkai, kurie ir Lenkijoje buvo laikomi visi be išimties kalti dėl sukilimo, buvo apdėti mokesčiais, kaip ir Lietuvoje. Lenkijos Vietininkas Bergas 1863. XII. 11 įsakė apdėti visus dvasininkus 12 proc. nuo turimų pajamų visam karo laiko stoviui. Po dviejų savaičių tas įsakymas buvo pakeistas taip, kad vyskupai, jų pagelbininkai ir vyskupijų valdytojai turėjo mokėti 18 proc., kapitulų kanauninkai po 6 proc., o visi kiti kunigai po 12 proc. Vien per 1864 metus Seinų vyskupijos dvasiškija (apskritimis) sumokėjo tiek: Augustavo

apskrityje 326 rub. 36 kap., Seinų apskr. 48 rub. 45 kap., Kalvarijos apskr. 194 rub. 66 kap. ir Marijampolės apskr. 80 rub. 53 kap. Viso 650 rub.

Sukilimo pasėkoje Seinų vyskupijoje buvo uždaryti šie vienuolynai: marijonų Miroslave, Igliaukoje, Sasnavoje, bernardinų Tikocine, reformatų Smalėnuose, pranciškonų Staviskuose ir karmelitų Vonsoše.

PRIEDAS

SEINŲ VYSKUPIJOS LIETUVIAI KUNIGAI, NUKENTĖJĘ DĖL 1863 m. SUKILIMO

1. AKELEVIČIUS Vincentas (1834-1909), pagal Vilniaus Karo lauko auditorijatą, 1864 yra policijos priežiūroje dėl savo politinių veiksmų ir dėl neištikimybės. Vėliau kun. Akelevičius užsiėmė nelegaliu vaikų mokymu, dėl to vietos valdžia davė apie jį gubernatoriui labai nepalankią atestaciją.

2. ANDRIUŠKEVIČIUS Povilas (1806-1892), Lomžos klebonas, buvo suimtas dėl to, kad jo bažnyčioje rasta paslėpto parako, bet netrukus buvo iš kalėjimo paleistas. Vietos policija 1865.IX.7 pranešė valdžiai į Varšuvą, kad pas kun. Petrą Wierzbowskį, Seinų konsistorijos teisėją surogatą ir Suvalkų kleboną (vėliau Seinų vyskupas) buvo kunigų suvažiavimas pasitarti sukilimo reikalais. Ten susirinko apie 20 kunigų, o jų tarpe ir kun. Andriuškevičius, kuris sekančią po to pasitarimo dieną išvyko į Varšuvą duoti apyskaitos Tautinei vyriausybei.

3. BANEVIČIUS Sebastionas (g.1808), Adamavičių vikaras, buvo 1863.IX.25 areštuotas ir pasodintas į Gardino kalėjimą. Iš tardymo paaiškėjo, kad suimamas buvęs pasislėpęs spintoje. Kadangi nebuvo galima įrodyti jo dalyvavimo sukilime, buvo paleistas su vysk. Lubienskio garantija, kad jį laikys savo priežiūroje.

4. BARTLINSKIS Ignotas (1824-1898), Liškiavos klebonas, už tai, kad *a*) palaikęs ryšius su sukilėliais, *b*) priėmęs ginkluotus ir sužeistus sukilėlius į vienuolyną ir paslėpęs sukilėlį Nedzinską, — Laikinojo karo lauko auditoriato 1864.VII.30 sprendimu nuteistas išsiųsti į tolimas Sibiro sritis, atėmus iš jo kunigo poaukštį ir visas teises.

Kai Gardino karo gubernatorius 1864.VI.24 pranešė Varšuvos valdžiai, kad kun. Bartlinskiui atimtos kunigo teisės ir prašė išbraukti jį iš kunigų sąrašo, valdžia kreipėsi į vysk. Lubienskį, kad jis tai padarytų. Vyskupas 1864.IX.15 atsakė, kad be kanoniško proceso ir sprendimo negalįs to padaryti: tik bažnytinis teismas gali nubausti kunigą, bet kunigiško charakterio iš viso niekas negali jam atimti. Auditorijato sprendimu

nuteistojo turtas buvo konfiskuotas. Caras 1870 m. leido kun. Bartlinskiui iš Tomsko gub. grįžti į savo kraštą.

5. BARTUSEVIČIUS Juozapas (1826-1885), Garliavos vikaras, dėl to, kad nepranešęs jog prie bažnyčios durų yra prikabinta kurstanti proklamacija, be to, savo pamokslais ir revoliucinių proklamacijų skaitymu kurstęs liaudį sukilti, ir bendrai politiniu požiūriu pasirodęs neištikimas, todėl karinės valdžios 1864.VIII.27 sprendimu išsiųstas į Sibirą — Tomsko gub. Vėliau buvo Spaske, kur dirbo prie naujai statomos bažnytėlės. Ten ir mirė.

6. BARTUSEVIČIUS Pijus, kilęs iš Marijampolės apskr., buvo tardomas Kauno Tardomosios komisijos dėl dalyvavimo sukilime, tačiau tardymo išdavos nežinomos; greičiausia buvo išteisintas.

7. BRUNDZA Antanas (1838-1892), baigęs 1862 m. kunigų seminariją, buvo vysk. Valančiaus įšvęstas kunigu ir paskirtas Beržininko vikaru. Aktyviai palaikęs sukilimą, iš karto slapstėsi Keturvalakiuose, paskui 1864 m. pabėgo į Prūsus. Varmijos vyskupas jį paskyrė į Robkojus (Klaipėdos krašte) filialistu, kur jis pastatė bažnytėlę. Vysk. Valančiui pradėjus spausdinti savo knygeles Maž. Lietuvoje, Brundza buvo jo tarpininku, o paskui, tas knygeles išspausdinus, padėjo jas gabenti į Lietuvą. Iškilus bylai dėl slaptų raštų ir paaiškėjus Brundzos vaidmeniui, vokiečių policija 1870.VII.30 jį suėmė ir VIII.6 atidavė rusų žandarams. Atgabentas į Vilnių buvo išlaikytas 11 mėn. Vilniaus kalėjime, o paskui administratyviai ištremtas į Mezenę (Archangelsko gub.), 1876.III. perkeltas į Pinegą, o paskui į Temnikovą (Tambovo gub.). Būdamas tremtyje, porą kartų iš Towarzystwo Międzynarodowa yra gavęs po 25 rub. pašalpos.

Jau būdamas Temnikove, 1876.XII.21 aprašė savo kelionę iš Archangelsko gubernijos laiške kun. Al. Kieronskiui, kuris buvo tarpininkas tarp ištremtų kunigų ir minėtos Towarzystwos:

«Pradžioje rugsėjo mėn. 1876 išvykau iš Archangelsko gub. paštu. Norėjo mane siųsti etapu, tačiau po mano poros mėnesių pastangų, leista vykti paštu.

Iš Pinegos išsiuntė mane žandarų saugojamą iki sekančiam pakelėje miestui, kur mane perėmė vietiniai valdininkai, ir taip ligi Vologdos. Iš ten iki sekančio gubernatoriaus, ir taip ligi Maskvos.

Kiekvienoje vietoje užlaikė mane po keletą dienų policijos priežiūroje. Turėjau daug nemalonumų ir buvau priverstas išleisti daug pinigo, nes kiekvienas kareivis, kad ir už mažiausią patarnavimą, turėjo būti atlyginamas.

Maskvoje man teko išgyventi daugiausia nemalonumų. Iš stoties pasiuntė mane pas gubernatorių, iš ten į jo kanceliariją, paskui pas policmeisterį ir tt. Turėjau samdytis vežiką sau ir žandarui, o nuotoliai buvo po kelis verstus, o be to dar ir daiktus turėjau su savim.

Po apsilankymų pasodino mane į persiunčiamąjį kalėjimą laukti tolimesnių nurodymų. Čia prižiūrėtojas ir storasta iškrėtė areštantus. Mane gerokai pakratė. Už kiekvieną svarą mėsos ir duonos įsakė mokėti keturgubą kainą; už vieną papirosą — 4 kapeikos.

Po dešimties dienų laukimo, išsiuntė mane į Tambovą. Ten man

pranešė, kad ministeris paskyrė man gyventi apskrities miestą Temnikov, kur iki tol nebuvo pasiųstas joks politinis, o tik kriminalistai čerkesai.

Čia atvykau spalių mėn. pradžioje be grašio. Sutikau du tautiečiu, neseniai atvykusiu iš Sibiro. Keturias savaites turėjau pragyventi ant duonos ir vandens. Butą radau labai sunkiai, nes gyventojai, įgąsdinti čerkesų užpuldinėjimų ir vagysčių, nieko nenori priimti pas save.

Pakeliui mačiausi tik su vienu kun. Knapinskiu Jaroslave, pasilikusiu prie arkivyskupo Felinskio. Spaske yra tik 15 kunigų. Mane, matyt didesniam nubaudimui, pasiuntė ten, kur nėra nė vieno kunigo ».

8. ČARNECKIS Matas (1825-1899), Šakių vikaras, už « kurstantį » pamokslą suimtas 1863.VIII.10 ir apkaltintas davęs sukilėliams naudotis savo arkliais, pas save sukilėlius vaišinęs, aprūpinęs maistu. Teismo sprendimas 1865.I.23 buvo toks : įskaityti į bausmę kalėjime atsėdėtą laiką (Suvalkuose), išlaikyti dar tris mėn. Modlino tvirtovėje ir išleidus atiduoti policijos priežiūrai.

9. ČARNECKIS Matas II, Kalvarijos vikaras, buvo suimtas ir tardomas Virbalio stoties kariškos sargybos būstinėje. Tardymas prasidėjo 1863.VIII.14. Buvo kaltinamas dalyvavimu sukilime, be to, pasakęs netinkamą pamokslą. Pasodintas į Kauno kalėjimą. Tolimesnis jo likimas nežinomas.

10. DABRILA Tomas (1818-1869), Pilviškių klebonas, 1863.VIII.14 buvo areštuotas Pilviškių stotyje ir apkaltintas pasakęs « kurstantį » pamokslą. Teismas buvo 1864.X.20. Nuteistas kalėjimo bausme, kurią atliko Kauno kalėjime.

11. DAILIDĖ Jurgis (a.1838-1864.IV.1), Rudaminos vikaras. Vysk. Valančiaus įšventintas kunigu 1862 m., sukilimo metu už paskaitymą bažnyčioje sukilėlių manifesto buvo nuteistas mirti ir sušaudytas netoli Vygrių laukuose. Vilniaus arkivyskupo R. Jalbrzykowskio liudymu, 1894 m. Vygrių gyventojai iškasė kun. Dailidės beveik nesupuvusį kūną ir palaidojo Vygrių parapijos kapuose.

12. DAMBRAUSKAS Stanislovas (1812-1883.XII.19), Višonkų vikaras, dėl įsimaišymo į sukilimą buvo suimtas ir nuteistas ištremti į Sibirą, kur gyveno Verchovnia (Kostromo gub.). Caro ukazu 1871.V.13 ir 17 amnestuotas, apsigyveno Varavičiuose, Ilukštos apskr. Mirė Rokiškyje, kur buvo laikinai atvykęs iš Kuršo. Apie jo mirtį buvo informuotas ir Irkucko gubernatorius. Matyt, kun. Dambrauskas ten yra gyvenęs ištrėmime.

13. DZIEKANSKIS Gabrielius (1812-1886), Teolino klebonas, suimtas 1863.IX.29 už tai, kad nepranešęs valdžiai apie jo parapijoje buvusius sukilėlius. Teismo 1865. II sprendimas : įskaityti kalėjime atsėdėtą laiką, pridėti 3 mėn. Modlino tvirtovės, o išleidus atiduoti policijos priežiūrai. Be to, atskiroje byloje kum. Dziekanskis buvo nubaustas 100 rub. pabauda už tai, kad išklausęs kažkokio sukilėlio nuteisto mirti išpažinties.

14. FALKOVSKIS Jonas (1828-1908), Suvalkų vikaras, suimtas 1863.I.23 ir apkaltintas, kad įkalbinėjęs jaunimą eiti į sukilėlius, rinkęs sukilėliams pinigus, pasakęs labai «kiršinantį» pamokslą. Nuteistas ištremti į Rusiją. Prieš ištremiamas dar kurį laiką sėdėjo Daugpilio tvirtovėje. Ištrėmime apsigyveno Viatkos gub. Vėliau 1871 m. amnestuotas grįžo į savo vyskupiją ir vikaravo Jaminų parapijoje.

15. GEGUŽINSKAS Juozapas (1821-1887), Igliaukos vienuolyno marijonas, 1863 m. prisidėjęs prie sukilimo. «Ivoniškio girioje ties Rudėnais, vidurgiryje, vadinamoje Aguonpievė, sukilėliai darydavę «muštrus», Ten jie turėjo šėtras, net ir koplytėlę su altorium. Turėję ir kapelioną kokį tai Gegužinską, kuris jų išpažinties klausydavęs, jiems Mišias laikydavęs ir ginklus laimindavęs» (R-čių Jonas, Gudelių parapijos monografija, 17 p.). Rusai jį pagavę apkaltino, kad lankęs miške sukilėlių būrį, išklausęs išpažinties trijų valstiečių sukilėlių, nubaustų mirties bausme, be to, kalbinęs žmones eiti į sukilėlius, skaitęs bažnyčioje revoliucinius atsišaukimus į tautą. Suimtas 1863.X.10, buvo pasodintas Kauno kalėjime. Teismas, įvykęs 1864 m. pradžioje atėmė iš kun. Gegužinsko kunigo poaukštį ir visas to luomo teises bei privilegijas, nutarė konfiskuoti jo turtą, o jį patį ištremti į Tomsko gub. Vėliau buvo perkeltas į Kostromo gub. ir laikomas policijos priežiūroje. 1871 m. išleistas iš Sibiro apsigyveno Kurše ir 1885-87 buvo Ilukštos vikaras, kur ir pasimirė.

16. GRIKIETIS Baltramiejus (1806-1895), Seinų seminarijos profesorius, buvo apkaltintas, kad žinojęs sukilėlių norą pakarti valstietį Jakimavičių ir to nepranešęs valdžiai. Vilniaus karo apygardos teismo sprendimu 1864.IV.16 nuteistas išsiųsti į katorgą — fabriko darbus Sibire. Apgyvendintas Spaske, kur 1876-81 m. laikotarpyje yra gavęs iš Towarzystwo Międzynarodowa ir Stowarzyszenia kapłanów polskich na emigracji keletą kartų po 25 rub. pašalpos. Po ilgų vargų, jau 80 metų senelis grįžo į Galiciją ir apsigyveno Dzwiniacze nad Zbruczem, iš Sibiro grįžusiems skirtoje prieglaudoje; ten pat ir mirė.

17. GRINEVIČIUS Vincentas, Miroslavo marijonas. Augustavo karo skyrius, gavęs Kauno gubernatoriaus Muravjovo patvirtinimą, 1864.VIII.6 nuteisė kun. Grinevičių išsiųsti į Sibirą dėl to, kad priėmęs priesaiką iš trijų valstiečių, einančių į sukilėlius ir pasakęs bažnyčioje «kurstantį» pamokslą. Kur jis buvo Sibire ir kur mirė, nėra žinių.

18. JAGUŽINSKAS Juozapas. Centrinė Kauno Tardymo komisija savo raporte rašo, kad 1863.X.10 pradėjo tardyti Petro sūnų kun. J. Jagužinską, kilusį iš Marijampolės apskr., dėl to, kad bažnyčioje perskaitęs revoliucinį sukilėlių atsišaukimą. Sėdėjo Kauno kalėjime ilgesnį laiką. Tolimesnis jo likimas nežinomas.

19. JONKAITIS Kazimieras (g. 1835), Seirijų vikaras buvo apkaltintas, kad procesijoje sutiko į Seirijus ateinančius sukilėlius ir pasakė jiems «kurstančią» kalbą. Teismo 1865.VII.31 sprendimu atiduotas slaptai policijos priežiūrai. Vėliau (1866 m.) jau būdamas Prienų vikaru, buvo

nubaustas 10 rub. pabauda už tai, kad nenorėjo išklausyti išpažinties pravoslavės paaficierio Dereviagino žmonos.

20. KOLESINSKAS Jurgis (1836-1912.III.5 Čikagoje) Marijampolės vienuolyno marijonas, 1863m. prisidėjo prie sukilėlių ir buvo jų kapelionas. Pūnios girioje pateko į rusų rankas ir išvengė mirties bausmės tik dėl to, kad rusai nežinojo, jog jis yra kunigas ir vienuolis, nes buvo paėmęs užmušto sukilėlio dokumentus ir pagal juos vadinosi Jonas Petrauskas. Išsėdėjęs Suvalkų kalėjime tris mėn., buvo išsiųstas katorgon į Jenisiejaus gub. Pakeliui vadovavo 200 tremtinių būriui ir buvo paskirtas jų storasta. Atvykus į Tobolsko gub. miestą Tarą, buvo patrauktas atsakomybėn blogai ėjęs storastos pareigas. Kelionę iš Žem. Naugardo iki Tinčenkos kaimo (Jenisiejaus gub.) atliko pėksčias. Tremtyje išbuvo 20 metų, dirbdamas sunkius katorginius darbus. Kurį laiką buvo tarnu pas vieną pirklį ir turėjo prižiūrėti meškiuką, su kuriuo drauge miegodavo tvarte ant plikų grindų. Jau 1881 m. bandė gauti amnestiją, bet tais metais buvo nužudytas caras Aleksandras II, ir todėl jos negavo. Tik 1885 atleistas nuo katorgos darbų, apsistojo Krasnojarske pas kun. Kozlowskį. Ten gyvendamas, 1886 antrą kartą prašė išleidžiamas iš Sibiro, bet atsakymo nesulaukė. Tik 1888 buvo leista Jonui Petrauskui grįžti į savo kraštą. Grįžus jam Marijampolėn, paaiškėjo jo tikroji pavardė. Už svetimos pavardės pasisavinimą, turėjo atsėdėti kalėjime devynis mėnesius. Be to, Varšuvos general-gubernatoriaus Gurkos sprendimu, jam buvo uždrausta eiti bet kokias kunigiškas pareigas: jas galįs eiti tik Sibire. Dėl to kun. Kolesinskas 1890 m. išvyko į Jungt. Amerikos Valstybes. Čia iš karto buvo pirmuoju Pittstono lietuvių klebonu, 1892 m. nuvyko į Čikagą ir ten įkūrė pirmąją lietuvių Šv. Jurgio parapiją.

21. KRIVICKAS Jonas (1831-1894) Pilypavo vikaras, 1865.X.7 teismo sprendimu buvo ištremtas į Penzos gub. kur turėjo gyventi po policijos priežiūra. Buvo apkaltintas rodęs simpatijų Laikinajai tautos vyriausybei, sudarinėjęs sukilėlių sąrašus, davęs išklijuoti prie stulpų įvairius plakatus, paties ranka rašytus, sakęs «kurstomus» pamokslus, «buntavojęs» valstiečius, organizavęs sukilėlių būrį, dažnai lankęs sukilėlius, ten klausęs išpažinties mirti nuteistųjų arba mirštančiųjų, žodžiu — buvęs labai pavojingas asmuo. Caras 1884.IV.12 leido jam grįžti į savo tėvynę, bet general-gubernatorius uždraudė kun. Krivicką skirti bet kokiom pareigom, «kol jis savo elgesiu neįrodys visiško patikimumo».

22. LAPINSKAS Simonas (1800-1889), Liudvinavo vikaras, buvo apkaltintas kalbinęs žmones į sukilėlius. Dėl to buvo ištremtas į Sibirą. Kur jis buvo, nėra žinių, tačiau 1878 m. «Oevre d'assistance de Prêtres Polonais» apyskaitoje jis minimas Sibire.

23. MIŠKELIS Vincentas (1811-1890), Gražiškių klebonas, 1865 m. buvo nubaustas sumokėti 50 rub. pabaudos dėl to, kad pas save priėmęs sukilėlius.

24. MIŠKEVIČIUS Antanas. Kalvarijos žandarmerija 1863.III.9 pranešė Kalvarijos ir Marijampolės karo viršininkui, kad pravedus tardymą paaiš-

kėjo štai kas: Pas Vilkaviškio kleboną pastoviai gyvenąs kun. Miškevičius, bažnyčioje priėmęs iš susirinkusių sukilėlių priesaiką ir pašventinęs jų ginklus. Karo lauko teisme Suvalkuose kun. Miškevičius, turįs 80 metų amžiaus, teisinosi, kad sukilėliai jį prie to privertę. Teismas 1863.XI.1 nutarė nubausti administraciniu būdu. Karo viršininkas, kuris turėjo paskirti bausmę, atsižvelgdamas į visišką kun. Miškevičiaus suvaikėjimą, pavedė Seinų vyskupui, kad jį gerokai pabartų.

25. OLEKA (HOLLAK) Saliamonas (1832-1920), Seinų seminarijos profesorius ir katedros vikaras buvo apkaltintas, kad sukilimo metu dalyvavęs eisenose, kuriose buvo giedamos revoliucinės giesmės. Be to, savo pamoksluose raginęs žmones sukilti ir dalyvavęs pas Suvalkų kleboną Wierzbowskį pasitarime sukilimo reikalais. Atiduotas policijos priežiūrai, 1866 m. buvo pašalintas iš Seinų ir kelis metus buvo įvairiose parapijose paprastu vikaru. Bandymai grąžinti jį į Seinus nepavyko, nes Lomžos gubernatorius jokiu būdu nesutiko, kad jis užimtų tą vietą. Savo rašte 1868.XI.26 Varšuvos general-gubernatoriui jis rašo, kad kun. Oleka esąs policijos priežiūroje ne dėl kokio nors nesusipratimo, o tik už jo politinį nepatikimumą. Toks «pavojingas» asmuo, taip priešiškai nusistatęs teisėtos valdžios atžvilgiu, jokiu būdu negali užimti profesoriaus vietos seminarijoje.

26. OLŠAUSKIS Vaitiekus (1806-1889), Vygrių klebonas, 1865 m. sumokėjo 200 rub. baudos sąryšyje su sukilėlio Simono Suchockio pakorimo istorija.

27. OŠKINIAUSKAS Vincentas, Punsko vikaras, teistas Augustave dėl 1863 m. sukilimo įvykių, tačiau nėra žinomas teismo sprendimas, nė tolimesnis kun. Oškiniausko likimas.

28. PRUSELAITIS Jonas (1826-1900), Veiverių klebonas ir Seinų seminarijos profesorius buvo suimtas ir sėdėjo Kauno kalėjime. Tardymas tęsėsi nuo 1863.VI.27 iki 1863.XII.15. Buvo paleistas, nes neturėta įrodymų jį turėjus santykių su sukilėliais.

29. RADZIUKYNAS Motiejus (1837-1912), Garliavos vikaras, dėl to, kad 1863.II.1 bažnyčioje paskaitė sukilėlių manifestą, 1863.VIII.30 buvo suimtas Duselinkos kaime (Balbieriškio valsč.) įtariamas buvęs sukilėlių daliniuose. Teismas 1865.I.30 nuteisė jį išsiųsti i Sibirą. Ten apsistojo Išym mieste, kur iš valdžios gaudavo po 15 kap. dienai pragyvenimui ir po 1 rub. 20 kap. mėnesiui butui. Iš Sibiro grįžo 1875 m.

30. RINKEVIČIUS Jonas Feliksas (g. 1801), Krokialaukio klebonas, dėl to, kad priėmė pas save sukilėlius, buvo nubaustas 112 rub. 84 kap. pabauda.

31. SAKAVIČIUS Vincentas (1833-1898), Suvalkų vikaras, buvo suimtas 1865.I.13 ir tardomas priklausęs jau numalšintam sukilimui. Tardymo pasėkos nėra žinomos.

32. SENKUS Tomas (1817-1901), Pajevonio klebonas, Lenkijos Vietininko sprendimu 1863.VIII.17, buvo ištremtas į Vologdos gub. už tai, kad iš sakyklos raginęs parapijiečius dėtis į sukilimą ir rinkęs sukilėliams ginklus, drabužius ir maistą. 1871, galėjęs grįžti į Kuršą, apsigyveno Laucene (Ilukštos apskr.) Pagaliau 1884.X.4 caras leido kun. Senkui grįžti į savo kraštą, tačiau su sąlyga, kad negali apsigyventi tose srityse, kur yra unitų, pervestų į pravoslaviją.

33. STRIMAVIČIUS Simonas (1814-1890), Seirijų klebonas, už tai, kad ateinančius į Seirijus sukilėlius sutiko procesijoje, juos laimino, šlakstė šv. vandeniu, teismo 1865.VII.31 sprendimu atiduotas slaptai policijos priežiūrai.

34. STRUPINSKAS Andriejus (1829-1892), Igliaukos vienuolyno marijonas. Kiek jis buvo prisidėjęs prie sukilimo nežinia. Ir. Jonas (Lietuviai Amerikoje 1899, 13 p.) rašo, kad jis «buvęs laike maišto lenkų abaze kapelionu paskui, susektas maskolių, spruko per Prūsus į Suvienytas Valstijas, kur atvykęs apsigyveno mieste Chester, ties New Yorku klioštoriuje metuose 1866». Tačiau yra tikra žinia, kad dar 1865 m. jis buvo paskirtas į Daukšius vikaru. Kadangi buvo tikrai prisidėjęs prie sukilimo, jausdamas pavojų būti suimtu, pasinaudojo valdžios pasiūlymu išvykti į užsienį be teisės grįžti atgal. Leidimą gavo tais pat 1865 m. ir 1866 m. jau buvo Amerikoje; 1872 m. buvo paskirtas Shenandoah, Pa. lietuvių-lenkų klebonu, kur pastatydino Šv. Kazimiero bažnyčią. Klebonu išbuvo iki 1877 m., paskui gyveno privačiai pas gimines Gilberton, Pa.

35. ŠULCAS Vincentas (1828-1868), Liškiavos vikaras, už tai, kad žinojo ir nepranešė valdžiai, jog vienuolyne yra sukilėlių ir nepasiuntęs valdžiai sukilėlį Nedzinską, kuris pasirodė vienuolyne, buvo nubaustas 100 rub. pabauda, o Vilniaus general-gubernatoriaus Muravjovo 1864.VII.30 sprendimu, turtą konfiskavus, buvo išsiųstas į Sibirą, kur mirė 1868.IX.27.

36. TATARĖ Antanas (1805-1889), Sintautų klebonas, įtariamas raginęs valstiečius sukilti, aprūpinęs sukilėlius maistu, buvo 1863.XI.12 nuteistas išsiųsti į Penzos gub. ir ten laikyti policijos priežiūroje. 1869 m., Lenkijos Vietininko sprendimu, jam leista grįžti į Lomžos gub. kur jis 1872.I.12 buvo paskirtas Tykocino vikaru. Ištremtas gyveno Horodyšče (Penzos gub.) ir gaudavo iš valdžios po 15 kap. dienai pragyvenimui ir 1 rub. 50 kap. mėnesiui butui. Bet nuo 1864.IX.1 valdžia nustojo jam mokėjus pašalpą, nes Suvalkų gubernatorius pranešė, jog pats pasiųsiąs kun. Tatarei pakankamai pinigo pragyvenimui. Senatvėje prisiglaudė Lomžoje pas seseris vienuoles, kur ir mirė.

37. ŪSEVIČIUS Jonas (1816-1903), Liubavo klebonas, buvo apkaltintas įsimaišęs į politinį Liudviko Puciatyckio reikalą. Buvo suimtas, nes įtariamas įkalbinėjęs gyventojus sukilti. Palaikytas kurį laiką kalėjime, ištardytas ir paleistas policijos priežiūroje.

38. VAIŠNORA Augustinas (1816-1888), Vištyčio klebonas, dėl to, kad palaikęs ryšius su sukilėliais ir nuslėpęs pavardes tų, kurie buvo išėję

į sukilėlių būrius, 1864.VIII.3 buvo nuteistas 12 metų katorgos darbams Sibire. Iš Varšuvos išsiųstas į bausmės vietą 1864.IX.2.

39. VAIŠNORA Kazimieras (g. 1817), Garliavos klebonas, dėl to, kad asmeniškai dalyvavo sukilime buvo suimtas ir laikomas tardymo metu kalėjime. Teismas, įvykęs 1865.VI nusprendė į bausmę įskaityti kalėjime atsėdėtą laiką, pridėti 100 rub. piniginę baudą ir atiduoti griežtai policijos priežiūrai.

40. ŽILINSKAS Jonas (1814-1881), Igliaukos vienuolyno marijonas, rusų valdžios buvo apkaltintas saikdinęs sukilėlius. Karo lauko auditorijatas 1863.IX.23 nuteisė jį išsiųsti į Sibirą, į Kostromo gub. Koligryvą. Caro «maloningu leidimu» 1871.V.13 ir 17, kada buvo amnestuoti 1464 asmenys, jų tarpe ir kun. Žilinskas gavo teisę palikti Sibirą ir apsigyventi kur nori Rusijoje, išskyrus sostines (Maskvą ir Petrapilį), sostinių gubernijas, Lenkų, karalystę ir Šiaurės-Vakarų gubernijų sostines. Tada kun. Žilinskas apsigyveno Kurše — Ilukštoje. Ten būdamas kreipėsi į vidaus reikalų ministrą su prašymu leisti jam persikelti į Marijampolės marijonų vienuolyną. Caras 1875.IX.12 prašymą patenkino, ir kun. Žilinskas tų pat metų spalių mėn. atvyko į Marijampolę, kur išgyveno iki mirties.

41. ŽUKAUSKAS Pranciškus (g. 1821), Račkų klebonas. Dar 1861.IX.19 Lenkijos Vietininko kanceliarija pranešė vyskupui, kad kun. Žukauskas savo pamoksluose stengiasi sukelti parapijiečių neapykantą rusams, vadindamas juos priešais, tironais ir katalikų tikėjimo persekiotojais. Jis pataręs žmonėms, nesant ginklų, griebtis akmenų ir kuolų, o netgi turėjęs drąsos patį carą pavadinti tironu. Be to, jis pamokinęs savo parapijiečius patriotinių giesmių, pats jas intonuodavęs ir priduodavęs joms prasmę rusų sunaikinimui ir sutramdymui. Vysk. Lubienskis 1863.IX.30 atrašė valdžiai, gindamas kun. Žukauską, kaltinamą žmonių kurstymu prieš valdžią. «Su visa energija tyros ir įžeistos sąžinės, atmetu Bažnyčiai daromą įžeidžiantį įtarimą, kurį, man rodos, galima neklystant įžiūrėti D. G. Pono išsireiškimuose». Bet tas gynimas nepadėjo. Vietininkas įsakė kun. Žukauską iškelti iš Račkų. Tada vyskupas jį perkėlė į Wizną.

Varšuvos Vietininko kanceliarija 1864.III.21 pranešė Seinų vyskupui, kad kun. Žukauskas yra areštuotas už prisidėjimą prie sukilimo. Tai pranešant, dar pridėta, kad kun. Žukauskas, paskirtas pagelbėti Wiznos kunigams, aktyviai prisidėjo prie sukilimo, nes laikė savo namuose sukilėlius, siuntė naujai suverbuotus į sukilėlių būrius ir parūpino jiems visokio maisto atsargų. Dėl to karo teismas nutarė atimti iš kun. Žukausko kryžių, medalį, 1853 ir 1856 m. kariškus atžymėjimus, kunigo poaukštį, visas teises ir privilegijas, o patį išsiųsti į Sibirą, kur jis mirė 1866.III.18.

Iš šito sąrašo matyti, kad Seinų vyskupijoje dėl 1863 m. sukilimo yra nukentėję 41 kunigas, kurių vienas sušaudytas, o 18 atsidūrė Sibire. Be abejonės, šis lietuvių kunigų sąrašas nėra pilnas, nes jis sudarytas pagal kunigų gyvenamąsias vietas lietuviškoje Seinų vyskupijos dalyje. O yra žinoma, kad Seinų vyskupijoje, lietuvių kunigų esant daugumai, kai kurie jų dirbo ir lenkiškoje vyskupijos dalyje. Tad vienas antras gali dar būti ir žemiau paduodamame nukentėjusių lenkų kunigų skaičiuje.

Lenkiškoje Seinų vyskupijos dalyje dėl 1863 m. sukilimo nukentėjo šie kunigai: F. Augustowicz, St. Bukowski, A. Brzostowski, J. Chojnowski, W. Dłużniewski, J. Dziekoński, J. Extowicz, St. Jamiolkowski, J. Kocmierowski, P. Kossakowski, J. Rasowski, W. Osiński, B. Piekorski, W. Pogorzelski, M. Skiwski, W. Stefanowski, A. Szepietowski, W. Tychoczewski, A. Tymiński, J. Umiński, M. Wysocki, J. Załęski ir J. Zambrzycki — viso 23 kunigai.

Taigi iš viso Seinų vyskupijoje nukentėjo 64 kunigai.

PANAUDOTA LITERATŪRA:

L. Bičkauskas — Gentvila, 1863 *metų sukilimas Lietuvoje*, 1958.

A. Janulaitis, 1863-64 *m. sukilimas Lietuvoje*, 1921.

St. Matulaitis, 1863 *metai Lietuvoje*, 1933.

Vyt. Steponaitis, *Medžiaga* 1863-64 *m. sukilimo istorijai* (Karo Archyvas 1925).

Iš Tomo Žičkausko autobiografijos (Karo Archyvas 1925).

D. Fajnhauz, *Niemcy a powstanie styczniowe na Litwie i Białorussi* (Przegląd Historyczny 1960).

P. Kubicki, *Bojownicy Kaplani za sprawę Kościola i Ojezyzny w latach* 1861-1918, I-III d. 1933-1940.

Kwartalnik Historyczny 1962, nr. 4 (Studia poświęcone epoce powstania styczniowego).

B. Limanowski, *Historia powstania narodu polskiego* 1863 *i* 1864, 1908.

Imć Pana Rotmistrza Józefa Karpowicza powstańca z r. 1863 *wspomnienia*, 1928.

Zeznania B. Szwarcego z 1863 *r.* (Przegląd Historyczny 1961).

SENOVĖS SKALVIAI

(iki XIII am.)

KUN. DR. K. A. MATULAITIS, MIC.

Turinys

1. Žinių šaltiniai
2. Skalvos ribos ir gyventojai
3. Skalvos šventieji
   1) šv. Adalbertas-Vaitiekus
   2) šv. Bonifacas-Bruno
   3) šv. Kanutas Lavard
4. Trys Skalvos pilys
   1) Rusnė. Tolimoji senovė. Tautų kilnojimosi padariniai. Trijų Skalvių nuotykis. Rusnė vikingų laikais.
   2) Jomsborgas-Jumpnė-Iomnė. Jomsborgo santykiai su Danija
   3) Ragainė
5. Baigiamosios pastabos
6. Išnašos

1. ŽINIŲ ŠALTINIAI

Lietuvių Enciklopedijos 27 tome prof. A. SALYS, rašydamas apie Skalvą, sako, jog Skalva pirmą kartą paminėta istoriniuose šaltiniuose prieš 1240 m., sudarytame *Liber Census Daniae*. Nuo XIII a. iki mūsų laikų surinko autorius daug žinių, kurios nusako senovėje garbingos Skalvos likimą. Bet istorinių šaltinių Skalvos klausimu yra gausu iš daug senesnių laikų. Danijos, Švedijos ir Norvegijos pirmųjų karalių istorijos perpintos santykiais su visu rytiniu Pabaltijo pakraščiu, kur gyveno aisčių giminės: prūsai, sembai, skalviai, kuršiai, žemaičiai. Protarpiais tie kraštai mokėdavo duokles tai danams, tai švedams, tai vėl gyveno politiniai nepriklausomi niekam. Karų žygiai, apsigynimas, vedybos, prekyba ir kiti nuotykiai dažnai minimi Vokietijoj leistuose šaltiniuose, k. a. *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum tomai: II, III, IV, V, VII, IX, XVII, XVIII, XXIX. Juose minima yra Skalva, Sclavų vardu (Sclavorum ac Semborum naves, SS.VII, 304).

Be to panaudojau: *Scriptores Rerum Germanicarum* in usum scholarum, Honnoverae, 1927; *Monumenta Poloniae Historica*, A.

BIELOWSKI, I, 1864; P. VOIGT, *Geschichte der Eidechsen Gesellschaft in Preussen*; *The Pictorial History of the World*, JAMES A. MCCABE, I; *Hermoldo kroniką* iš SS. XXI tomo; *Knytlingasagą* ir MGH, SS. XXIV t.; *The Book of Saints*, Ramsgate, 1942; *Acta Sanctorum*, Vol. IV, Februarii t. I, Parisiis, 1863; *Šventųjų Gyvenimai*, MATULAITIS, Chicago, 1949; *Dzieje Narodu Litewskiego*, T. NARBUTT, II, 1837; *Mitteilungen ueber Bernstein Schriften d. Natur-forschungen Gesellschaft in Danzig*. N. Folge VI Bd, 2 Heft, 1885; «Aidai» 1948 m. III, 12, p. 101; *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje*, Kaunas, 1935, V. VILEIŠIS; *Lietuvių Enciklopedijos* tomai III, VII, XXIV, XXVII, XXVIII ir *Lietuvių Kalbos Žodynas* I ir II, K. BŪGA.

Kiek žinau, Islandijos sagose — istoriniuos pasakojimuose — yra nemažai žinių iš aisčių giminių gyvenimo ir veiklos. Šiai studijai jų negalėjau panaudoti. Tai pasilieka ateities stambesnei studijai.

2. SKALVOS RIBOS IR GYVENTOJAI

Skalvių apgyventą kraštą K. Būga vadina S k a l v a; ji buvusi Nemuno žemūpyje, tarp Nadrūvos (Pietuose) ir Kuršo [1]. Vincas Vileišis veikale «Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje», pridėtame dr. M. Toeppen žemėlapyje «Preussen und die Nachbarlaender vor den Zeiten der Ordensherrschaft» matyti, nors neaiškiai, kad Skalva buvo užėmusi nemažą žemės plotą abiem Nemuno pusėm. Vakaruose Skalva rėmėsi į Kuršių Marias; pietuose ribojosi su Nadruva, eidama upėmis Gilija, Ossa, o vakaruose, nepasiekusi Suvalkijos — Sūduvų ribų, siekė Nemuną ir rėmėsi į Nemuno dešinės pusės intakus Šventąją ir Šešuvą, šiaurėje pasiekdama Kuršą, turėdama iš vakarų pajūrio kraštą, kuris žemėlapyje yra pavadintas Lamata.

Anot prof. A. Salio, šiaurės rytuose Skalva bus siekusi iki Jūros upės intakų: Šešuvies ir Eželuonos; rytuose Jurbarkas jau priklausė Karšuvai, bet Viešvilės apylinkė veikiau dar priskirtina Skalvai. Šiaurės vakaruose Rusnės žiočių balos skyrė Skalvą nuo Pilsoto srities. Kuršių Marias Skalva siekė; bet ten tarp Rusnės ir Gilijos buvę raistingi plotai, išskyrus vieną kitą aukštesnę vietą, o kaip toli siekė į pietus nuo Nemuno, nėra aiškių duomenų. Bet Skalvai bus tikriausiai priklaususios Ragainės ir Tilžės apylinkės.

A. Salys teigia, jog Skalva nieku būdu nesiekė taip toli, kaip tvirtina Toeppenas ir jį sekdamas Łowmiański [2].

Kuriai aisčių giminei priklausė skalviai? Ar jie buvo lietuviai, ar senovės prūsų šaka, o gal sudarė savitą bendruomenę?

K. Būga, A. Salys linkę skalvius skaityti prūsų kilties vaikais.

---

[1] *Lietuvių Kalbos Žodynas*, I, 1924, p. LXVI, nr. 74.

V. Vileišis stengiasi pateikiamais istoriniais dokumentais įrodyti juos ir nadrūvus buvus lietuviais. Jis rašo: «Skalvijos, kaip lygiai ir visos Maž. Lietuvos gyventojai prieš Ordino atėjimą buvo lietuviai, o ne prūsai»[3]. «Skalvija ir Nadravija XIII šimt. dokumentuose laikomos Lietuvos dalimis. Ir vėlesni šaltiniai, kurie kalba apie Skalvijos ir Nadravijos geografiniai — tradicinę priklausomybę, šias sritis vadina Lietuva arba Žemaitija. Taip šias sritis vadina Henrikas iš Derby, vėlesnis Anglijos karalius Henrikas IV 1390-1392 m., taip jas vadino ir ordino 1399-1409 m. tresleris»[4].

3. Skalvos šventieji

Skalva turi Bažnyčios pripažintus tris šventuosius: du vyskupu ir vieną karalių; 997 m. balandžio 23 d. Skalvoje kankiniu mirė misionierius vyskupas šv. Adalbertas-Vaitiekus, jo gyvenimo rašytojas, misionierius ir vyskupas šv. Bonifacas-Bruno, kankiniu miręs Skalvoje 1009 m. vasario 14 d. ir Skalvos bei Danijos karalius šv. Kanutas Lavard, žuvęs Danijoje nuo giminaičio rankos, pavyduolio, 1131 ar 1133 m. sausio 7 d. Susipažinkime su jais kiek plačiau.

1) *Šv. Adalbertas-Vaitiekus.* Gimimu — čekas. Gimė garbingoje šeimoje 939 m. Pakrikštytas Vaitiekumi. Jaunikaitį tėvai atidavė mokytis pas Magdeburgo vyskupą Adalbertą, kuris jam davė antrąjį vardą — Adalbertas, ir tuo vardu jis žinomas istoriniems šaltiniams. Kaip kunigas dirbo Pragoje, o vietos vyskupui Ditmarui mirus, Adalbertas buvo parinktas jo vietai užimti 982 m., bet 990 m. turėjo iš ten pasitraukti. Išvyko į Romą. Ten būdamas, atsisakė ganytojo pareigų ir gavo popiežiaus leidimą įstoti į benediktinų vienuolyną Monte Cassino. To vienuolyno kronika rašo, kad palaimintas Adalbertas atvykęs į vienuolyną 990 m. ir po šešerių metų sugrįžęs į Romą, 996 m., o iš ten buvo pasiųstas misionieriauti slavams ir skalviams[5].

Perėjęs Vengriją, Lenkiją. Čia buvo paskirtas Gniezno arkivyskupu; bet greit jis atsisakęs iš tų pareigų savo brolio vyskupo Radženo naudai, o pats 997 m. pradžioje išvykęs apaštalauti į prūsų žemę su keleta palydovų nedideliu laiveliu. Buvo jis Semboj, skelbė Kristų Kuršių Marių krantuose, vadinasi, Skalvoje ir kankiniu miręs, anot Brevioriaus, vietovėje, kuri vėliau pavadinta Fischhausen, bet Otten-

---

[2] *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII, 1962, p. 540: Skalva.

[3] V. Vileišis, *Tautiniai Santykiai Maž. Lietuvoje*, Kaunas, 1935, p. 38.

[4] V. Vileišis, o. c. p. 106.

[5] *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum VII, p. 640 (Honnoverae, 1846) Chronica Montis Casinensis, lib. II. nr. 18.

burano metraščiai sako: « 997. šv. Adalbertas vyskupas kankiniu vainikuotas Skalvoje (in Sclavia) » [6].

Ryšium su vyskupo Adalberto mirtimi minimi gretimi kraštų karalystės, pilys. Adomas Bremietis (rašęs apie 1075 m.) Rusnę vadini, Ruzzia. Jis mini, jog lenkų karalius Boleslovas sudaręs taiką su švedų karaliumi Henriku. Skalviams ir švedams puolant Daniją apie 1013 m., Boleslovas susitaręs su Otonu III, ir nukariavęs visą Skalvą, Rusnę ir Prūsus (omnem vi Sclavaniam subiecit et Ruzziam et Pruzzos, a quibus passus est sanctus Adalbertus, cuius reliquias tunc Bolizlaus transtulit in Poloniam) [7].

Šv. Adalberto-Vaitiekaus žygis yra įamžintas XII a. Gniezno katedros duryse keturiais vaizdais: jis su palydovais atvyksta į prūsų žemę; jo ginčas su stabmeldžiais; jo kankinystė: vienas duria ietimi, antras kerta jam galvą, ir jo relikvijų išpirkimas: lenkų vadas Boleslovas su kariais į prūsų svarstykles pila auksą [8].

Pas Adomą Bremietį (lib. IV, p. 374) yra nurodyta, kur yra jo minima Rusnė-Ruzzia: « Tertia est illa, quae Semland dicitur, contigua Ruzzis », taigi, Rusnė buvo greta su Semba. Labai svarbus yra Adomo Bremiečio liudijimas, kad danai vadinę Rusnę Ostrogard arba net Chungard: « Ruzzia vocatur a barbaris Danis Ostrogard, eo quod in oriente posita quasi hortus irriguus habundat omnibus bonis. Haec etiam Chungard appellatur, eo quod ibi sedes Hunorum primo fuit [9]. Kiti dokumentai Rusnę vadina Ruscia. Ottenburano metraščiai (SS. V, p. 3) sako, jog 960 m. atvyko Rusnės (Rusciae) pasiuntiniai pas karalių Ottoną, prašydami, kad pasiųstų kurį nors, kuris jiems parodytų tiesos kelią. O kai pas juos nuvyko vyskupas katalikas Adalbertas, neištrūko iš jų nedorų rankų ». Plačiau apie tą Rusnės pasiuntinių žygį mini vienuolio « Sazavensis » užrašai (SS. IX., p. 148): « 960. Šiais metais atvyko iš Rusnės (Rusciae) genties pasiuntiniai pas karalių Ottoną, ir maldavo, kad pasiųstų kurį savo vyskupų, kuris parodytų jiems tiesos kelią, ir pasisakė pasitrauksią nuo stabmeldiškų apeigų ir priimsią krikščionių vardą ir tikėjimą. Ir jis pritarė jų prašymui, ir pasiuntė Adalbertą vyskupą katalikų tikėjimo. Bet anie buvo primelavę, kaip vėliau parodė įvykiai, nes tas sakytas vyskupas neišvengė mirties pavojaus nuo jų klastos ».

Šv. Adalberto-Vaitiekaus misija Skalvoje nebuvo sėkminga, gal

---

[6] M. G. H., SS. V. Annales Ottenburani, p. 3: 997 Sanctus Adalbertus episcopus martyrio coronatur in Sclavia.

[7] M. G. H., SS. VII, lib. II, p. 318. Quedlimburgo metraštis, atrodo, klysta, teigdamas, jog 1019 m. Boleslovas Rusnę pavergęs-Ruciam ... sibi subegit (M. G. H. SS. III, p. 84).

[8] *Liet. Encik.* XXIV, p. 144.

[9] M. G. H. SS. VII. Descriptio Insularum Aquilonis, p. 372-3, Schol. 116.

daugiau dėl politinės padėties. Mat, Ottenburano metraščiai sako, jog 986 m. karalius Otonas nusiaubęs Skalvą (Sclaviam vastat), o sekančiais metais skalvius užpuolė saksai, vokiečiai. Per 37 metus nebuvo išklausytas skalvių prašymas. Nauji žmonės pamiršo 960 m. pasiuntinybę pas Otoną, o neseniai nukentėję, nebepasitikėjo svetimais.

Prie misijos nepasisekimo galėjo prisidėti ir šv. Adalberto misijonieriavimo būdas. Jis buvęs griežtokas ir dėl to turėjęs pasitraukti iš Pragos ganytojo pareigų.

2) *Šv. Bonifacas-Bruno Kverfurtietis.* Nuo šešerių amžiaus metų mokėsi Magdenburge pas arkiv. Adalbertą; jaunikaičio amžiaus sulaukęs, buvo priimtas į klierikus, susidraugavo su jaunučiu imp. Ottonu III, kurs jį pasiėmė 996 m. vykdamas Romon. Čia jis susipažino su Pragos arkiv. šv. Vaitiekum-Adalbertu. Kurį laiką svečiavosi Monte Cassino benediktinų vienuolyne. Didelio įspūdžio pagautas, kai kankiniu mirė Skalvoje šv. Vaitiekus-Adalbertas, Bonifacas įstojo pas kamaldulus Pereumo vienuolynan, buvo įšvęstas kunigu. Imp. Ottonui III paprašius šv. Romualdo, kad pasiųstų keletą vienuolių misijų darbui į jo valdomus slavų kraštus, buvo pasiųsti: Brunonas, Benediktas ir Jonas. Jo du draugai tuoj nuvyko pas lenkų valdovą Boleslovą, o Bonifacas-Brunonas buvo paskirtas popiežiaus Silvestro II (999-1003) šiaurės Europoje esančių stabmeldžių arkivyskupu. Jį turėjo konsekruoti Magdenburgo arkivyskupas Tagino. Tai įvyko 1004 m.

Susikivirčinus lenkų valdovui su imperatorium Henriku II, Bonifacas, negalėdamas vykti Lenkijon, pasuko į Vengriją. Ten būdamas jis baigė rašyti šv. Vaitiekaus-Adalberto gyvenimą. Iš Vengrijos pasiekė jis 1007 m. Kijevą. Ten apkrikštijęs apie 30 stabmeldžių. 1008 m. Bonifacas grįžo Lenkijon ir konsekravo Švedijai vyskupą. Tų pat 1008 m. pabaigoje su aštuoniolika palydovų, kurių tarpe buvo penki kunigai — kapelionai: Tiemikus, Aikus, Hezichus, Apichus ir prūsas kun. Vibertas, kurs ir aprašė Bonifaco misijų darbą prūsų ir lietuvių žemėje, Bonifacas atvykęs į Skalvą. Kun. Vibertas rašo: «Kai įžengėme į tėvynę, tuoj buvome nuvesti pas karalių. Vyskupas gi su savo kapelionais apsirengę atlaikė Mišias, skelbė Evangeliją ir apaštalų posakius. Visą tai karalius, vardu Netimeras, išgirdęs pasakė: 'Mes turime dievus, kuriuos gerbiame ir kuriais pasitikime, o tavo žodžių klausyti nenorime.' Vyskupas tada paprašė atnešti stabus. Atneštus, karaliui matant, sumetė į laužą. Išsigandęs ir supykęs karalius paliepė: 'Griebkite skubiai vyskupą ir įmeskite ugnin prie manęs. Jei jį ugnis sudegins ir prarys, žinokite, kad jo pamokslai tušti, o jei priešingai įvyks, tuoj į jo Dievą įtikėsime'. Karalius paliepė tada sukurti didžiausią laužą ir į jį įmesti vyskupą. Vyskupas gi, dėvėdamas vyskupiškus drabužius, pasiėmė savo kėdutę, įėjo į ugnį ir atsisėdo, pasilikdamas ten tol, kol kapelionai sugiedojo septynias psalmes. Tai pamatęs karalius grei-

tai įtikėjo į Dievą su trimis šimtais vyrų ir priėmė atgailos krikštą ». (Žr. MGH, SS. IV, p. 579).

Su didesnėm smulkmenomis įvykį atpasakoja šv. Petras Damijonas (989-1072) šv. Romualdo gyvenime (SS. IV. p. 851). Jis Rusnės karalių vadina — regem Russorum ; bet pasakoja tą patį įvykį, kaip ir Vibertas. Karalius liepęs gretimai sukurti du didelius laužus, ir kai ugnis susilies į vieną, turėjęs per ugnį pereiti vyskupas Bonifacas. Jis ugnį pašventino švęstu vandeniu ir smilkalais, įėjo į ugnies sūkurius ir ugnies nepaliestas išėjo. Karalius su žmonėmis suklaupę prie Bonifaco kojų, prašėsi dovanojami ir pakrikštinami. Tiek daug susibėgo žmonių krikštui, jog šventasis turėjo vykti pas ežerą, kad visus galėtų pakrikštyti.

Atrodo, kad kai kurį laiką laisvai veikė šv. Bonifacas Skalvoje, nes pasakojama, kad vienas karaliaus brolis, su kuriuo karalius gyvenęs kartu, neįtikėjęs. Nesant Bonifacui, karalius užmušęs tą savo brolį. Apie įvykius išgirdęs antras karalius brolis, suėmė Bonifacą su palydovais, o bijodamas, kad brolis karalius neatimtų jam vyskupo, liepė nukirsdinti šv. Bonifacą-Brunoną. Tai buvę 1009 m. vasario 14 d. Jo šventė yra birželio 19 d. [10].

Tie X ir XI a. įvykiai rodo, kad skalviai ir lietuviai buvo linkę priimti krikščionių tikėjimą. Abiejų vyskupų kankinių darbas Skalvoje ir prūsuose veltui nenuėjo : iš įtikėjusių prūsų kilo šv. Stanislovas Scepanovius, Krokuvos arkivyskupas, žuvęs nuo ekskomunikuoto karaliaus Boleslovo II rankos 1079 m. geg. 8 d. [11].

Šv. Bonifacas-Brunonas žuvęs, anot Gesta Archiepiscoporum Magdeburgensium, Rusnės ir Lietuvos ribose (in confinio Rucie et Litue regionum) [12].

3. *Šv. Kanutas Lavard*, Šlesvigo kunigaikštis ir Skalvos karalius, miręs nuo savo giminaičio pusbrolio rankos 1131 m.

Pagrindinės žinios apie šv. Kanuto Lavard garbingą veiklą ir kaip jis pasidarė Skalvos karaliumi, vedęs skalvaitę už žmoną, ir kaip jis iš pasalų buvo giminaičio nužudytas, plačiai yra atpasakota Danijos karalių istorijoje — Knytlingasagoje [13]. Čia pateikiama tų žinių santrauka. Verta nesupainioti dviejų to paties vardo šventųjų : šv. Kanutas IV, Danijos karalius, Sweyno sūnus, užmuštas bažnyčioje

---

[10] M. G. H. SS. IV, P. 579 : Vita S. Adalberti Episcopi. Žr. kun. K. A. Matulaitis, Gyvenimai Šventųjų, 1949, Chicago, Ill. p. 637-642.

[11] Martini Cromeri, *De origine et rebus gestis Polonorum*, II, lib. IV, p. 460 : Stanislaus Cracoviensis episcopus, vir pius et nobilis de Prussorum, quam vocant, familia, cognomento Scepanovius, qui Lamperto defuncto paulo ante suffectus erat.

[12] M. G. H., SS. XIV, p. 383 : sanctus Bruno, qui et Bonifacius, ... agonis triumpho subsequenter in confinio Rucie et Litue regionum laureatus est.

[13] M. G. H., SS. XXIX, p. 288, nr. 78. De filiis Erici regis. Ex Historia Regum Danorum dicta Knytlingasaga.

1084 m., kurs Kurše ir Livonijoj nekartą kariavo, ir jo brolio Eriko sūnus, Šlesvigo kunigaikštis, šv. Kanutas Lavard, žuvęs 1131 m.

Kanuto Lavard motina buvo imper. Henriko IV sesuo, Biorno našlė, Botilda. Tėvas — Danijos karalius Erikas. Paūgėjus jų sūnui Kanutui, karalius išsiuntė žmoną su garbinga palyda pas brolį imperatorių, o sūnų Kanutą pasiliko pas save. Karalius Erikas mirė pakeliui į Palestiną Kipro saloje 1103 m. Daniją ėmė valdyti jo brolis Nikalojus. Kanutas valdė iš tėvo pavedimo Heidaby — Slesvigo kunigaikštystę. Buvo labai mylimas valdovas už savo teisingumą ir dosnumą. Žmonės jį vadino Lavard — lord, t. y. ponas. Tos žmonių meilės pavydėjo jam dėdė kar. Nikalojus ir jo sūnus Magnus, pats augaločiausias Danijos vyras.

Mirus dėdei imp. Henrikui IV 1106 m. ir jo vieton ėmus viešpatauti pusbroliui Henrikui V, išvyko aplankyti jį, o gal ir dar gyvą motiną. Iš imperatoriaus parsivežė jo gerą patarimą, kaip padidinti pajamas. Patarė jam imti muitą nuo įvažiuojančių laivų į Slesvigo uostą. Patarimą įvykdęs ; geležiniais retežiais užtvėręs įvažiavimą uostan. Pasidarė vėl turtingas, nors nepaliovė būti dosnus.

Vieną žiemą atvyko iš Sembos turtingas ir daug kalbų mokąs pirklys Vidgautas su dideliu laivu ir skaitlinga įgula. Vidgautas su savo vyrais buvo Slesvige pakrikštytas. Pirklys dažnai kalbėdavosi su kunigaikščiu, kurs patyrė iš jo, kad Rusnės karalius Haraldas turįs šaunią dukterį Ingiburgą.

Kanutas Lavard įprašė Vidgautą būti jo piršliu, vykti į Rusnę (Holmgard) su dovanomis pas karalių ir jo dukterį.

Vidgautas atliko pasiuntinybę visai gerai. Karalius Haraldas išleidęs dukterį su iškilme ir gausinga palyda ; ji ištekėjo už Kanuto Lavard ir davė jam tris dukreles : Margaritą, Kristiną, Katariną, ir į savaitę po kunigaikščio mirties gimė sūnus Valdemaras Rusnėje, kur buvo motina tą žiemą (1131) sugrįžusi.

Kanutas Lavard apie 1125 m. aplankė savo pusbrolį Henriką V ir nugabeno jam iš Vidgauto gautas dovanas, — 40 dėžių baltų kailių, o Henrikas V, atsisveikindamas kunigaikščiui padovanojo aukso siūtus iškilmingus rūbus ir kilimėlių.

Tas imperatoriaus dovanas Kanutas Lavard atidavė : kilimėlius karaliui Nikalojui, o ištaigingus, auksu siuvinėtus rūbus, pusbroliui Magnui, pasikvietęs juodu į puotą. O jiedu, atsidėkodami už tai, pakvietė kunigaikštį į Kalėdų iškilmes ir puotą 1130 m. Su nedaugeliu vyrų nuvyko kunig. Kanutas pas karalių Nikalojų, kurs tada buvo apsistojęs Roskildėj. Su karalium buvo ir jo sūnus Magnus.

Porą savaičių viešėjęs pas karalių dėdę, Kanutas Lavard ėmė ruoštis namo. Pusbrolis karalaitis Magnus pasiūlė Kanutui dovanų — 40 raitelių su pilna apranga, kuri kiekviena atsieina po 8 aukso markes. Kanutas Lavard mielai priėmė siūlomą dovaną ir laukė, kada tie dovanoti vyrai pasirodys. Buvus didelė atsisveikinimo puota —

pietūs ; Kanuto vyrai nusigėrė. Nesulaukęs dovanotų raitelių, Kanutas, lydimas Magno, iškeliavo. Atjojus į tūlą miškelį, Magnus pasiūlęs valandėlei sustoti. Kanuto vyrai tuoj sugulė ir sumigo. Staiga iš miško pasirodė žvalgas, paskui jį — būrys karių. Tuo tarpu Magnus kalbėjosi su Kanutu. Apygirti Kanuto vyrai beveik nesigynė ; jie buvo iššudyti. Čia ir Kanutas Lavard žuvęs. Jam pirmą smūgį kirtęs pusbrolis karalaitis Magnus, o antru — pribaigęs jį giminaitis Henrikas. Tai buvo 1131 m. sausio 7 d.

Po 40 metų Kanuto Lavard kūnas buvo perkeltas į Ringstad' ą. Jis yra gerbiamas kaip kankinys už tikėjimą visoj šiaurės Europoje [14]. Istoriniai šaltiniai rodo, kad šv. Kanutas Lavard save skaitė Skalvos karaliumi [15].

Skalva turėjo po vieną šventąjį X, XI ir XII amžiuje. Jie yra Bažnyčios pripažinti šventaisiais. Klausimas, ar skalviai turėjo sau skirtų vyskupų tuo laikotarpiu, kai jie dalinai ar pilnai priklausydavo Danijai, — pasilieka neišrištas galutinai.

Yra žinių, jog Semba, Skalva, Vitlandas, kurs turėjęs būti kažkur tarp Skalvos ir Sembos, Kuršas ir Žemaičių dalis protarpiais priklausė Danijai, tai vėl Švedijai. Į Daniją atėjo krikščionių tikėjimas su šv. Anskaru, kurs ten buvo paskirtas 831 m. [16]. Popiežius Gregoras IV pakėlė Anskarą arkivyskupu ir savo Legatu danams, švedams ir skalviams (sclavos) bei kitoms šiaurės gentims. Tuose pat žinių šaltiniuose nurodoma, jog arkiv. Anskaras mokęs tikėjimo išvaduotus skalvių vaikus iš nelaisvės, kad vėliau į krikščionių tikėjimą būtų palenkta jų tauta. Baronio metraščiai sako, jog 858 m. pop. Nikalojus Did. pakartotinai patvirtino Anskarą Bremo-Hamburgo arkivyskupu, jį ir jo įpėdinius skirdamas savo Legatais ir Vikarais visose švedų, danų ir skalvių žemėse. Čia ne visai aišku, ką popiežiaus dokumentas vadino skalviais. Jei anuo laiku Skalva buvo valdoma danų, aišku, kad dokumentas apėmė mūsų skalvius, o jei ne, — tai galėjo turėti galvoje kitą kurią gentį ar tautą [17].

---

[14] *The Book of Saints*, Ramsgate — New York, 1942, p. 57. Įvykių smulkmenas galima rasti M. G. H., SS. XXIX. Knytlingasaga, p. 298, nr. 93.

[15] M. G. H., SS. XXIX, p. 165 : De beato Kanuto, patre Valdemari regis Danorum : Iste Kanutus dux fuit Danorum et rex Sclavorum, quos non hereditario iure, sed armis potenter obtinuit.

[16] Palyg. M. G. H., SS. XXI, p. 258 *Chronicon Holzatiae* — Hic sanctus Anscharius Bremensem ecclesiam et Hamburgensem simul rexit. Ten pat Helmoldi Chronica p. 15, nr. 5. Žr. Baronius. Annales Ecclesiastici, t. 14, p. 478 etc.

[17] *Acta Sanctorum*, Parisiis, 1863, IV, Febr. t. I. De sancto Anschario Arch. Hamburgensi Vita auctore S. Rimberto Archiepiscopo, cap. V : popiežius paskyrė jį savo Legatu : Legatum in omnibus circumquaque gentibus Suenonum, sive Danorum, necnon etiam Sclavorum, aliarumque in Aquilonis partibus gentium constitutarum (p. 418).

Danų ir švedų žygis į Grobiną (Seeburg) ir Apuolę 853 ir 854 metais rodytų, jog IX amž. pradžioje, pirmoje jo pusėje, kai kurios lietuvių, kuršių o gal ir skalvių žemės buvo valdomos tai danų, tai vėl švedų [18]. Ir šv. Rimberto laikais (865-888) kuris po šv. Anskaro mirties užėmė jo vietą ir buvo danų, švedų ir skalvių ganytojas [19].

4. Trys pilys

1) *Rusnė.* Daugiausia istorinių žinių turime iš Rusnės pilies — tvirtovės ir Rusnės karalystės. Žinių šaltiniai siekia dar prieš Kristaus laikus. Vardą, atrodo, bus gavusi nuo Nemuno deltos dešiniosios šakos, Rusnės, kuri yra apie 35 kilom. (22 amer. mylių) ilgumo. Ji rusena pirmyn į Kuršių Marias, bet jų nepasiekusi, apie už 5 kilom. (3 mylių) nuo Kuršių Marių, šakojasi į Atmatą, Pakalnę, Vorusnę ir Skirvytę. Ties ta vieta 1941 m. buvo miestelis Rusnė su apie 2.500 gyventojų [20].

Prieš du tūkstančiu metų Rusnės krantuose buvo įsikūrusi garsi ir galinga Rusnės tvirtovė ir karalystė. Ją mini skandinavų, islandų, danų istoriniai šaltiniai pirmiau, negu jos vardą XIV ar XV amžiuje pasisavino dabartinė Rusija [21]. Vėlesniųjų laikų kaimyninių tautų istorikai, nebežinodami Rusnės praeities, ją suplakė su slavų Rusija. «Pats Rusijos vardas, kilęs iš žodžio Rusia, atsirado XV a.,» teigia K. Avižonis (Liet. Enc. XXVI, p. 147).

Rusnę svetimtaučiai nevienodai rašė: vokiečiai vadino Russ, Adomas Bremietis — Ruzziae regnum» ir jos garsią pilį «Ostrogard Ruzziae» [22], nurodydamas jos vietą, kai kalba apie Sembą: Semba esanti tarp «Ruzzis et Polanis», kadangi polani yra į pietus, tai į šiaurę nuo Sembos yra Rusnė [23]. Per penkias dienas iš Danijos (Sconijos) nuplaukiama į Birką, ir per penkias dienas iš Birkos pasiekiama

---

[18] M. G. H., SS. II, p. 714: Vita S. Anskarii (853-4 metai).

[19] M. G. H., SS. XXIX, pp. 384-5. *Ex Historia Olavi Tryggonis.* Rimbertus fuit episcopus proximus post Ansgarium. Jis turėjo tuos pat popiežiaus įgaliojimus, kaip ir jo vyskupas, šv. Anskaras.

[20] Palyg. *Liet. Enciklop.* XXVI, 169 p. Rusnė.

[21] Žr. *Liet. Enc.* XXVI, p. 147.

[22] M. G. H., SS. VII, nr. 12, p. 373, pastaba 116: Ruzzia vocatur a barbaris Danis Ostrogard, eo quod in oriente posita quasi hortus irriguus habundat omnibus bonis. Haec etiam Chungard appellatur, eo quod ibi sedes Hunnarorum primo fuit.

[23] M. G. H., SS. VII. p. 374: Tertia est illa, quae Semland dicitur, contigua Ruzzis et Polanis; hanc inhabitant Sembi vel Pruzzi, homines humanissimi.

Rusnė — Ruzzia, rašo Adomas Br. (o. c. IV, p. 376, Schol. 121)[24]. Kronikininkas Hennenberg, anot T. Narbuto, Rusnės upę vadinęs Holm.[25] Vyskupas šv. Brunonas — Bonifacas, rašydamas 1006 m. apie šv. Vaitiekaus-Adalberto kankinystę, sako, kad Vaitiekus išvyko į Prūsus ir atėjo į Rusnę (Russos), kurios karalių atvertė, perėjęs per ugnį tarp dviejų laužų. Tą pačią Rusną toliau jis vadina Ros (Ros regis)[26].

Verta atsiminti, jog lietuvių kalba žino nemažai žodžių su šaknimi *rus* : pavyzdžiui : Rusenti — pamažu degti, pamažu bėgti ; rusėti, rusa — vos dega, smilksta ; rusinti — kurstyti, deginti ugnį. Rūsys — duobė bulvėms, daržovėms, patalpa po namu. Rusnė — kur rusendavo nuolatinė ugnis ; rusti-parusti, rūsta, rūstis, rūstus ir. t. t.[27].

Tolimoji senovė. Apie Rusnės karalystę daug žinių yra surinkęs ir jas paskelbęs Teodoras NARBUTAS, *Dzieje Starož. Narodu Litewskiego*, Wilno 1837, II. Jisai pateikė Islandijos mokslininko Torfejo (arba Tormodo) (1636-1719) žinias, imtas iš jo veikalo : ' Norvegijos Istorija '.

Ten rašoma, kad Romos imperatoriaus Oktaviano Augusto laikais (30 m. pirm Kr. ir 14 m. po Kr.), Rusnės gyventojai turėję sudarę savo karalystę. Skandinavai juos vadinę Rus, Rusia. Rusnė buvo išvysčiusi savo pramonę, turėjo laivyną, dirbo laukus, augino gyvulius,

---

[24] Ibid. p. 376 : A Sconia Danorum navigantibus ad Bircam quinque dierum, a Birca in Ruzziam similiter per mare habes iter quinque dierum. Ibid. p. 383 : ceterum bisontes capiuntur in Sclavonia et Ruzzia.

[25] T. NARBUTT, *Dz. St. N. Lit.*, Wilno, 1837, II, p. 306 etc. : Hennengerg kronikarz pruski XV jeszcze więcej wylicza tych odnóg kt. dzis nieistnieją : np. Akmenes, Szyrwinde, Alt-Russe, Neyupe, Theigsupe, Russe albo Holm.

[26] M. G. H., SS. IV, p. 608 ; *Brunonis Vita S. Adalberti* : (p. 579) — ad Russos pervenit, quorum regem, per duas lignorum strues igne supposito inlaesus transiens, ad fidem convertit, sed a fratre eius incredulo una cum sociis suis duodeviginti decolatus est. — Ibidem : p. 608 : Ros regis, ros mellis tum episcopo in ore fuerat ; librum psalmorum ante se sedens tenuit . . . — M. G. H., SS. XI, p. 232 Vita Stephani Regis Ungariae : Adalbertus episcopus causa praedicandi verbum Dei Ruziam ingressus, ibi palma martyrii coronatus est.

[27] *Liet. Enc.* XXVIII, p. 121. K. Avižonio Slavai. Tais ir pirmesniais laikais slavai buvo vadinami venedais. Tik XII a. pradžioje slovėnais vadina rusų metraštis Ilmenio ežero srities slavus. — S. Karaliūnas, *Pergalė*, 1963 m. nr. 1, p. 187 rašo : — Aukštutinio Dniepro baseinas, Okos ir Volgos aukštupiai ligi pat Desnos ir Pripeties upių pietuose, gal būt, nuo II tūkstantmečio prieš mūsų erą pradžios iki II tūkstantmečio mūsų eros pradžios buvo gyvenamos baltų genčių. — Ten. pat, p. 188 : — maždaug V mūsų eros amžiuje gausios slavų gentys peržengė Pripetės upę ir ėmė traukti į šiaurę, į baltų gyvenamas vietas. — Jis tai parėmė naujais V. Toporovo ir O. Trubačiovo tyrinėjimais, kurie patvirtino K. Būgos teoriją.

turėję savo tikybiniai valstybinę organizaciją. Jiems tekdavo dažnai kovoti su jūrų plėšikais skandinavais.

Danų istorija pirmame po Kristum amžiuje yra kartu Rusnės istorija, nes danai protarpiais valdė Rusnę. Taip danų Tratonas I, gyvenęs Oktaviano Augusto laikais, surinkęs danų laivyną, paskelbė karą Rusnei. Rusnės karalių danai vadina vardu Franon. Jis kovojęs su danais jūroje ir sausumoje, bet kovoje žuvęs. Danai paėmę rusniečių sostinę, kurią jie vadina Rotala, ir pilį Peltisz (gal Piltenę?). Bet danai tuo metu visos Rusnės neužvaldė, nes kitas Rusnės vadas, Ganduvanas, sumušė Tratoną I. Įvyko taika. Ją sustiprinant, Tratonas I vedęs Ganduvano dukterį.

Pirmame po Kr. amžiuje Norvegijos karalius Halfdanas dvikovoje užmušė Rusnės karalių Zygtrigą (Zygtrygg). Jo įpėdinis Eimundas išleidęs dukterį Almveigę (Alfnę) už Halfdano.

Anot Saxo Grammaticus, to amžiaus gale Švedijos karalius Gottbrad kovojęs su Rusne, o jo įpėdinis Gotther žuvęs Rusnėje, bekovodamas su Rusnės karalienės vyru, Boju. Karalienė vadinosi Rinda. Bet ir Bojus miręs po trijų dienų nuo gautos žaizdos. Jis buvo palaidotas netoli Tauragės jam supiltam piliakapyje.

Antrame amžiuje sekė didelės Gotthero sūnų kovos su Rusne. Vienas jų, Sturlawg, užmušęs kovoje Rusnės vytį Ingvarą, o jo dukterį Ingigerdą atidavė už moterį Flamorui, pavedęs jam valdyti žymų uostą Aldajaborgą (Klaipėdą), nes tais laikais Nemunas vadinosi Aldeskas. Flamoro įpėdinis Biatmar pasidarė turtingas ir galingas valdovas ir buvęs kaip karalius.

Trečiame amžiuje Danų karalius Tratonas III prievarta vedęs Kunigardijos (bene Kauno) karaliaus dukterį, ir po kuriam laikui ją paleidęs pas tėvą. Įpykęs tėvas, talkinamas Rusnės valdovo, paskelbė Tratonui karą. Rusniečiai pralaimėjo karą; jų laivynas buvo beveik sunaikintas. Rusnės įlanka (Kuršių Marios) buvo pilna laivų skeveldrų, ir nugalėtojai nedrįsę irtis gilumon sąsmaukos kanalu ties vėliau vadinamu kaimu Rossiten. Danams laimėti padėję trys išdavikai: Olimaro, Dago ir Onevo. Jiems nugalėtojas atsilygino: Olimarui pavedė Holmgardiją su tvirtove Holm (Rusne), kuri vėliau buvo vadinama ir Kirchholm; Dagui davė Hestiją, o Onevui — Konogardiją, dabartinio Kauno sritį. Anais laikais skandinavai ją vadino Kounogard, Kunigard, Kuno ir kitaip.

Islandijos «sagų» žiniomis, trečiame amž. po Kr. Rusnėje viešpatavo karalius Zugurlis. Jo duktė Heiryda ištekėjusi už norvegų vyčio Augmundo. Kitas norvegų vytis atėjo į Rusnę užkūriu, vedęs karalienę Silkizifę.

Labai praturtėjęs ir pasidaręs garsus Rusnės vytis, vadinamas skandinavų Grolawg. Jo žmona davusi jam sūnų Herlawgo ir dukterį Hergerdą. Duktė valdžiusi gretimą Vitlandijos kraštą. Ją vedė norvegas Heidrigo, ir tas apsigyveno žmonos krašte.

Tratono III sūnus Fridleif gyveno, mokėsi ir auklėjosi Rusnės karalystėje pas savo motinos, Kunigardijos karalaitės, gimines. Jis, anot Saxo Gram., padedamas Rusnės karaliaus, atgavo Danijos karaliaus sostą, kuris buvo atimtas jo tėvui.

Tratonas IV, sužinojęs, jog rusniečiai, kuršiai, sembai, žemgaliai ir kiti jų kaimynai atsisako klausyti Danijos valdovo, pasiuntė nepaprastai stiprų drąsuolį Starkadderį ir su juo skalvų kunigaikštį Vino. Tuo laiku Rusnės tvirtovėje gyvenęs plėšikas Anafiel ir burtininkas Wizin. Jiedu labai kenkę pirkliams. Rusniečiai buvę įsitikinę, kad Wizinas galįs padaryti kiekvieną ginklą nekenksmingu vien savo pažvelgimu. Starkadderis apsiuvęs savo kardą plonyte oda ir dvikovoje užmušęs Wiziną ir paėmęs visus jo turtus, o kai Rusnės kunigaikštis Flokk priėmęs nugalėtoją, tas išvijęs Flokką iš pilies ir sau pasiėmė jo turėtą auksą ir sidabrą.

Kiek vėliau, Olandų karalius Jarmerifk įsiveržęs į prūsų žemę, pavergė Sembą, nuvyko Kuršan ir iš ten toli į rytus. Rusniečiai tuomet paprašę Danijos karaliaus Halfdano pagalbos, ir Jarmarifkis tapo nugalėtas [28].

Tautų kilnojimosi padariniai. Skalvai ir prūsų žemėms turėjo įtakos nauja tautų kilnojimosi banga V ir VI a. Vakariniai slavai, gyvenę iki tol vidurinės Vyslos upės krantuose, ėmė stumtis į aisčių — baltų gyvenamas sritis, besiveržđami į pamarį ir Vyslos žiotis. Baltai pasitraukė į Vyslos dešinįjį krantą ir ten ilgai pasiliko. Kita slavų banga perėjo Pripeties upę ir Dniepru stūmėsi į šiaurę, užimdami baltų gyvenvietes, sodybas, kur jie gyveno bent nuo II-jo tūkstantmečio pirm Kristaus atėjimo. Mūsų senelių dalis pasitraukė iš Smolensko ir Vitebsko žemių toliau į vakarus. Anais laikais visi baltai turėję vieną kalbą. Ilgiausiai pasiliko rytuose galindų gentis, rusų metraštininkų minima kova su jais 1058 m [29].

Anais tautų kilnojimosi laikais, kaip rašo vyskupas Kristijonas Prūsų kronikoj, imperatoriui Justinijonui (483-565) viešpataujant, gotų karalius Vitigo įsiveržė Italijon iš Ispanijos ir Longobardijoj įkūrė sostinę Raveną. Bet juo nugalėjęs karo vadas Narsetis. Tų gotų likučiai pasitraukė į Bavariją, o iš ten Vestfalijon. Jie tada turėję

---

[28] T. Narbutas, pateikdamas šias visas žinias, nurodo jų šaltinius. Jis cituoja SAXO GRAMMATICUS : *Histor. Daniae*, lib. II, p. 21 ; JOAN PONTANUS : *Rerum Danicarum Hist.* fol. 16 ; Historia Norvegica, Torpheus ; MUELLER, *Dissert. de Antiquitate Russiae.* Iš Saxo Gram. ima jo žinias iš pp. 69-89, 96, 104, 135. PETRI OLAI, *Chron. Reg. Danor.* apud LANGEBECK, *Scr. rer. Danic.* I, pp. 92, 105, 337 ; VOIGT, *Gesch. Preuss.* B. I, p. 199 ir daug kitų šaltinių.

[29] Pal. Baltų žemės XII-XII a. *Liet. Enc.* XXIV, p. 142 žemėlapis.

36.000 žmonių. Pastatė Gottingą. Kitų spaudžiami, atvyko pas Danų karalių Teudotą, kurs jiems pavedė gyventi Kambriją (Gottlandą). Iš ten per Gotų (Baltijos) jūras 523 metais atplaukė į Krono (arba Halibo), t. y. Nemuno žiotis. Apėmė visą pakraštį; įsitvirtino Prūsuose. Atėjūnams vadovavę Brutėnas ir Vaidevutis. Brutėnas ėjęs žynio — kunigo pareigas, o Vaidevutis (Wudawutts) valdė visą šalį., kurią jis padalinęs 12 savo sūnų. Jų vardais: Lithpho, Saimo, Sudo, Naidro, Skalavo, Natarigo, Barto, Galindo, Varmo, Hoggo, Pomeszo ir Chelmo (Kelmo) pradėjo vadintis jų žinioje esančios sritys. Iš čia manoma, kad ir Skalvos vardas išvedamas [30].

Varmo našlė Arma, anot tos pačios kronikos, nugalėjusi Mozūrų (Masonum) kunigaikštį, užmušė jį, jo žmonas ir vaikus, viso 36 asmenis.

Gretimai buvus Vendija, danų vadinama Vitlandija, prie Kuršių Marių (Wendia olim, nunc Lithphania, hinc sinus Venedicus dicitur, das Keurisch hab).

Nauji archeologiniai radiniai iš vidurinio geležies amžiaus ir naujojo geležies amžiaus rodo gyvą prekybą tarp visos Prūsų žemės, tame ir Skalvos, ir su tolima Roma, bei Skandinavų kraštais [31].

Baltai — aisčiai gyveno apie 552 metus dešiniajame Vislos krašta, kaip liudija Jordanas, pamary, ir buvusi visiškai taikinga tauta [32].

Trijų skalvių nuotykis. Romos imp. Justinijonui mirus 565 m. ir pradėjus rytų imperiją valdyti Justinui II (565-578), imperijos kaimynai hunai arba avarai įkūrė savo karalystę, Chaganų vadovaujamą. Hunus siundė Persijos valdovas Heraklijus prieš Konstantinopolį. Hunai pradėjo telkti savo jėgas ir ieškoti talkininkų. Chagano pasiuntiniai su dovanomis atvyko į Skalvą pas valdovą (apie 627 m.). Pasiuntiniai buvo pagarbiai priimti, jų dovanos taip pat, bet sutarties nenorėjo valdovas daryti; turėsiąs pasitarti su savaisiais. Po 15 mėnesių Skalvos valdovo pasiųsti trys vyrai — pasiuntiniai pas Chaganą pranešti, jog per daug tolima kelionė ir sunki trukdo jam pagelbėti, atsirado Romos imperijos ribose, eidami per Trakiją. Jie buvo pas Chaganą; pranešė savo valdovo žodį, bet Chaganas nenorėjęs juos paleisti. Jie gi prie pirmos progos pabėgo ir, skambindami kanklėmis, tęsė kelionę Romos imperijoj.

---

[30] *Kronika M. Stryjkowskiego*, I, Warszawa 1846, p. 42: Borussorum Origo ex Domino Christiano: — quod ilim Crono dictum fuit, et Halibo quod nobis das frische hab dicitur, numero 46.000 anno Christi 523 in Ulmigariam, id est Prussiam venerunt. ... Wendia olim, nunc Lithphania, hinc sinus Venedicus dicitur, das Keurisch hab.

[31] Pal. *Liet. Encikl.* XXIV, p. 139.

[32] *Mon. Polon. Hist.*, A. Bielowski, I, p. 2 (1864): — post quos ripam oceani item Esti tenent, pacatum hominum genus omnino (Imta iš Hist. Gothorum, cap. 5).

Teofilakt Simokata (c. 629) juos graikiškai pavadino Sklabenoi. Bet tai nereiškia slavėnai, kaip nevienas rašytojas nudailino : slavėnų vardas, reiškiąs slavus, atsirado X a. (slovene); tuo vardu rusų metraštis XII a. pradžioje vadina Ilmenio ežero srities slavus, anot K. Avižonio [33].

Rusnė vikingų laikais (800-1200). Rusnės ir bendrai Skalvos vardas siejasi tiek su vakariniais danais, tiek su rytiniais ir šiaurės slavais. Skalva, atrodo, buvo šv. Anskaro (831-865) ir šv. Rimberto (865-888) jurisdikcijoje, dvasinėje globoje. Anskaras telkė skalvių vaikus ir juos rengė misijonieriais.

Didžiojo Naugardo pasiuntiniai, atvykę į Rusnę 862 m., prašė sau valdovo, sakydami : Mūsų žemė didelė ir turtinga, bet nėr joje tvarkos, — ateikit ir valdykite mus. Pas juos išvyko Hrörekr, paskui vadintas Ruriku. Rusnės vardą perdirbo Maskvos valstybė į Rusiją XIV a., o iš jos padarė Rossiją XVIII a. (Pal. *Liet. Enc.* 26 t., p. 147). ir *Encyclopedia Britannica*, ed. XIV, vol. 19, p. 712).

Devintojo amžiaus gale, atrodo, Rusnėje viešpatavo skandinavai valdovai. Istoriniai šaltiniai daugiau kalba apie Skalvą, negu apie jos atskirą miestą, pilį, o vėlesnių amžių rašytojai, nebežinodami kur buvo Skalva, Rusnė, nukelia ir sukeičia panašiai skambančius vietovių vardus, sudarydami sunkiai išrišamą painiavą [34].

2). *Jomsborg, Jumpnė, Iumne* (974-1043).

Didelio garso turėjo galinga įrengimais ir įgula Haraldo, Danijos karaliaus, Gormono sūnaus, pastatytoji Vindlandijoje (Vindlandi) tvirtovė Jomsborg, rašo Danijos karalių istorija, Knytlingasaga [35]. Tasai miestas buvo Skalvoje, anot Lundo metraščių (ad civitatem

---

[33] *Liet. Encikl.* XXVIII, p. 121.

[34] M. G. H. SS, XXIX, p. 197 Annales Lundenses kronikos leidėjas G. Waitz, žinodamas Apuliją esant Italijoje, o metraštyje radęs «Normani Apuliam Possiderunt», daro priekaištą metraštininkui, išvadindamas tai nesąmone : «haec falssissima». Jis nežinojo, kad Lietuvoje yra Apuolė.

[35] M. G. H. SS., XXIX, p. 274, Ex Historia Regum Danorum dicta Knytlingasaga : hafdi hann mikit jarls riki i Vindlandi. Leidėjas F. Jonsson verčia žodį Vindlandi lotyniškai «in Slavia». Ir toliau tęsia : Ibi extruendum curavit Iomsborg, ibique exercitum magnum collocavit. Iis (militibus) dedit stipendium et iura, sed hi terram ei subiecerunt. Aestatibus expeditiones bellicas faciebant, sed domi manserunt hieme. Hi vocati sunt Iomsvikingi (piratae Iomenses).

Sclavorum que Iumpne dicitur)[36]. Adomas Bremietis, rašydamas apie 1075 m., tą miestą vadina Iumne, pajūriu keliaujant ar jūromis plaukiant, pasiekiamą per septynias dienas, išėjus iš Hamburgo, ar išplaukus iš Šlesvigo[37]. Kuršas gi pasiekiamas per aštuonias dienas[38]. Tad nuo Jomsborgo iki Kuršui yra vienos dienos kelionė.

Danų vadinama Jomsborgo sritis Vindlandija, Vitlandija ar kitaip, turėjo būti greta Sembos, nes kryžiuočių Ordino duotas 1246 m. privilegijų dokumentas Lubeko piliečiams, prisimena Vitlandiją: « tercia parte Sambie et Witlandie » — trečiąją dalį Sambos ir Vitlandijos[39]. Prūsų kronikos autorius įsakmiai nurodo, kad Vendija (Vitlandija) yra Kuršių Marių pakrašty (Keurisch hab)[40]. Jomsborgas turėjo turėti nemažą uostą, nes Jomnes — Jomsburgo įgulos vyrai su 60 laivų (aišku, dar kiek palikę atsargai namie), 986 m. vidurţiemį prisiplėšė Norvegijoj daug grobio ir su garbe grįžo[41].

Britų Enciklopedija 1929 m. (14-ji laida) IV, p. 774 ir Sembą ir Vitlandą skaito Prūsų žeme. Tame gi Vitlande buvo įkurtas Jomsborgo miestas. Todėl lenkų noras Jomsborgą nukelti į miestą Wolin (Wolyń), kaip daro prof. Widajewicz veikale *Ziemia Gromadzi Prochy*, redaguotą J. Kisielewskio ir išleistą Poznanėj 1939 m., o perspausdintą Skotijoje, Edinburghe 1941 metais, nėra paremta rašytiniais dokumentais, o vien archeologiniais radiniais toje senovėje lietuvių genties gyventoje vietovėje.

Visa rodo, kad Jomsborgas, Iumnė arba Jumpnė buvo ne kitur, bet prie Kuršių Marių kažkurioj, kol kas nežinomoje vietovėje. Paslaptį gal išspręs archeologai.

Jomsborgo santykiai su Danija. Visa Danijos karalių istorija yra perpinta santykių su Jomsborgu ir Vitlandu. Nors, anot istorinių

---

[36] M. G. H., SS. XXIX, p. 200 Annales Lundenses : . . . (Haraldus) Ipse autem vulneratus fugiens ex acie, ascensa nave, elapsus est ad civitatem Sclavorum que Iumpne dicitur.

[37] M. G. H., SS. VII, p. 312, nr. 19 : . . . ad Semland provinciam, quam possident Pruzi. Iter eiusmodi est, ut ab Hammaburc vel ab Albia flumine septimo die pervenias ad Iumne civitatem per terram ; nam per mare navim ingrederis ab Sliaswig vel aldinburc, ut pervenias ad Iumne.

[38] M. G. H. SS. VII, p. 374, nr. 16 : maxima est illa, quae Churland dicitur ; iter habet octo dierum.

[39] T. Narbutt, *Dz. St. N. L.* II, p. 486, cituoja P. Voigtą — Geschichte der Eidechsen Geselschaff in Preussen s. 206-8) : — de libera civitate ipsis civibus edificanda, et de quibusdam terris scilicet tercia parte Sambie et Witlandie et quadam parte Warmie . . .

[40] *Kronika M. Stryjkowskiego,* Borussorum origo ex Domino Christiano, p. 42 : — Wendia olim, nunc Lithphania, hinc sinus Venedicus dicitur, das Keurisch hab.

[41] M. G. H., SS. XXIX, p. 369 : — venerunt piratae Iomenses in Norwegiam cum 60 navibus media hieme. (? 986).

šaltinių, Jomsborgas buvo danų sunaikintas 1043 m., bet, atrodo, jis atsistatė, nes net po 140 metų (1182) danai kovoja su Jomsborgiečiais, ir toje kovoje dalvauja devyni žymaus didumo skalvių — vindų laivai.

Santraukoje tie santykiai, daugiau kariniai, šiaip atrodo.

Haraldas II (930-980) pastatydino Vindlande tvirtovę Jomsborgą — Jumpnę, kad iš ten valdytų didelę kunigaikštystę [42]. Tuo laiku svarbu buvo žmonės, o ne laukai.

Norvegų Olavas Tryggonaitis praleido bent keletą žiemų Jomsborge [43].

Danija tapo krikščioniškas kraštas 974 m. Haraldui II priėmus krikštą. Jo sūnus Svenas (skėstabarzdis) (980-1015) vedė Vindlandijos karaliaus dukterį Gunhildą, kuri jam davė karalaičius Kanutą ir Haraldą.

Tais laikais Jomsborgą valdė Sigvaldas. Jis buvo nuplaukęs į Norvegiją paplėšikauti, bet žygis nepavykęs; jis pabėgęs iš ten.

Kanutas karalius (1015-1036) ir Emma turėjo du sūnus: Haraldą ir Hardaknutą, ir dukterį Gunhildą, kuri ištekėjo už būsimo imperatoriaus Henriko V (1081-1125), kurs kovojo Skalvoje ir laikinai buvo ją pavergęs. Gunhilda mirus 1038 m.

Daniją užvaldė Norvegijos karaliaus Olavo sūnus Magnus 1042 m. ir ją valdė iki 1047 m. Magnus darė karo žygį į Jomsborgą 1044 m.; kovą laimėjo, tvirtovę sudegino ir apylinkę sunaikino [44]. Vindlande žuvo Sveno karaliaus sūnus Sigurdas.

Valdant Daniją Haraldui Hein (1076-1080), kuršiai ir rytų žmonės plėšikavo Danijoje. Juos iš ten pašalino Kanutas karalius (1080-1086). Apie 1084 m. Kanutas pasiuntė vasaros metu 18 laivų į Skalvą. Tarp karių buvo jo sūnus Ragnaro, Egilis ir kiti. Žygis danams pavykęs; kovoje buvo sužeistas Vindlando vadas mirtinai; Egilis siautėjo žiaurumu. Todėl sekančiais metais (1085) skalviai ruošėsi pulti Daniją, kai Kanutas ruošė laivyną ir vyrus Anglijai užpulti. Apie tai sužinojęs Kanutas, pasiūlė skalviams taiką. Skalviai taiką priėmė; net ir dovanų atsiuntė Kanutui, bet jis, danų sukilėlių buvo nužudytas 1086 m.

Daniją valdo Olavas, po jo — Erikas, kurs buvo iškeliavęs į Romą kaip šventkeleivis. Tuo tarpu imperatorius Henrikas V (1081-1125) karo žygiu užvaldė Vindlandą ir sudarė sau priklausomą karalystę iš ten esančių stabmeldžių (heidit i Vindlandi), o jai valdyti paskyrė

---

[42] M. G. H. SS., XXIX, p. 274a et habuit magnum principatum in Slavia (i Vindlandi).

[43] M. G. H., SS., XXIX, p. 353: Habuit saepe hibernam sedem in Slavia (originale — a Vindlandi) in castro, quod nominatum est Jomsborgum.

[44] M. G. H. SS. XXIX, pp. 275-6, nr. 22, 1044 m. — pugnavit Magnus rex in Slavia ad Iomsborg et reportavit victoriam, combusit castrum et multa alia loca terrae. (Originale nėra Slavijos; ten parašyta: Pat sumar bardiz Magnis konungr a Vindlandi vid Jomsborg ok fekk sigr).

kunigaikštį Biorno ; už jo išleido savo seserį Bothildą, kuri su Henriku buvo tos pat motinos, bet ne to paties tėvo vaikai : jos tėvas buvo danas Thorgotus, karaliaus Sveno dvariškis, vadinamas gražuoliu (Fögrumskinni). Biornas valdė Vitlandiją ir gynė ją nuo danų.

Danų karalius Erikas, sugrįžęs iš Romos sužinojo, kad imperatorius paveržė iš jo Skalvą, Vindą. Surinkęs karius, išplaukė į Vindlandą. Apie tai patyrę vindiečiai, pasiruošė kovai. Erikas išrikiavęs nauju būdu savo karius žemėje ir pats su šalmu ir šarvuotas žygiavo prieš vindiečius. Tie neatlaikė spaudimo ; pabėgo ; pasislėpė pilyse. Persitvarkę, puolė danus. Daug žuvo iš abiejų pusių. Taip pat žuvo Biorno.

Erikas gavo stambų grobį ir jį išdalino savo kariams. Pastatus liepė sudeginti. Žmonės išsislapstė. Palikęs Vindlande įgulą, iš ten pasiėmė Biorno našlę, Henriko seserį Botildą Danijon ir ją vedė. Iš jos gimė karaliui sūnus šv. Kanutas Lavard (1131) [45].

Skalvos karaliaus šv. Kanuto našlė Ingiburga, arba kitaip vadinama Engilburga,į savaitę po vyro mirties pagimdė sūnų Garduose (Gardariki) Valdemarą [46]. 1131-I-14 d. Eriko sūnus Erikas, brolis Kanuto Lavard tik iš kitos motinos, surinko vyrų ir ėjo atkeršyti karaliui Nikalojui ir jo sūnui Magnui už tėvo mirtį. 1134 m. birž. 4 d. kovoje žuvo Magnus, o pabėgęs į Slesvigą Nikalojus, sukilusių žmonių buvo užmuštas.

Erikas valdė Daniją penkerius metus. 1136 m. jis darė žygį į Vindlandą (til Vindlandz) ; paėmęs pilį Arkoną, kur gyvenę stabmeldžiai. Gyventojus liepė pakrikštyti ir sugrįžo Danijon. Jis žuvo 1139 m. nuo Plag Juodojšijkero, ant už tėvo mirtį.

Daniją valdo Magno stipruolio sūnus Kanutas. Jo motina buvo Skalvos karaliaus duktė Rikiza (Rikiza dottir Burizlafs Vindakonungs) [47]. Valdemaras tada buvo vos 8 metų. Daniją valdo Erikas Lamb (Avinėlis). Valdemarą padarė Jutijos kunigaikščiu. Paskui Valdemaras vedė karaliaus Kanuto seserį Sofiją. Jiems gimė sūnus Kristoferas, kuris, Kanuto VI vardu valdė 20 metų Daniją po tėvo mirties (1182-1202). Jis buvo gimęs 1163 [48].

---

[45] M. G. H., SS. XXIX, p. 288, nr. 78. De filiis Erici regis. Ericus rex ceperat bello domnam Bothildam, sororem Henrici imperatoris, quam Biorno (uxorem) habuerat. ... Ex ea genuit Ericus rex filium, qui puer nomen Knutonis sancti, fratris eius, accepit.

[46] M. G. H., SS. XXIX, p. 298, 93. De liberis Knutonis Lavard. — Sed cum sanctus Knuto Lavard occidit, Engilburga, uxor eius, gravida erat. Ea hieme erat in oriente in Russia (originale parašyta : i Gardiriki med Haraldi konungi), apud Haraldum regem, patrem suum. Peperit puerum, et vocatus est puer Waldemarus; natus est septem noctibus post mortem sancti Kanuti Lavard, patris sui.

[47] M. G. H. SS. XXIX, p. 302, nr. 104.

[48] *Enciclop. Britannica* ed. XIV, t. 4, p. 775 : Canute Vi (Cnut) (1163-1202) king of Denmark, eldest son of Valdemar I, was crowned in his seventh (1170) year as his father's co-regent, and in 1182 succeeded to the throne.

Valdemaras vyko krikštyti Vindlandą 1159 m. Atvyko Kuršan, išdegino upės krantuose rastus namus, prisipylė 60 laivų grūdų ir gėrybių ir sugrįžo Danijon [49].

3) *Ragainė*

Ragainė buvo senovėje vienas iš Skalvos centrų. Apie jos praeitį daugiau žinom iš archeologinių radinių, negu rašytų dokumentų. Ragainės apylinkės buvo gyvenamos naujame akmens amžiuje ir siekė čia beveik 2.000 metų pr. Kr. Iš tų tolimų laikų surastas gražaus darbo laivinis kovos kirvis. Daugiau rasta žalvarinių daiktų, pradedant ankstyvuoju žalvario amžiumi Skalvoje (apie 1650 m. pr. Kr.) iki pat vėlyvojo žalvario amžiaus(apie 850 m. pr. Kr.). Iš tų skirtingų laikotarpių yra rasti čia trys žalvariniai kirviai. Be kitų įkapių, naujame geležies amžiaus kapinyne aptiktos žalvarinės svarstyklėlės iš XI-XII amžiaus.

Ankstyvosios istorijos laikais Ragainė buvo stipri skalvių medinė pilis. Apie ją rašo Petras Dusburgas. Kai Ragainę buvo užpuolę a. 1221 m. priešai — rutėnai, jie nepajėgė jos paimti nei jėga, nei badu, nes pilies kieme buvęs tvenkinys 20 žingsnių pločio ir ilgio, prileistas maistui žuvų.

Ragainės apylinkėje esantieji pilkapiai ir piliakalniai slepia praeities kovas, kurias skalviai kovojo, besigindami nuo įsiveržiančių protarpiais skandinavų: danų, švedų ir norvegų, o net ir vokiečių.

Gretimai su Skalva yra Sembos iškyšulys. Jame gyvenimas buvo panašus į Skalvos gyvenimą. Tad, kas rasta archeologų Semboje, kuri yra daugiau ištirta, tai galima daugumoj taikyti Skalvai ir jos pilims. Anot Vufstano ludijimo, kur ten lankėsi apie 880-890 m., aisčių gyvenamoj žemėje buvo daug pilių ir kiekvienoje pilyje gyveno karalius.

Sembos kapuose rasta ne vien žalvarinių, bet ir sidabrinių ir auksinių papuošalų. Dr. M. Gimbutienė rašo, jog nuo antrojo amžiaus mūsų eros prasideda Semboje, kaip centre, kultūrinis pakilimas ir išsiplėtimas. Dirbinių formos saviškos, originalios. Papuošalai, pakinklai, arklio apranga; namų apyvokos daiktai: geležiniai peiliai, kirviai, dalgiai, skustuvai, užraktai, adatos, varpsteliai, galąstuvai ir kiti daiktai kalba, jog ten gyvenusieji žmonės buvo pakilę kultūroje net gana senais laikais [50].

---

[49] M. G. H. SS. XXIX, p. 308. — redierunt ad naves suas et onerarunt sexaginta naves praeda, quam ceperant in praedatione. (Tai įvyko Kurše 1159).

[50] *Liet. Encikl.* XXIV, pp. 139-140.

Ragainė yra kairiajame Nemuno krante, 9 kilom. (5,5 mylios) į rytus nuo Tilžės. 1956 m. turėjo 4,100 gyventojų, o 1939 m. — 10,100. Rusai praminė Ragainę — Neman.

5. Baigiamosios pastabos

Skalvių ir visų vakarinių baltų senoji trijų tūkstančių metų praeitis (iki XII a.) laukia rašytinės istorijos. Iš rastų tose žemėse namų apyvokos, ginklų ir kitų radinių archeologai sprendžia ir teigia, jog baltų gentys gyveno nuo Oderio upės vakaruose iki Dniepro, Okos ir Volgos aukštupių rytų šiaurėje, einant pietų linijai Pripeties, Vysla ties Krokuva, siekiant į vakarus Štetiną ir Baltijos jūrą, bent du tūkstančiu metų pirm Kristaus, vadinasi, kai dar nebuvo gimusi žydų tauta (Abraomas pašauktas Dievo vykti į Kanaaną apie 2,160 m. pr. Kr), kai Babiloną valdė garsus Hammurabi (2067-2024). Apie trijų tūkstančių metų tautos praeitis laukia tyrinėtojų, istorikų.

Mokslininkai teigia, ir mes tikime, jog mūsų tauta ir jos kalba Europoje yra pati seniausioji. Ji, tad, atsirado Europoje, kai kitų dar ten nebūta, o jei būta, — jos išnyko be žymių. Bet iš kur ir kuriuo keliu baltų gentys pasipylė Europon, nėra aiškaus atsakymo. Nežinomos nei priežastys, palenkusios mūsų tautos žymią dalį persikelti gyventi į tuščią prie Baltijos jūrų žemę.

Nėra davinių, kad visa tauta, kaip vienas žmogus, iškeliavo Europon iš protėvynės. Galėjo jų pasilikti žymūs skaičiai pirmose sodybose. Galėjo ten reikštis ir santykiauti su kitomis tautomis. O atkeliavusieji į Europą, kuri tuomet buvusi tuščia, baltų gentys galėjo eiti kur joms atrodė patogiau ir geriau, atskiromis šeimynomis sudarydamos Europos miškų jūroje gyvenamąsias žmonių salas. Visai galimas dalykas, kad mūsų tautos dalis buvo buvusi senovės Graikijoje, pasiekė Ilurų krantus, Veneciją, Italiją, kai kurios šeimynos galėjo pasistumti į laisvą Galiją ir kitur. Tose vietose randami lietuviški vietovardžiai, ar vandenų, upių vardai, it sakytų, jog pirm kitų ten bus gyvenę mūsų tautos žmonės. Jie davė toms vietoms vardus.

Nuo Kristaus laikų visas tūkstantis metų mums mažai yra žinomas mūsų tautos gyvenimas. Rašytieji Skandinavijos, Islandijos, Danijos dokumentai ir Skandinavų tautų bei gotų santykiai su lietuviais, gerai ištirti, duotų skaidrios šviesos mūsų tautos praeičiai pažinti. Nevertėtų pro pirštus praleisti nei Igno Danilovičiaus 1846 m., nei R. G. Latham teigimą, kad apie 1224-8 metus lietuviai turėję prūsų-lietuvių gramatiką [51]. Su tuo rišasi saviško rašto klausimas. Kol

[51] *Kronika M. Stryjkowskiego*, Warszawa, 1846, p. 32 : Ignas Danilowicz rašo : « Na upokorzenie podobnej zarozumialości dość powiedzieć, że lud, który miał

kas jis vien neigiamai buvo sprendžiamas, nors už lietuvius jaunesnės ir mažesnės tautos savo raštus turėjo. Kaž kaip negalima patikėti, kad lietuviai neturėję savo rašto iki XIV a.

---

prusko-litewską grammatykę w XIII wieku, nie mógl być niepismiennym do czasów Jagielly. » — R. G. LATHAM, *The Nationalities of Europe*, 1863, II, p. 362. « As early as 1224 (1228), the Bishop of Modena, William of Savoy, visited Christian the Bishop of Kulm, and was so interested in the Prussians that he translated, or is said to have translated, into their language, the grammar of Donatus ».

STEPONO BATORO UNIVERSITETAS VILNIAUS UNIVERSITETAS VILNIUJE

KELI VAIZDELIAI

PROF. IGNAS KONČIUS

1939 metai. Visi šventieji.

Švietimo ministerijos patvarkymu, vienas nuo Vytauto didžiojo universiteto (prof. Ignas Končius), kitas nuo Žemės Ūkio akademijos (prof. B. Vitkus) nuvažiavova į Vilnių susipažinti su Stepono Batoro universiteto Vilniuje įstaigomis, jų turtu ir tt..

Pats įsikūrimo laikas ir ilgokas Kolegijos gyvenimo kelias sukaupė apie ją ir joje daug įdomaus.

Gedimino sostinėje Vilniuje aukštosios mokyklos reikalą pajudino vyskupas Valerijonas Protasevičius sykiu su savo koadjutoriu Jurgiu Radvilu, įteikdamas laišką karaliui Steponui Batorui.

Karalius pritarė, 1578 m. liepos mėn. 7 d. suteikdamas universiteto privilegijas jėzuitų ordino Vilniaus kolegijai, skirdamas kancleriu Vilniaus vyskupą Valerijoną, pačios kolegijos steigėją ir kitus Vilniaus vyskupus, jo įpėdinius, gynėju Žemaičių vyskupą Merkelį Giedraitį ir kitus Žemaičių vyskupus, jo įpėdinius. Tai padarydamas, Steponas Batoras suteikė mokyklai didesnį moralinį autoritetą ir nusakė, kad ji amžinai tarnaus visos Lietuvos kraštui, atseit, visai Lietuvai. Jėzuitų kolegija šešioliktame šimtmetyje buvo vienintelė jėzuitų mokslo — mokymo įstaiga, toliausiai prasikišusi į rytus.

1641 m. karalius Vladislovas IV pasirašė privilegiją, kuri leido skaityti Vilniaus akademijoje mediciną, kanonų ir civilę teisę ir teikti mokslų laipsnius.

Uždarius jėzuitų ordiną, Vilniaus aukštąją mokyklą 1781 m. perėmė Edukacinė Komisija ir pavadino Vyriausiąja Lietuvos Mokykla. Jai priklausė visas Lietuvos švietimas. Nors dėstomieji mokslai buvo savaip suskirstyti, bet visa įstaigos tvarka buvo panaši į tikrą universitetą.

Padalinant respubliką, Rusijoj nebuvo jokios mokyklų organi-

zacijos. Carienė Katarina įsakė Vyriausiajai Lietuvos Mokyklai tvarkytis ir toliau tais pačiais dėsniais.

Tik 1802 metais Rusijai įsteigus švietimo ministeriją, caras Aleksandras I Vyriausiąją Lietuvos Mokyklą įsakė vadinti imperatoriškuoju universitetu su keturiais fakultetais: 1. fizikos-matematikos, 2. medicinos, 3. literatūros ir laisvųjų menų ir 4. teologijos ir politinių mokslų.

Be pakeitimų pirmieji trys fakultetai išsilaikė iki universiteto uždarymo 1832 m.

Lietuvos Valstybės Taryba 1918 m. gruodžio mėn. 5 d. išleistame Vilniaus universiteto įstatymo I § sako: Vilniaus universitetas atgaivinamas nuo 1919 m. sausio mėn. 1 d. Jis yra mokslo ir mokymo įstaiga, 1832 m. uždaryto Vilniaus universiteto turtų paveldėtojas. 1939 m. išleistame Universiteto įstatymo I § pasakyta: Lietuvos Valstybėje yra du universitetai: 1. 1918 m. Tarybos įstatymo atgaivintas senasai Vilniaus universitetas Vilniuje ir 2. Vytauto Didžiojo universitetas Kaune.

Tad, Lietuvos Taryba 1918 m. gruodžio mėn. 5 d. atgaivino senąjį Vilniaus universitetą, o 1919 m. rugpiūčio mėn. 28 d. lenkų kariuomenės vado dekretu buvo įkurtas Vilniuje Stepono Batoro universitetas.

Taigi, atsirado du aktu dviejų valstybių, kuriais turėjo atsirasti, juridiniai imant, du universitetu.

Lenkams okupavus Vilnių, Lietuva negalėjo praktiškai įvykdyti savo išleisto įstatymo, o Vilniaus kraštą okupavusi Lenkija savąjį įvykdė.

Atseit, Stepono Batoro universitetas buvo lenkų valstybės įstaiga, o dingus čia lenkų valstybei, tuo patim turėjo išnykti ir jos aktu įsteigtas universitetas.

Seniausieji pastatai taip savo išore, taip vidaus įrengimais, stebina žiūrovą ir nukelia lankytoją į, iš tolo žiūrint, garbingą, o, iš arti prisistebėjus, gal ir aštrią, skausmingą Lietuvos praeitį.

Čia daug praeities paminklų saugo didžiulė universiteto biblioteka. Svarbiausia tai, kad čia Lietuvos istorijos kryžkelės, Lietuvos valstybės išgyvenimai. Jie ir kilo ir puolė.

Šiandien universitetas įėmė dar buvusią rusų laikais vidurinę Chemijos-Technikos Mokyklą su savais pastatais. Dabar čia Fizikos-Chemijos institutas. Įėmė rusų Karo mokyklą su visomis įstaigomis, dabar Medicinos fakultetas, Farmacijos laboratorijos, Zoologijos, Botanikos, Geologijos, Mineralogijos ir tt. kabinetai, Muziejus, Botanikos sodas, Meteorologijos institutas, Astronomijos observatorija (naujai pastatyta). Statomas agronomijos institutas. Naujas studentų bendrabutis. Dideli pastatai profesorių bursos (senas apsmukęs visas kvartalas). Viso 27 dideli stogai su 606 kaminais. Dar ūkis Zakrete prie

pat Vilniaus su mišku — vilniečių mėgiama pasivaikščioti vieta. Vasarnamiai studentams.

Pastatai išmėtyti po visą miestą. Susisiekimas menkas. Daug sugaišties ir mokomajam personalui ir klausytojams. Gal tik medicinos ir farmacijos fakultetai karo mokyklos patalpose dabar jau daugiau vienoj vietoj susimetę su savomis savo chemijų laboratorijomis, su zoologija, botanika, bet iki fizikos auditorijų ir laboratorijų toloka. Humanitarai, teisininkai šiuo atveju laimingesni. Ir paties universiteto administracijos įstaigos, rektoratas, bendroji raštinė ir fakultetų raštinės vienuose pagrindiniuose rūmuose.

Gražaus turto visose įstaigose per ilgą laiką prisirinkę. Ir naujo įsigijama. Kiekviena katedra nepriklausomai nuo kitų turi savas pagelbines įstaigėles, reikiamas dirbtuvėles, ar tai medžiui, stiklui ar metalui apdirbti. Tiesa, daug muziejinių — nebevartojamų dalykų. Atgyvenusių — pasenusių priemonių.

Tačiau, kartais labai gerai, kad yra iš ko reikiamų smulkmenų pasiieškoti. Juk, gyvą darbą dirbant, ir akmuo ima krutėti.

Taip ir nepasisekė man nusikratyti nuo Stepono Batoro universiteto Valdytojo pareigų.

Niekados nemėgau administracijos darbo. Iki šiolei sekėsi nuo tokių pareigų išsisukti. Bet šį sykį pričiupo. Įmetė kaip į degančią ugnį. Reik perdirbti tokią didelę lenkų įstaigą į savą, į lietuvišką. Tiesa, savoj sostinėj, lenkų užgrobtoj savo užmačioms įgyvendinti, savo norui pasiekti jūrą. Teisė ir teisingumas mūsų pusėj. Bet lenkai pakankamai gilias šaknis įleido, įsikerojo.

Apgalvotai savo lenkinimo tikslus siekė. Parsitraukė į Vilnių geriausias universitetų jėgas. Čia tokie darbuotojai surinkti, kurie yra gilūs savo specialybių žinovai, kurie moka ir paskaitas dėstyti, laboratorijas vesti, dirba mokslinį darbą ir rašo. «LUX POLONIAE EX VILNIUS» būtų netolimoj ateityj buvęs tiesiogine prasme žodžio. Vilniuje turėjo būti spausdinami universiteto visų specialybių žurnalai. Kiti lenkų universitetai tokių leidinių nebūtų turėję. Gal tik iš technikos srities, nes technikos mokslo Vilniaus universitete nebuvo. Pakanka ir be technikos: istorija, literatūra, teisė, menas, žemės ūkis, ekonomika, medicina, fizika, chemija, zoologija, botanika, visa farmaceutika, astronomija, meteorologija, miškininkystė...

Plisdami po pasaulio mokslo įstaigas universitetiniai leidiniai būtų išgarsinę, įpratinę-įtikinę mokslininkus, jog Vilnius yra Lenkijos mokslo židinys. Iš Vilniaus eina visa lenkų mokslinė periodika. Vilniuje vyksta lenkų mokslininkų darbai, Vilniuje spausdinami atskiri mokslo leidiniai, monografijos. Šaukiami suvažiavimai, ir savų mokslininkų ir tarptautiniai.

Ir dar, Vilniuje buvo numatyta pati patogiausia Lenkijos vieta emeritams apgyvendinti. Ypač nuo mokymo darbo pasitraukusiems mokslo žmonėms. Čia ramu. Graži, sveika vieta. Nebrangus pragyvenimas. O knygų darbui, gal ir laboratorijų, būtų netrukę. Taip pat tų žmonių nebūtų nutrūkęs ryšys su savo mokslo įstaiga, jos naujaisiais žmonėmis, vyraujančiomis mokslinio darbo pakraipomis, pačiu darbo įsibėgėjimu.

Tuo budu, Lenkijos tolimam pakraštyj atsiduręs Vilnius, savomis žaliavomis negalėdamas išvystyti pramonės, neįstengdamas įsigyti gyvo ryšio su krašto smarkiai augančiais centrais, neturėdamas vilties paglemžti ir pats išvystyti kurią nors lakią verslo šaką, būtų ilgainiui visai atsilikęs ir tapęs skurstančiu-nykstančiu respublikos pasienio miestu.

Mokslo darbui Vilnius tinka. Įdomi jo praeitis. Daug tikybinių, istorinių paminklų. Daug statybos įžymybių. Visa tai tinka mokslus einančiai jaunuomenei. Ir netik pačiam, sakyčiau, formaliam mokslui išeiti, bet dar ir patrijotiniems jausmams kutenti, vis žiūrint į tą lenkų vadinamąją « Kauno Lietuvą », vis ieškant progos ir ją, sujungus su « Vidurine Lietuva », viską sykiu laikyti po savu lenkinamuoju sparnu.

Pamažėli, nematomai būtų šalia mūsų Vyties dabar visur stebimas jų Baltasis Aras nustūmęs-išstūmęs, savo grobuoniškais nagais nudraskęs — nukapstęs pirmąjį vietos savininką Vytį, ir pats vienas, tegu ir negarbingai, bet įspūdingai įsiviešpatavęs.

Kalbėtieji Vilniaus universiteto pastatai nebuvo tušti. Ten ėjo darbas. Ten mokėsi apie 3000 jaunuomenės. Ten vyresniojo moksol personalo buvo 111. Jaunesniojo 256. Vien tarnautojų, sargų buvo 780.

Didesnės nei įstaigos nei įmonės nei Vilniuj nei Lietuvai sugrįžusiose jo apylinkėse nebuvo. Ir dar patys smegenys. Iš viso Lenkijos akylai parinkti mokslo darbo žmonės. Iš Lietuvos tebuvo tik keletas, taip jaunesniojo, taip vyresniojo, mokslo personalo narių. (Skaitlines miniu tik tas, kurias gerai atsimenu. Dėlto aplamai datų ir skaitlinių vengiu, nes duomenų su savim neturiu. Sąmoningai vengiu pavardes minėti).

Net sargų, jau nekalbant apie administraciją-raštinės tarnautojus (jų buvo apie 70-80), žymi dauguma buvo « atsivežta » net nuo Poznanės.

Tą pat galima pasakyti ir apie studentiją. Keliolika iš Nepriklausomosios Lietuvos. Keli iš paties Vilniaus, bei jo apylinkių. O šiaip vis iš kitur, vis tikri lenkai ir iš pavardžių ir iš būdo-elgesio.

Prie mokslus einančios jaunuomenės dar prisidėjo ypač karininkija. Taip staigiai jų kariuomenę sulikvidavus, ir rusams vis plūstant, jie ieškojo bent laikinos užuvėjos universiteto suoluose.

Tad, teko imtis šeimininkauti tiekuose pastatuose be šakalėlio kuro. Kur tau, jau Zakreto miške, sakykim, Vilniaus parke, buvo paties universiteto kertamos kurui gražiausios pušys. Nesigailėjo jų ir miestelėnai. Žiema buvo nepaprastai šalta.

Teko kalbėtis su tiek įvairių įsitikinimų, įvairaus išsimokslinimo, įvairių greitų-karštų staigių veiksmų lenkiško būdo žmonių, kurie visi it vienas žiūrėjo į lietuvį, kaip į menkos vertės savo ir savo tautinių įsitikinimų ir savo tokios jiems aiškios ir visiem neišvengiamos politikos priešą.

Dabar visi vienaip turėjo nukentėti. Pasibaigus rudens semestrui lenkų Stepono Batoro universitetas baigia savo darbą. Pavasario semestro darbas prasideda jau Vilniaus universitete tikrųjų Vilniaus šeimininkų, jo apylinkių ir, žinoma, universiteto rankose, pagal jų tvarką, pagal jų sudarytą statutą ir, aišku, jų, lietuvių, kalba.

Nešalinami nei profesoriai, nei asistentai, nei tarnautojai, nei sargai. Visi ir lietuviškajam universitetui reikalingi. Tik, kiekvienas, norįs pasilikti vietoje ir dirbti, turi asmeniškai įteikti valdytojui prašymą.

Lygiai taip pat ir studentai gali tęsti mokslą toliau, tik reik paduoti prašymą priimti klausytoju.

Kur tau, kas lietuviams ar, teisingiau, su lietuviais tarnaus, arba lietuvių mokykloj mokslus eis. Juk ir Nepriklausomosios. Lietuvos lenkuojančioji jaunuomenė iki pastarųjų metų, savas lenkiškas gimnazijas Lietuvoje baigę, į mūsų aukštąsias mokyklas toliau mokytis nėjo.

Tarnautojai ir algas turėjo gauti. Dėl tų algų mokėjimo iki semestro galo finansų ministeris ėmė kiek murmėti, kam tai buvo padaryta. Gražu, negerai padaryta, o kodėl nebuvo duota jokių nurodymų, kaip daryti.

Teko tuo klausimu aiškintis ministerių kabineto posėdyj. Vis tik aukštosios mokyklos savo darbą turi sutvarkiusios jau jeigu ne metais, tai pusmečiais-semestrais. Negalima tokius būrius ir mokomojo personalo ir studentų paleisti pro duris. Dar nepamirškim ir technikinio personalo, — juk viskas sudarė keturius tūkstančius žmonių su dideliu kaupu. Nė vienos kitos tokios didelios įstaigos Vilniuje nebuvo. Net paėmus įvairiaplaukius savivaldybės tarnautojus. Iš karto neparuoštus išmetus gatvėn, būtų galėjęs kilti nemalonus bruzdėjimas, nes žmonės įtakingi, su giliomis šaknimis visuomenėj.

Dėl universiteto tvarkymo plano tuomet Vilniaus krašto valdytojui paklausus, buvo universiteto valdytojo atsakyta: Šį semestrą reikia leisti baigti sena tvarka, o jau naujas semestras turi prasidėti grynai lietuviškas.

Tam buvo pritarta, ir tai buvo visas pasikalbėjimas.

Universiteto valdytojui laisvos rankos ir sava galva. Nešk viską ant savo pečių. Nelauk, kad kas tau padėtų. Jei įsipainiosi, sukelsi audrą.

Pagalvojo. Aptilo ministerių kabinetas.

Tai tokios buvo darbo aplinkybės Vilniaus universiteto valdytojui išvakarėse, kai jis turėjo perimti rektoriaus pareigas ir tas pareigas einant.

Buvo nurodytas laikas universiteto rektoriui, kuomet pareigas turės perleisti Lietuvos vyriausybės numatytam valdytojui.

Valdytojui atėjus į rektoriaus kabinetą, čia besąs susirinkęs visas universiteto senatas. Susipažinta.

Trumpo turinio Švietimo ministerijos įgaliotinio pasirašytas raštelis nusakė, jog nuo šio laiko rektoriaus pareigas perima valdytojas (1939 m. lapkričio mėn. 20 d.).

Senatoriam paklausus, koks bus tolimesnis universiteto likimas, buvo paaiškinta, jog universitetas savo darbą tęs toliau, jis nebus nė vienos dienos uždarytas. Skirtumas tik tas, kad ligi šiolei jis buvo lenkiškas, Lenkijos universitetas, o dabar bus lietuviškas, Lietuvos universitetas. Sena tvarka darbas eis iki Naujųjų metų.

Sako, kaip profesoriai, klausytojai?

Profesorių niekas neatleidžia, klausytojų niekas nešalina,. Visi gali savus darbus dirbti toliau, baigti mokslą. Reikės tik kiekvienam atskirai paduoti pareiškimą, pasisakant apie savo pasiryžimą tęsti darbą toliau.

— O kas tokių pareiškimų nepaduos? Kaip su tais?

Šis klausimas aiškus ir be atsakymo. Klausia, kaip su diplomais baigiantiems mokslą?

— Juk senoji tvarka lieka iki Naujųjų metų. O šiaip, bet kuris universitetas išduoda klausytojams tik savus diplomus.

— Ar bus mokamos algos?

— Visiems, pasiliekantiems pareigose, iki Naujųjų metų, taip. Toliau, kas pasiliks, kas dirbs, savaime aišku, tiems algos bus mokamos. Tiesą pasakius, tamstos esate už tam tikrą laiką iš anksto algas gavę... Atsisveikinęs su rektorium, senatoriais, valdytojas pasisakė rytoj ateisiąs į savo pareigas ir pasižadėjo visados mielai visus kylančius klausimus svarstyti, aiškinti, spręsti.

Valdytojas vienas pats turėjo dabar visus universiteto reikalus spręsti. Neišskiriant ir kaminų krėtimo ir po bet kurio tokio krėtimo būtino susmukusių krosnių remonto. O tas šaltis nežmoniškas, toms krosnims tikrai trumpai buvo. Dar be kuro.

Kuo ne visas šimtas vien raštinės tarnautojų. Jų tarpe visokių buvo. Žinoma, visi nepalankūs. Vieni šokosi pirštis į malonę, nelyginant prie rektoriaus durų sargas — nuo Raseinių «lenkas». Kiti be

žado, tyli. Kažin, ką jie mano? Tik jau ne lietuviško universiteto naudai.

Dar kiti neatiduosią savo pareigų. Niekas iš jų tų pareigų ir nesistengė paveržti.

Klausytojai būriais laiptuose, eilėm siauritelaičiuose koridoriuose sustoję, žiūri į tą valdytoją, tyliai savo tarpe šnibždėdamiesi.

Valdytojui pakako vietos visuose visų patalpų sąsiauriuose, net ir sprųstėse jis sau taką nevaržomą visada rasdavo.

Vis švelnus, su visais ramiai pasikalbi, pajuokauji. O kelią, ar jau pakankamą taką ir neprašydamas gauni. Visuomet pasitraukia, savam tarpe susispaudžia, vis besiveržd ami arčiau tą naują žmogų tuose senuose lietuviškuose rūmuose tą vienintelį lietuvį pamatyti.

Žinoma, reikėjo drąsos, reikėjo susivaldymo — šalto kraujo, reikėjo valios, kad ir judesiai ir veidas nuduotų patenkintą, nieko nebijantį į savo pirmąjį universitetą atėjusį tikrąjį šeimininką.

Pareigos prasidėjo pasikalbėjimu su prorektoriu. Jis palieka savo, prorektoriaus, pareigose pagal statutą.

Kasininkas skelbia kasos stovį šiam rytmečiui. Jis turįs ir turto savo nedegamose spintose, universiteto insignijos. Esą ir privataus turto.

Paskelbti, kad privatųjį turtą atsiimtų. Valdytojui nereik raktų. Universiteto brangenybės neturi dingti. Jos lieka sena tvarka ir tų pačių žmonių saugomos. Dėl pinigų, reik sekti banko patvarkymus. Būtinų mokėjimų neužtęsti. Neapmokėtas sąskaitas tuoj apmokėti, iškvietus sąskaitų davėjus. Neieškoti naujų išlaidų. Nedaryti užpirkimų. Pradėtus darbus neplėsti.

O tų visokių prašytojų kai ėmė virsti. Galo nesimato. Visi nori daug kalbėti. Jam jo reikalas pats svarbiausias. Pradeda toli gražu nuo prieškarinių laikų. Ir pensininkai — pensininkės negavę atmokėjimo. Kitos vyras esąs kažkur ten karo veiksmų užkluptas, dar kitą administracija varanti iš buto, netaisydinanti prakiurusio stogo, nevalanti dūmtraukio, sugriuvus krosnis.

Vėl kitos miręs vaikas, neturinti laidotuvėms pinigų, algos tegaudavusi 15 zlotų į mėnesį, apie vyrą nieko nežinanti, — į karą išėjęs.

Šia proga valdytojas parodė širdį, savų pinigų tai moteriškei davęs 25 litus. Ši žinia visus aplėkė. Jau po pietų prašantieji ėmė ramstytis tais 25 litais.

— Taip, mes žinome, kad p. K. supranti svetimas ašaras, moki jas nušluostyti....

Nebrangiai pradžiai tekainavo valdytojui sukelti gandą apie gerą vardą — jautrią širdį. Tačiau, kitur buvo sunkiau, — širdis turėjo tylėti, o galvosena — valia turėjo temptis, kad reikalo nepagadinus.

Tokioj maišatyj besimakaliojant nuo ryto iki vakaro, paaiškėjo, jog vienam nepasiseks viską aprėpti. Jau atsiranda kasdieninių reikalų didelių pasikartojimų, ne visa ką tegalima ir telefonu atlikti.

Valdytojui buvo duota pasirinkti iš Vytauto Didžiojo universiteto reikalingas padėjėjas.

Labai malonų sekretorių teko gauti. Ramus petingas, Vilniuje mokslus ėjęs, tad pažįstąs gerai patį Vilnių, o ir prie jo gyventojų pripratęs, mokąs jų kalbą, gal ir papročius.

Valdytojui palengvėjo. Ir pats gyvenimas pajaukėjo.

Gyventi vienam tame didžiuliame « profesorių bursos » kambaryje, tose nejaukiose susmukusiose senoviškose patalpose, kiekvienam sutiktam praeiviui skersakiaujant, malonumo nesudarė. Galima mėgti senovę su jos padariniais. Galima gerbti senovės paminklus, kokie jie bebūtų. Tačiau, aplinka turi būti nepavojinga, turi turėti atitinkamą nuotaiką, neturi būti visas tiesiog susmigęs į tokios įstaigos dažnai neaiškius reikalus, o jau visuomet naujus, savotiškus ir sprendžiamus greit, nenormaliose aplinkybėse, su nedraugingais bendradarbiais — visiškai nepažįstamais, be patikimų savų žmonių.

Sykiu į tarnybą, sykiu iš tarnybos su sekretorium.

Pasirodė vėliau, jog sekretorius už valdytoją labai bijojo — jaudinosi, daugiau rūpinosi, negu pats valdytojas. Tiesa, jis daugiau ko matė ir turėjo progos prisiklausyti, jau nieko nesakant apie tai, ką nugirsdavo.

Netrukus ir dviem sunku pasidarė. Tuomet valdytojo sekretorius pasirinko ūkio vedėją. Gražų, labai aukštą, tiesų, petingą vyrą, buvusį artilerininką.

Jau iš tolo pamatydavai koridoriuose visa galva aukštesnį už tą smulkią neaugalotą lenkiškąją jaunuomenę. O kai pasirodė ūkio vedėjas, tai atrodė, tarsi jis eitų tarp sėdinčių žmonių. Jis visai nemokėjo lenkiškai. Dar tuoj tik pasirodžius universiteto sienose, kai pamatė jį studentai, tuoj visa gerkle apibūdino :

— Jaki wielki cham...

Taip mes jį ir vadinome toliau.

Visi trys gyvenome profesorių bursoj. Dabar neukštas valdytojas ėjo tarp dviejų milžinų. Nelyginant asmens saugai. Tiesa, valdytojas buvo įspėtas nešioti ginkliuką. Tačiau, kam tai. Prieš universitetui priklausančius žmones vienas pats ir su kulkosvaidžiu neapsigintai. Čia reikėjo drąsos — valdytojas savam krašte. Vilnius teisingai Lietuvai turi priklausyti. Akimis reikėjo kalbamąjį pikčiurną suvaldyti. Rimtas ramumas (tai brangiai kainuoja) turi visur ir visuomet neap-

leisti. Darbo šalta nuotaika, tarsi aplink viskas ramu, viskas sava, visi visiškai pritaria. Eiti tiesiu reikiamu keliu, nors po kojų kažin kas dėtųsi. Ramus šaltumas, visai be pykčio, niekuomet nekeliamas balsas, visur tik mandagus prašymo formos, bet trumpas-aiškus, ryžtingas įsakymas, padeda valdyti.

Gal but su aukštesniaisiais pareigūnais ir galima trumpiau-drukčiau kalbėtis, bet su jaunuomene — draugiškai, dažnai bejuokaujant, be kampuotumų, be paneigimų jų nuomonės, galima drąsiai ir sėkmingai pasiekti savo. Galima su jos nuomone nesiskaityti, bet jos neneigti, jai neprieštarauti, o paprastais žodžiais reikalą dėstyti, būk jis yra toks ir toks. Nepasakant, kad tai griežtai skiriasi nuo jos tvirtinimų, nuo jos nusistatymų ar įsitikinimų. Visuomet priminti teisybės reikalavimus. Viską vesti iš paties gyvenimo nesulaikomos — neiškeičiamos eigos. Tą gyvenimo eigą galima tik kiek mėginti palenkti-sušvelninti, bet ne jėga-varu ją kreipti-laužti. Jaunuomenė prisiklauso, paskui ima gudragalviauti, čia pačiame įkarštyje nesugebėdama atsakyti, ir, žinoma, nedrįsdama prieš švelnų-mandagų pasikalbėjimą pavartoti veiksmus, ar kaip kitaip imti žiauriai veikti.

Tokiu keliu ėjome visi trys. Elgėmės taip, tarsi aplink mus geriausi bičiuliai. Mažai kalbėjome. Darbą dirbome neatsitraukdami. Nudavėme lyg būtume namie, tarp savųjų. Nieko neįtikinėjome. Mums turėjo būti viskas aišku.

Taip iš dienos į dieną, nuo ryto iki vakaro. Sunku būtų išlaikyti, jei kartais ir savotiškų juokų nepasitaikytų.

Sykį, mat profesoriai ėjo be eilės į įstaigas, įbėga priėmimo metu medicinos fakulteto dekanas, net nepasisveikinęs, meta ant stalo valdytojui kažkokį raštelį ir sako:

— Nesuprantu, kam tokius raštelius ir duodi, kad jie nieko nereiškia.

— Juk tamsta pats to raštelio prašei, aš tamstai jo nesiūliau.

Išėjo. Kokie dešimts žmonių žiūri, kas čia bus. Raštelis taip ir guli pamestas ant stalo.

Mat, reikalas buvo toks. Bankas keitė tam tikrą sumą pinigų. Eilės buvo ilgiausios ir laukė jau nuo ankstybo ryto ir banko viduje, jau darbui prasidėjus. Šaltis buvo itin stiprus. Profesoriams buvo duoti rašteliai, kad jie galėtų savo reikalus banke atlikti be eilės.

Tas dekanas lauke prie banko ėmęs plūsti lietuvius. Nugirdę tai tam tikri pareigūnai ir pranešę banko tarnautojams. Įleido jį be eilės su tuo rašteliu. O pačiame banke tarnautojai, kai ėmė siuntinėti nuo kits kito, tai jį labai privargino.

Valdytojas kalbasi aiškinasi su lankytojais. Gal kokios penkios minutės praėjo, kaip jau nepaprastai mandagiai įeina tas dekanas, nedrąsiai prieina prie stalo ir sako:

— O dėl visoko, aš tą raštelį paimsiu. — Valdytojas nieko nepasakė, tik pažiūrėjo į dekaną, permetė akimis čia pat sėdinčius ir

stovinčius visokio plauko žmones, pakinknojo. Visi reikalą suprato. Dekanas gi, paėmęs raštelį dėkingai linksėdamas, išėjo.

Žinoma, nebereikėjo jam to raštelio beduoti. Jam įėjus, kai jis norėjo paimti, reikėjo raštelį jo akyse suplėšyti. Tačiau, taip nepadarius, kur kas geriau išėjo.

Tai itin būdinga. Pradžioje pasirodyti — pūstis, keltis į padanges su gandrais, ir tuoj nukristi su varnomis. Toks jau Vilnių klasta užgrobusiųjų būdas. Tai žinant, nesunku su jais susidoroti, kad ir rimtais klausimais tektų tvarkytis.

Su tuo pačiu medicinos fakulteto dekanu buvo dar ir toks įvykis.

Visas universiteto klinikas buvo nutarta perduoti Lietuvos Raudonajam Kryžiui. Toms klinikoms perimti buvo L. R. K. numatytas daktaras C. Su savo būsimu klinikų ūkio vedėju daktaras atvažiavo į Vilnių.

Universiteto klinikos buvo Antakalnyj už šv. Petro ir Povilo Bažnyčios sykiu su karo ligonine. Karo ligoninės sodyba pristatyta daugumoje dviejų aukštų namų. Apačioj Karo ligoninės skyrius, o viršuj toks pat skyrius universiteto.

Visai tuščia Karo ligoninė, o universiteto klinikos pilnos ligonių. Gražiai įrengtos. Nesigailėta lėšų (pav., to paties dekano venerinių ligų klinika). Kiekviena klinika veda savo ūkį. Sava virtuvė, savas personalas, — visai savarankiškos įstaigos. Tik bendra vadovybė medicinos fakulteto rankose.

Buvo paskambinta dekanui, prašant priimti daktarą, duoti jam reikalingų nurodymų, supažindinti su visu daktaro būsimuoju darbu.

Daktaras su savo ūkvedžiu išvyko pas dekaną.

Po valandos grįžta daktaras visai ne savyj. Ramusis jo ūkvedis irgi mėgina karščiuotis.

Pasirodo, iš karto taip susikibo daktaras su dekanu, kad jis, baigęs Varšuvos universitetą, užmiršo lenkų kalbą, o dekanas pasisakė temokąs tik lenkų ir anglų kalbas. Taip ir nebesusišnekėjo. Ūkio vedėjas mokąs angliškai (gyvenęs ilgą laiką Amerikoje), bet jam, tokiam mažam žmogui, nepatogu buvę kištis į tokių didelių vyrų tarpą.

Tuojau buvo paskambinta telefonu dekanui ir paprašyta rytoj jau valdytojo nurodytą valandą priimti ūkio vedėją ir teiktis paaiškinti — parodyti viską, kas jam bus reikalinga. Pasakant istorijų nekelti — nemalonumų nedaryti, kaip tai įvyko šiandien.

Prašymas buvo trumpas ir savo forma jis buvo lygus įsakymui.

Ryt dieną ūkio vedėjas vėl greit grįžta. Mat, dekanas visiškai nemokąs anglų kalbos, o ūkvedis tikrai visiškai nemokėjo lenkų

kalbos. Še tau. Taip jiedu ir vėl nesusikalbėjo. Tik jau labai geruoju išsiskyrė.

Lietuvos Raudonasis Kryžius, atsiuntęs 78 tarnautojus, perėmė universiteto klinikas tvarkyti.

Prie šios progos.

Belankant valdytojui universiteto klinikas itin malonus — paslaugus buvo akių klinikos vedėjas. Rodo jis ligonims skirtas patalpas, aiškina kuo buvo garsus profesorius, kuriuo vardu ta ar kita palata pavadinta ir kurio atvaizdas kabojo gražiuose rėmuose virš palatos durų. Viena palata be tokio atvaizdo. Čia, sako profesorius, bus pakabintas prof. P. Avižonio atvaizdas ir palata bus pavadinta prof. P. Avižonio vardu.

Itin pigus kelias į akis pirštis.

Trims stojus darban, ir dirbantiems kur kas lengviau pasidarė, ir pats darbas įstebimai ėmė eiti pirmyn.

Tie sunkieji ūkio klausimai ant tų stambių kaulų sausai raumeningo jautraus ūkio vedėjo užgulė visu savo svoriu. Nešė, tiesiog stūmė jis tą darbą taip, kaip gali dirbti tikras lietuvis savo krašto naudai, visai užmiršęs pats save, ne tik laiką, bet visiškai viską, kas tik liečia jį asmeniškai. Neliko to žmogaus Lietuvoje. Nerasi jo ir Lietuvos amžinojoj sostinėj Vilniuje. Jis visas pasinėręs Stepono Batoro universiteto pakrikusiuose, supainiotuose, po visą miestą išmėtytuose sudėtingo universitetinio ūkio reikaluose.

Mažesnio ploto, bet aštresnio, kruopštaus turinio sekretoriaus darbas pynėsi itin priklių žmonių piktose pinklėse. Šaltas kraujas, kiauras sudėtingos universiteto raštinės supratimas, sugebėjimas tiksliai galvoti, net kad ir iš patrankų imtų aplink šaudyti, pasišventimas pavestam darbui, nuoširdus, kaip ir visur, noras darbą atlikti kuotiksliausiai, įpratimas ne dirbti darbą, bet kuogreičiausia jį baigti, visuomet lydėjo tą neįveikiamą, nesikarščiuojantį, iš paviršiaus visiškai ramų, bet viduje verdantį-kunkuliuojantį darbininką. Tik krašto gili meilė teikė jam neišsemiamų jėgų. Tik švelni širdgėla dėl savųjų gėrio neleido jam akių pakelti nuo raštinės raštų ir administracijos žygių.

Su tokiais vyrais gali, pasakytų žemaitis, ir arti ir akėti.

Darbo salygos visiems buvo tokios sunkios, tokios nedėkingos. Reikėjo visą laiką būti įsitempus. Kaip tik ką kiek atleidai, manydamas bene jau reikalas gavo įsibėgėjimą, darbas sustoja. Tik kol tempi iš visų jėgų, teina. Be aduksio, vis į kalną ir į kalną, dažnai dar į slidų kalną vežk. Toks darbas iščiulpia jėgas, mažina atsparumą.

Sykį geriame žolynę jau po dešimtos vakaro, ką tik iš darbovietės grįžę, ir taip visi kaip vienas buvome prisikamavę, kad vos liežuvį begalėjome apversti.

Išgelbėjo čia ūkio vedėjas. Jis ištraukė iš spintos mūsų jau dvi dienas gertą, bet dar neišgertą, skaidriosios už litą aštuonias dešimtis centų butelį. Pavaišino jis mudu po stikliuką ir, pats išgėręs, pasakė:

— Išgėrei burnelę, ir vėl gyventi galima. — Tai buvo taip pasakyta, kad galėjai sprogti iš juoko. Jis norėjo pasakyti lenkiškai, bet išėjo daugiau panašu į rusų kalbą, kurios jis irgi nemokėjo.

Pasilsėjome, tuo pačiu pasilsinome nuvargusius nervus, atitraukę juos visiškai į šalį. Atsipeikėjome, ir ryt dieną buvome, tarsi, tik darbą pradėję.

Sykį ateina studentų delegacija prašyti leisti universitete Lenkijos nepriklausomybės sukaktį suruošti. Buvo jiems paaiškinta, kad tai jau lyg ir politinis dalykas, išeinąs iš grynai universitetinių reikalų. Tokiam susirinkimui reikia komendanto leidimo. O patalpą prorektoriaus priežiūroje jie gali gauti. Jie turėjo su savim ir to minėjimo dienotvarkę. Buvo pranešta komendantui, kad tą delegaciją priimtų be eilės ir kad į dienotvarkę įrašytų Lenkijos himną.

Nuėjo. Komendantas sutiko. Ir pats savo ranka įrašė Lenkijos himną.

Džiaugdamiesi grįžo pasigirti valdytojui, kad gavo leidimą susirinkimui ir tą įrašą.

Tik buvo paklausta jų — ar jūs nebuvote paties svarbiausio dalyko įrašę. Bijojome, manėme, sako neleis ir viso susirinkimo dėl vien himno.

Lietuviai dėl smulkmenų nesikabinėja. Visados atskiria svarbiausius dalykus. Gerbdami savus įsitikinimus, supranta ir svetimus. Dabar visais minėjimo reikalais tarkitės su prorektoriu. Jis prašytas jums padėti.

Ramiai, be jokių nesusipratimų, praėjo tas minėjimas.

Kitą sykį teko būti pas Švietimo ministerijos įgaliotinį jo įstaigoje. Prorektorius paskambino, kad universitete yra susirinkę apie pusantro tūkstančio studentų ir prašo valdytoją duoti paaiškinimų jiems rūpimais klausimais.

Pro apskrities viršininko įstaigą teko pareiti į universitetą. Prorektorius sako, kad susirinkusieji nori patį valdytoją matyti savo susirinkime ir čia išklausyti paaiškinimų.

Prorektoriui buvo pasakyta pranešti susirinkusiems, kad valdytojas susirinkime nesiaiškins ir su visu susirinkimu nesikalbės. Susirinkusieji turi reikalą pas valdytoją, o ne valdytojas juos susikvietė. Tegu jie išrenka įgaliotinius, o tie išsiaiškins, kas jiems rūpi ir praneš susirinkimui.

Prorektorius susirūpino. Sako, gali susirinkusieji « užsiblokuoti ». Reiškia užsidaro autonominio universiteto sienose, nieko nei įleidžia nei išleidžia. Taip visi sau universiteto patalpose ir būna net keletą dienų.

Žinoma, galėjo susilaukti ir rimtų įvykių, ypač, kad į universitetą buvo susiregistravę vyrai nuo galimų rusų persekiojimų. Ir šiaip, toks būrys karštos jaunuomenės, dar kiek piktesniųjų nuteiktas, galėjo turėti savyje visokių išsišokėlių — neklaužadų.

Vistiek buvo eita stačiai paakiui, visai nesidairant pašaliais, be jokių svyravimų.

Po ilgokų per prorektorių pasiaiškinimų atėjo klausimų lapu nešini keturi rinktiniai atstovai. Tad viso buvome šešiese.

Vienas buvo nuo Šiaulių baigęs teisių fakultetą, kiti trys buvo jau bebaigią įvairius fakultetus, matyt, galvotesnieji parinkti.

Buvo paimtas iš jų klausimų sąrašas ir čia pat paeiliui imta aiškinti. Pagrindinis dalykas ir pirmas klausimas buvo tai, kad nesant rektoriui, visą universitetą valdo prorektorius. Prorektorius paliktas savo pareigose. Reiškia, jis automatiškai ir eina rektoriaus visas pareigas. Dar jie tvirtina, kad tai pagal Stepono Batoro universiteto statutą. Kiti klausimai daugumoje sekė iš šio.

Valdytojas gerai žinojo šio universiteto statutą ir ėmė aiškinti, jog aplamai autonominių universitetų statutai paprastai prorektoriui suteikia teises, rektoriui jas pavedus, bet ne automatiškai. Rektorius savu noru, sava nuožiūra, gali bet kada bet kurį klausimą pavesti prorektoriui spręsti.

Įgaliotiniai, ypač tas « teisininkas » su tuo nesutiko, spigindamas, būk Batoro universitete tai esą kitaip. Paaštrėjus klausimui ir ėmus įgaliotiniams karščiuotis, buvo paprašytas prorektorius atnešti statutą. Žinoma, statute ne kitaip buvo, kaip valdytojas sakė.

Priblokšti įgaliotiniai ir paakinti, kad nepatogu spirtis, gerai klausimo nežinant bei statuto neskaičius, o juo be atodairos iki nemandagių išsišokimų besiramstant, trumpiau bekalbėjo, ir jau visai lengva buvo jų logikos stoką ar galvosenos paviršutiniškumą keliais žodžiais atmesti. Nebe sunku po to buvo juos tėviškai pamokyti.

Aišku, pasikalbėjimas, teisingiau karšti ginčai, buvo išėję iš rašytųjų klausimų ribos. Sunku buvo jaunuomenę sulaikyti nuo karštų žodžių Lietuvos atžvilgiu. Tačiau, buvo gražios progos priminti Lenkijos politiką Lietuvos atžvilgiu. Išsikalbėta plačiai su aiškia persvara valdytojo naudai. Buvo net priminta, būk jaunuomenės tarpe yra (ne, « gali būti ») ir tokių, kurie gali nesugebėti atsakyti už savo veiksmus. Sako net ginklas galįs būti pavartotas.

Valdytojas pasisakė atstovaująs tikruosius Vilniaus krašto, žinoma, ir Stepono Batoro universiteto šeimininkus. Jam ginklas nebaisus. Jis atėjęs be ginklo ir savo krašto reikalus ginsiąs ne jėga, bet protu, logika, teisybe, teise.

Pasikalbėjimas tęsėsi apie šešias valandas. Buvo plačiai išsiaiškinta ne vien universiteto, bet aplamai dėl lenkų-lietuvių ginčų tolimesniojoj praeityj ir jau Nepriklausomai Lietuvai besikuriant, susikūrus.

Po to pasikalbėjimo su lenkiškąja jaunuomene Universiteto sienose daugiau jokių nesusipratimų nebebuvo. Išoriai jaunuomenė buvo gana mandagi. Jų asmeniniai reikalai buvo visuomet kiek galint patenkinami.

Kartą jau vakarop ateina į valdytojo kabinetą trys vyrai prašyti pagalbos dėl jų areštuotų draugų. Jie turėję kokį tai susirinkimą korporacijos patalpose. Jų buvę, vienas sako vienuolika, kitas-trylika. Drąsiausias jų filisteris-storulis, jaukios išvaizdos, labai jaudinosi, esą juos įžeidę, jų korporacijos reikmenis mėtę ir tt. Mat, jų patalpos buvo greta nuovados patalpų. Nuovada plėtėsi. Susirinkimams mieste jie turėjo turėti leidimą. Kas kita universiteto sienose. Leidimo neturėjo. Dar jie pasipriešino. Tai keletas ir buvo sulaikyta.

Tas storulis, paklaustas, kiek jūsų ten buvo, atsakė dvylika. Valdytojas jau žinojo apie tą įvykį ir taip pat jam buvo pranešta, kad susirinkime buvo keturiolika.

Ėmus abejoti dėl jų visų skundų, nes jie nežinojo net susirinkusiųjų skaičiaus, ypač, kai buvo pasakyta, kad susirinkime buvo keturiolika, ir kad kiekvienas jų vis kitą skaičių pasakė, jie buvo priversti nusiraminti, ėmė gėdytis, kad net nesusitarė dėl dalyvių skaičiaus. Atseit, sunku, jiems betikėti ir dėl jų nusiskundimų ar patirtų iš policijos pusės nemalonumų.

Tačiau, buvo paskambinta į nuovadą ir paprašyta jų draugus paleisti. Tai buvo tik anoj pusėj siauros gatvės, ir iš valdytojo langų tos patalpos buvo matyti. Dar buvo paprašyta jų, kad jie tuoj atsivestų paleistuosius draugus, kad valdytojas įsitikintų, jog jo prašymas nuovados įvykdytas.

Itin jaukiai buvo po viso ko jau su įgaliotiniais ir su paleistaisiais pasikalbėta. Pajuokauta ir patarta kitą kartą didesniam pasitikėjimui įsigyti susitarti dėl pasikalbėjimuose vartojamų skaičių.

Buvo ir kitokių atsitikimų, kurie galėjo netaip jau švelniai baigtis, jei net ne visai tragiškai.

Pasirodo, buvo viešas, tarsi, atviras, ir buvo neviešas darbas. Kad ir pasiginčydavom, pasiklausydavom visokių savotiško galvojimo išvedžiojimų, bei prisižiūrėdavom visokių lenkiško būdo staigmenų, pasikarščiavimų, vis tai, atrodė, baigėsi čia pat. Tegu kartais ir tolokai už durų baigdavo savo aštresnioms išvadoms tinkamesnių žodžių ieškoti. Vieni susidurdavo su tuo viešuoju darbu, kiti su neviešuoju.

Tad, sykį jau ankstyvą rytmetį, vos valdytojui atėjus, ateina slaptasis pareigūnas ir atneša kažkokias dėžutes, vielukes, kažkokių pjūvenų

gerą puskilogramį. Visa tai jis radęs krosnyj ir tai esanti pragaro mašina. Krosnis buvo apvali, plytų, aptraukta skarda. Sunku pasakyti, kokios jėgos būtų buvęs sprogimas, bet krosnį tai jau tikrai jis būtų suaižęs-išpurškęs į smulkius trupinėlius.

Kad tą pačią dieną surasdavo pavogtus baldus, ir ligoninės spiritą, kumpį, ar ten kame akmens anglių į kitą pusę tvoros išmesdavo, tai dažnokai pasitaikydavo. Tokių smulkių vagysčių buvo apsčiai. Tačiau su sprogstamąja medžiaga maži juokai.

Didelė universiteto biblioteka, daug brangios lituanistikos, daug rankraščių, daug kas dar tirtina, daug ko dar toje bibliotekoje ieškotina. Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos vedėjas turėjo pasirūpinti Stepono Batoro universiteto bibliotekos saugumu. Jis buvo atsiuntęs čigonu apsišaukusį juodą vyruką. Gal jis ir suprato pačios bibliotekos tvarką, bet jau su žmonėmis visai nesugebėjo tvarkytis. Kilo didelis erzelis. Ir valdytojas daug savo laiko turėjo veltui gaišti dėl to vyro, ir, svarbiausia, kad pats darbas visai iš vėžių buvo išėjęs.

Tuomet iš Kauno buvo atsiųsta jauna mergaitė, gerai pažįstanti universiteto bibliotekos tvarką. Pasirodo, būta geležinės rankos tos mergaitės. Klausimas buvo įvarytas į tikrąjį kelią. Tarnautojai buvo priversti atsistoti kiekvienas savo vietoje. Valdytojas nei nebežinojo, kad universitete yra toki didelė, paini, su daugeliu neklaužadų-tarnautojų įstaiga — biblioteka. Čia viskas aprimo. Didžiausieji priešai lietuvių abelnai ir bibliotekos nustatomosios tvarkos ardytojai pasidarė klusnūs bendradarbiai neaugalotos lietuvaitės švelnioje, bet pastovioje ir kietoje rankoje.

Zakreto ūkis nemaža nemalonumų pridarė, neturėdamas pašaro ir nepasiruošęs žiemai gyvulius išlaikyti. Aptižęs, ar kokių savo tikslų turįs prižiūrėtojas vis ieškojo progų nuo savęs atsakomybę nuversti kitiems. Ne čia pat įstaiga, greit neprisižiūrėsi. O dar visokių būtų nebūtų dalykų pripasakoja. Iš karto netaip jau lengva susigaudyti.

Daugiausia, be abejo, judėjimo sudarė, kai apie 180 žmonių iš Vytauto Didžiojo universiteto ir Žemės Ūkio akademijos atvyko perimti St. Batoro universiteto įstaigų turtą. Darbas knibždėte knibždėjo. Visur ėjo sklandžiai, gal tik kiek agronomijos fakulteto dekanas, baisagoliškis bajoras, kiek spyrėsi, kolei buvo palaužtas. Tiesą pasakius, netaip jau lengvai jis pasidavė. Teko ir pačiam valdytojui įsikišti. Mat, lietuviškas kraujas turi daugiau atsparumo bei pastovumo. Nelengva būtų atsiėję, jei tokių būtų buvę daugiau. Labai trumpos ištvermės lenkas greit nebeišlaiko ir greit pasiduoda lenkiamas, nors pat pradžioje spiriasi, kiek įmanydamas. Tiesa, iš anksto viskas buvo ap-

tarta, išsišnekėta su įstaigų vedėjais ir dėl paties turto ir dėl perėmimo lormalumų, bei dėl atsakomybės. Senose įstaigose, kur darbas keliofika metų ėjo ir mokomojo personalo ir moksleivių, buvo visokių-visokiausių smulkmenų, ir inventoriaus knygos turėjo itin daug numerių. Juk tai ne muziejus, o darbo įstaigos, dėlto viskas sukrauta, o ne išdėstyta.

Kadangi darbo ėmėsi savo šakų bei sričių žinovai, jiems nebuvo taip jau sunku susigaudyti, kame kurie ištisi aparatai ar rinkiniai, kame jų dalys ir kurios dalys. Nedaug tebuvo rasta nepažįstamų dalykų, dėl kurių gal kiek ilgėliau teko sugaišti, nedaug nepažįstamų augalų, gyvių ar kokių kitų pavyzdžių.

Ir knygų buvo įstaigose. Bet kuri įstaiga, laboratorija ar kabinetas turėjo savo knygynėlius, dažnai suskirstytus mokomajam personalui ir moksleiviams. Panašiai ir aparatūra. Kad daug įstaigų, daug patalpų, bet daug ir priėmėjų pasiskirstė. Darbas ėjo sparčiai. Blogos valios nesimatė, dėlto greitai tas didžiulis darbas buvo atliktas.

Lengviausia buvo teisininkams, humanitarams, teologams. Jiems tik knygos terūpėjo, seminarų knygos. O šiaip jų rimtesniojo darbo knygos buvo bendrojoje bibliotekoje. Daugiausia vargo gamtininkai, medikai, farmacininkai, chemikai, fizikai, miškininkai. Ne tiek jau daug tebuvo iš aparatūros ir knygų astronomijos-meteorologijos institute, nors pastatas naujas ir šiem reikalam taikintas, net su butais bendradarbiams.

Aprimo plačios-gausios kalbos del perėmimo. Nutilo buvę nesklandumai. Kiek ramiau pasidarė, nes beveik niekas nepareiškė noro pasilikti prie turėtojo darbo. Universiteto gausūs darbuotojai ėmė sklaidytis, čia ieškodami kitų darbų, čia išvažinėdami, kur kas manė geriau ką rasis. Pradėjo vis daugiau mūsiškiai lankytis. Ėmė ruoštis mokslo metų pradžiai, — pavasario semestras turėjo prasidėti juo anksčiau, juo geriau.

Buvo imtasi tvarkyti fakultetų vadus, senatą.

Aptvarkius viską, buvo prašyta Švietimo ministerijos skirti rektorių, valdytojui pačiam nesutikus imtis rektoriaus pareigų, nes nenorėjo būti skiriamas.

Susitarus dėl rektoriaus, buvo sušauktas iškilmingas viešas aktas universitete, kur Stepono Batoro universiteto Valdytojas perdavė savo pareigas valdytojo nurodytam ir Švietimo Ministerijos paskirtam Vilniaus universiteto Rektoriui prof. M. Biržiškai.

Su šiuo aktu ir pasibaigė Stepono Batoro universiteto valdytojo darbas.

Buvęs valdytojas grįžo į Kauną prie savo įprasto darbo.

Valdytojui rūpėjo sklandžiai greit sulietuvinti tą didžiulę, gar-

bingą Lietuvos sostinės įstaigą, paruošti ją, kad ji nedelsdama galėtų pradėti kitą taip reikalingą Lietuvių tautai darbą.

Trijų mėnesių įtempto darbo pakako, kad visiškai sustotų veikęs pragaištingas Lietuvai, pačioje jos širdyje, lenkiškos kultūros, lenkiškos ekspansijos toks gausus, vis plintąs šaltinis, ir staiga visu savo pločiu imtų švitėti nuo senų senovės tikrojo to krašto šeimininko spinduliai, nešą neišsemiamą medžiagą ne tik sostinės padangei, bet ir visam tautos apgyventam kraštui pažinti, ir dar plačių pasaulinės kultūros — technikos žinių-gebėjimų versmėms atskleisti-patiekti žmonėms sava kalba iš tiek laiko buvusios pavergtos savojo krašto savosios sostinės.

PRIEDAS

Laiškas Prof. M. Biržiškai

1952.II.20.

Didžiai Gerbiamas,
Vis baudžiuos parašyti Tamstai vienu klausimu. Atleisk už sugaištį.

Tamstos rašinyj « Vilniaus universitetas 1940-1941 m. » pusl. 6 (7 eilutė iš viršaus) pasakyta : « Lietuvos Vyriausybė padarytą žygį uždarant buvusį Stepono Batoro Universitetą . . . » ir t. p. 6 pusl. (18 eil. iš virš.) : « . . . Dėl Stepono Batoro Universiteto uždarymo . . . »

Iš čia aišku, jog Stepono Batoro Universitetas buvo L. V. uždarytas, ir dar buvęs Stepono Batoro Universitetas (tarsi kitas vietoj uždarytojo sukurtas ir tas uždarytas).

Tai neatitinka tikrenybę.

Stepono Batoro Universitetas nebuvo nė vienai minutei uždarytas nei žodžiu nei raštu.

Kad lenkai neturėtų progos Lietuvos Vyriausybę įtarti naikinant net tokius kultūros židinius kaip universitetas, buvo tik *į Rektoriaus vietą* paskirtas valdytojas, o visi kiti universiteto profesoriai, tarnautojai buvo palikti savo pareigose : studentams buvo duodamos įskaitos, išduodami diplomai. Iki galo semestro buvo išmokėtas visiems atlyginimas, nors jie buvo už tą laiką gavę algas iš lenkų vyriausybės (ir pašalpas).

Dėlto ir lenkų protestas dėl « uždarymo » atpuolė, nes universitetas veikė, — atseit, protestuojama prieš nebuvusį įvykį.

Dėl išmokėjimo algų man teko aiškintis Ministerių Kabineto posėdyj. Paaiškinus priežastį, klausimas atkrito.

Tai reiktų atitaisyti. Besiremdami Tamstos mintimis apie universiteto uždarymą, lenkai ateityj ar kas kitas galėtų prisidaryti klaidingų Lietuvai nenaudingų išvadų.

Yra ir daugiau netikslumų. Bet jie neturi esminės reikšmės.

Pav. a) 6 pusl. (3 eil. iš apačios): ... « (rektoriaus rinkimais) » ...

Šv. Ministerija vertė mane pakeisti valdytojo pareigas rektoriaus pareigomis. Atsisakiau ir, man pasiūlius, Tamsta buvai paskirtas rektorium. Šv. Ministerijos paskirtam rektoriui perdaviau pareigas.

b) Tamsta visai nemini, kaip Stepono Batoro universitetas virto Vilniaus universitetu. Juk dar ir 1940 metais tebebuvo universiteto valdytojas iki mano paimtos 1939 metų gale iš Stepono Batoro universiteto rektoriaus pareigos buvo perduotos Tamstai. Laikotarpis šitas itin įdomus ir lieka Tamstos aprašymų nepaliestas. Pagaliau, tai juk tikras įvykis ir tt.

Su tikra pagarba

Ig. Končius,

buvęs anuomet Stepono Batoro universiteto valdytojas.

Valdytojas su Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ir Vytauto Didžiojo universiteto atstovais.
Sėdi (iš k. į d.): prof. P. Augustaitis, Humanitarinių mokslų f-to; prof. Ig. Končius, vasdytojas; prof. J. Šimoliūnas, Lietuvos Raud. Kryžiaus atstovas; prof. P. Šalčius, Teisių f-to. Stovi (iš k. į d.): J. Rakauskas, raštinės vedėjas; Grincevičius, ūkio vedėjas.

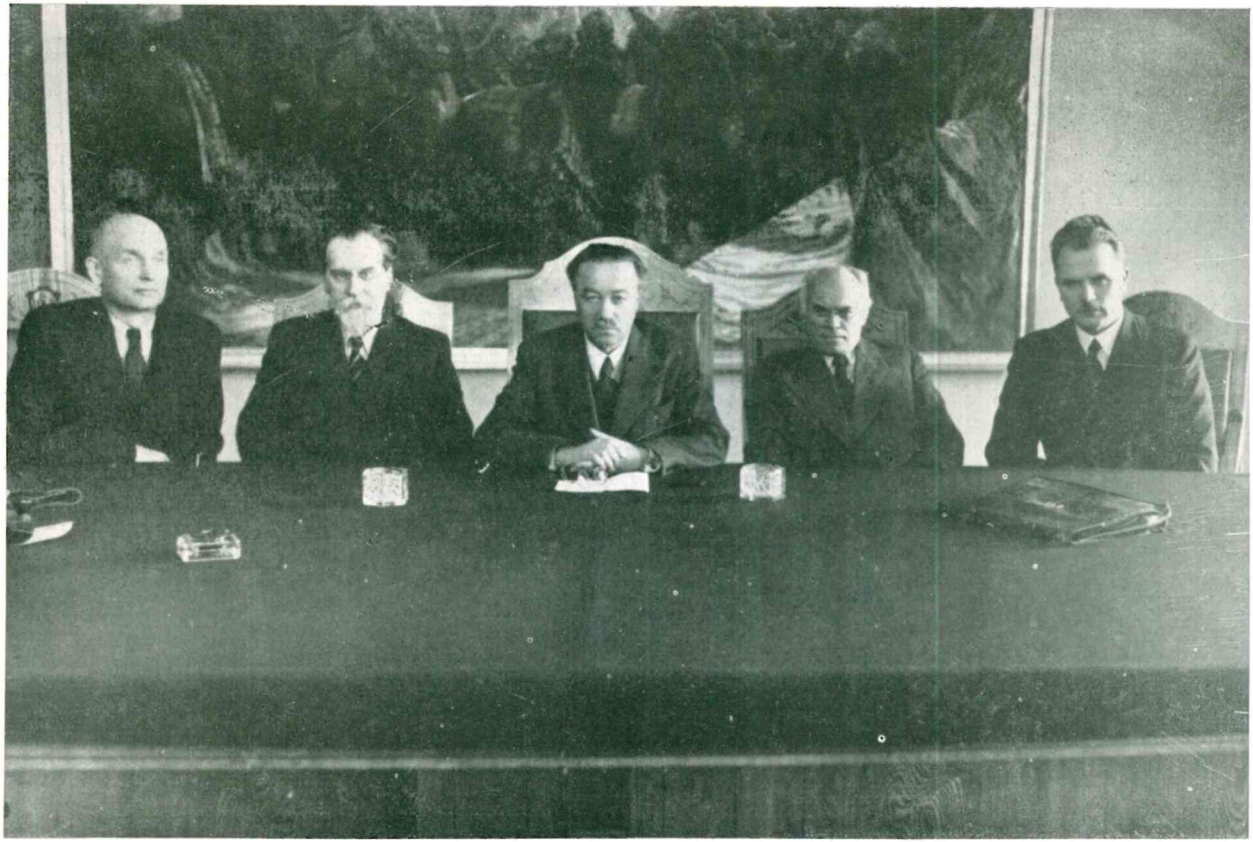

Valdytojas su prof. M. Biržiška ir Vytauto Didžiojo universiteto fakultetų atstovais.
Iš kairės į dešinę: prof. P. Augustaitis, prof. M. Biržiška, prof. Ig. Končius, prof. A. Janulaitis ir prof. P. Šalčius.

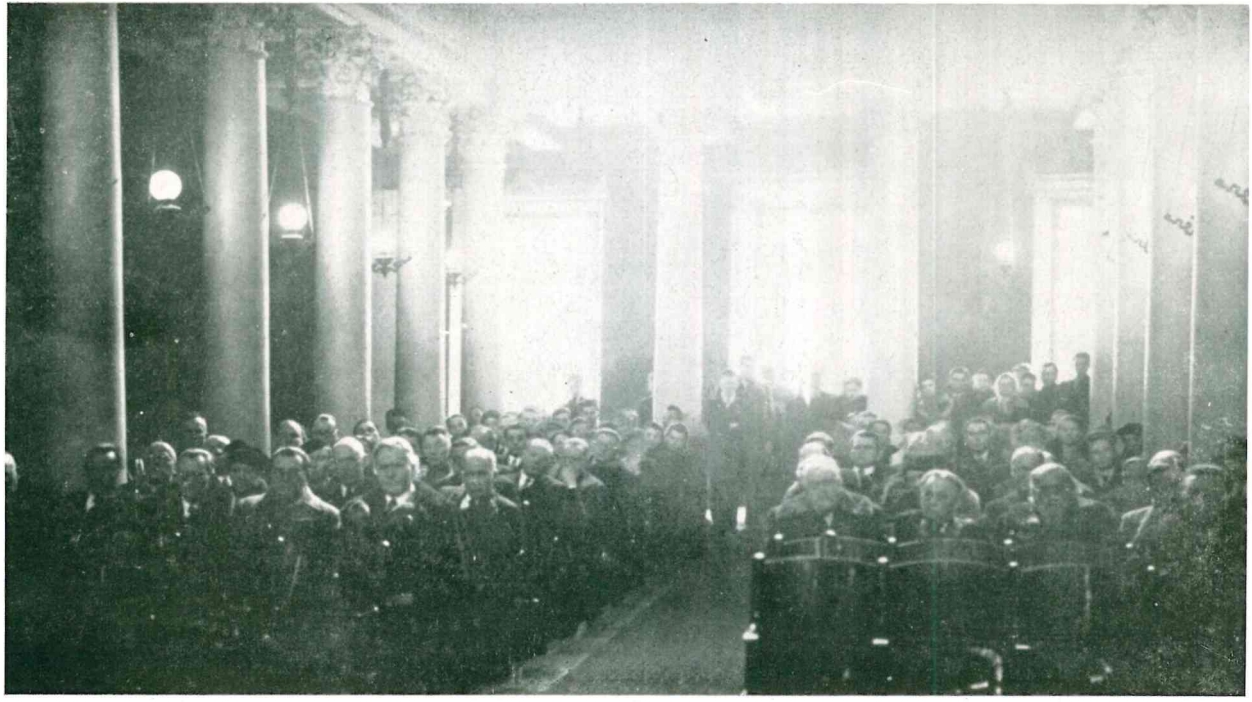

Viešas aktas Vilniaus universiteto didžiojoje salėje, kai Stepono Batoro un-to ir Vilniaus un-to valdytojas perdavė savo pareigas rektoriui prof. M. Biržiškai.

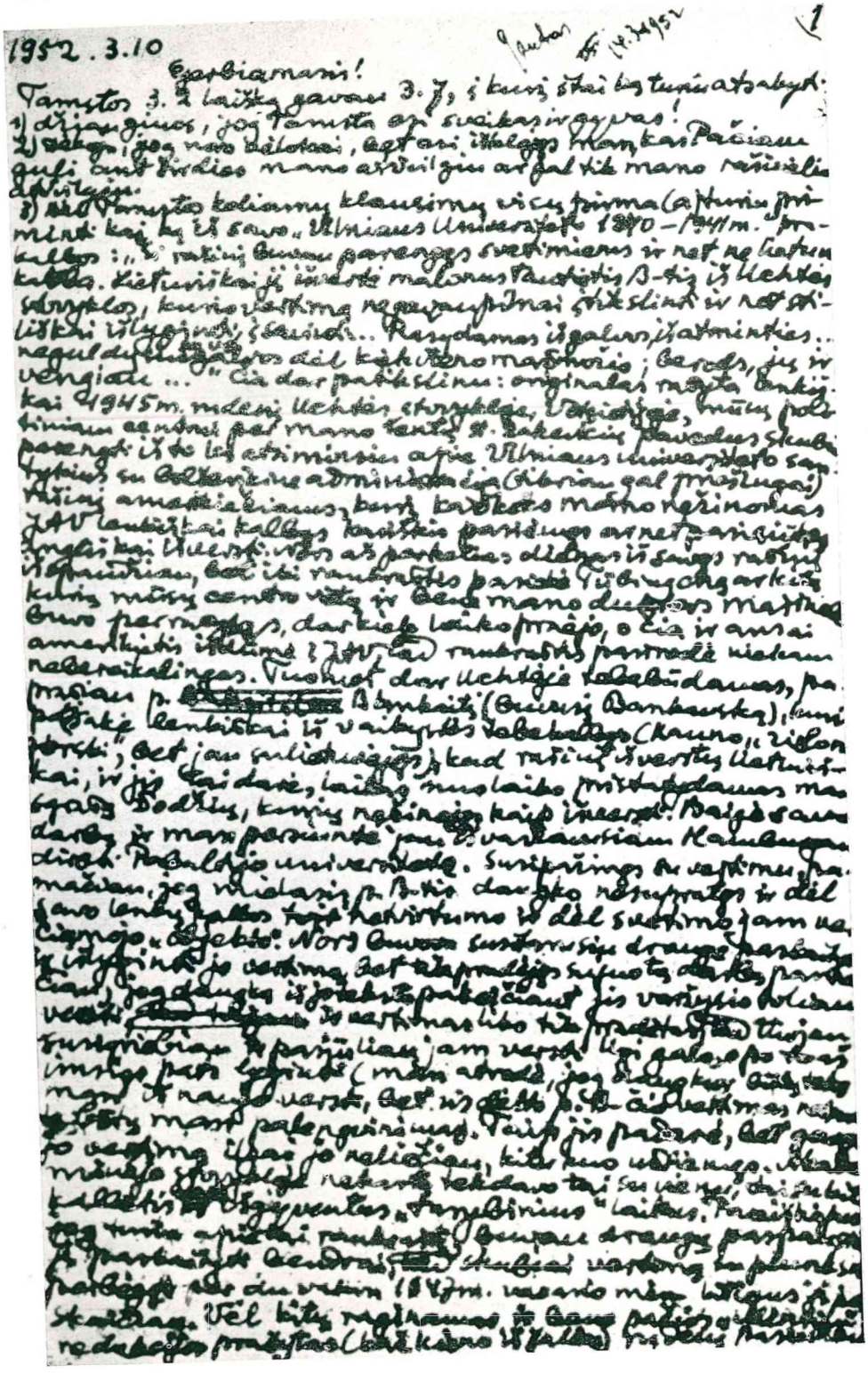

Prof. M. Biržiškos atsakymas prof. Ig. Končiui.

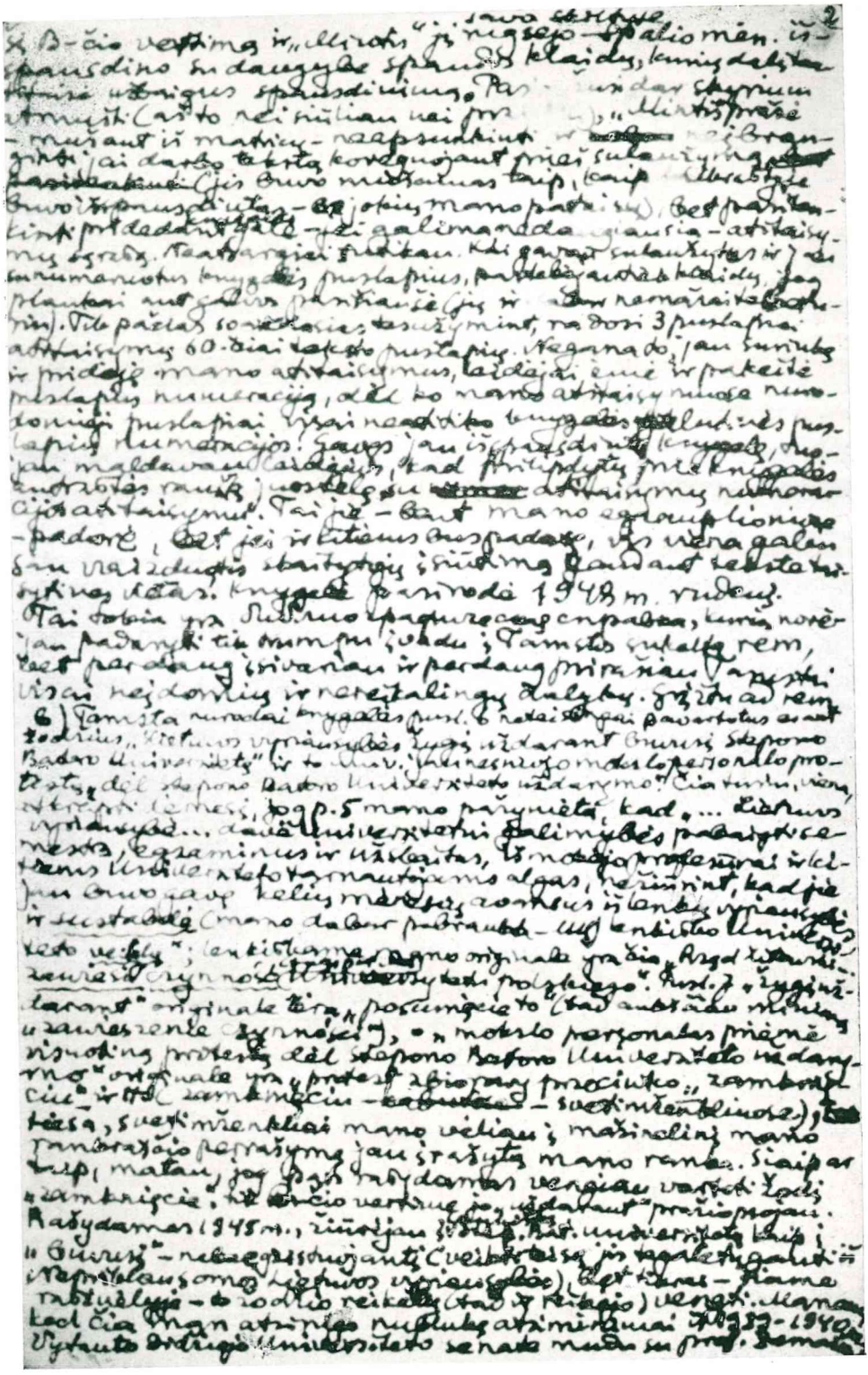

3

ji universiteto veikla sustabdyta, bet rektorius nepaliestas. Ligi šiolei save laikau Vilniaus universiteto rektorium (in exilio) iki mano vieton nebus to universiteto profesūros laisvai išrinktas kitas; visi [illegible] rektoriai yra skirtiniai. Labai patogu — ir darbo nėra, ir nėra nuopelnio algai gauti, be [illegible] [illegible]!

Aš kiek suprantu, Tamsta stebiesi, kodėl aš neminiu Tamstos kaip Valdytojo veiklos, primindamas, jog „laikotarpis šitas [illegible] įdomus ir liečia Tamstos (= M. B-kos) aprašomus metus". Bet kiek ir esu paminėjęs, Tamsta tai laikai klaidinga (universiteto „uždarymą"), o kas būtų, jei aš imčiau [illegible] pasakoti apie Tamstos kaip Valdytojo darbus, kurių aš nemačiau, juose nedalyvavau [illegible] iš kitų ką ne ką girdėjau (nekartą iš lenkų, bet jau kai buvau rektorius ir atsargiai jų pasakojimus kaip vienašališkus turėjau laikyti)! Kas dėl 1940 m., čia tų pirmųjų mėnesių, kai mes buvome „ponai", iš visų stengiausi [illegible] sakant, „pradžioj" [illegible] nepastebimiems, nes 1) faktinis mano rektoriavimas (atsalaymas, kurį vertinu kaip [illegible]) buvo Vilniaus universiteto bolševizacija, 2) nuo „laisvės" (lig 1940 m. birželio 15 d.) rektoriaujant, teko vykdyti Kaunaskai kaunieškių parėdymų ir suviškių išsiveržimams [illegible] priešvežti, kurie mano atminty įsirėžė labai nemaloniai. O dabar dėl savo atminties turiu pasakyti, jog pirmaisiais (1944 m.) tremties mėnesiais dėl suprantamų sunkių išgyvenimų visai buvau nustojęs atminties apie dėl Vilniaus ir iš dalies dėl Kauno dalykų, jog tik sunkia, savo improvizuota psichofiziologine saviMankšta vėliau pavyko ją atgauti, kuri, ar visiškai. Kai 1945 m. dar prieš rašant apie universitetą, sau-Ščiau savo galvojimus apie lietuvių tautą, kurios nė tai šada nė tas nežada mani išbrist, brolis Vaclovas, vėliau man mažiukas perrašinėt (ir papildinėt) nustebo, kaip aš kitus savo aiškiai seniau žinomus faktus esu pamiršęs. Tuoj po to rašydamas apie [illegible] turėčiau dar gerai atmintyje dabar [illegible], kad ir tuos dalykus, kuriuose pats dalyvavau, būčiau savo raštuose teisingai atpasakojęs.

Kadangi mano raštai ir tuntysio, ir ypač (mano svetimo — J. B-čio), ir išleidimo atžvilgiu labai ydingai buvo mano jį išnaujo parašyti ir perleidus [illegible] kurį laiką, [illegible] išnaujo atmesti kaip [illegible] leidimą. Esu laukęs tokios gyvenimo sąlygos atsirandant, kuriose paruošę riziką būtų pradėti tą išgerinį, ir net pataisyti, kas [illegible] dienų ir pastarai [illegible] išleisti, o ir ar nebūtų vėl taip ydingai išleista kaip „Minties" leidimas?!

Iš to ilgo mano „pasiaiškinimo" viena tegali būti išvada: Tamsta, malonusis Profesoriau, turi pats parašyti ir laikraštyje išspausdinti, gal tada ir bro-

(4

(gal nevienodai formuluodamas) už galimai [illegible]
darbą su Stepono Batoro universiteto personalu ir
studentija, bet daugumas tai atmetė, stodamas už
St. Bat. universiteto uždarymą. Švietimo Ministerio
paruoštas su prof. Zemaičiu ir buvo su Tamsta į Vilnių
[illegible] į santykius su unija ir išsiaiškinti padėtį, kalbėjau
su rektoriumi Ehrenkreutzu panašiai, kaip [illegible]
Senate, žinoma, tik kaip savo asmeninę nuomonę
ir grįžęs min. [illegible] referavau įspūdžius ir pasikalbė-
jimus, kurie atrodė man [illegible] į kokį bendradarbiavimą
su Vilniaus profesūra. [illegible] niekur nedalyvaudamas, tik gir-
dėjau, jog [illegible] lenk. [illegible] universitetui nebūsią leista
veikti. Kokia forma [illegible] buvo padaryta, greičiausia aš ne-
žinojau, iki pastarojo [illegible] [illegible] gavau
[illegible] mūsų Vyriausybės [illegible] Švietimo Ministerijos ir
Tamstos kaip [illegible] [illegible] [illegible] kryptimi.
c) Dėl mano [illegible], [illegible] [illegible] sausio 15 d. prasi-
dėjo semestras [illegible] [illegible] Tamsta primeni,
jog su M-ja [illegible] Tamstą [illegible] rektorium, bet Tam-
sta atsisakei ir mane parinkai, [illegible] [illegible] [illegible],
kuriam perduodi pareigas. Kai kas čia matuojama ne-
vienodai kiekvienam. [illegible] kaip Tamstai, taip
ir man kaip [illegible] buvo siūlyta perimti Vilniaus univ.
rektoriaus pareigas (gal ir dar kam nežinau), bet kaip
Tamsta, taip ir aš [illegible] atsisakiau, nenorėdamas
būti skirtiniu, ~~[illegible]~~
Profesorių Tarybos neišrinktu rektorium. 1940 m. susi-
dėjus dar tik iš dviejų fakultetų profesorių Tarybai
sausio 15 d. Tamstos buvo Vilniuje sukviesta ir, Tam-
stai pirmininkaujant, iš antro karto išrinko mane
rektorium (pirmą kartą balsai pasiskaldė tarp Krėvės,
Römerio ir manęs). Sausio 20 d. išrinkimas buvo
patvirtintas, ir buvo 25 d. Tamsta perdavei man savo
pareigas kaip rektoriui. Kokia forma Tamsta gavai
mane Vyriausybei pristatyti – kaip Tarybos išrinktą ar kaip
Tamstos kaip Valdytojo [illegible] – nežinau, tik buvau [illegible],
jog [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] universiteto 1937 m.
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] rektoriai ir dekanai Vyriausy-
bės (Prezidento ar Š. Min. – Koatrinė nos) buvo [illegible]
arba atmetami. Man – kaip universiteto žmogui – svar-
bu buvo išrinkimas – ir vėliau, kai bolševikinis komisaras
Venclova, o po to Kazickų Vyriausybės min. Ambrazevi-
čius manęs nekeitė, tas [illegible] padėdavo kaip kartą
išrinktą rektorių. Kai 1943 m. [illegible] 15 d. [illegible] mano
išrinkimą [illegible] germanas, iš kelių [illegible] [illegible] naujų
[illegible], bet tiek Vilniaus Universiteto Senatas,
tiek ir Švietimo tarėjas Dr. Germantas, matė ne [illegible]
nes okupacinė vokiečių administracija galinti [illegible]
patogų [illegible] ir primesti savo rektorių, gal net [illegible]
tį. Po dviejų mėnesių ir Germantas buvo suimtas, ir [illegible]

(5

Siurėle išleisti:
Kaip Stepono Batoro Universitetas virto Vilniaus Universitetu.

Tai būtų 1) Tamstos kaip Valdytojo atsiskaitymas prieš visuomenę, 2) istorinis dokumentas, 3) ištaisymas mano „griekų", kuriuos esi pastebėjęs ar dar pastebėsi (Tamstos tarsze yra „ir t.t.").
Tai jau tokia mano roda.
Tokį žemaitis žemaičiui atsaką duoda.

Tamstos
M. Biržiška

Los Angeles, Calif.
1952. 3. 11

M. Biržiška
1048 W. Washington Blvd
Los Angeles 15, Calif.

ŠVIETIMO ŽIDINIAI TREMTINIŲ STOVYKLOSE

SURINKO VINCENTAS LIULEVIČIUS

(Tęsinys iš II t. 1 kn.)

LIETUVIŲ MAIRONIO VARDO GIMNAZIJA KEMPTENE

1945/46 — *pirmieji mokslo metai.*

1945 m. birželio mėn. 15 d. lietuvių bendrabučio Kemptene (Oberrealschule) patalpose įvyko posėdis aštuntosios gimnazijos klasės steigimo reikalu. Norėta iki universitetuose rudens semestro pradžios išeiti aštuntos klasės kursą ir išduoti atestatus. Daugelis galvojo, kad mūsų buvimas Vokietijoj daug trumpiau truks, todėl ir buvo užsimojimo dirbti labai paskubomis. Tačiau vėliau gyvenimas taip susitvarkė, kad mokslo metai pasidarė normalaus ilgio.

Pirmojo posėdžio dalyvius čia patiekiu ne pagal nuopelnus, o alfabetine tvarka.

1. Dipl. inž. J. Bulota (Kempteno lietuvių kolonijos komiteto kultūros skyriaus vedėjo pavaduotojas).
2. Doc. dipl. inž. dr. A. Damušis
3. Dipl. chem. vaistininkas St. Kairys (Kempteno lietuvių komiteto kultūros skyriaus vadovas)
4. Profesorius dr. Step. Kolupaila (Lietuvių komiteto pirmin)
5. Dipl. kalbininkė E. Masiokienė
6. Dipl. germanistas Alf. Šešplaukis
7. Cenzuota mokyt. P. Valavičiūtė
8. Pulk. P. Žukas

Klasei vadovauti sutiko dr. Adolfas Damušis, o tvarkyti klasę- P. Valavičiūtė.

Mokslas prasidėjo 1945. VI. 18. Mokinių buvo 28, iš kurių vėliau dar buvo padaryta atranka. Darbo pradžia tikrai buvo sunki, nes nebuvo patalpų, mokslo priemonių ir rašomosios medžiagos. Pirmomis dienomis darbas vyko koridoriuje, tačiau vėliau pavyko gauti ir neblogą klasę.

Vėliau komitetas savo skyrius reorganizavo ir buvo įsteigtas švietimo skyrius, kurio vadovu buvo paskirtas Anatolijus Kairys.

Liepos mėnesį prasideda parengiamasis darbas gimnazijai steigti. Suorganizuota parengiamoji klasė, nes daugelis vaikų baigusių pradžios mokyklas, buvo nutolę nuo lietuviškų mokyklų. Jojo mokėsi daugiau 20 kandidatų į pirmąją klasę. Dėstytojais buvo pakviesti V. Volertas ir St. Ivaškevičius.

1945. VIII. 20 posėdyje nutarta atidaryti pilną gimnaziją.

Iki 1945. VIII. 31 dirbo šie asmenys:

1) J. Bulota, 2) Ad. Damušis, 3) B. Daukantas, 4) kun. Gasiūnas, 5) St. Ivaškevičius, 6) prof. Kanauka, 7) prof. Kolupaila, 8) E. Masiokienė, 9) I. Petraitienė, 10) Ed. Stanulis, 11) Alf. Šešplaukis, 12) P. Valavičiūtė, 13) V. Volertas ir 14) P. Žukas.

1945. VIII. 31 iškilmingu posėdžiu atidaryta pilna gimnazija.

Į visas klases priimta 130 mokinių. Daugelis mokinių priimti iš egzaminų, nes neturėjo išeitojo mokslo pažymėjimų.

Gimnazijos atidarymo aktą pasirašė:

UNRRA Kap. Le Grand
off. Washington

Kempteno Lietuvių kolonijos pirmininkas dr. Kaškelis

Švietimo skyriaus vadovas dipl. ped. Anat. Kairys

Komiteto nariai: dipl. inž. K. Pabedinskas, prof. St. Kolupaila, pulk. A. Gaušas, dr. inž. Ad. Damušis.

Tėvų komitetas: pirmininkas V. Mieželis, nariai: Andrius Petrauskas, Petraitis.

Visuomenės atstovai: prof. Kanauka, doc. inž. Kriščiukaitis, kun. J. Gasiūnas, prof. Šimoliūnas, P. Valavičiūtė, kun. A. Riškus, E. Masiokienė.

Ta proga švietimo skyriaus vadovas A. Kairys sukomplektavo ir perdavė gimnazijos direktoriui doc. dr. Ad. Damušiui tokį mokytojų sąstatą:

1. Augustinas Ališauskas
2. Jonas Eidėnas, II vicedir.
3. Adolfas Damušis, direkt.
4. Kazys Daugėla
5. Vladas Daukantas
6. Kazys Gasparėnas
7. Bronė Gasparėnienė
8. Elzė Gaušienė
9. Palmira Graužinienė
10. Balys Graužinis, I vicedir.
11. Stasys Ivaškevičius
12. Prof. St. Kolupaila
13. Jadvyga Krakauskaitė
14. Stepas Makarevičius
15. Evelina Masiokienė
16. Kun. Vladas Paulauskas
17. Irena Petraškienė
18. Zenonas Petreikis
19. Aleksandras Radžius
20. Juozas Rudvalis
21. Edvardas Stanulis
22. Cezaris Surdokas
23. Alfonsas Šešplaukis
24. Julijonas Špokevičius
25. Regina Špokevičienė
26. Paulina Valavičiūtė
27. Leonardas Valiukas
28. Edmondas Vaugianskas
29. Vytautas Volertas
30. Romualdas Zalubas
31. Petras Žukas

Dangelis mokytojų yra seni pedagogai net iki 20 metų praktikos. Šiame skaičiuje yra 20 diplomuotų. Tik keli yra visai nedirbę mokyklose.

Atidarius pilną gimnaziją vėl teko dirbti koridoriuose. Kiek vėliau buvo gauta keturios patalpos ir teko dirbti dviem pamainom, prieš pietus ir po pietų. Komitetas stengėsi padėti gimnazijai.

Rugsėjo mėnesį švietimo vadovu buvo paskirtas gimn. mokytojas V. Volertas. Po poros mėnesių laiko išrūpintos aštuonios patalpos. Dabar buvo perkeltos į priešpietį, kas gerokai palengvino darbą.

Lapkričio mėn. 1 d. buvo baigtas pirmas trimestras I-VII kl. Gi aštuntoje klasėje I trimestras buvo baigtas IX. 1 ir XI. 1 buvo užbaigtas II trimestras.

1946 m. gruodžio mėn. 15 d. pasitraukė direktorius Ad. Damušis iš pareigų, nes jis išvyko į Nürtingen, kur įsijungė į kitą tremtiniams ir lietuviams svarbų darbą. Kemptene neabejotinai jis išvarė sunkiausį barą; jam vadovaujant susiformavo visa gimnazija.

Švietimo įgaliotinis Bavarijos sričiai nuo 1946 m. gruodžio mėn. 1 d. patvirtino nauju Kempteno gimnazijos direktoriumi Romualdą Zalubą (buvusį Vilniaus Universiteto astronomijos katedros asistentą).

Lapkričio mėn. dar buvo paskirti nauji mokytojai:

1) Kun. Panavas, 2) Balys Račkauskas ir 3) Ona Kanaukienė.

Gruodžio mėn. 10 d. mokytojų iniciatyva įsteigtas skautų tuntas. Pirmuoju tuntininku buvo mokytojas A. Radžius. Vėliau tuntininku paskirtas p. Urbutis. Darbas ėjo su mokyklos vadovybe sutartinai.

1946. I. 10 baigtas II trimestras I-VII kl. Dalykai eiti pagal 1939 m. Lietuvos gimnazijų programas ir Lietuvių sąjungos arba prof. Malinausko patvirtintas programas.

1946. II. 7 pradėti išleidžiamieji egzaminai ir 1946. II. 28 išleista Kempteno gimnazijos pirmoji abiturientų laida. Viso baigė 23 abiturientai.

Mūsų gimnaziją vizitavo 1946. II. 26-27 švietimo įgaliotinio Bavarijos sričiai atstovas Vincentas Liulevičius. Dalyvavo taip pat visuomenės mokslo egzaminuose.

Iš mokyklos darbo pasitraukė Balys Račkauskas, o į jo vietą buvo paskirtas Armonas.

Nuo šio laiko mokytojų skaičius ima eiti mažyn.

Pirmuosius mokslo metus užbaigėme gegužės 1 d.

1946/47 — *antrieji mokslo metai.*

Darbas pradėtas 1946 m. birželio mėn. 1 d. Veikia visos aštuonios klasės. Dirba 26 mokytojai su 125 mokiniais.

Vasaros atostogos trunka nuo VII. 1 iki VIII. 1. Tuoj po atostogų VIII. 19. gimnaziją vizituoja prof. Ign. Malinauskas, Švietimo Valdy-

bos įgaliotinis Bavarijai. Labai teigiamai mokytojų tarybą paveikia savo patarimais ir posėdyje padarytu pranešimu.

Kolonijos gyventojų nuotaikos darosi nepalankios intelektualų ir mokymo institucijų atžvilgiu. Kolonijoj įsigali pirkliško materializmo dvasia. Kultūrinis veikimas silpnėja. Užsidaro vieni kursai po kitų. Komiteto pirmininkas Kaškelis kaip tik palaiko tą pirklišką materializmą.

UNRRA įveda visiems privalomą darbo prievolę. Iki tol nedirbą pradeda pavydėti, kad mokytojai pripažinti dirbančiais, nors neišsėdi mokykloje 8 val. per dieną.

UNRRA 1946 m. lapkričio mėn. pasiūlo palikti tik 17 mokytojų. Energingai mokytojų reikalus gynė N. Tautvilas, komiteto narys švietimo ir kultūros reikalams. Komiteto pirmininkas Kaškelis sutiko sumažinti net iki 15 mokytojų skaičių, net su nieku nepasitaręs.

Gimnazijos vadovybė pati ima kovoti dėl mokytojų skaičiaus. Nors Camp Commendant Cutler sutinka, kad gimnazijos vadovybės reikalavimai teisingi, tačiau padėties neatstato, nes tai įvykdyta su Lietuvių komiteto sutikimu.

Po to mokytojų padėtis žymiai pablogėjo ; gautas gėrybes tenka dalytis. Bet ne tos gėrybės blogina mokytojų nuotaikas, o tai kad savieji nebevertina švietimo ir jo darbuotojų.

1946 m. lapkričio mėn. 23 d. gimnazija drauge su kolonija mini kariuomenės šventę.

1946 m. gruodžio mėn. 2 d. Švietimo Valdybos inspektorius Stasys Barzdukas aplanko gimnaziją. Daugiausia dėmesio kreipia į lietuvių kalbos mokymą. Lietuvių kalbos mokytojų darbą laiko daugiau negu patenkinamai.

Kalėdų metu suruošiama mokiniams eglaitė su mokinių tėvų komiteto dovanomis. Kalėdų atostogos trunka nuo XII. 22. iki 1947. I. 7.

1947 m. vasario 16 d. minėjime gimnazijos mokiniai dalyvauja organizuotai. Kolonijos gyventojų dalyvavimas šventės programoje labai menkas.

1947 m. kovo mėn. 6 d. gimnaziją vizituoja Švietimo Valdybos inspektorius Ign. Kazlauskas. Jis tikrina matematikos mokymą.

1947 m. kovo mėn. 10 d. gimnazija organizuotai dalyvauja protesto demonstracijoje prieš Pabaltijo kraštų aneksiją ir bado streike.

1947 m. kovo mėn. išvyksta UNRRA direktorius kpt. Le Grand, kuris gimnaziją perkraustant iš Oberrealschule patalpų, mokinius ir mokytojus išmetė iš klasių darbo metu. Gimnazija nedalyvauja jo išleistuvėse, nežiūrint komiteto pirmininko pakartotinų reikalavimų net su šokių grupe pasirodyti.

Apskritai mokinių tautinių šokių grupė neretai suruošdavo sėkmingus pasirodymus, vadovaujant mokytojai R. Špakevičiūtei.

1947 m. kovo mėn. 26 d. atvyko gimnazijos vizituoti Švietimo Valdybos inspektorius Vincentas Liulevičius. Dalyvavo išleidžia-

muose istorijos egzaminuose. Gimnaziją tikrino įvairiais atžvilgiais. Tikrino gimnazijos raštinę, žurnalus ir kita. Taipgi prižiūrėjo gimnazijos vadovybės ir auklėtojų veiklą. Davė visą eilę patarimų bei nurodymų.

Iš dvylikos VIII klasės mokinių 10 išlaikė egzaminus ir du gavo po pataisą.

Mokslo metai baigti kovo mėn. 30 d.

1947 m. balandžio mėn. 8 d. įvyko iškilmingas antrųjų mokslo metų baigimo aktas ir abiturientų išleistuvės.

1947/1948 — *tretieji mokslo metai.*

Mokslo metų pradžia 1947 m. balandžio mėn. 21 d. pagal Švietimo Valdybos aplinkraštį.

Šiais mokslo metais teveikia I-VII kl., nes aštuntoje tebuvo 3 kandidatai. Jis visi persikėlė į Memmingeno gimnaziją.

Piešimo mokytoja p. Peteraitienė pasitraukia dėl pablogėjusios sveikatos. R. Ingelevičienė buvo sutikusi dėstyti, bet irgi susirgo. Tuo būdu piešimas nėra dėstomas, nes nesusirado mokytojo.

1947 m. liepos mėnesį atostogaujama.

1947 m. liepos mėn. pradžioje viešame kolonijos gyventojų susirinkime Kaškelis (komiteto pirmininkas), gal būt, revanšuodamasis už nepagerbimą Le Grand, nes jie draugai buvo, užgaulioja mokytojus ir mokyklas. Mokytojų darbą palygina su bolševikiniu demokratinimu. Nepagaili nepalankių komplimentų «Centrams» ir Švietimo Valdybai.

Tuo reikalu įvyksta mokytojų tarybos posėdis, kuris griežtai pasisako prieš tokius užgauliojimus ir atitinkamą rezoliuciją, visų narių pasirašytą, pasiunčia Švietimo Valdybai.

Tėvų Komiteto iniciatyva, tokiems komiteto pirmininko Kaškelio darbams pasmerkti, sušaukiamas tėvų susirinkimas. Čia išaiškinta žala tokių nepagrįstų užgauliojimų.

Padėtį pagerina naujo bendruomenės apylinkės komiteto nario švietimo ir kultūros reikalams L. Pročkailos taktiška laikysena.

1947. IX. 8 gimnazijos mokiniai dalyvauja šventės minėjimo programoje.

1947. X. 25 III klasės mokiniai suvaidina jų klasės auklėtojo V. Volerto kūrinėlį «Piktoji laumė». Tai pirmas mūsų gimnazijos mokinių pasirodymas.

1947. XI. 23 mokiniai dalyvauja kariuomenės šventės minėjime drauge su kolonija. Be to, atskirai tik gimnazijai skaito paskaitą mjr. Vaičeliūnas. Minėjimo metu pirmą kartą pasirodo gimnazijos mokinių chorelis, vadovaujamas K. Praleikos.

Kalėdų švenčių proga suruošta mokiniams eglutė. 1947. XII. 25 VII klasės mokiniai, talkininkaujant kitoms klasėms, suvaidina mokytojos J. Krakauskaitės kalėdų vaizdelį miesto teatre.

1948. II. 16 mokiniai ir mokytojai aktingai dalyvauja 30 metų nepriklausomybės paskelbimo minėjime. Atskirai mokiniams paskaitą skaito mok. Č. Surdokas.

Mokslo metai užbaigti 1948. III. 20 d.

Šiais mokslo metais IV-VII kl. mokiniams specialų dalyką — elektrotechniką dėstė inž. Zdika. Mergaitėms IV-VII klasės siuvimą dėstė p. Rimkevičienė.

Keliamuosius egzaminus laikė III ir IV klasės mokiniai.

Lietuvių Maironio vardo gimnazijos Kemptene
direktorius R. Zalubas

1948. IV. 25.

SIMANO DAUKANTO LIETUVIŲ GIMNAZIJA KLEIN WITTENSEE

1945/46 mokslo metais šiaurinėje Šlezwig-Holsteino dalyje veikė lietuvių progimnazijos Kylio ir Neumuensterio lietuvių stovyklose, o 1946 m. pavasarį suorganizuota progimnazija Flensburge, kuri turėjo pradėti darbą 1946 m. rudenį. Tarp apygardos lietuvių atstovų UNRRA bei britų karinės valdžios atitinkamų pareigūnų prieita susitarimo sujungti tas tris progimnazijas į vieną gimnaziją ir tam tikslui parinkta Eckernfoerdės apskrity prie Wittensee ežero esanti stovykla, kuri savo laiku buvo statyta vokiečių kariams ir kurioje ligi tol po kapituliacijos gyvemo britų karių įgula. Patalpos gautos palyginant neblogos ir į jas buvo suvežti iš Kylio, Neumuensterio ir Flensburgo mokytojai ir mokiniai su šeimomis. Susidarė stovykla iš 350 asmenų. Mokinių į gimnaziją pirmaisiais mokslo metais ėjo 138. Veikė visos 8 klasės. Prie gimnazijos buvo įkurtas be tėvų esantiems mokiniams bendrabutis, kuriame pradžioje gyveno 55 mokiniai. Kartu su gimnazijos mokinių šeimomis atsikėlė ir pradžios mokyklos mokinių, todėl buvo suorganizuota pradžios mokykla su 30 mokinių ir vaikų darželis su 15 vaikų. Mokytojų daugiausia atsikėlė iš Neumuensterio — viso 9, iš Kylio — 2 ir iš Flensburgo l. 4 mokytojai buvo pakviesti nauji. Tokiu būdu susidarė 10 mokytojų. Tuoj suvažiavus, direktoriaus pareigas ėjo Neumuensterio progimnazijos direktorius V. Čižiūnas ir dirbta progimnazijos teisėmis. Nuo 1946 m. spalių 16 d. pripažintos gimnazijos teisės. Gimnazijos direktorium nuo tos dienos paskirtas K. Mockus, vicedirektoriais — P. Balčius ir V. Siskinas.

Prie gimnazijos suorganizuotas knygynas ir skaitykla, į kurią superkamos tremtyje išeinančios knygos. Taip pat gauta BALF kny-

gų siunta. Iš vieno Kanados dalinio gauta dovanų angliškų knygų. Muzikos mokytojo J. Beinorio vedamas gimnazijos choras greitai sustiprėjo ir mokslo metų eigoj surengė eilę gerai pasisekusių koncertų.

Gimnazija pavadinama Simano Daukanto vardu. Gimnazijos mokinių auklėjimui sėkmingiau tvarkyti mokytojų tarybos išleidžiamos elgesio ir tvarkos taisyklės. Faktas, kad stovykloje gyvena tik su mokykla surišti žmonės, padeda lengviau spręsti tremties mokyklai statomus auklėjimo uždavinius. Gimnazija turi palyginant nemažai ir mokslo priemonių, suorganizuotų privačiu būdu.

Švietimo Valdybai leidus, prie gimnazijos veikė skautų ir ateitininkų organizacijos ir sportininkų būrelis.

Savišalpos reikalus tvarkė socialių reikalų įgaliotinis ir gimnazijos tėvų komitetas. Ištisus mokslo metus mokiniai, vyresni, negu 20 metų, gaudavo dirbančiųjų maisto normą. Mokytojai ligi 1947 m. rugpiūčio mėn. gaudavo sunkiai dirbančiojo normas ir nedidelį atlyginimą.

Gimnazijos mokiniai kas antrą savaitę pasikeisdami rengė kultūrinius pasirodymus, iš kurių daugiau minėtini 1946-47 m. III kl. vaidinimas « Trys broliai » ir II kl. K. Binkio minėjimas, laike kurio suvaidintas ir II veiksmas iš « Atžalyno ». Vicedirektoriui V. Siskinui ir mokytojams A. Paškevičienei ir J. Beinoriui uoliai dirbant, gimnazija surengė Kalėdoms vaidinimą vaikams — V. Siskino « Kalėdų naktį », kuris labai pasisekė ir buvo du kartu kartojamas. Kovo 30 d. gimnazija surengė lietuviškos knygos 400 m. sukakties minėjimą, kurio metu kalbėjo prof. V. Biržiška, prof. V. Maciūnas ir mok. V. Čižiūnas.

1946/47 m. m. pabaigoj gimnaziją baigė 6 abiturientai, kuriems tėvų komiteto rūpesčiu surengtos gražios išleistuvės. Pradėjus gabenti DP į Kanadą, daugumas vyrų moksleivių išvyko į Kanadą arba į Angliją. Tokiu būdu naujų mokslo metų pradžioje veikė tik 7 klasės su 108 moksleiviais. 1947 m. gegužės ir birželio mėn. gimnazijos mokiniams nuo 14 m. buvo surengti sanitarijos, statybos ir elektrotechnikos kursai, kurių vienus privalomai pasirinkę mokiniai išklausė ir egzaminus išlaikė.

Kursams vadovavo ir juose dėstė stovykloje arba kaimyninėse stovyklose gyveną specialistai gydytojai : J. Mikelėnas, L. Stelmokas, K. Alminas, J. Skripkienė, L. Giedraitienė, gail. ses. M. Mockienė, inžinieriai : A. Paškevičius, A. Šukevičius ir K. Aperavičius.

1947 m. birželio mėn. į Kanadą išvyko mokytojas V. Balčytis ir į jo vietą pakviestas mok. V. Stasaitis iš Rendsburgo stovyklos. Rugpiūčio 13 d. į Angliją išvyko mok. M. Macevičiūtė. Tą pačią dieną tragiškai mirė — paskendo ežere mokytojas A. Puskepalis. Jų pamokas tuo tarpu teko padalyti likusiems mokytojams.

Gimnazijos direktorius K. Mockus.

LEHRTĖS PROGIMNAZIJA

1946/47 m. m. pradedami rugpiūčio mėn. 5 d. Stovyklos vadovybės pageidavimu steigiama dviejų klasių vidurinioji mokykla, nes pirmosioms dviem klasėms atsiranda reikiamas skaičius mokinių ir jie gali likti mokytis toliau vietoje. Taip pat suteikiama jiems galimybė pramokti svetimų kalbų. Pradžios mokykloje paliekama tik trys skyriai. Progimnazijoje veikia I ir II klasės su 20 mokinių ir 9 mokytojais. Pradžios mokykloje lieka 54 mokiniai. I ir II skyriai turi po vieną mokytoją — gi III sk. ir prog. klasės dirba su 9 mokytojais dalykine sistema. Šiais mokslo metais mokykla įsigyja pakenčiamą inventorių, vadovėlių, paveikslų. UNRRA aprūpina rašomąja medžiaga pakankamai. Mokykla stovyklos gyvenime atsistoja jai prideramon vieton. Ji aktyviai dalyvauja įvairiose šventėse, minėjimuose, surengia savo pramogų. Mokslo metai baigiami 1947 m. balandžio mėn. 15 d. dviems mokytojams išvykstant Brazilijon. Bendrai 78,8 % visų mokinių yra keliami į aukštesnes klases. Sumažėjus mokytojų skaičiui, 1947-48 m. m. buvo galvota pradėti tik veikiant keturių skyrių pr. mokyklai, tačiau tėvų komitetui pageidaujant mokytojų taryba pasiryžo palikti ir viriniąją mokyklą. Mokiniai galėsią likti prie savo tėvų turėdami ir galimybę toliau mokytis. Mokytojams toks nutarimas uždėjo daugiau darbo, nes jie vienaip ar kitaip yra įsijungę į kitokius darbus stovykloje. Mokslas pradėtas 1947 m. gegužės mėn. 1 d. Pradžios mokykloje palikta 4 skyriai su 66 mokiniais ir 4 mokytojais. Vidurinėje mokykloje veikia II ir III kl. su 10 mokinių ir 9 mokytojais. Čia darbas atliekamas dalykine sistema prisitaikant prie mokytojų, kurių dauguma dirba stovykloje ir kitose pareigose.

Apie 12 mokinių apleido stovyklą emigruodami, keletas mokinių buvo išskrininguota, tačiau mokinių skaičius nesumažėjo. Daug jų atėjo iš vaikų darželio, kiti — atvyko iš kitų stovyklų. Po vasaros atostogų, pradėjus mokslą, mokinių skaičius padidėjo. Pradžios mokykloje yra 69 mok., progimnazijoje — 10. Mokytojų skaičius kaip ir mokslo metų pradžioje.

L. e. progimn. dir. p. Henr. Gineitis.

LÜBECKO LIETUVIŲ GIMNAZIJA

1945/46 *mokslo metai.*

Kapituliavus vokiečiams, Vokietijoje atsidūrę lietuviai, kaip ir kiti svetimšaliai, grupavosi į didesnias stovyklas. Iškilo mokyklų ir gimnazijų steigimo klausimas. Šis klausimas buvo aktualus ir lie-

tuviams lübekiečiams, nes į Lübecką suvažiavo daug apylinkės lietuvių.

Jau 1945 m. birželio mėn. pradžioje mokytojas Martynas Gelžinis pradėjo registruoti mokinius, norinčius lankyti gimnaziją. 1945 m. birželio mėn. 23 d. lietuvių svetainėje, Breiterstr. 2, buvo sušauktas pirmas šiuo reikalu pasitarimas, kuriame dalyvavo Lübecke gyveną mokytojai. Buvo nutarta nedelsiant steigti gimnaziją, nors britų karinė valdžia oficialaus leidimo ir neduotų. Pirmuoju gimnazijos direktoriumi buvo išrinktas mokyt. Gelžinis, o klasėms patalpos numatytos «Gražinos» stovykloje. Jau liepos mėn. 28-30 d. lietuvių komiteto patalpose įvyko stojamieji egzaminai į penkias pirmąsias klases, kuriuos išlaikė 34 mokiniai.

1945 m. rugpiūčio mėn. 9 d. Lietuvių Gimnazija Lübecke pradėjo «Meesen» kareivinėse so 20-čia mokinių. Netrukus buvo gautas britų karinės valdžios leidimas, ir gimnazija galėjo veikti oficialiai.

Rugpiūčio mėn. 13 d. įvyko antrieji egzaminai į visas 8-nias gimnazijos klases. Dabar mokinių skaičius prašoko 100.

Pradžioje darbas buvo labai sunkus. Nebuvo vadovėlių ir mokslo priemonių. Po didelių pastangų pavyko iš vokiečių Kultūrvervaltungo ir anglų įstaigų gauti mokykliniai suolai. Šiaip įvairios mokslo medžiagos buvo gauta iš Y.M.C.A. (Švedų sekcijos). Netrukus visose 8-se gimnazijos klasėse prasidėjo darbas. Prie gimnazijos buvo įsteigtas berniukų ir mergaičių bendrabutis: berniukams 4-tame «Meesen» kareivinių bloke, mergaitėms — 7-tame. Palaipsniui buvo įsigytos ir kitos mokslo priemonės: žemėlapiai, truputis vadovėlių; taip pat buvo gauti ir reikalingiausi baldai. Pirmais mokslo metais gimnaziją rėmė materialiai vietos liet. komitetas, kuris su Faustu Kirša priešakyje, labai rūpinosi gimnazijos reikalais. Antro trimestro pabaigoj buvo išrinktas gimnazijos tėvų komitetas, kurio pirmininkas Reventas ir nariai įdėjo labai daug darbo ir energijos rūpindami lėšų gimnazijos išlaikymui. Tuo būdu bendromis pastangomis buvo sudarytos reikalingos darbui sąlygos. Taip kūrimosi stadija baigėsi, nors normaliam darbui vis dar buvo begalės trūkumų. Mokinių skaičius tolydžio didėjo. Apie 1945-46 m. m. vidurį gimnazijoj buvo 172 mokiniai. Buvo sukomplektuotas mokytojų kadras. Ankstyvesnės gimnazijos patalpos pasidarė per ankštos. Tada buvo išrūpintas atskiras namas gimnazijai — I— mas «Meesen» kareivinių blokas.

1946 m. pradžioje mokinių ir mokytojų skaičius sumažėjo, nes dalis mokytojų ir mokinių išsikėlė į naujai įsikūrusią Fischbecke gimnaziją, o dėl pablogėjusių gyvenimo sąlygų daug Lübecko lietuvių persikėlė į kitas zonas.

1945/46 m. m. pabaigoj gimnazijoj dirbo 23 mokytojai ir mokėsi apie 140 mokinių.

1946 m. pradžioje įvyko pasikeitimų ir gimnazijos vadovybėje.

Gelžiniui atsisakius, gimnazijos direktorium buvo patvirtintas mokytojas Petras Gaurys.

1946 m. gegužės mėn. 15 d. baigėsi pirmieji mokslo metai. Gimnazija išleido 20 abiturientų.

1946/47 *mokslo metai.*

1946/47 m. m. gimnazija pradėjo su 107 mokiniais — 52 berniukais ir 55 mergaitėmis. Pirmoje klasėje mokėsi 18 mokinių, II-kl.-21, III kl.-14, IV kl.-10, V kl.-9, VI kl.-9, VII kl.-8, VIII kl.-18. Gimnazija išleido 12 abiturientų ir išdavė dar vienam savo auklėtiniui brandos atestatą, išlaikiusiam egzaminus pašaliečio teisėmis.

Perkelta į aukštesnes klases: iš I kl. į II kl.-13 mok., iš II kl. į III kl.-15, iš III kl. į IV kl.-14, iš IV kl. į V kl.-7, iš V kl. į VI kl.-9, iš VI į VII kl.-7, ir iš VII kl. į VIII kl.-8. Gimnazijoje dirbo 26 mokytojai.

Petras Gaurys-direktorius, Povilas Štuopis-vicedirektorius I, Krygerienė — vicedirektorius II, ir šie mokytojai: dr. Pranas Ancevičius, inž. Jurgis Bistramas, Veronika Bistramienė, Jadvyga Didžienė, Berta Gaurienė, Martynas Gelžinis, Jonas Jurkaitis, kun. Dominikas Kenstavičius, Jonas Krutulis, Pranas Kunigėlis, Ema Liaudinskienė, Ansas Lymantas, dr. Juozas Sakalauskas, Kazys Šeštokas, Elena Šeštokienė, Kazė Šventoraitienė, Anelė Tamulevičiūtė, Adolfas Venslauskas, Julius-Jonas Veteikis, Bronė Baltramijūnienė, Genovaitė Breikmanienė, Danielius Plyciuvaitis ir Juozas Valakas. 1947 m. mokytojų skaičius pradėjo mažėti: mokyt. Juozas Valakas emigravo į Ameriką, Danielius Plyciuvaitis — į Angliją, inspektorius Povilas Štuopis — į Kanadą.

Mokslo atžvilgiu — 9 mokytojai buvo baigę aukštuosius mokslus, 1. Ped. Institutą, 1. Fizinio Lavin. Institutą, 3-įgiję gimnazijos mokytojo teises, prie Švietimo Ministerijos, 4 — baigę mokytojų seminarijas, kiti — yra baigę speciales mokyklas arba studijavę universitete. Aštuoni mokytojai turi gimnazijos mokytojo cenzą, du — specialių aukštesnių mokyklų mokytojų teises, trys — yra dėstę gimnazijoje specialius dalykus, trys — yra dirbę pradžios mokykloje, 8-pedag. darbą pradėję dirbti tremtyje. Mokslo metų pabaigoje gimnazijoje mokėsi 99 mokiniai.

Pasibaigus 1946-47 m. m. daug vyresnių klasių mokinių išemigravo į Angliją, Kanadą ar Australiją. 1946-47 m. m. abiturientai: Pranas Bernotas, Danutė Mašalaitytė, Viktorija Gerulaitytė-išemigravo į Angliją, Stella Antanaitytė, Algirdas Gutauskas, Vytautas Kairys, Irena Krutulytė, Leonas Rutkauskas, Algimantas Vaitkevičius, Bronius Vaškelis — į Kanadą, Romualdas Maziliauskas — į Australiją, Algirdas Reventas studijuoja Balt. Universitete Pinneberge, o apie abit. Aldonį Putzę gimnazija neturi žinių.

1947/48 *mokslo metai.*

1947/48 m. m. pasitraukė iš gimnazijos šie mokytojai: Genovaitė Breikmanienė, dr. Pranas Ancevičius ir Ansas Lymantas; naujai buvo paskirtas dr. Jonas Šernaitis.

1947/48 m. m. pradžioje mokinių buvo 101 — 44 berniukai ir 57 mergaitės; tikybos atžvilgiu — 63 katalikai, 36 evangelikai ir 2 kit. tikybos. Mokslo metų pabaigoje mokėsi 86 mokiniai: I kl.-21, II kl.-22, III kl.-13, IV kl.-11, V kl.-2, VI kl. 8, VII kl.-6, ir VIII kl.-3. Baigė gimnaziją ir įgijo brandos atestatus trys mokiniai: Irena Bistramaitė, Pranas Jurkus ir Jurgis Narusevičius.

Į aukštesnes klases pakelta: iš I kl. į II kl.-17 mokinių, iš II kl. į III kl.-21, iš III kl. į IV kl.-13, iš IV kl. į V kl.-11, iš V kl. į VI kl.-2, iš VI kl. į VII kl.-6, ir iš VII kl. į VIII kl.-5.

Dar kelios pastabos.

Gimnazijos mokiniai dalyvauja skautų organizacijoje: 1946-47 m. m. skautų buvo 66 — 45 bern. ir 21 merg., 1947-48 m. m. buvo 65 — 33 born. ir 32 mergaitės.

Nuo 1945 metų gimnazija tebeveikia tose pačiose patalpose — Meesen kar. I bloke. Didesnę bloko dalį užima DP šeimos; popiet gimnazijos patalpomis naudojasi pradžios mokykla. Prie gimnazijos yra mokinių bendrabutis, kuriame apgyvendinti mokiniai iš Eutino, Neustadto ir kitų vietų. Bendrabučiui yra skirti trys kambariai, kurie naudojami mokymui (kaip klasės) priešpietinėmis valandomis. Sanitariniu atžvilgiu patalpos prastos: drėgnos, nuolatiniai skersvėjai.

Beveik visi mokiniai gauna jaunuolio maisto normas: 1947-48 m. m. mokiniai gaudavo per dekadą (10 dienų): duonos — 3459 gr., Nährmittel — 355 gr., mėsos — 32 gr., žuvies (silkių) — 194 gr., riebalų — 107 gr., cukraus — 411 gr., marmalado — 135 gr., sūrio — 20,2 gr., lieso pieno 1936 gr., bulvių — 2904 gr.

1946/47 m. m. mokiniai gaudavo kiek daugiau mėsos, bet labai mažai cukraus. Be paminėtų gėrybių paskutiniuoju metu kai kuriomis dekadomis pradėjo duoti džiovintų vaisių ir po vieną ar po porą kiaušinių. Mokslo metu iki 18 m. amžiaus mokiniai gauna priešpiečius $^1/_2$ litro sriubos, iki 14 m. amžiaus gauna per mėnesį po 8 uncijas šokolado.

Visi bendrabučio mokiniai ima sausą maistą ir patys verdasi. Virimo sąlygos neblogos — yra gazas.

Mokinių sveikatingumas blogas. Trys mokiniai sirgo džiova. Dėl prastų patalpų ir nuolatinių skersvėjų buvo labai daug susirgimų gripu ir kitomis ligomis.

Lübeck, 1948 m. V. 29. Gimnazijos direktorius P. Gaurys.

LIETUVIŲ GIMNAZIJA MEERBECKE

1945/46 *mokslo metai.*

Schaumburg-Lippe provincijoj, Stadthageno apskrityje, Meerbecko kaime, tuoj okupavus amerikiečiams buvo iševakuoti vietiniai gyventojai vokiečiai ir apgyvendinti rusai, vėliau italai. Išvykus rusams ir italams, čia prieglaudą rado pabaltiečiai: 1500 latvių, 700 lietuvių ir 400 estų. 1945 m. rugpiūčio 26 d. buvusio tada lietuvių komiteto švietimo vadovo Jono Narbuto pastangomis lietuviai patys pirmieji suorganizavo pradžios mokyklą ir vaikų darželį. Darželį vesti vesti pavesta mokytojai A. Dantienei ir pradžios mokyklą — mok. M. Rauchui. Mokykloje dirbo šie mokytojai: A. Balsiukevičienė, P. Didžbalis, J. Milavickas, P. Motušis ir A. Venckienė.

Pradžios mokyklą lankė 58 mokiniai, veikė 3 skyriai.

I sk.	15	bern.	11	merg.	viso	26	mok.
II sk.	8	»	11	»	»	19	»
III sk.	7	»	6	»	»	13	»
Viso	30	»	28	»	»	58	»

1945 m. spalių mėn. 15 d. pradėjo veikti stovyklos progimnazija. Progimnazijos direktoriumi Švietimo Vadybos buvo paskirtas mok. Mykolas Rauchas. Progimnazijoje dirbo šie mokytojai: J. Andriušis, A. Barkauskaitė, P. Didžbalis, V. Ignaitis, J. Mikulionis, G. Melnykas, A. Narbutas, J. Pažerūnas, kun. J. Petraitis, K. Stirbys, V. Vaičaitis, C. Vaičikonis ir J. Vilūnaitė.

Progimnaziją lankė 29 mokiniai, veikė 3 klasės.

I kl.	4	bern.	10	merg.	viso	14	mok.
II »	4	»	3	»	»	7	»
III »	2	»	6	»	»	8	»
Viso:	10	»	19	»	»	29	»

Progimnazijos 4 klases baigė 8 mokiniai.

Abiejų mokyklų patalpos pradžioje mokslo metų buvo labai blogos. Nuo 1945. XI. 3. mokyklos buvo patalpintos buv. vokiečių mokyklos namuose ir dirbama dviem pamainom: pradž. mokykla 8-13 val., progimnazija 13-18 val.

Vadovėlių turėta mažai. Mokytojai paruošdavo konspektus, kurie buvo mašinėle perrašomi ir išduodami mokiniams.

Tais mokslo metais mokyklos turėjo kelis viešus pasirodymus. 1945 m. spalių mėn. 5 d. — visų tautybių bendras mokinių pasirodymas, kuriame lietuviai laimėjo pirmą vietą. 1945 m. gruodžio mėn. 1 d. Kalėdų eglutė, kurioje programą išpildė pradžios mokyklos ir progimnazijos mokiniai. 1946 m. vasario mėn. 17 d. buvo pastatyta Rinkūno pasaka «Našlaitė», kurią scenai pritaikė aktorė Pankienė.

Mokslo metai visose mokylose buvo baigti 1946 m. birželio mėn. 8 d. kukliu aktu, dalyvaujant mokytojams, mokiniams ir jų tėvams.

1946 m. birželio mėn. 1 d. progimnazija praplėsta iki gimnazijos.

1946/47 *mokslo metai.*

1946 m. rugpiūčio mėn. 1 d. gimnazija pradėjo mokslo metus su 17 mokytojų ir 64 mokiniais. Joje veikė II, III, IV, V, VI ir VIII klasės. Dirbo popietinėmis valandomis pradžios mokyklos patalpose. Patalpos ankštos, žiemą menkai kūrenamos. Atlyginimas buvo mokamas trims mokytojams ir gautoji suma dalinama tarp visų. Gimnazija, norėdama parūpinti mokiniams vadovėlių, rotatoriumi perspausdindavo Vidurinių amžių istoriją, Visuotinės literatūros istorijos I ir II dalį, Kalbos mokslo pagrindus, Literatūros teoriją ir mokytojų paruoštus kai kuriuos pamokų konspektus. Taip pat buvo išleista Pr. Naujokaičio Lietuvių literatūros istorija. 1947 m. balandžio mėn. 2 d. gimnazija baigė mokslo metus ir išleido 5 abiturientus.

1947/48 *mokslo metai.*

1947 m. balandžio mėn. 21 d. gimnazija pradėjo trečiuosius mokslo metus su 14 mokytojų ir 42 mokiniais. Joje buvo I, III, IV, ir VI kl. Dalis vyresnių mokinių išvažiavo į Angliją, todėl dvi veikusios klasės užsidarė. 1947 m. spalių mėn. gimnazija gavo atskiras patalpas. Buvo mokamas pradžioje 6, vėliau 8 mokytojams atlyginimas. 1948 m. kovo mėn. 21 d. gimnazija baigė trečiuosius mokslo metus ir balandžio mėn. 12 d. pradėjo naujus mokslo metus. Šiuo metu gimnazijoj buvo I, II, IV, V ir VII klasės. Joje buvo 10 mokytojų ir 47 mokiniai. Atlyginimas mokamas 3 mokytojams.

Per visą laiką gimnazija yra parengusi 8 spektaklius ir 4 minėjimus. Ji taip pat pastatė pasaką «Trys Broliai». Padarė išvykas į Hamburgą, Reino apylinkes, Hanoverį, Alpes ir vietos apylinkes. Gimnazijoje veikė skautų, ateitininkų ir fizinio lavinimo būreliai. Ji turėjo daugiau 400 knygų biblioteką.

LIETUVIŲ GIMNAZIJA MEMMINGENE

Memmingenas yra pietų-vakarų Bavarijoje prie pat Würtembergo sienos. Karui pasibaigus, po kaimus ir mažus miestelius išblaškyti lietuviai pradėjo rinktis į Memmingeną, kaip apskrities miestą. Pirmiausia keli šimtai lietuvių apsigyveno mieste, kiek vėliau UNRRA leido organizuoti stovyklą apie 3 klm.nuo miesto esančiose aviacijos kareivinėse, kurios prieš karo pabaigą buvo gerokai subombarduotos. Šiose kareivinėse įsisteigus lietuvių stovyklai, 1945 m. lapkričio mėn. 14 d. St. Radžionio ir kitų mokytojų iniciatyva bei pastangomis buvo įkurta Lietuvių Progimnazija.

I-ji mokslo metai.

Pirmajame mokytojų pasitarime dalyvavo šie mokytojai: 1) Kun. Antanas Dapkus, 2) Stasys Radžionis, 3) Povilas Lingaitis, 4) Juozas Jankaitis, 5) Arvydas Ramonis ir 6) Vytautas Miklius.

Pasitarimo dalyviai progimnazijos direktoriumi išrinko Stasį Radžionį.

Pradžioje buvo atidarytos 5 klasės, į kurias susidarė pakankamas mokinių skaičius: I, II, III, V ir VII. Mokslas pradėtas su 44 mokiniais. Mokslo metai buvo baigti 1946 m. birželio mėn. 26 d. Tuo metu progimnazijoje buvo 51 mokinys ir 11 mokytojų.

Pirmieji mokslo metai buvo sunkūs. Vadovėlių buvo labai mažai. Daugiausiai buvo sugaišta laiko kursui kartoti. Mokiniai buvo portraukę Lietuvoje eitą mokslą susirinkę iš įvairių gimnazijų, Mokslo priemonių turėta tiktai 2 žemėlapiai. Trūko patalpų ir baldų. Net mokytojai neturėjo sau atskiro kambario. Tomis pačiomis patalpomis naudojosi ir pradžios mokykla. Vieni dirbo prieš pietus, kiti po pietų.

Pabaigoje mokslo metų, susidarius nuomonių skirtumui tarp dir. St. Radžionio ir daugumos mokytojų, St. Radžionis iš direktoriaus pareigų atsisakė. Dar labiau padėtį apsunkino kai kurių mokytojų išvykimas. Tokiu būdu, nebuvo nei direktoriaus nei reikiamo skaičiaus mokytojų su atitinkamomis kvalifikacijomis. Esant tokiai padėčiai, vietos lietuvių komiteto švietimo skyriaus vadovas kreipėsi į švietimo valdybos įgaliotinį Bavarijai I. Malinauską prašydamas jį atvykti ir vietoje duoti atitinkamus patvarkymus. Tuo tarpu mok. I. Skirgaudas ir buvęs direktorius S. Radžionis rūpinosi naujų mokytojų personalo surinkimu.

1946 m. rugpiūčio mėn. 15 d. atvykęs švietimo valdybos įgaliotinis progimnazijos direktoriumi paskyrė neseniai iš Ravensburgo į Memmingeną atsikėlusį gyventi Vytauto Didžiojo Universiteto adjunktą dipl. inž. Jurgį Mikailą. Tuo laiku iš kitų stovyklų atsikėlę

ir daugiau mokytojų bei asmenų su universitetiniu išsilavinimu ir tinkančių būti mokytojais. Tų pat metų į Memmingeną buvo atkelta visa lietuvių stovykla iš Nördlingeno, iš kurių apie 15 asmenų papildė gimnazijos mokinių eiles.

II-ji mokslo metai.

Antrieji mokslo metai buvo pradėti 1946 m. rugsėjo mėn. 1 d. su tinkamu mokytojų personalu ir pakankamu mokinių skaičiumi. Pradžiojo veikė šios klasės: I su 9 mokiniais, II su 17 mokinių, III su 14 mok., IV su 10 mokinių, VI su 14 mok., VIII su 7 mokiniais, viso 71 mokinys. Po poros savaičių atsiradus mokinių į VII klasę, buvo atidaryta ir ši klasė su 7 mokiniais. Tokiu būdu gimnazijoje buvo iš viso 78 mokiniai.

1. Jurgis Mikaila — direktorius — matematika aukštesnėse kl;
2. Jer. Gaižutis — kūno kultūra berniukams;
3. Ald. Augustinavičienė — lietuvių kalba ir literatūra;
4. J. Jankaitis — gamtos m.;
5. Br. Kviklienė — lietuvių k. ir literatūra;
6. Br. Kviklys — geografija;
7. J. Kondrotas — vokiečių k. žemesnėse klasėse;
8. St. Radžionis — matematika žemesnėse klasėse;
9. A. Ramonis — vokiečių k. aukštesnėse klasėse;
10. I. Skirgaudas — istorija;
11. Vyt. Staugaitis — istorija ir visuom. mokslas;
12. El. Strikienė, vėliau. Ald. Knystautaitė — kūno kultūra mergaitėms;
13. Kan. K. Steponavičius — lotynų k., tikyba ir filosofijos prad.;
14. Kun. Siliauskas — tikyba;
15. A. Vaitiekūnas — chemija ir fizika;
16. J. Zdanavičius — muzika;
17. A. Žižniauskaitė, vėliau M. Macevičius — anglų kalba.

10 mokytojų iš šio skaičiaus buvo baigę universitetą (5 iš jų buvo dėstytojai aukštosiose mokyklose), 2 baigę Pedagoginį Institutą, kiti mokytojavę ar lankę specialias bei aukštąsias mokyklas.

Švietimo Valdyba, atsižvelgdama į tai, kad nemažiau, kaip 2/3 mokytojų yra baigę universitetą, 1946 m. rugpiūčio mėn. 24 d. pripažino Memmingeno progimnazijai gimnazijos teises.

Antraisiais mokslo metais, turint pakenčiamas mokslo sąlygas, gimnazijoje nusistovėjo tvarka ir visi mokiniai visai rimtai įsitraukė į darbą. Šiek tiek sutrukdė normalų darbą skriningai. Mat, vis buvo ieškoma karo kaltininkų ir koloborantų. Taip pat dideliu nusikaltimu buvo laikomas atvykimas iš kitos zonos po 1945 m. rugpiūčio mėn.

1 d. Tokiu būdu buvo «išskrininguoti», t. y. nutraukta globa ir pašalinti iš stovyklos gimnazijos direktorius J. Mikaila, mokytoja Augustinavičienė, atvykusi iš Austrijos, ir Arvydas Ramonis, atvykęs iš prancūzų zonos. Taip pat buvo išskrininguota keletas mokinių kartu su jų tėvais. «Išskrininguotieji» buvo ginkluotų karių suvaryti į vagonus, išvežti į Augsburgą ir perduoti vokiečių globon. Po keleto dienų, būklei nusistovėjus, išvežtieji grįžo, apsigyveno už stovyklos ribų ir toliau dirbo gimnazijoje.

Mokslo metai buvo suskirstyti trimestrais. I-as trimestras buvo baigtas lapkričio mėn. 15 d., II — vasario mėn. 14 d., ir mokslo metai baigti gegužės mėn. 3 d. Anksčiau buvo numatyta mokslo metus baigti gegužės mėn. pabaigoje, tačiau Švietimo Valdyba, norėdama mokslo metus suskirstyti ketvirčiais ir suvienodinti jų pradžią ir pabaigą visose gimnazijose, trečią trimestrą sutrumpino.

Šiais mokslo metais buvo išleista pirmoji tremtyje Memmingeno gimnazijos abiturientų laida. Trečią ketvirtį VIII-je klasėje buvo 5 mokiniai. Visiems buvo leista laikyti baigiamieji egzaminai. Egzaminus išlaikė ir atestatus gavo 1947 m. gegužės mėn. 5 d. šie abiturientai: 1) Sigitas Ąžuolas, 2) Janina Rimkevičiūtė, 3) Irena Žalnieriūnaitė, 4) Vytautas Pilėnas.

Sigitas Ąžuolas ir Vytautas Pilėnas 1948 m. išvyko į Kanadą ir dirbo aukso kasyklose. Žalnieriūnaitė išvyko į Venecuelą, o Rimkevičiūtė — į Angliją.

Šių mokslo metų I-jį ketvirtį buvo suruošta ekskursija į netoli Memmingeno esantį, garsų visoje Švabijoje Ottobeuren vienuolyną.

Antraisiais mokslo metais tėvų komiteto pirmininku buvo Ieva Rimkevičienė.

III-ji mokslo metai.

Tik baigus antruosius mokslo metus ir vieną savaitę pailsėjus, gegužės mėn. 12 dieną buvo pradėti 3-ji tremtyje mokslo metai.

Mokslo metų pradžioje, gimnazija suruošė lietuviškos knygos parodą 400 metų nuo pirmosios lietuviškos knygos pasirodymo proga. Prie parodos suruošimo daugiausia prisidėjo gimnazijos mokytojas Br. Kviklys. Jis buvo atsigabenęs iš Lietuvos daug eksponatų, kitus gi surinko tremtyje. Gimnazijos mokytojas J. Zdanavičius padarė daug diagramų ir plakatų.

Pradėjus trečiuosius mokslo metus, gimnazijoje buvo 83 mokiniai. Iš kaimyninės Kempteno gimnazijos atvyko visa VIII-ji klasė — 4 mokiniai, kadangi dėl mažo mokinių skaičiaus Kempteno gimnazija VIII klasės nelaikė. Šiais mokslo metais atskirose klasėse buvo mokinių: I-14, II-8, III-4, IV-13, V-10, VII-13, VIII-11.

Raštinės darbą iki šio laiko daugiausia atlikdavo vicedirektorius

St. Radžionis arba pats direktorius. Toliaus šio raštinės darbo pradėjo vis daugiau atsirasti, ir tada gimnazijos raštvedžiu buvo pakviestas Vincas Adomavičius. Šiose pareigose jis išbuvo iki 1948 m. vasario mėn 15 d. Adomavičiui iš raštvedžio pareigų atsisakius, šiam darbui buvo pakviestas Albinas Karnavičius. Jis netik tvarkė raštinės reikalus, bet ir pagamino gimnazijai didelį Lietuvos žemėlapį.

Pirmąjį mokslo metų ketvirtį buvo įsteigtas mok. A. Augustinavičienės iniciatyva literatūros mėgėjų būrelis. Pirmasis ketvirtis baigtas birželio mėn. 29 d. Tą dieną buvo suruoštas Maironio mirties 15 metų sukaktuvių minėjimas ir mokiniai buvo paleisti vasaros atostogoms, kurių metu dalis mokinių išvyko į prie Alpių suruoštą YMCA'os arba skautų stovyklą. Vasaros atostogoms baigiantis, du mokiniai skautai dalyvavo tarptautinėje skautų stovykloje — jamboree Prancūzijoje.

Antrasis ketvirtis buvo pradėtas rugpiūčio mėn. 18 dieną. Šio ketvirčio pradžioje buvo įvesta specialių dalykų pamokos aukštesnėse klasėse: elektrotechnika ir radiotechnika, kurias dėstė vicedirektorius St. Radžionis.

Įpusėjus antrajam ketvirčiui, mokytojas Juozas Kundrotas pasitraukė iš gimnazijos ir perėjo dirbti į LTB komitetą pirmininku, o mok. A. Knystautaitė, kuri dėstė mergaitėms kūno kultūrą, išvyko studijuoti.

Kundroto vieton buvo pakviestas dipl. inž. V. Bukevičius, kuris dėstė vokiečių ir anglų kalbas I-je ir II-je klasėse.

Antras ketvirtis buvo baigtas spalių mėn. 18 d. ir sekančią dieną pradėtas III ketvirtis, kuris buvo baigtas prieš Kalėdų šventes, gruodžio mėn. 20 d. Kalėdų atostogų metu buvo suruošta žemesniųjų klasių mokiniams Kalėdų eglutė.

Tuoj po Kalėdų gimnazija atsisveikino su savo mokytoja Ald. Augustinavičiene, kuri su savo šeima išvyko į J.A.V. Į ten nuvykusi, tuojau suorganizavo gimnazijos mokytojų ir mokinių šelpimą maistu ir pinigais. Tuo pat laiku gimnazijos mokytojas doc. Vyt. Staugaitis su šeima išvyko į Argentiną.

Į Augustinavičienės vietą lietuvių kalbai ir literatūrai dėstyti buvo pakviestas pulk. VI. Braziulis, o Staugaičio pamokas perėmė I. Skirgaudas.

Vasario mėn. 1 d. iš gimnazijos kūno kultūros mokytojo pareigų pasitraukė ir išvyko į Kanadą Jeronimas Gaižutis.

Vasario mėn. 14 d. VIII kl. mokiniai buvo paleisti ruoštis egzaminams. Egzaminus buvo leista laikyti 9 mokiniams, ir vienai mokinei, dėl silpnos sveikatos, buvo pripažintas atestatas be egzaminų.

Vasario mėn. 19 d. buvo suruoštas Ad. Jakšto 10 metų mirties sukaktuvių minėjimas.

III-ji mokslo metai buvo baigti 1948 m. kovo mėn. 20 d. Balio Sruogos minėjimu, kurį suruošė literatų būrelis. Minėjimo ruošimui

vadovavo Kviklienė, Braziulis ir Zdanavičius. Šiais mokslo metais buvo emigravę 4 mokiniai: 1-į Kanadą, 1-į Angliją, ir 2-į Venecuelą.

Balandžio mėn. 4 d. buvo išleista II-ji abiturientų laida. Atestatus gavo šie abiturientai:

1. Pranas Arlauskas,
2. Zelma Brinkmanaitė,
3. Bronislava Rudzinauskaitė,
4. Valentina Dielininkaitytė,
5. Mindaugas Gausas,
6. Regina Matulevičiūtė, ir
7. Kazimiera Gaidytė.

Tretieji mokslo metai buvo patys produktingiausi. Mat, visi mokiniai buvo įsitraukę į mokslą, stovyklinis gyvenimas buvo daugiau ar mažiau nusistovėjęs ir nebuvo jaučiamas toks didelis mokslo vadovėlių trūkumas.

IV-ji mokslo metai.

Ketvirtuosius mokslo metus pradėjome 1948 m. balandžio mėn. 13 d. Dar prieš prasidedant šiems mokslo metams, buv. gimnazijos vicedirektorius ir matematikos mokytojas žemesnėse klasėse St. Radžionis ir anglų kalbos mokytojas M. Macevičius pasitraukė iš gimnazijos. Tada buvo padaryti ir sekantieji pakeitimai: vicedirektoriumi buvo paskirtas mokytojų tarybos sekretorius Arvydas Ramonis, o mokytojų tarybos sekretoriumi-Ignas Skirgaudas.

Daugiausia sunkumo sudarė anglų kalbos mokytojo suradimas. Kadangi gimnazijos mokytojai gavo, palyginus, labai mažą atlyginimą, tai asmenys, moką anglų kalbą, ėjo tarnauti į IRO ar kitas įstaigas. Pagaliau buvo surastas Memmingeno mieste vokietis Friedrich Ferdinand, kuris vertėsi privačiomis anglų kalbos pamokomis. Jam buvo pavesta dėstyti anglų kalbą aukštesnėse klasėse, pradedant nuo ketvirtos, o dipl. inž. Aleksandras Vaitiekūnas, kuris dėstė chemiją ir fiziką, paėmė dėstyti anglų kalbą I-je ir II-je klasėse. Lotynų kalbai V ir VI klasėse, vokiečių kalbai I-je ir II-je klasėse ir kūno kultūrai berniukams dėstyti buvo pakvietas mokytojas Jurgis Šlepetis.

Pradžioje mokslo metų III-ji klasė, kurioje buvo tik 4 mokiniai, buvo uždaryta. Po dviejų savaičių, dar vienam kandidatui atsiradus ir tėvams pageidaujant, buvo atidaryta ir ši III-ji klasė. Ketvirtaisiais mokslo metais I-me ketvirtyje gimnazijoje buvo 73 mokiniai, kurie atskiromis klasėmis skirstėsi šitaip: I-20, II-10, III-4, IV-13, V-10, VI-9, VIII-7.

Gegužės mėn. 31 d. pasitraukė iš gimnazijos ir išvyko į Kanadą mok. Juozas Jankaitis. Jo dėstomų dalykų dalį paėmė Al. Vaitiekūnas-biologiją VIII-je kl. ir Br. Kviklys — fizinę geografiją V-je

klasėje. Gamtos mokslas nuo gegužės mėn. 31 d. iki I-jo ketvirčio pabaigos nebuvo dėstomas.

I-jo ketvirčio metu buvo suruoštos dvi mokinių ekskursijos : viena į Memningeno miestą, kur apžiūrėta muziejus ir kiti žymesnieji miesto pastatai. Antra — į Müncheną, kur apžiūrėta zoologijos sodas, spaudos paroda ir Nympfenburg parkas.

Pirmasis ketvirtis buvo baigtas 1948 m. birželio mėn. 19 d. Šio ketvirčio metu pamažu pradėjo judėti emigraciniai reikalai. Normali gimnazijos mokslo eiga pradėjo irti. Gimnazijai trūko mokytojų. Iš kitų stovyklų persikėlimas buvo labai sunkus, o antra vertus, niekas nei nenorėjo keltis.

Po vasaros atostogų mokslas buvo pradėtas rugpiūčio mėn. 30 d. Vasaros atostogoms baigiantis, mokytojas. V. Bukevičius išvyko į Australiją. Naujais mokytojais buvo pakviesti : Alfonsas Venslova — dėstyti žemesnėse klasėse matematiką, ir Juozas Sodys — gamtai.

Atsiradus liuosų kambarių, buvo įsteigta mokiniams skaitykla, kuri kartu tarnavo mokiniams pamokų ruošimo kambariu. Buvo užprenumeruoti visi amerikiečių zonoje išeiną laikraščiai ir žurnalai. Kadangi stovykloje kiekviena, kad ir skaitlinga šeima, turėjo tik vieną kambarį, tai tokių šeimų mokiniai, neturėdami gerų sąlygų namuose ruošti pamokas, jas ruošti eidavo į skaityklą, kur jie prižiūrimi mokytojo praleisdavo laiką.

Antrajam ketvirčiui įpusėjus, adjunktas dipl. inž. Al. Vaitiekūnas pasitraukė iš gimnazijos mokytojo pareigų ir išvyko dėstyti anglų kalbą į lietuvių darbo kuopą. Gimnazijoje Vaitiekūnas dėstė 3 dalykus, viso 23 pamokas. Susidarė didelė spraga. Jo dėstytą fiziką VIII-je klasėje laikinai paėmė gimnazijos direktorius J. Mikaila ; kitose klasėse fiziką ir chemiją — mok. Juozas Sodys. Anglų kalbai I ir II klasėse dėstyti buvo pakviestas vietoj Aleksandro Vaitiekūno — mokytojas Mykolas Macevičius, kuris jau anksčiau gimnazijoje buvo dirbęs.

Mokytojams keičiantis, daug darbo turėjo įdėti gimnazijos vicedirektorius Arvydas Ramonis, sudarydamas visai naujus pamokų tvarkaraščius.

Reikėjo ieškoti mokytojo dėstyti fizikai. Paskelbus tai laikraščiuose, pasisiūlė Sereikienė-Basanavičiūtė, gyvenanti Dinkelsbühl stovykloje. Lapkričio pabaigoje ji atvyko į Memmingeną ir gruodžio mėn. pradžioje perėmė iš laikinai dėsčiusiųjų fiziką pamokas. Tokiu būdu susidarius pilnam mokytojų sąstatui, visos pamokos vyko vėl tvarkingai. Tačiau tai neilgai truko. Baigus gruodžio mėn. 23 d. III-čią ketvirtį, po keleto dienų susirgo mok. Sereikienė. Jai buvo padaryta operacija, tačiau po šios operacijos reikalinga buvo ilgesnį laiką pagulėti ligoninėje, ir gimnazija vėl liko be fizikos mokytojo.

Po Naujųjų-1949 m. stovykloje prasidėjo tikras sujudimas, kuris neaplenkė ir gimnazijos. Poros savaičių bėgyje buvo paraginta apie 60 asmenų ruošti dokumentus išvykimui į J.A.V. Buvo pradėta vykdyti

205.000 DP įsileidimo į J.A.V. įstatymas. Per trejus metus gyvendami sukimštose stovyklose, belaukdami emigracijos, daugelis jau buvo visai nusivylę. Dabar gi visi užmiršo dienos rūpesčius ir rūpinosi jau tik emigracija. Mokinių darbingumas krito. Sušauktas specialus mokytojų tarybos posėdis susidariusiai padėčiai apsvarstyti. Buvo nutarta stengtis, kiek sąlygos leis, baigti mokslo metus, o paskui orientuotis pagal esamas sąlygas.

Kalbant apie organizacinį gyvenimą, tenka pažymėti, kad dar pirmaisiais mokslo metais susiorganizavo mergaičių ir berniukų skautų tuntai, kuriems priklausė ir dalis nebesimokančio jaunimo. Moksleivių skautų globėjas buvo nuo 1946 m. rudens iki 1948 m. rugsėjo mėn. Bronius Kviklys, vėliau-Vladas Braziulis.

1947 m. birželio mėn. įsikūrė moksleivių ateitininkų kuopelė. Kuopelės globėju buvo Ignas Skirgaudas.

Memmingenas, 1949. I. 27.

Gimnazijos direktorius J. Mikaila.

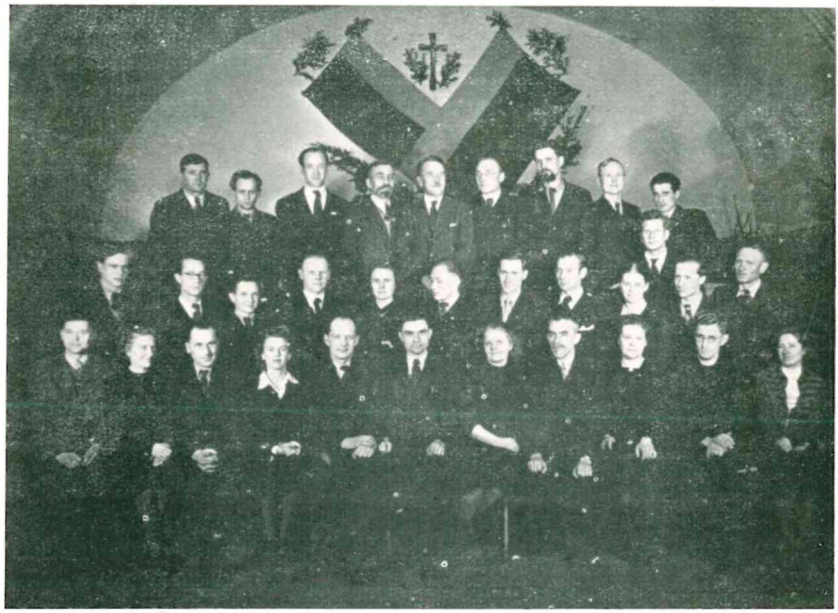

Lietuvių Maironio vardo gimnazija Kemptene. 1945/46 m. metų mokytojai.

Lietuvių Maironio vardo gimnazijos Kemptene mokytojai ir pirmoji abiturientų laida 1946. II. 28.

Lietuvių Maironio vardo gimnazijos Kemptene pirmoji abiturientų laida 1946. II. 28.

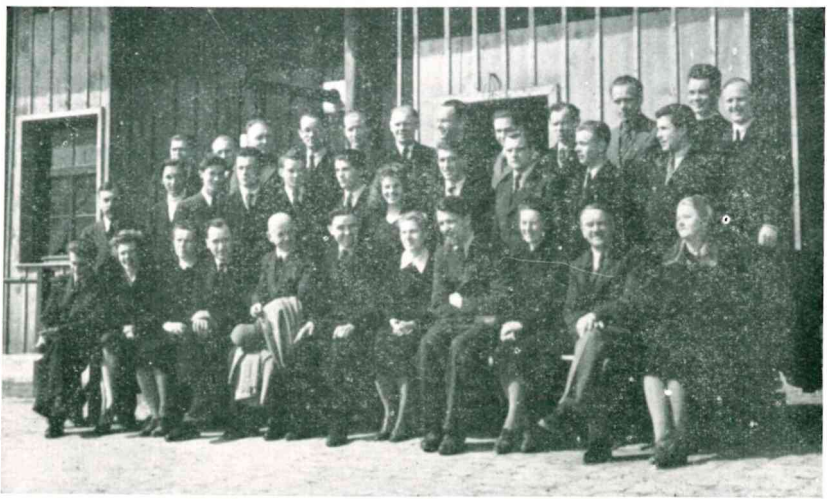

Lietuvių Maironio vardo gimnazijos Kemptene II-ji abiturientų laida 1947. IV. 9 su mokytojais.

Simono Daukanto gimnazijos Klein Wittensee abiturientai su mokytojais 1947.V. 24.

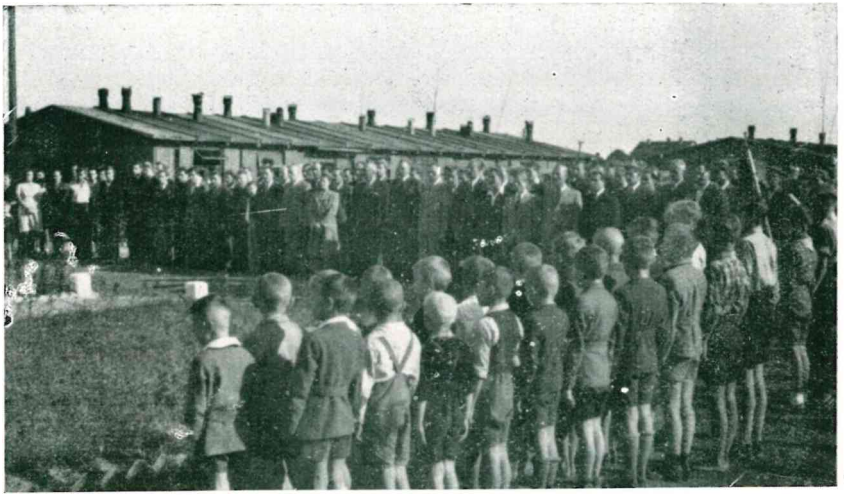

Lehrtės L. T. B. progimnazijos ir pr. mokyklos mokiniai organizuotai dalyvauja vėliavos pakėlimo iškilmėse.

Lietuvių gimnazijos Meerbecke patalpa ir mokytojai.

Lietuvių gimnazijos Meerbecke mokytojai.

Lietuvių gimnazija Memmingene. Bendras pastatų vaizdas 1949 m. vasario mėn.

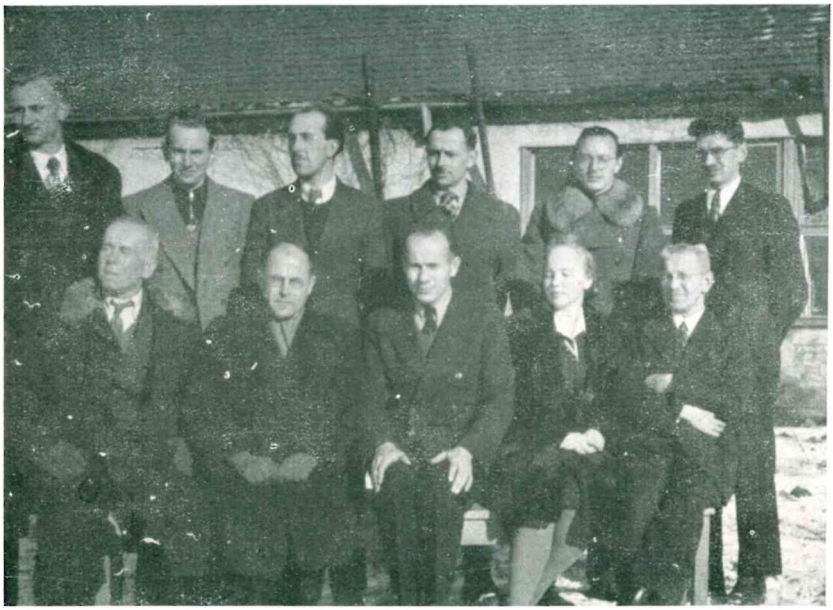

Lietuvių gimnazija Memmingene. Mokytojų kolektyvas 1949 m. vasario mėn. Iš kairės dešinėn sėdi : Vl. Braziulis, kun. prof. K. Steponavičius, direkt. J. Mikaila, Br. Kviklienė, Ferd. Friedrich ; stovi : M. Macevičius, A. Venclova, A. Ramonis, I. Skirgaudas, J. Šlepetis ir Br. Kviklys.

Lietuvių gimnazija Memmingene. Gimnazijos mokytojai ir mokiniai 1949 m. vasario mėn.

Lietuvių gimnazija Memmingene. Pirmoji klasė 1949 m. vasario mėn. Vidury sėdi : direkt. J. Mikaila ir kl. auklėtojas VI. Braziulis.

Lübecko lietuvių gimnazija.

Recenzijos

MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA

Romoje 1964 m. pasirodė pirmasis tomas *Monumenta Ucrainae Historica*, apimąs laikotarpį tarp 1075 ir 1623 m. Yra tai istorinių šaltinių leidinys. Juos surinko Rytų apeigų metropolitas Andriejus *Šeptyckyj* (1865-1944), 44 metus vadovavęs savo Bažnyčiai. Pradėjo jis telkti istorinius šaltinius gana anksti, bet ypač kai tapo metropolitu. Jo pastangų dėka įsikūrė ukrainiečių « Tautinis Muziejus », « Studitų biblioteka » ir « Tautinis Archyvas ».

Dvidešimto amžiaus rašytojai stačiatikiai rusai labai šališkai ir klaidingai atvaizdavo Rytų apeigų Ukrainos katalikų Bažnyčios praeitį, o ypač Bažnyčios uniją. Ukrainiečiai unitai, neturėdami istoriko žinovo ilgesnį laiką, bestudijuodami savo Bažnyčios istoriją, turėjo naudotis netinkamais stačiatikių istorikų raštais. Tai pajutęs metr. Andriejus, pradėjo skubiai telkti dokumentus, unitų Bažnyčios istorinius šaltinius. Protarpiais pats vykdavo į Romos archyvus ir bibliotekas. Pamatęs darbo gausą, pasitelkė žinovus ; daug padėjo arkiv. ir metropolitui tėvas Kirilas Korolevskyj, surasdamas naujus iki tol nežinomus dokumentus, surūšiuodamas turimą medžiagą ir paruošdamas ją spaudai.

Per 40 metų darbo sutelkta daug istorinių dokumentų, ranka juos nusirašant iš originalų. Bet mirė metropolitas Andriejus, mirė jo pagelbininkas t. Kirilas, Europa skendo pasaulinio karo ugnyje ir ilgesnį laiką nebuvo kam susirūpinti istorinių šaltinių spausdinimu. Ukrainos katalikų unitų metropolitas buvo komunistų rusų kalėjime 17 metų. Iš ten paleistas ir 1965 m. pakeltas į kardinolus, Josif Slipyj pradėjo vykdyti metrop. Andriejaus pradėtąjį darbą. Dokumentų pirmąji tomą išspausdinti, galutinai paruošti spaudai turimą medžiagą ; taisyti, palyginti ir techniškai atbaigti jam padėjo mūsų istorikas kun. d-ras Paulius Jatulis Romoje.

Pirmasis tomas turi paminėtus ar ištisai tilpusius dokumentus 523. Knygą sudaro 350 p. spaudos ir 24 p. įžangos bei turinio.

Gausiai yra atvaizduotas dokumentuose XVI ir XVII a. Iš pirmesnių amžių pateikta tik 7 dokumentai. Kadangi unitų Bažnyčia apėmė ne vien Kijevo, Haličo, Ukrainos, Rusios, bet ir Lietuvos Rytų apeigų katalikus slavus, dažnai klusnius tiems pat unitų metropolitams ir arkivyskupams, manau, jog gausime naujos šviesos ir geriau suprasime senovės Lietuvos gyvenimą, atsimindami kitų paskelbtuosius istorinius davinius iš X,XI.XII ir XIII amžių.

Į lietuvių tautos gyvenamąsias rytines ir pietines sritis apie IX a. gausiau ėmė skverbtis slavų žmonės. Lietuviai juos priėmė gražiuoju, be jokių kovų, o slavai rado lietuvių gyvenamose žemėse saugumą, ramybę, geros žemės plotus ir tikėjimo laisvę.

Lietuvos žemėse gyvenusieji slavai pirmiau tapo krikščionimis, negu

lietuviai, nors ir lietuvių dalis pakraščiuose buvo Rytų apeigų krikščionys. Lietuviais yra žymimi kai kurie Kijevo arkivyskupai — metropolitai, k. a.: Juozapas II Soltanas (1497-1520); prieš tai jis buvo Smolensko unitų vyskupas; Silvestras Bielkievič (1556-1568), paimtas iš Vilniaus archimandrito pareigų; Jonušas III Protosevič (1568-1577); Rapolas Korsakas (1637-1640); Antanas Sielava (1642-1655); Gabrielis Kolenda (1666-1674) ir kiti. Tai rodytų, kad lietuviai gausiai stodavo į bazilijonų vienuolynus, nes tik iš vienuolynų žymesnieji vyrai buvo skiriami unitų vyskupais. Lietuvius galėjo veikti ir slavų šventieji savo gyvenimo pavyzdžiu.

Du graikai vienuoliai, išmokę slavų kalbą ir davę slavams abėcėlę ir išvertę visą šv. Raštą, vyskupai: šv. Kirilas ir šv. Metodijus (861-865) apaštalavo Moravijoje. Šimtui metų praėjus, Kijevo kunigaikštis, šv. Vladimiras (973-1015) priėmė graikų apeigomis krikštą 988 m. Jis yra visos katalikų Bažnyčios šventasis. Jo senelė, šv. Olga — Elena (961 m.) Rytų Bažnyčios šventoji, buvo paskelbta šventąja Konstantinopolio patriarcho. Šv. Vladimiro du sūnūs kankiniai: Romanas (Boris) ir Glebas, žuvę nuo stabmeldžių rankos 1010 m. Be to, Rytų apeigų Bažnyčia skaito šventais savo kai kuriuos metropolitus: šv. Petras (1307-1331); šv. Aleksis (1364-1378); šv. Kiprijonas (1378-1408), palaimintas Izidorius (1437-1457); šv. Jonušas I Hlezna (1482-1490). Be to, pagarsėjo savo šventumu ir kankinio mirtimi šv. Juozapatas, Polocko arkivyskupas (1584-1623). Tame pat Polocke šventomis yra skaitomos dvi vienuolės bazilijonės: šv. Eufrazina, mirusi apie 1173 m. ir šv. Paraskavija (Prakseda) (1185-1239), kurią į vienuolyną priėmė Polocko vyskupas Simeonas, kilme iš Naugardėlio.

Tikybinis ir mokslo centras susidarė pirmiausiai Kijeve, įsikūrus ten vienuoliams: Kijevo Pečeros vienuolynas prasidėjo 1037 m. 40 metų vėliau į jį įstojo pagarsėjęs istorikas Nestoras (1056-1114) savo kronika. Jis davė žinių apie Kankinius Borisą ir Glebą, apie vieną iš Pečeros vienuolyno kūrėją, šv. Teodozijų. Nestoras buvo priešingas Bizantijos pastangoms paimti Kijevo krikščionis į savo įtaką (Žr. *Liet. Enc.* XX, p. 234).

Kijevo Rytų apeigų vienuoliai bazilijonai nurašinėjo dokumentus, tarnavo kunigaikščiams ir didikams kaip sekretoriai, padarydami senovės slavų kalbą Rytų Europoje tarptautine diplomatine kalba. Žymesnieji mokslo vyrai vienuoliai, paimti vyskupijoms tarnauti, kūrė prie katedrų mokyklas, skleisdami apielinkėje mokslą. Jų dvasinė vadovybė-Kijevo metropolitai buvo vienybėje su Romos lotynų Bažnyčia, kaip teigia Ignas Stebelski, nuo 990 m. iki 1520 m. (Jo studija: *Zbiór Wszystkich Arcybiskupów Metropolitów Kijowskiej, Halickiej i całej Rusi.* Jam berašant veikalą 1780 m. III-9 d. buvo išrinktas metropolitu lietuvis Jason Jonušas Smogoržėvskis).

Retai kur galima rasti Rytų Bažnyčios Unitų metropolitus išskaičiuotus. O anų laikų santykius nagrinėjant, negalima jų apleisti, — jie darė įtakos Lietuvos gynimui per esamus Lietuvos žemėse vienuolynus ir vyskupų katedras. Kartoju pagal Igną Stebelskį. Pirmas Kijevo metropolitas buvo graikas Mykolas (990-1020). Paskui jį sekė: Leontis (1020-1033); Teopemptas (1033-1051); Ilarijonas (1051-1068); Jurgis (1068-1080); Jonas I (1080-1091); Jonas II (1091-1092); Efremas (1092-1102); Mikalojus (1102-1104); Nikeforas (1104-1126); Nicetas (1126-1127); Mikalojus II (1127-1146); Klemensas (1146-1160); Konstantinas (1160-1170); Teodoras

(1170-1176); Jonas III (1176-1185); Nikeforas II (1185-1206); Matas (1206-1225); Kirilas (1225-1230); Kirilas II (1230-1237); Juozapas I (1237-1250); Kirilas III (1250-1283); Maksimas (1283-1307); šv. Petras (1307-1338);

Totoriai paėmė Kijevą ir jį sunaikino 1240 m. Žmones laikė pavergę 80 metų. 1300 m. Kijevo metropolitas persikėlė gyventi į Vladimirą prie Kliazmos upės. (Žr. *Liet. Enc.* XI, p. 449). 1320 m. Kijevas pateko į Lietuvos valstybę. Gediminas pavedė Kijevą valdyti kng. Teodorui 1331 m. Duoklės buvo mokomos totoriams iki 1362 m., kai Algirdas prie Mėlynųjų Vandenų sumušė totorius.

Lietuvai valdant Kijevą, unitų metropolitais buvo: Teognostas (1338-1364); šv. Aleksis (1364-1378); šv. Kiprijonas (1378-1408); Focijus (1408-1415); Gregoras I (1415-1437); palaim. Izidorius (1437-1457); Gregoras II (1457-1474).

Maskvos carui nepripažinus Florencijoje sudarytosios unijos tarp stačiatikių ir Romos Bažnyčios, nors Maskvos metropolitas sostinėje paskelbė Visuotinio susirinkimo nutarimus, kilo sąmyšis: caras privertė Riazanės vyskupą Jonušą atsižadėti unijos, padarė jį Maskvos metropolitu. Kai kurie unitai vyskupai pasidavė Maskvos globai. Ir visas šis laikotarpis iki 1595 m. XII 23 d. yra istoriniai neaiškus.

Didelės iškilmės buvo Romoje 1595 m., kai ten nuvyko Kijevo metropolito Mykolo Rahozos ir kitų penkių vyskupų pasiuntiniai: Ipatijus Pociej, Vladimiro ir Bresto vyskupas, ir Kirilas Terlečki, Kijevo metropolijos valdytojas ir rutėnų vyskupas. Jiedu atsivežė įgaliojimus sudaryti su Romos Bažnyčia uniją: jiedu kalbėjo Polocko arkivyskupo bei Vitebsko vyskupo Gregoro vardu, juos įgaliojo Mykolas Kopistenski, Peremyslio bei Samboro vyskupas, Gedeonas Balaban, Lvovo vyskupas; Dionizas Zbiruiski, Chelmo vyskupas, Jonas Hohol, Pinsko ir Turovo vyskupas.

Lietuvos Rytų apeigų slavai ir kiti 1595 m. grįžo į Bažnyčios vienybę, ir jos laikėsi iki 1839 m., kai Lietuvos žemes užgrobęs Rusijos caras panaikino savo valdose uniją.

Susivienijimo iškilmės įvyko Vatikane, dalyvaujant 33 kardinolams, 2 arkivyskupams, 8 vyskupams, 15 prelatų, daugybei kanauninkų šv. Sosto valdininkų ir jų giminėms. Su visomis iškilmių smulkmenomis, apeigomis, asmenimis ir jų pasakytais akte žodžiais visa telpa *Monum. Ucr. Hist.* I t. p. 134-149.

Ign. Stebelskis, atrodo, šio akto — dokumento nematė, kai jis teigia, jog Rytų apeigų krikščionys Lietuvoj, Ukrainoje, Galicijoje buvo atsiskyrę nuo Bažnyčios per 75 metus, kai pop. Klemensas VIII savo iškilmingoje kalboje unitams vyskupams sakė: « Prie motinos ir visų Bažnyčių mokytojos šventos Romos Bažnyčios grįžtate, Rutėnų vyskupai, po šimto penkiasdešimts metų »... (o. c. p. 140) Popiežiaus žodžiai yra labiau patikėtini, negu Ig. Stebelskio, rankiojusio žinias iš antraeilių istorinių šaltinių, nors jis protarpiais cituoja, nurodydamas vietas, Igno Kulčinskio, Gardino vienuolyno archimandrito (1707-1747) išspausdintą 1733 m. veikalą « Specimen historiae Ecclesiae Ruthenicae »; Vijuko Alberto Kojalavičiaus (1609-1677) veikalą « Miscellanea rerum ad Statum Ecclesiarum in Magno Ducatu Lithuaniae pertinentia », ; kun. Jono Aloyzo Kulešos, S. J., 1704 m. Vilniaus vyskupo Bržostovskio aprobuotą veikalą: « Wiara prawoslawna »;

M. Strijkovskio (1547-1582) kroniką ir kitus Lietuvos istorikus, rašiusius svetimomis kalbomis.

Iš naujo susidarius Bažnyčios unijai, Rytų apeigų katalikams Lietuvoje vadovavo Mykolas Rahoza (1588-1599), Ipatij Potij (1600-1613), Josif Rutskyj (1613-1637).

Pirmasis Monumenta Ucrainae Historica tomas baigiasi su pirmuoju metropolito Rutskio veiklos dešimtmečiu. Iš to laikotarpio M.U.H. paskelbti ištisai tik 6 dokumentai, kurių neturi nei vienas kitas šaltinis. Didelių nuopelnų turi metrop. Rutskyj, vadinamas «nobilis lituanus», unitų Bažnyčiai. Gimė ir vidurinius mokslus ėjo Vilniuje. Būdamas Prahos universitete, iš kalvino tapo katalikas. Filosofiją baigė Würzburge, teologiją — Romoje. Popiežiaus patariamas, perėjo į Rytų apeigas ir 1603 m. grįžo Vilniun ; 1607 m. įstojo į bazilijonų vienuolyną Vilniuje, kartu gyvendamas su kankiniu šv. Juozapatu. 1609 m. buvo Vilniaus archimandritas ; 1611 Kijevo metropolito pavaduotojas ir 1613 m. — Kijevo metropolitas. 1615 m. atsilankė Romoje ; gavo popiežiaus pritarimą reformuoti bazilijonų vienuoliją ; tikrai, 1617 m. davė naują jiems regulą, kurią popiežius patvirtino 1624 m. Savųjų vyskupų prašomas, pravedė 1625-1628 m. kankinio šv. Juozapato kanonizacijos procesą. Jis atnaujino ir sustiprino religinį tikinčiųjų gyvenimą, šaukdamas vyskupų sinodą, vienuolių kapitulas.

Bestudijuojantiems Bažnyčios Uniją Lietuvoje verta atsiminti pateikiamus Igno Stebelskio (minėtam veikale) įrodymus, jog Kijevo metropolitai laikėsi nuošaliai nuo graikų nesusipratimų su Roma.

Kijevo valdovas priėmė krikštą 988 m., kai apie schizmą nebuvo kalbos. Kai Kijevo kunigaikštis Jaroslavas I sužinojo apie Mykolo Kerularijaus schizmą, pasipiktino ir mirus 1051 m. Rusios arkivyskupui Teopemptui, paskyrė arkivyskupu vienuolį Ilarijoną, neatsiklausęs Konstantinopolio patriarcho.

Haličo valdovas Dimitras pareiškė popiežiui raštu savo paklusnumą 1075 m., pasiuntęs Romos sūnų su laišku.

Kijevo valdovas Sviatopolkas aiškiai parodė savo klusnumą popiežiui Urbonui II, kai pavedė paskelbti savo valdose 1096-V-9 d. šv. Nikalojaus, Miros vyskupo, šventę.

Kijevo kung. Isaslavas II palaikė Banyčios vienybę. Mirus metropolitui Mykolui II 1146 m., kunigaikštis kreipėsi į Romą, o ne į Bizantiją, prašydamas arkivyskupo. Tuo metu susirinkę unitai vyskupai : Černigovo Onufras, Bialogrodo Teodoras, Pereaslavlio Eutimius, Naugardėlio ir Jerzeisko Nikonas bei Smolensko Manuelis, kunigaikščiui pritariant, parinko vienuolį Klemensą ir jį konsekravo arkivyskupu ir Rusios metropolitu.

Rosčislovas, Isaslavo II įpėdinis, 1176 m. atvykusį iš Graikijos patriarcho skirtą Kijevui metropolitą, tik tada jį priėmė, kai tas raštu pareiškė popiežiui Aleksandrui III klusnumą, meilę ir atsidavimą.

Haličo karaliumi išrinktas 1208 m. Kolomanas, Vengrijos karalaitis, buvo Krokuvos vyskupo Vincento Kadlubko vainikuotas karaliumi kartu su žmona, šv. Salomea, kuri, mirus kar. Kolomanui 1225 m., įstojo į šv. Klaros pranciškiečių vienuolyną ir ten per 32 metus šventumu garsėjanti, mirė 1268 m.XI.10 d.

Rusios vyriausybė pasiuntė 1227 m. pas pop. Honorijų III atstovus,

prašydama mokytojų kunigų. Popiežius priėmė pasiuntinius meiliai, kvietė juos prie taikos, bet mokytojų jis negalėjo pasiųsti, — greit mirė. Jo įpėdinis, dominikonas, Gregoras IX, rašė Rusios kunigaikščiams 1231 m., kviesdamas ir toliau laikytis Bažnyčios unijos. Jis pasiuntė į Rusią dominikonų būrį, vadovaujant šv. Jackui-Hiacintui (1185-1257). Garsusis pamokslininkas įkūrė dominikonų vienuolynus Krokuvoje, Haliče, Lvove ir Kijeve, ten pasilikdamas su savo pagelbininkais ketverius metus. Iš ten jis pasiuntė apaštalauti tarp Lietuvos Rytų apeigų katalikų vyskupą Gerardą, O. P., Livonijai apaštalavo vysk. Meinardas, O. P., o Lietuvoje skelbė Kristų vysk. Vitas, O. P., apsigyvenęs Liubče ir vėliau Naugardukyje.

Popiežius Aleksandras IV, sužinojęs, jog Haličo kunigaikštis Danielius linksta į schizmą, 1257 m. parašė jam įspėjimą, grąsindamas ekskomunika. Daug kas rašė ir aiškino šį laišką. M.U.H. nr. 2 surašyta atskiri 8 autoriai. Išlikęs yra laiško originalas. Jis yra ir lietuviams svarbus, nes popiežius, nesulaukęs patenkinančio atsakymo, 50 dienų praslinkus, pavedė įgaliojamuoju raštu 1257-IV-5 d. čekų pranciškonui ir jo pagelbininkams skelbti kryžiaus žygį prieš schizmatikus ir pagonis, teikdamas įgaliojimą išrišti iš ekskomunikos atgailojančius : « ut commissum tibi officium praedicandi verbum crucis contra Litwanos, Jatuenzenos et Ruthenos ac alios paganos et schismaticos illarum partium prospere ... dirigatur ... » (M.U.H. nr. 3, p. 2).

To laiko jotvingiai nebuvo krikščionys, ukrainiečių-rutėnų dalis linko į schizmą ir ne visi lietuviai buvo pasikrikštiję. Bet iš minėto popiežiaus laiško negalima išskaityti, kad Mindaugas ir Lietuva atsisakiusi krikščionijos. Netiesa, kaip *Russia's Attitude towards union with Rome* autorius (p. 131) teigia, jog 1255 m. Lietuva nutraukė santykius su Roma. Ano laiko valstybės galva buvo kartu įstatymų leidėjas, teisėjas ir teismo ištarmės vykdytojas. Mindaugas, negalėdamas gražumu ir nuolaidomis atgauti iš plėšikų savo giminaičiui pagrobtų turtų, kardu ir ugnimi juos nubaudė. Kad jie buvo krikščionys ir tarėsi galį nekrikščionis skriausti be bausmės, — tai jų klaidinga nuomonė. Iš 1309 m. dviejų liudininkų parodymų aiškiai matyti, kad Mindaugas kitaip negalėjo pasielgti su plėšikais. (Žr. *Tautos Praeitis* II, 1 (5), p. 22).

Kai Naugarduko srities slavai katalikai turėjo savo atskirą vyskupą 1146 m, kai iš Naugardukyje esančio vienuolyno buvo imami vyskupai į Polocką, atrodo labai jau negalimas ir nieku nepagrįstas V. Sruogienės teigimas, esą Mindaugo sūnus Vaišvilkas (Vaišelga) « pasitraukė iš Lietuvos ir, priėmęs krikščionybę Rytų apeigomis, įsikūrė prie Naugarduko kaip s t a č i a t i k i ų vienuolis » (*Liet. Enc.* XIX, p. 295).

Metropolito Amdriejaus Šeptyckio surinktieji istoriniai šaltiniai, o kardinolo ir ukrainiečių metropolito Josif Slipyj išspausdintasis « Monumenta Ucrainae Historica » I tomas, o taipgi pažadėtas antrasis tomas, Lietuvos istorikams yra įsigytini ir su atsidėjimu studijuotini.

KUN. K. A. MATULAITIS, MIC

P. S.

Monumenta Ucrainae Historica, II tomas, išsp. Romoje 1965 m., turi XX 358 psl. Jame tilpsta nemažai ir Lietuvą liečiančių dokumentų, kurių tarpe yra keli Vilniaus vysk. Eustacho Valavičiaus, Žemaičių vysk. Jurgio Tiškevičiaus, Žemaičių seniūno Jeronimo Valavičiaus ir kt. laiškai.

KUN. KRISTUPO ŠVERMICKO KELIONĖ SIBIRE 1859-1860 METAIS

Lietuvoje, ties Marijamopole, gimęs ir augęs, pasiekęs kunigystės ir garso kaip kurčių-nebylių mokytojas ir buvęs Marijampolės marijonų vienuolyno vyresnysis, rusų žandarams padarius pas jį kambaryje kratą ir suradus vyriausybės nepatvirtintą katalikų tikėjimo katekizmą, 1848 metais buvo įkalintas, teistas ir išsiųstas visan laikui gyventi į Irkucką.

Irkucke ėjo kunigo klebono pareigas iki savo mirties 1894 m. XI. 1 d.

Vietos rusų vyriausybė, palankiai priėmusi išsimėčiusių Sibire katalikų prašymą, kad juos aplankytų katalikų kunigas, 1859 m. davė kun. Kristupui Švermickui atitinkamą raštą ir nustatė maršrutą su daugiau negu 10.000 verstų (10.680 kil.) kelių. Tą didelę kelionę jis padarė per 10 mėnesių arkliais, laiveliais, briedžiais, šunimis ir vėl arkliais, naudodamasis vyriausybės išlaikomomis pašto stotimis.

Pakeliui Blagovieščenske rado ir dvasiniai aprūpino 51 vyrą ir 2 moteris katalikus; Usūros paupiuose — 57 vyrus ir 3 moteris; Chabaruvkoje — 79 vyrus ir 1 moterį; Maryinske 51 vyrą ir 6 moteris, Nikolajevske — 95 vyrus ir 14 moterų. Viso jis rado katalikų vyrų 333 ir moterų katalikių 26. Juos visus išklausė išpažinties, suteikė šv. Komuniją; laikė jiems šv. Mišias. Bet ne visus katalikus jis tada galėjo pasiekti. Jų skaičius buvo kiek didesnis, negu kun. K. Švermicko rastieji.

Nors tuo metu Sibire buvo antras katalikų kunigas, bet kun. Švermickas ten nuvykęs jo neberado namieje, buvo iškeliavęs į savo plačią parapiją, ir jo nesulaukęs, iškeliavo toliau.

Savo nuotaikingą kelionę jis aprašė, pateikdamas savo pastabas, patirtį kaip gyveno keliaujamoje vietovėje žmonės. Kartą, sudūžus Amūro upėje laiveliui, teko keletą dienų saloje laukti pagalbos. Rankraštį pasiuntė mėnesinio žurnalo Varšuvoje *Pamiętnik religijno-moralny* redaktoriui kun. Juozui (?), kurs tuos nuotykius įdėjo į penkis numerius, užimdamas apie 125 puslapius laikraštyje.

Kun. Kristupo Švermicko asmuo

Marijonų vienuolijos «Album Mortuorum» 1961 m. Romoje rašo, kad kun. Kristupas Švermickas gimė 1812 m. lispos 2 d. ir mirė 1894 m. lapkričio 1 d.

Jis gimė Lietuvoje, ties Marijampole. Turėdamas 20 metų, įstojo į marijonų vienuoliją. Atlikęs naujokavimą Mariampolėje ir sudėjęs vienuolinius įžadue 1834 m., pagirtinai baigęs teologijos mokslus, buvo įšvęstas į kunigus 1838.VI.29 ir pasiųstas Varšuvon vadovauti kurčių-nebylių institutui. Sėkmingai dvejis metus dirbęs, buvo išrinktas Marijampolės vienuolyno vyresniuoju ir 1846 m. persikėlė gyventi į Marijampolę.

Marijampolėje bebūdamas, padarė kurčių-nebylių mokyklai pradžią: mokė tris nelaiminguosius.

Rusų vyriausybės įtartas kaip nepalankus okupantams, pas jį žandarai padarė kambaryje kratą, surado katalikų tikėjimą aiškinantį katekizmą, rusų vyriausybės draudžiamą turėti, buvo įkalintas, teistas ir pasmerktas iki gyvos galvos Sibiran. Skirtąją gyventi vietą, Irkucką, pasiekęs 1848 metais. Ten jis galėjęs laisvai eiti katalikų kunigo pareigas.

1859-1860 m., vietos rusų vyruausybės pavedamas, aplankė Sibiro katalikus.

1879 m. sudegus medinei Irkucko bažnyčiai, jis pastatydino mūrinę, gotiko stiliaus ir prie jos įkūrė katalikų mokyklą.

1884 m. rugsėjo 20 d. paminėjo jis savo 50 vienuolinio gyvenimo sukaktį ir 1888 m. atšventė kunigystės auksinį jubiliejų. Ta proga iš popiežiaus Leono XIII susilaukė dėmesio ir dovanų : iš Romos jis gavo kieliką ir mišiolą.

Senelis tremtinys kunigas Švermickas dar pagyveno šešerius metus ir užmigo Viešpatyje 1894 m. lapkričio 1 d. Jis palaidotas Irkucko bažnyčios rūsyje. Mirdamas turėjo baigęs 82 metus 4 mėnesius ir 30 d.

JOTVINGIAI KALBOJE

Czesław Kudzinowski, *Jaćwingowie w języku.* *Acta Baltico-Slavica.* I Pamiętnik I Konferencji Nauk Historycznych w Białymstoku. Białystok 1964, p. 217-225

Jaunieji lenkų mokslininkai, betyrinėdami buvusias jotvingių-sėduvių — Dainavos žemes, po II Pasaulinio karo įglaustas į Lenkijos valstybę, jų gyventojus ir iki šiol jų naudojamą savišką lenkų kalbos tarmę, daro mums lietuviams neįprastų ir drąsių prielaidų. Balstogės Mokslo Draugijos metraštis, skirtas slavų-baltų istorijos, kalbotyros ir materialinės kultūros santykiams tyrinėti, 1964 m. išspausdino I-je draugijos konferencijoje narių pateiktas studijas, pranešimus — 18 mokslininkų —, vertas yra lietuvių dėmesio. Iš Kalbotyros 6 paskaitų pasirinkau Česlovo Kudzinowskio studiją « Jotvingiai kalboje ». Prie jo surinktos ir pateiktos kalbinės medžiagos pridedu pastabose prof. dr. A. Salio ir kitų rūpimais klausimais paskelbtas mokslines žinias.

Balstogės srityje apie Knyšiną (c. 24 kilom. nuo Balstogės į šiaurvakarius) Č. Kudzinowski's dabartinėje lenkų kalboje rado 82 lietuvių kalbos skolinius. Jis ištyrė nedidelę apylinkę ; ragina savuosius skubiai rinkti kalbinę medžiagą, nes lenkų kalbai veikiant, tarmės nyksta.

Jis rašo, jog senovėje Balstogės žemių daugumoje gyveno baltų kiltys, o ir dabar Punsko apylinkėje yra lietuvių kalbos sala. Archeologija ir kalbotyra turėtų padėti mokslininkams suprasti tų žemių gyventojų kultūrą ir išpainioti keliamus mokslininkų klausimus.

Pateikiu tos studijos platesnę santrauką.

Baltų kalbos priklauso indoeuropiečių šeimai, jie gana arti stovi prie slavų tautų, net kurį laiką bendradarbiavo savitarpinėje pažangoje. Be žinomų tautų : lietuvių, latvių, prūsų, galime įvardinti baltų kiltis : kuršius, žemgalius, sėlius, galindus, sūduvius-jotvingius.

Prieš mūsų eros laikus baltai gyveno Baltijos jūros rytų ir pietų krašte, siekdami Vyslos žiočių [1] ; rytuose jie siekė Dauguvos aukštupį ir

[1] Baltų tautos į vakarus siekė toli už Vyslos. Išsamiau apie tai galima rasti *Lietuvių Enciklopedijoje,* t. II, 1954, p. 140-149.

Kalbininkas Jan Otrębski savo studijoje (*Jaćwingowie w języku polskim,*

Dnieprą. Pirmaisiais mūsų eros amžiais, slavų ir vokiečių tautoms spraudžiantis į baltų žemes, jie pasitraukė nuo Vyslos į rytus, gyvendami Nemuno, Dauguvos, Pripetės, Okos ir Volgos aukštupiuose.

Pirmas pamini baltus istorikas Tacitas [2] savo «Germanijoje». Jis kalba apie aisčius; dabar yra priimta tai skaityti baltus. Ptolomejus įvardina galindus ir sūduvius.

Dar XI a. baltai gyveno apie Minską, Mogilevą, Smolenską. Nuo slavų baltus skyrė Pripetės balos, o šiaurėje ir šiaurvakariuose suomių tautos [3].

Baltų tautų gyvenvietes nusakyti istoriniai nėra lengva. Šį klausimą nagrinėja dr. Aleksandras Kamiński veikale *Jaćwież* — Jotvingiai, iki XIII a. Jotvingiais esame susidomėję. Ptolomejo minėtieji sūduviai (Soudinoi) istoriniuose šaltiniuose yra vadinami jotvingiais (Jatvazi) [4]. Jie nuolat kariavo su Volynijos ir mozūrų kunigaikščiais, o kai į tą kovą įsijungė kryžiuočiai, nuo XIV a. jotvingiai pranyksta iš istorijos lapų. Jų dalis persikėlusi į Lietuvą, į Rusią, o gal ir į Lenkiją, kur susiliejo su vietos gyventojais. Jotvingių daliniai, kurie pasidavė kryžiuočiams, buvo apgyvendinti ties Karaliaučiumi, vadinamame Suduischer Winkel — Sūduvių Kampas.

Jotvingiais susirūpino svetimi lenkams žmonės mokslininkai: sovietiniai ir skandinavai, kaip pav. prof. K.O. Falk [5] su savo draugais, ir kiti. Kai istorikai ir archeologai dirba, tai mūsų kalbininkai aiškiai atsilieka. Laikraščiuose: *Gazeta Białostocka* ir *Problemy* kilusis ginčas aiškiai atgis, beartėjant 1.000 metų sukakčiai. Tik būtų pageidautina, kad ginčas laikytųsi mokslinio lygio. Iš ginče dalyvavusio prof. J. Otrębskio galime laukti, kaip iš šio klausimo stambiausio žinovo, platesnio veikalo [6].

Jotvingių klausimu mokslas yra padaręs žymios pažangos, davė atsakymą į kai kuriuos klausimus. Pav. yra išaiškintas jų vardas. Aiškiai žinome, kad Ptolomejaus sūduviai ir istoriniai jotvingiai yra tie patys žmonės [7]. Jotvingių vardą galime laikyti istoriniai pagrįstu [8].

Acta Baltico — Slavica I, 1964, p. 207-216) nurodo, jog į lenkų tautą įsijungė greta jotvingių kilties ir prūsų dalis, darydami įtakos lenkų kalbai. Jis mano, kad kalbinius prūsų — lenkų kalbos tyrimus reikėtų praplėsti net už Vyslos, kur gyvena kašubai, kurių tarmė daug kame skiriasi nuo šiaurinės Lenkijos tarmių.

[2] Publius Cornelius Tacitus gimė apie 55 m. mirė 120 m. m. e.

[3] Autorius nurodo, kad suomiai yra pasiskolinę iš lietuvių kalbos žodžius: ankerias — liet. ungurys; hala — šalra; harakka — šarka; kaula — kaklas; laiha — liesas; paimen — piemuo; seina — siena; sisar — sesuo; villa-vilna.

[4] Prof. dr. A. Salys rašo: Dainavos tretysis istorinis užnemunės vardas šalia plačiau pažįstamų Sūduvos ir Jotvingių. Tas pats kraštas buvo vadinamas visais trimis vardais. (žr. *Liet. Enc.* IV, 234 p.).

[5] K. O. Falk, *Wody wigierskie i huciańskie*, Uppsala 1941.

[6] J. Otrębski, *W sprawie Jadzwingów*, «Problemy» 1961, nr. 3.

[7] Autorius, atrodo, nėra apsipažinęs su tų pačių žmonių trečiuoju vardu: Dainava. Dainavos vardas, anot prof. Salio, greičiausiai pramintas iš upėvardžio Daina ar Dainava, reiškusio — greitoji, sriaunoji, ir nieko bendro neturi su krašto dainingumu.. (*Liet. Enc. IV*, 234 p.).

[8] Autorius neaiškina iš kur kilęs jotvingių vardas. Kalbininkas prof. A. Salys

Antras tirtinas mokslinis klausimas, ar jotvingiai turėjo savo atskirą kalbą, ar jų kalba buvo vien tarmė, o jei taip, ar lietuvių ar prūsų kalbos tarmė?

Istorinės žinios vien sako, kad jotvingių kalba priklauso baltams. P. DUSBURG (*Chronicon terrae Prussiae*) įjungia sūduvius į prūsus. Bet jam rūpėjo teisiniai valstybinė padėtis: jis pripažįsta visas nukariautas žemes prūsų žemėmis. Dlugošas rašo: — cum Pruthenica et Lithuanica lingua magna ex parte habens similitudinem et intelligentiam —; tą žinią pakartoja Miechowita, o Kromeris sako: jotvingiai kitaip kalba, nors gimininigi lietuviams.

Pirmas kurs aiškiai teigė, jog jotvingiai yra baltų kilmės, buvo J. Jaroszewicz; juo pasekė M. Toeppen, A. Sjoegren ir kiti. Dabar norima žinoti, kurioje vietoje yra jotvingių kalba tarp baltų kalbų šeimos. Šį klausimą pirmas ėmė nagrinėti A. Bezzenberger, patiekęs tikrinių vardų studiją. Nutiesęs ribą nuo Labavos iki Rastemborko, teigė, jog nuo tos linijos į vakarus žmonės buvę prūsų kilmės, o į rytus — lietuviškai kalbantieji. Jo teigimą praplėtė E. Volteris. Tos pat nuomonės laikosi J. Rozwadowski. Jis tyrė jotvingių piečiausias gyvenvietes ir tas vietas, kur jie niekad negyveno; jis rado lietuvių liekanas Svisločiaus apylinkėse ir Pagiryje (W Podlasiu).

Bezzembergo mokinys J. Gerulis peržiūrėjo ir pataisė jo požiūrį [9]. Prof. K. Būga [10] priėjo tų pat išvadų, ką Gerulis, nors neneigia, kad jotvingiai turėję savo kalboje lietuvių kalbos elementus, bet sako, kad tai atnešę pas juos naujakūriai iš Lietuvos.

Kalbininkas F. K. Karp laiko jotvingių žemę prūsų ir lietuvių pereinamąja sritimi, bet su gausesniais lietuvių kalbos elementais. J. Vileišis, paveiktas politinės padėties, teigia juos lietuvius buvus, o G. Mortensen-Heinrich įrodinėjo, jog kalbiniai ir politiniai jotvingiai buvę viena su

---

išsamiai rašo šiuo klausimu *Liet. Enc.* IX, 1956, p. 501-508. Prof. Salys daro išvadą: jotvingiai visų pirma bus buvę Jotvos paupio, o vėliau Jotvos žemės gyventojai. ... Iš šių vardų paplitimo gudiškose ir ukrainiškose srityse galima spėti, jog jotvingiai visų pirma bus vadinusis kuri pietų rytų sūduvių kiltis, bet rusai ir lenkai tą kiltinį vardą anksti išplėtė visiems sūduviams.

[9] G. GERULIS, *Zur Sprache der Sudauer — Jatwinger*. Baltische Völker; M. Ebert, *Reallexicon der Vorgeschichte*, Berlin 1924, I p. 335.

J. Gerulio darbą šiaip vertina prof. Salys: — pirmas 1921 m. išnagrinėjo metodiškai tas šaltinines sūduvių kalbos nuotrupas ir priėjo išvadą, kad sūduviai — jotvingiai kalbos atžvilgiu buvę labai artimi prūsams, daug artimesni nei lietuviams. Klausimą, ar jie kalbėję tik prūsų tarme, ar atskira baltų kalba, jis atsargiai palieka atvirą. Bet K. Būga tų pačių metų Švietimo Darbe recenzuodamas šį Gerulio straipsnį, pasisakė sūduvių klausimu kalbinę medžiagą renkąs jau nuo 1908, visai sutinkąs su straipsnio autoriumi ir recenziją baigia nedvejojamu teigimu: « Esamoji medžiaga neduoda nė vieno kalbos fakto, kuris rodytų jotvingius kalbėjus ne prūsų kalbos tarme ». Pagrindiniai sūduvių kalbos palaikai yra išnagrinėti Lietuvių Kalbos Žodyno įvado 2 sąsiuvinyje 1925 (žr. *Liet. Enc.* XXIX, p. 120).

[10] K. BŪGA, *Die Vorgeschichte der aistischen (baltischen) Stämme im Lichte der Ortsnamenforschung*, Kaunas 1924.

prūsais. Prof. K. Nitsch, skersai išilgai tyręs Lenkiją, apie jotvingius tyli [11].

Reikia žinoti, kad neturime jotvingių kalba raštų, ir vargiai ar jie atsiras [12]. Jaunas kalbininkas, dr. Tadas Adancewicz [13], tyrė šį klausimą bet tik pripuolamai, neturėdamas reikiamų gerų sąlygų.

Knyšino tarmė

Susidomėjau ypač savo tarme jau seniai, bet buvusioji padėtis ir darbai kliudė man sistematiniai užsiimti jotvingių žemių klausimais. Lenkų Kalbotyros Draugijos Varšuvoje suvažiavime 1954 m. III. 31 d. skaičiau pranešimą apie Knyšino tarmę (Dialekt knyszyński), nurodžiau kalbininkams į lauktinų vaisių derlių, žadėdamas pagalbą; deja, atsišaukimas pasiliko be atgarsio.

Dabar padėtis yra pasikeitusi. Tų žemių tyrimo programą pasistengsiu įjungti į Baltų Filologijos Katedrą; bet pasisekimą sąlygoja — kiek į tą darbą įsijungs Balstogės Kultūros skyrius. Darbas daugeriopas, nelengvas, turint tik vieną pagelbininką. Reikės surinkti pagal geografinę padalą, kilometras po kilometro, visus fisiografinius vardus : upių, vandenų ; tariant, jog miestų ir kaimų vardai yra žinomi, nors ir čia galima susidurti su staigmena, nes pas žmones kartais yra užsilikę senieji vardai, arba kitokie, negu oficialiai žinomi. Taip pat teks ištirti tarmes, prisilaikant sudarytų kiausimų, kad atidengus kalbines liekanas. Šį studijų dalinį reikėtų sustiprinti specialistu etnologu.

Pateikiu asmeniai surinktą medžiagą. Studijų centras buvo Knyszyn ir kaimai : Wodzilówka, Ponilkica, Grądy, Rosochy, Zofijówka, Kopisk, Chraboły, Nowiny, Łenkobudy, Milewskie, Kąty, Chobotki, Jaskra, Kalinówka ir Czechowizna.

---

[11] Čia keliamu klausimu yra pasisakęs ir prof. A. Salys. Jis rašo : — Lenkų kalbininkas J. Otrębski yra spėjęs, kad jotvingiai galėję būti artimesni slavams nei kiti prūsai. Hipotezė tuo tarpu reikalinga stipresnių įrodymų. Šiuo metu turimi kalbiniai duomenys neleidžia sūduvių nei beatodairiškai priskirti lietuviams (P. Pakarklis, V. Vileišis), nei atvirkščiai skelbti juos visai atskira pereigine baltų šaka (A. Kaminskis) (žr. *Liet. Enc. XXIX*, 123 p). Kita visai nuomonė buvo prof. A. Bezzenbergerio. Prof. A. Salys rašo, jog A. B. 1888 m. yra teigęs, kad lietuvių rašomoji kalba iš tikrųjų galima vadinti jotvingių kalba. (žr. *Mitteilungen der Litauischen literalischen Gesellschaft* III, 192) V. Gaigalaitis sūduvius laikęs dzūkais (*Litauen*, 22) o lenkų kalbininkas J. Rozwodowskis rytiečiais lietuviais (*Rocznik Slawistyczny* V, 18 c.; Liet, E, XXIX, p. 119).

[12] Anot prof. A. Salio, yra surankiota iš Ipatijaus metraščio, P. Dusburgiečio kronikos ir Ordino žemių užrašų aktų tikrinių vardų : 39 asmenvardžiai, 24 vietovardžiai, 2 upių vardai. Jis juos peržvelgia (o. c. p. 120-123) ir pateikia Maleckio duotą tekstą : O ho ho moi mile swente Pannike — O mano miela šventa ugnele. Beigeite, beygeyte peckolle — (skaitytina) bėgeite, bėgeite pikuliai. Kails paskails ains par antres — sveikas pa-sveikas vienas per kitą. (op. c. ten pat).

Čia studijos autorius, Č. Kudzinowskis, per visą žurnalo puslapį kritikuoja kalbininkus: K. Kotłowskio nevykusius etimologinius aiškinimus [14] ir J. K. Kowalskio [15] nepagrįstus teigimus. Paskui rašo:

Ten, kur pirminiai vardai pakeisti, o neturime užrašų, jų vardai pasilieka paslaptimi, ar tik prielaida. Pav. kilmė gražiai skambančio vardo Zajączkowo ties Ostruda tik dėl to gali būti išaiškinta, kad turime 1303 m. užrašą: Sassenpile [16] Į kai kuriuos baltų kalbos ženklus nurodo vietovardžiai, k. a.: Gurbicze, Jaświez, Jaćwież, Jaświły, Jaświlki, Klewianka, Kumiały, Kumiałki, Žodzie, Biebrza ir gal Giełozycha, Łupichy, Mociesze, Nereśl, Ożynnik, Ponura, Romejki, Sidra, Stary Szor, Supraśl, Szaciły ir kiti [17]. Svetimos imigracijos žymes turi: Niemczyn ir Czechowizna; čekų gyvenvietę ir dabar žmonės atmena.

Knyšino tarmė priklauso prie mozūruojančių. Ir jotvingių kalba mozūravo. Bet gyventojai mozūrais vadina savo kaimynus už Bebro, šiaurės kaimynus vadina litfasami, o rytinius — chochłami (chochlais) [18].

Šių sričių kalbą nuolat veikė svetimos įtakos. Žodyne pasiliko okupacijų ar prijungimų likučiai. Rusų kalbos skolinių rasta 14 žodžių; vokiečių — 18, o baltų-lietuvių kalbos 82 žodžiai.

Knyšino apylinkės žmonės sulenkino sekančius lietuviškus žodžius ir juos naudoja kasdieninėje kalboje. Čia jie įvardijami, kartu pažymint, kokia prasme tie žodžiai žmonių vartojami.

a š u , a ć u b o ž i , — ačiū, dziękuję.
B a ł b o t a ć , B o ł b o t a ć — Balbatuoti, mówić niewyraźnie
b a m b i z a — bambiza, bambizas, niekształtny (czł wiek)
B l a ć , b l e j e , — bliauti, beczeć o owcy, płakać odziecku
b l a t , n a b l a ć e , — blėta; płyta
b l a ź g a ć , — bliauzgoti; paplać
b o n d a , — banda; bochenek
b r e t a ć , b r e i t u n , — braitoti; plątać
p r e n c n o ś ć , — brinkti; upaść z trzaskiem
b u r b e l , — burbulas; bąbel

---

[13] T. Z D A N C E W I C Z , *Litewskie elementy słownikowe w gwarach polskich okolic Sejn, Lingua Posnaniensis*, Poznań 1960 t. VIII, 333 p.

[14] K. K O T Ł O W S K I , *Argumenty lingwistyczne*, Problemy nr 12, 1960.

[15] J. K. K O W A L S K I , *Spòr o Jadźwingòw*, *Problemy* nr. 12, 1960.

[16] Prūsų s a s s i n s — zuikis, kiškis. Į šiaurę nuo Marijampolės (Kapsuko) apie už 9 kilom. yra upelis S a s n a i r prie to upelio S a s n a v o s bažnytkaimis; Sasnava reikštų zuikynas.

[17] Autorius pateikia keletos pirmųjų kaimų vardų lenkišką reikšmę: gurbas — chlew, buda, kosz. Klevas — klon. Lenkiškos darybos kaimo vardas skambėtų Klonianka arba Klenianka. Kumelė — klacz, kobyla. Žodis — słowo, wyraz. Bebras — bóbr; lenkiškai būtų Bobrza.

[18] Knyszyn — Knyšinas yra Balstogės srityje, į šiaurės vakarus už apie 15 mylių — apie 24 kilometrai. Apylinkė XVI a. priklausė Palenkės vaivadijai; ji neturėjo bendros sienos su Lenkija, — mozūrų žemė ją atidalinus laikė nuo Lenkijos

chromstka, — kramslys, kremzlė; chrząstka
chromośsić, — kramsėti; chrząś ić
cupnońć, — čiupti, čiuopti; nagle chwycić
cyba, — ciba; wołanie na kozę
dranka, — dranga; drzazga łupana
dulki, — dulkės; pył z roślin polnych
zarno, — prs. Dernen, Derne; żwir
dursać, — durstyti, durstelėti; szturchać
źazyć, — daužyti, dužti; silnie bić (pasem)
žigać, — dygti; skakać
gamola, — gamalas, gamula; kawał, oferma
ganta, — gantas; rodzaj sieci
garovać, — garuoti; wyrastać o cieście
genać, — genėti; obcinać gałązki
gilovać, — gylys, gyliuoti; gzować
gimžawa, — gimžėti; wielka ilość połączona z wrazeniem słuchowym; robakof f seru az gimžawa — gimžėti; ruszać się
goveć, rozgoveć, — gavėti; pościć; użyć w jedzeniu po poście
gramozdy, — gramozdas; duże przedmioty
grumoły, — grumulas; grudki
grust, gruzda, — gruzdas; rodzaj grzybu
gruzły, — gruzlai; węzły
gunt, — guntas; gont
gurba, hurba, — gurbas; stos kupa
iegla, iegleina, iełka, — eglė; świerk, jodła
karklina, — karklas; łozina
karvas, — gauras; kosmyk wlosów; długi strzęp
kila, — keli; kilka
kižuk, — kiziukas; źrebak masc.
kleć, — klėtis; przegroda na ziarno
klump, klumpa, — klumpė; drewniak
kruśńa, — krūsnis; kupa kamieni na polu
kuća, — kūčios; potrawa (boženarodzeniowa) z pęczaku z makiem i miodem, kolacja wigilijna; wigilia
kudektać, — kudakuoti; gdakać
kul, — kulys; duży snop
kulsa, — kulšis; biodro; jeden z 4 rogów na furze
kump, kumpa, — kumpis; szynka; fig. biodro
kumść, — kumštis; pięść
kupść, — kupstis; wyrwał cały kupść ze stoga
kursać, — kurstyti; szturchać; drażnić
łupa, — lupa; warga załupa — z odwieszonymi wargami; dureń
mogiłki, — kapai; kapas; cmentarz; mogiła, grób
musy, — musai; pleśń
otava — atolas; potraw
otosa, — at(a)sėjos; pręt łączący oś z hołoblą
pakule, pakuły, — pakulos; odpadki lnu i kanopi przy międzieniu (por. kulti-młocić)

p a ł u b a , — palubys, lubos ; miejsce pod sufitem ; plandela (wozu cygańskiego)
p e r e s c y ć , — persėti ; chłostać ; swędzić
p l e s y ć , — plėšti ; plenić, łupić
p l e v a , p l e f k a , — plevė ; błona ; plewa
p l i t a , — plyta ; płaski kamień ; palenisko w kuchni ; cegła
p o ł ć , p o ł e ć , — paltis ; płat słoniny
p o r s u k , — paršas ; paršiukas ; wiepszak ; knur
p o s o r , — pašaras ; sucha trzcina ; gorsza pasza ; pasza
p o v e t k a , — pavietė ; przybudówka w gumnie
p r y t , p r y d u , — priedas ; dodatek, dopłata do ubitego targu
p y l a , — pylė ; wołanie na kaczki ; kaczka (dial.)
r o i s t , — raistas ; bagniste miejsce
r u p ė ć , — rūpėti ; r u p i , rūpi ; obchodzić, niepokoić
ś a b e r , — sėbras ; kompan
s a k a l , — šakalys ; polano
s m y g a ć , — smeigti ; zmykać, rzucać
ś o r b a ć , — siurbti ; pić głośno
ś p ė ć , p o ś p ė ć , — spėti, paspėti ; zdążyć
ś p ė r k a , — spirgas ; skwarek, słonina
ś p u r c , — spurai ; strzępy ; młokos
s p y l , — spylys ; drzazga w ciele
ś u l i ć , — siūlyti ; proponować, wmawiać coś
ś v i r n , — svirnas ; śpichlerz
s y p a ć , — pilti ; sypać, lać
s y p u ł k a , — šipulys ; szypułka
t r a i l o v a ć , t r ė l i ć , — trailioti, traila ; pleść, mówić bez sensu
zieć , z i e ź i , — ėdžia ; coll. żarłoki

Česlovas Kudzinowskis baigia savo paskaitą pareiškimu :

— Turime čia medžiagą labai nevienodą, skirtingą kalbiniu požvilgiu. Pirmasis gi uždavinys, tai kiek galima daugiau surinkti visokios medžiagos. Žinau, kad čia yra nemažai rusų kilmės išsireiškimų. Jei iš 82 pateiktų pavyzdžių pasiliks 30-20 kaip baltų, tai bus daug ; analizos metu geriau atmesti, negu apleisti.

— Kaip matome, tie žodžiai turi lietuvių kalbos atitinkamumą, bet gali tai eiti iš to, kad nežinome prūsų atitinkamų žodžių. Vienas pamokinantis pavyzdys yra *iegla* — liet. eglė, nes čia žinome prūsų žodį *addle*. Tai nei kiek neneigia, kad jotvingiai kalbėjo lietuviškai. Tik surinkus visą medžiagą iš tų apylinkių bus galima padaryti kai kurias išvadas. Paskutinis žodis priklausys kalbininkams ir archeologams.

Kun. K. A. Matulaitis, MIC

ACTA BALTICO — SLAVICA

Acta Baltico — Slavica I, Białystok 1964. Metraštis, skirtas slavų — baltų istorijos, kalbotyros ir materialinės kultūros santykiams nagrinėti. Jis yra Balstogės Mokslo Draugijos (Białystok, Lenkija) organas, skirtas praeities ir dabarties politiniams, visuomeniniams bei kultūriniams santykiams tarp baltų (senųjų prūsų, lietuvių ir latvių) ir slavų tautų (lenkų, baltarusių ir rusų) tyrinėti.

Redakcija, skelbdama analitinio ir sintetinio pobūdžio tyrinėjimus, siekia išryškinti praeityje buvusias slavų — baltų, o vėliau lenkų — baltarusių — lietuvių ir rusų — latvių bendravimo tradicijas, o taip pat, keičiantis darbo patyrimu, diskusijomis ir dalykine kritika, registruoja šių tautų pasiekimus humanitarinių mokslų srityje.

Taip aptaria metraščio paskirtį jo redakcija. Redakcijos tarybą sudarė: Wł. Antoniewicz (iš Varšuvos), T. Cieślak (iš Varšuvos), T. Dzierżykray-Rogalski (iš Balstogės), K. O. Falk (iš Švedijos, Lund), A. Gieysztor (iš Varšuvos), H. Łowmiański (iš Poznanės), M. Małowist (iš Varšuvos), A. Obrębska-Jabłońska (iš Varšuvos), J. Otrębski (iš Poznanės), J. Safarewicz (iš Krokuvos).

Redaktorius buvo Jerzy Antoniewicz. Jan sekretoriavo Jan Jaskanis. Metraštį paruošė spaudai: D. Jaskanis (iš Balstogės), J. Sztetyłło (iš Varšuvos), T. Zdancewicz (iš Poznanės).

Svarstomųjų klausimų ginčus patikslino iš juostelės B. Antoniewičienė. Aplanką parūpino Henryk Białoskórski. Metraštis turi 277 psl. spaudos, $9\frac{1}{2}$ “ $\times$ $6\frac{10}{16}$ ” popieryje.

Metraščio turinį sudaro paskaitos, pranešimai trijose sekcijose:

1) archeologija ir viduramžių istorija, 2) naujųjų laikų istorija, 3) kalbotyra, ir po paskaitų sekusiose diskusijose papildymai. Tai *Istorinių Mokslų I-sios Konferencijos* vaisiai. Konferencija įvyko 1961 m. birželio 2-3 dd. Balstogėje, Medicinos Akademijos rūmuose.

Archeologinė ir viduramžių istorijos sekcija.

Joje skaitė paskaitas ir darė išsamius pranešimus:

J. Antoniewicz, Archeologinių tyrimų Lenkijos šiaurryčių žemėse klausimai ir reikalas.

M. Schmiedchelm, Keletas klausimų ryšyje su archeologinių radinių atidengimu iš mūsų eros pirmųjų amžių Mozūrų vakaruose.

H. Łowmiański, Slavų ir baltų genčių vardų klausimas Ptolemejo veikale « Europos Sarmatia ».

J. Jaskanis, Iš archeologinių radinių Jotvingių žemėje iš I tūkstančio metų mūsų eros, rastų prie Juodosios Hanczos, kylantieji klausimai.

T. Dzierżykray-Rogalski, Kai kurie tipologiniai ir jotvingių klausimai.

K. Musianowicz, Ankstyvų viduramžių sodybos vidurys Drohočine prie Bugo 1954-1957 m. iškasenų šviesoje.

R. KIERNOWSKI, Pinigų mainai Lenkijos šiaurės rytuose ankstyvų viduramžių metu.

Diskusijų metu savo nuomones pareiškė: J. Okulicz, F. Wokroj, A. Wiercińśki, T. Dzierżykray-Rogalski, M. Kaczyński, T. Zawadzki, T. Zurowski, H. Łowmiański, St. Suchodolski, J. Antoniewicz, A. Kamiński, Z. Wartołowska.

Naujųjų laikų istorijos sekcija išklausė 5 pranešimų:

J. WIŚNIEWSKI, Sodybos išsivystymas tarp XIV a. pabaigos ir XVII a. prie lenkų — rusų — lietuvių ribų.

ST. ALEXANDROWICZ, Miestų įsikūrimas ir plėtra Palenkės vaivadijoje XV — XVII a.

J. OCHMAŃSKI, Feodalinės žemių nuosavybės sąranga Palenkėje antroje XVI a. pusėje.

St. KALABIŃSKI, Balstogės darbininkų sąjūdis 1870-1900 m.

W. DYNOWSKI, Palenkės etnografinių tyrimų reikšmė ir tikslas.

Diskusijose dalyvavo: J. Morzy, M. Dembińska, St. Russocki, A. Chętnik, J. Kasperczak, A. Kutrzeba-Pojnarowa, A. Dobrowolska, A. Szczypiorski, J. Wiśniewski, J. Trzebiński, St. Alexandrowicz, Z. Troczewski, W. Kochanowski, T. Cieślak, P. Korzec, Wł. Sławiński, St. Herbst.

Kalbotyros sekcijoje pateikė pranešimus:

A. OBRĘBSKA-JABŁOŃSKA, Balstogės srity slavų dialektologinių klausimų tyrimas.

J. OTRĘBSKI, Jotvingių dalis, formuojant lenkų kalbą.

Cz. KUDZINOWSKI, Jotvingiai kalboje.

T. ZDANCEWICZ, Lietuvių kalbos įtaka rytų slavams lenkų šnekom apie Seinus.

W. KURASZKIEWICZ, Baltgudiški ir ukrainietiški polinkiai Brastos girios apylinkių šnekose.

M. KONDRATIUK, Balstogės vietovių vardų priklausomybė nuo žemės plotų išvaizdos, kaip pav. Jałówka.

Šios sekcijos diskusijose dalyvavo: A. Obrębska-Jabłońska, P. Zwoliński, Cz. Kudzinowski, J. Safarewicz, St. Glinka, E. Szmułkowa, I. Judycka, T. Zdancewicz, J. Bańczerowski, A. Kamiński, J. Otrębski, T. Buch.

Redaktorius J. Antoniewicz įžangos žodyje mini, kad *Istorinių Mokslų pirmoji Konferencija* norėjo parodyti dabartinę istorinių mokslų padėtį, betiriant dabartinės Lenkijos šiaurės rytų žemes; stengėsi užčiuopti tolimesnių tyrimų reikalą bei linkmę tose pat žemėse; sustiprinti visų istorinių mokslų darbuotojų talką, betiriant tų žemių klausimus; surasti organizacijai formą ir įkurti Balstogės žemių vietinę mokslo draugiją, kurios užduotis būtų mokslo plėtra ir mokslinis bendradarbiavimas su kitais mokslo institutais ir universitetų katedromis Lenkijoje.

Trims metams praėjus nuo konferencijos, įsikūrė Balstogės Mokslo Draugija, kurioje veikia padaliniai — komisijos. Tarp jų veikia Sudėtinė Jotvingių Ekspedicija, ir išspausdintas metraštis.

Paskaitos, pranešimai, referatai paruošta rimtai, nors juose skaitytojas ras daug iškeltų, bet neatsakytų klausimų.

K. A. M.

« ROCZNIK BIAŁOSTOCKI » V TOMAS

1965 m. pavasarį Balstogėje išėjo iš spaudos « Balstogės Metraščio » V-as tomas, kurio I-as tomas buvo aprašytas TP 4-je knygoje, gi II, III ir IV-as — 5-je knygoje. V-as tomas, esmėje, susideda iš dviejų dalių : 1-ji, tai studijų bei pranešimų dalis, 429 pp. ir 2-ji, « Balstogės regiono bibliografija » I tomas (1944 — 1962), 132 pp.

Pagrindinė V-jo tomo dalis, ši kartą, yra labiau apžvalginio pabūdžio, nes skirta « 20-mečio liaudies valdžios Balstogės krašte », t. y. komunistinės Lenkijos dvidešimtmečiui paminėti, ir užtat visi rašiniai teikia medžiagos apie tai, kas vienoje ar kitoje visuomeninių mokslų srityje Balstogės krašte padaryta per visą 1944-1964 metų laikotarpį. Lietuvos praeitį, o ypač sūduvių (jotvingių) problemas liečiančius rašinius randame tik pradedant to tomo III-ju skyriumi ; « XX-mečio moksliniai laimėjimai », kur yra 6 rašiniai, parengti *Kompleksinės Jotvingių Ekspedicijos* atliktų tyrimėjimų duomenimis pasiremiant.

W. Kusiński rašo apie geografinius tyrinėjimus, esminiai, vienok, sustodamas prie bibliografinės apžvalgos iki šiol tuo klausimu paskelbtų leidinių, daugiausiai dėmesio kreipdamas į veikalus nagrinėjančius ekonomines Balstogės krašto galimybes. J. Jaskanis 28 puslapių rašiny pateikia archeologinių darbų apyskaitą. Esą, Balstogės krašto archeologiniai tyrinėjimai turi 100 metų praeitį, tačiau jų senesnieji, o ypač praeitame šimtmetyje darytieji, daugumoje buvo mėgėjų darbai, darytieji be jokio plano, be nuodugnios archeologinių objektų inventarizacijos. Dauguma tų senų tyrinėjimų duomenų, rinkinių yra išblaškyta Rusijos, Vokietijos bei Lenkijos muziejuose ir nedaug tų duomenų buvo paskelbta. Tuoj po II-jo P. Karo buvo pradėti konservavimo bei verifikacijos darbai. Čia daugiausiai pasidarbavo archeologas J. Antoniewicz. Didelės reikšmės turėjo ir A. Kaminskio atliktieji bibliografiniai darbai, liečiantiejii Balstogės krašto archeologinius obiektus, o ypač duomenis apie sūduvius (jotvingius). 1955 m. J. Antoniewicz, Varšuvos archeologinio Muziejaus iniciatyva, pradėjo sistematiškai tirti pilkapynus Šveicarijoje, prie Suvalkų. 1959 m. susiorganizavo Kompleksinė Jotvingių Ekspedicija,kuri planingai pradėjo tyrinėti pilkapius iš I-jo tūkstantmečio mūsų eros. Per 10 kasinėjimo sezonų ištirta 9 pilkapynai ir gerokai pavaryti tyrinėjimo darbai trijų tolimesnių, o taip pat pradėta tirti liekanos 4 sodybų. Stengiamasi tyrinėjimų duomenis skelbti kuo greičiau. Tų pilkapynų kasinėjimo išdavos, o ypač laidojimo formų analizė, leido išskirti du kultūrinius periodus. Ypač gausu duomenų iš V a. pabaigos ir VI a. pradžios, rastų Asavos bei Šveicarijos apylinkėse. Turtingesnės įkapės, o ypač « kunigaikščio » tipo kapai Šveicarijoje ir grupė raitelių kapų Asavoje bei Karklynuose, būdingos V — VII a. kapinynuose, kokių nerasta nei II — V a. reliktuose, nei vėlyvesnių amžių kapinynuose. Atrodo, kad tai rišosi su žemės ūkio pažanga, nors dar per maža duomenų, kad galima būtų padaryti išvadas. Autoriaus manymu, rytinė Mozūrų dalis drauge su Suvalkija sudarė tai, kas galima būtų manyti buvus Ptolomejaus minima Sūduva. Galutinoms išvadoms dar trūksta duomenų, o ir esantieji dar nėra patikimai suklasifikuoti. To laikotarpio Suvalkijos kapinynai, su kūginės formos pilkapiais, yra visai panašūs į Goldapės bei Elko apylinkių kapinynus. Taip

pat dar daug neaiškumų yra ribojant laikotarpius bei vietoves pagal degintinių ir nedegintinių kapų praplitimą. Svarbiausiai, vienok, tai per mažas pažinimas VII-XIII a. Jotvingijos. Užtat, reikia manyti, kad jotvingių praeities archeologiniai tyrinėjimai tėra tik pradinėje stadijoje. Dar daug reikia kasinėti. Toliau Jaskanis pasakoja apie kasinėjimus darytus Drohičino ir Baltvyžės medės vakarinio pakraščio rajonuose. Visi tie tyrinėjimai, pirmučiausiai, daromi ryšiumi su Lenkijos tūkstanties metų egzistavimu ir užtat norima, tų kasinėjimų pagalba, sutelkti kuo daugiau medžiagos apie tų plotų priešistorinius gyventojus. Mums taip pat yra įdomūs ir rytinės Mozūrijos tyrinėjimai. Svarbiausi tų tyrinėjimų dabartiniai tikslai tai: jotvingių (sūduvių) problema visumoje, rytinės Palenkės kolonizacija I-jame tūkstantyje po Kr. ir Drohičino pilies klausimas.

T. Dzieržykray-Rogalski (« Balst. Metr ». vyr. redaktorius, Lenkijos Antropologijos Draug. Pirmininkas, Balst. Medic. Akadem. profesorius) rašo apie antropologinius tyrinėjimus. Šveicarijoje rastų jotvingių kapų tyrinėjimai rodo, kad didžiausias mirtingumas vyrų tarpe buvo tarp 41-45 metų amžiaus, gi moterų 16-20, tačiau iki 70 metų amžiaus išgyvenusių buvo daugiau moterų, nei vyrų. Vidutinis vyrų amžius buvo 43,9 gi moterų 34,9 metai. Atrodo, kad deginti buvo pradėta pirma vyrus, o tik vėlesniais laikais pradėta deginti ir moteris. Tai ypač parodė 1955 metais Šveicarijoje atkasti IV — V a. kapai. Antropologiniai imant, rastos liekanos rodo, kad jotvingių kapuose buvo palaidoti žmonės to paties tipo, koks randamas Lietuvos bei Latvijos žemėse. Vienok moterų griaučiai rodo didesnius skirtingumus. Šiuo metu tyrinėjami, visai nauju būdu, likučiai griaučių rastų Asavoje, Bilvinave ir Gyvuose Vandenyse, o taip pat tęsiami tyrinėjimai naujų radinių Šveicarijoje bei Asavoje. Drauge su kalbotyros sekcija, vadovaujama prof. K. O. Falk'o iš Lundo (Švedijos), daugelyje Suvalkų apskr. kaimų, buvo daromi šeimų apklausinėjimai ir antropometriniai bei dynamometriniai gyventojų matavimai. Siekiama surinkti kuo daugiau tokios medžiagos, kad išsiaiškinti tų sričių gyventojų sudėties raidą. Esą, prof. Falko surinktais duomenimis, 1710 m. maro metu, vien Perstunės (Augustavo) ir Perelamo (Suvalkų aps.) girininkijose, mirė net 2581 gyventojas, gi gyvųjų tarpe tada ten bepaliko tik 363 asmenys. Visa toji antropologinė medžiaga koncentruojama Balstogės Medicinos Akademijos Normalios Žmogaus Anatomijos Institute. Greta to pradėta tyrinėti radiniai iš senojo kapinyno iš vietovės Jatwież Mała (Mažoji Jotvingija), Monkų aps., esančios į pietus nuo Bebrės upės, kas, sako, gali priversti praplėsti jotvingių gyventas ribas ir į pietus nuo tos upės. Pabaigoje autorius atkreipia dėmesį į vėlyvo romėnų laikotarpio vaiko kapą, rastą Baltvyžės medės viduje ir kuriame rastoji keramika esanti visiškai identiška su Pabaltijo kraštų keramika.

Stanisław Glinka ir Elžbieta Smułkowa kalba apie « Kalbotyros laimėjimus ». Poskyriuje apie lietuvių kalbą autoriai nurodo, kad lietuviškų tarmių tyrinėjimai Balstogės krašte pradėti tik paskutiniaisiais metais. Aptariami Tamaros Buch du rašiniai; « Lietuviški vietovardžiai Seinų bei Suvalkų apskrityse » ir « Lietuviški asmens vardai Seinų bei Suvalkų apskrityse (« Onomastica » 1961 ir 1964 m.). Toliau primenami J. Safarewicz ir J. Otrębskio rašiniai, pirmučiausiai susieti su vietovardžiais. Poskyriuje apie « Baltoslaviškus kalbų santykius » labiausiai

dėmesio atkreipiama į J. Otrębskio darytus tyrinėjimus, o ypač į jo teigimą, kad sūduvių (jotvingių) kalba turėjusi didelės įtakos į lenkų kalbą. Pusė to poskyrio skirta galimiems jotvingių kalbos reliktams išaiškinti ir tirti, rišant tai ir su prūsų kalba.

ANDRZEJ RZEPNIEWSKI IR TADEUSZ WASILEWSKI rašo apie « Lenkų istoriografijos laimėjimus », pradėdami jotvingių gyventu laikotarpiu. Esą Balstogės krašto žemėse kryžiavoai baltų, slavų ir kryžiuočų Ordino interesai. Daugiausiai sustojama prie A. Kaminskio veikalo « Jaćwież », geriausio ikišiolinio veikalo apie sūduvius (jotvingius). Primenami Kucharskio, Zajączkowskio. Kaminskio ir Grabskio rašiniai, kuriuose buvo bandyta lokalizuoti jotvingių gentį Zlinčius (Gallo Anonimo kronikoje vadinamus « Selencia »). Primenamas J. Bieniak'o bandymas įrodyti, kad jotvingių žemės, tariamai, priklausiusios lenkų valdovui Boleslovui Narsiąjajam (apie 1000.sius metus), tačiau, sako, tai tėra tik spėjimas, neturintis jokių archeologinių duomenų. Buvo ir keli rašiniai, nagrinėjantieji Palenkės jotvingiškumą. Naujesnio periodo poskyriuje nurodoma į visą virtinę literatūros, nagrinėjančios Sūduvos kolonizavimo klausimus. J. Glinka 1959 m. pateikęs didesnę studiją apie žemaitišką-lietuvišką Klausučių šeimą, XIV-XVa. apsigyvenusią Lydos apskr., ir kurios nariai valdė Balstogę ir turėjo žemių Palenkėje bei Suvalkijoje. Esama daug literatūros ir vėlesnio laikotarpio, kur nagrinėjama lietuvių buvimas visame Sūduvos plote.

JOANNA MACIEJEWSKA kalba apie « Etnografinius tyrinėjimus », paliesdama ūkininkavimo savitumus, liaudies papročius ir liaudies meną. Atskirai aptariami paskiri to krašto muzėjai. Toje plotmėje, vienok, bandoma įrodinėti, kad viso krašto « liaudies kultūra » esanti, tuo ar kitu požiūriu, gimininga visai Lenkijai.

IV. « Mokslo bei kultūros įstaigų laimėjimai » skyriuje atskirai apkalbama trumpu rašinėliu — « Liaudies Lenkijos Lietuvių kultūrinė veikla », kurį pateikia *Wtadysława Pojawis* (*Pajaujis* !) ir kuriame pateikiama duomenų apie lietuvius visoje dab. Lenkijoje. Rašinys pradedamas teigimu, kad « Balstogės vaivadijos siaurą juostą prie pat Lietuvos respublikos sienos, iki šios dienos, didžia dalimi yra apgyvendinę lietuviai, kurie po jotvingių, nuo Vytauto laikų kolonizavo dykras ... ». Esą, 1941 m. tose vietose gyveno apie 10.000 lietuvių, šiandieną nėra žinoma tiksliai, kiek lietuvių gyvenama Lenkijoje. Esą, iki 1920 m. tos žemės sudariusios integralinę Lietuvos dalį. Po 1863 m. sukilimo Lietuvoje iškilo nauja inteligentija, išėjusi iš valstiečių luomo, nes bajorija liko nuošaliai, tapusi visai svetima lietuvių kovai dėl tautinio atgimimo ir lietuvių kalbos įsipilietinimo. Dideliu tos veiklos centru buvo Seinai, o ypač XIX a. pabaigoje ir XXa. pradžioje. Seinų aps. lietuvių visuomenė ir šiandieną atsimenanti to laikotarpio lietuvių kultūrinę veiklą.

1952 m. Švietimo Ministerijos pavedimu prof. J. Otrębskis Varšuvoje suorganizavęs lietuvių kalbos kursus, kuriuos lankė 24 asm. ir kurie, paskui, sudarė pirmųjų lietuvių kalbos mokytojų eiles Suvalkijoje. Po įvairių bandymų Suvalkuose, 1956 m. įsisteigė Punske licėjus, kuriame lygiagretėse klasėse mokslas buvo vedamas lietuvių kalba. Šiuo metu (1964 m.) licėjuje yra 100 mokinių. Iki šiol licėjų baigė 40 abiturientų, kurių 15 studijuoja universitetuose. Greta licėjaus yra 9 pradžios mokyklos, kuriose mokoma lietuviškai (Vidugiriuose, Burbiškiuose, Pristavonyse,

Navininkuose, Vaitakiemy, Valinčiuose, Vaičiuliškėje, Žvikeliuose ir Punske), gi kitose 9-se, to paties Seinų apskrities, mokyklose lietuvių kalba dėstoma kaip papildomas dalykas (Šlinakiemy, Krasnavoje, Paliūnuose, Agradninkuose, Lumbiuose, Kleivuose, Smalėnuose, Radzūčiuose, Jodeliškėje). Vienok, esama ir tokių vietovių, kuriose lietuvių vaikai mokomi tik lenkiškai (Šaltėnuose, Žagariuose, Beržnikuose, Romaniškiuose ir kitur). 1963 m. Punske įsteigtas liaudies universitetas kaimui, veikiantis žiemos metu. Penkiose apskrities bibliotekose yra lietuviškų knygų skyriai. Taip pat yra lietuviškų knygų ir 26 bibliotekų punktuose. Tačiau tie knygų rinkiniai yra menki, nes viso apskrities bibliotekose turima 21.745 knygas, kurių tarpe tik 3.887 knygos esančios lietuvių kalba. Nuo 1956 m. Punske veikia Lietuvių Kultūros Namai, kurių svarbiausį laimėjimą sudaro mėgėjų trupės vaidinimai, su kuriais apkeliaujama aplinkiniai kaimai. Pastatytų veikalų tarpe minimi: «Herkus Mantas» Grušo, «Pinigėliai» Čiurlionienės, «Amerika Pirtyje» Keturakio, «Auštant» Vienuolio, «Marti», «Petras Kurmelis» Žemaitės ir kiti. Taip pat veikia ir keliolikos asmenų vokalinis ansamblis, dažnai pasirodantis įvairiose vietose viešuose parengimuose. Esą, repertuaro įvairumu ir atlikimu, tai esąs geriausias choras visoje apskrityje. 1956 m. įsisteigė Lietuvių Visuomeninė Kultūros Draugija, kurios pirmas suvažiavimas, 1957 m., įvyko Punske, sutraukdamas tiek daug atstovų iš įvairių Lenkijos vietų, kad jie netilpo vietos salėje, skirtoje 150-čiai žmonių. Dabar draugija turi 46 skyrius, išmėtytus po visą Lenkiją ir apima apie 1200 narių. Punske bei Seinuose narių daugumas — vietos kaimiečiai, gi visur kitur — veik vien inteligentija. Dabar draugijos centro būstinė yra Seinuose. Varšuvos skyrius leidžia laikraštį «Aušra», išeinantį neperiodiškai (iki šiol išėjo 9 numeriai).

Recenzijų skyrius turi papildomą antraštę: «Balstogės krašto, Lietuvos ir Baltarusijos Istorija», kuriame, tarp kitų, pateiktos apžvalgos: D. Fainhauz'o «Kai kurie 1863 m. sukilimo klausimai Kaunijoj», D. Jaskanis «Jotvingija» (lenkų leid.), J. Obelenius «Kur bėga Šešupė» (išl. Vilniuje) ir daugelio kitų. Kronikoje nupasakojama Balstogės Mokslo Draugijos 1963 metų veikla. Pabaigoje yra asmenų ir geografinių pavadinimų du indeksai. Antroji V-jo tomo dalis: «*Balstogės regijono bibliografja*» apima 1941 knygų, studijų pavadinimą ir suskirstyta į XIV skyrių, kurių kiekvienas dar yra suskaidytas į kelius ar net keliolika poskyrių. Tai bibliografija literatūros, liečiančios Balstogės kraštą (vaivadiją) ir pasirodžiusios 1944-1962 metais. Leidinį spaudai parengė U. Lewicka ir J. Pochodowicz. Daugumoje tai rašiniai paskelbti Lenkijoje, nors yra išvardintų ir veikalų išleistų Lietuvoje, Rusijoje, Vokietijoje, J. A. V. ir kitur.

Daug paminėtų rašinių tiesioginiai liečia sūduvių (jotvingių), prūsų, Lietuvos žemių problemas. III-jame skyriuje «Gyventojai» (Antropologija. Demografija) iš 27 pavadinimų, 19 veikalų liečia lietuvius. IV-me, «Istorija» skyriuje, iš 287 pavadinimų, ne mažiau 140 veikalų kalba apie mūsų tautos problemas. To skyriaus «Archeologija» poskyrio skyrelis, užvardintas «Tyrinėjimai Suvalkijos ir Augustavo apskrities plotuose», apima 72 pavadinimus, kurių visi teikia medžiagos tiesioginiai liečiančios lietuvių ir Lietuvos praeitį. XI-me, «Lingvistika. Onomastika» skyriuje, iš 15 rašinių net 13 liečia sūduvių, galindų, prūsų, lie-

tuvių ir apskritai baltų kalbų klausimus. Analogiškos medžiagos, nors ir mažesniame kiekyje, yra ir « Geografinės aplinkos », « Meno » « Bibliotekų », « Archyvų » ir kituose skyriuose.

Esmėje, tai bibliografija rašinių liečiančių Lenkijos « užkampį », kuriais, daugumoje, nesiekta rūpintis lietuvių interesais, tad tuo atydžiau reikia susipažinti su visa ta literatūra. Gi literatūros, tiesioginiai liečiančios lietuvius bei Lietuvą, net nepatekusios į šį sąrašą, nes neliečia Balstogės « regijono », Lenkijoje ir po II-jo P. Karo pasirodo net labai daug. Mums svarbu ją pažinti, telkti naujus duomenis apie mūsų problemas, kritiškai vertinant ne tik tų duomenų komentarus, bet ir faktų nupasakojimus. archeologinių duomenų įvertinimus.

J. DAINAUSKAS

« MATERIAŁY DO DZIEJÓW ZIEMI SEJNEŃSKIEJ »

1963 m. gruodžio mėn. Balstogėje, kaip vietos mokslo draugijos leidinys Nr. 1, išėjo iš spaudos « Medžiaga Seinų žemės istorijai » (436 p. iliustr., žemėl.). Veikalas, apimantis 7 rašinius ir redaguotas J. ANTONIEWICZ' iaus, pradeda seriją leidinių, kuriuos Balstogės Mokslo Draugijos Kompleksinė Jotvingių Komisija numato išleisti, siekdama nuodugniai nušviesti « pojotvingiškių žemių » praeitį, pradedant priešistoriniais ir baigiant mūsų laikais. Sekančiame tome, redakcijos pranešimu, bus nupasakota to krašto jotvingiška praeitis, o taip pat ir lietuvių tautinio atgimimo raida, nes, esą, Seinai gi buvo vienas svarbesnių to atgimimo centrų. Stengiamasi panaudoti archyvinę, iki šiol visai neskelbtą ar tik maža dalimi tepaskelbtą medžiagą.

Pagrindinį to leidinio rašinį *Seinų apskrities kolonizacijos istorija tarp XV ir XIX šimtmečių* (9-222 pusl.) autorius, Jerzy WIŚNIEWSKI, pradeda gvildenimu duomenų apie jotvingių likučių išlikimą dykrose. Tačiau tuo klausimu jis vien kartoja A. Kaminskio duomenis bei išvadas, paskelbtas ano 1953 m. išleistoje knygoje : « Jotvingija. Teritorija, gyventojai, visuomeniniai bei ūkio santykiai ». Neabejotina, kad rusų, lenkų ir kryžiuočių 1286 metais galutinai palaužtas bet koks sūduvių (jotvingių) pasipriešinimas, neprivedė prie visiško jų išnaikinimo. Kryžiuočių «Wegeberichte », įvairūs vėlesni Lietuvos valdovų dokumentai nuolat mini apie kelius per tas dykras ir pakelyje sutiktus šieno pievėjus, medžiotojus ir bitininkus. Buv. jotvingiškų sodybų lokalizacijas, o tuo labiau pavadinimus veik neįmanu nustatyti net ir vandenų vardų (kurie, paprastai, ilgiausiai išsilaiko) pagalba. Kryžiuočiai, iki Melno taikos vis pretendavo į tuos plotus, nors Lietuvos valdovai juos laikė savo nuosavybe. 1422. IX.27 d. Melno taika nustatyta siena, padalinusi tas dykras tarp kryžiuočių ir lietuvių, išsilaikė iki 1945 m., kaip rytinė Rytprūsių siena.

Platesniu mastu į dykras pirmučiausiai ėjo medžiotojai, šieno pievėjai. Medės tapo, nors apgraibomis, apibrėžtos ir priskirtos prie paskirų valdovo dvarų, nes tas dykras Lietuvos valdovai laikė savo išimtina nuosavybe. Po tų paskirstymų atsirado miško tarnybos, šauliai,

apsekėjai, kurie turėjo uždavinį saugoti valdovui visus tų miškų turtus. Tie valdovo pareigūnai ir buvo tos dykros sistemingos kolonizacijos pradininkais. Apsekėjai buvo apgyvendinami kaimais ir gaudavo saugoti varas, neidami už tai jokių lažo darbų. Miško ūkiui vadovavo girininkai. Visi tie pareigūnai gavo naudojimui žemės plotus, kurie pamažu darėsi jų nuosavybe. Valdovo urėdininkai, valdžiusieji medes, ūkius, valstiečius, girininkus, apsekėjus, su laiku pasidarė didikais, kartais tapdavo tų valdovo turtų laikytojais. Vienus jų (Gardino bei Merkinės) vadino storostais, kitus (Perelamo) — vietininkais. Greta visos tos miškų tarnybos ir administracijos dykrose pastoviai taisėsi ir kitokios gyventojų grupės ; bitininkai, žvejai, medienos bei pelenų gamintojai ir tt. Tiems darbams dirbti, pirmučiausiai, buvo keliami nelaisvieji, valstiečiai iš tų valdovo kaimų, kurie turėjo teisę įeiti į girią, nes neturį tokios teisės, pagauti miške, buvo laikomi brakonieriais. Girių pakraščiais ir prie vandenų, girių gilumoje, vis daugėjo sodybų. Sisteminga tų plotų kolonizacija prasidėjo apie vidurį XVI a., kada Lietuvos valdovai išdalino didikams ne tik įėjimus bei ežerus, bet ir pačias medes (žiūrėta tik, kad varos su medžioklini̇ais žvėrimis, o ypač su stumbrais, nebūtų atiduodamos).

Seinų srities žemių apgyvendinimas nuosekliausiai ėjo nuo Merkinės lik Seinos upės bei ežero. 1522.XII.22 d. valdovas Žygimantas II-is pavedė Palenkės vaivadai ir karališkam maršalkai Jonušui Kostevičiui, kad jis įsakytų Perelamo medėje, prie Seinos upės, atmatuoti pusės mylios pločio ir ilgio plotą, kuris tapo duotas kunigaikščiui Višnioviečkiui. Kostevičius, 1523.V.21 d. raštu pranešė smulkiai apie to įsakymo įvykdymą. Višnioviečkis tame plote apgyvendino vietininką, kuris ten pastatė Seinų dvarą, būsimojo Seinų miesto užuomazgą.

Perėmus karalienei Bonai valdyti Lietuvos valdovo Žygimanto II žemes, pasibaigė tų dykrų dalinimas didikams. Daug tų žemių, ankstyvesnių Lietuvos valdovų ir paties Žygimanto, buvo užstatyta įvairiems didikams, nes valdovams vis reikėjo pinigų. Bona, įvairiausiomis priemonėmis, tuos turtus atgaudavo iš didikų. Žygimantas, išpirkęs užstatytas žemes, jas pavesdavo Bonai ir Žygimantui Augustui valdyti. Tokiu būdu, Bona apie 1536-46 m. jau valdė visas Sūduvos, « pojotvingiškas » žemes. Pirmučiausiai ji pradėjo tvarkyti miškų valdymą ir eksploataciją. 1547 m. buvo monopolizuota prekyba miško gaminiais. Valdydama Lietuvoje tūkstančių kvadratinių mylių ploto žemes, Bona susirūpino visų valdovo žemių našumo padidinimu, įvesdama juose trilaukį ūkį, komasuodama žemes ir steigdama uždarus kaimus. Jos sumanymu buvo realizuota Valakinė Žemės Reforma, gi josios sūnus, Žygimantas Augustas, paskelbdamas 1557 m. tos reformos istatymą, buvo tik savo motinos pradėto milžiniško valdovo žemės ūkio pertvarkymo kontinuatorius. Po to sekė miškų ūkio sutvarkymas.

Bonai išvykus į Italiją, Žygimantas Augustas pamažu grįžo prie senos valdovo žemių naudojimo sistemos : nuomavimo ir užstatymo, kas palaipsniui privedė prie to, kad ir vėl daugumas tų žemių atsidūrė, ne tik laikinai, didikų rankose.

Šitaip sustodamas prie paskirų istorinių laikotarpių, autorius nupasakoja paskirų Seinų apskr. vietovių įsisteigimą, žemės valdymo pasikeitimus, nurodydamas, kad toji kolonizacija, Lietuvos žemės ūkio pertvarkymo eigoje, kai kuriose Seinų žemės vietose, užtrukusi iki valstybės padalinimų.

Apgyvendinimo chronologijos, nuosavybės teisių raidos ir gyventojų tirštumo bei jų etninės priklausomybės požiūriu, autorius Seinų apskrities žemių apgyvendinimą skirsto į 5 rajonus. Rašinio pabaigoje pateiktas Seinų apylinkės XVIII a. egzistavusių kaimų, dvarų ir šiaip gyvenviečių sąrašą, su duomenimis apie gyventojų skaičių 1789, 1796, 1827, ap. 1880 ir 1921 metais. Kalbėdamas apie etninę tų gyventojų priklausomybę, autorius stengiasi pabrėžti, kad tų plotų rytinėje dalyje daugumoje taisėsi gudai, kurie greit sulenkėjo. Esą, tik šiaurinėje dalyje, daugiausiai nuo Merkinės atsikėlę lietuviai (ir, neabejotinai, jotvingių palikuonys) iki mūsų laikų išlaikė savo etnines savybes. Visas šis rašinys ypatingai vertingas naujos archyvinės medžiagos paskelbimu.

Tadeusz ZDANCEWICZ, rašiny *Seinų apskrities tarmės kolonizacijos raidos fone*, nurodo, kad Seinų apskritis esanti susikirtime trijų etninių grupių : lietuvių bei lenkų ir baltarusių bei lenkų. Suvalkų ir Seinų sritis, o ypač Suvalkų ežerų baseinas, tai pojotvingiškos žemės, kurios jotvingių (sūduvių) laikais (X-XII a.) neabejotinai buvo plačiai gyvenamos, bet jotvingiai išnyko nepalikę jokių raštiškų savo kalbos duomenų. Šiandieną, ir tai beveik vien iš rusų bei kryžiuočių kronikų užrašų yra žinomi 24 vietovių pavadinimai, 2 upių ir 38 asmenų vardai. Tolimesnių duomenų galima būtų bandyti ieškoti vietovardžiuose ir jotvingių žemių esančių žmonių gyvoje kalboje. Reikia manyti, kad giriose išlikę sūduvių likučiai perdavė kolonistams kai kuriuos senus vietovardžius. Tai galėjo padaryti ir atsikėlę į tas žemes palikuonys pabėgusių į Lietuvą sūduvių (jotvingių), kurių tarpe tie pavadinimai galėjo būti atmenami.

Sustodamas prie lietuvių kalbos Zdancewicz nurodo, jog toji kalba turėjusi ne mažos įtakos vietos lenkų tarmei ir nurodo visą virtinę žodžių, padalindamas juos į 5 grupes (susietus su žmogumi, gyvuliais, augalais, žemės paviršiumi ir gamtos reiškiniais), kurie yra paimti iš lietuvių kalbos. Esmėje, vienok, autorius daugiau sustoja prie baltarusių kalbos ir mozūrų tarmės įtakos, ieškodamas kuo daugiau tos įtakos pasidavimo lenkų kalbai. Pabaigoje autorius nurodo, kad apskrities lenkiškos tarmės turinčios daug ryšių su baltarusiais. Rašinys rašytas su mintimi padėti vietos lenkų kalbos mokytojams, kad jie žinotų kuria prasme jie turi taisyti savo mokinių lenkų kalbą.

Paskutiniame rašinyje, Piotr ŁOSSOWSKI, užvardintame *Seinijos valstybinės priklausomybės klausimas* 1918-1920 *metais*, nors ir su rezervu, pripažista, kad pagal 1897 m. gyventojų surašymą, visoje Suvalkų gubernijoje lietuvių buvo 52, 2 %, gi lenkų tik 22, 9 %. Esą, Seinų apskrityje tie gubernijos vidurkio duomenys atitiko tikrąjai padėčiai. Nežiūrint, vienok, į apytikriai aiškią etnografinę ribą, dėl tų žemių vyko aršios kovos ir patys Seinai 1919-1920 metais vienuolika kartų ėjo iš rankų į rankas.

Esą, Suvalkijoje daug painiavos buvo įnešusi vokiečių kariuomenė, o ypač į Suvalkų bei Seinų rajoną atvykęs iš Vokietijos Freikorps von Diebitsch. Iš kitos pusės, ano laiko lenkų politikai, kaip Pilsudskis, taip ir jo priešininkas Dmovskis, siekė Lietuvą, bet kuriuo būdu, įjungti į ką tik besikūriančią Lenkijos valstybę. Ta kryptimi ėjo ir visų prolenkiškų, o ypač POW veikla, kuri visomis išgalėmis trukdė veikti besiorganizavusiai lietuvių administracijai. Smulkiai nupasakojama maršalo Fošo pasiūlytos demarkacinės linijos klausimas. Primenama, kad Taikos Konferencijos Pabaltijo Komisijoje vien tik JAV atstovas Morison pareiškęs, jog lietuviai

skundžiasi, kad Antantė leidusi lenkams užimti Vilnių ir parėmęs lietuvių interesus. Toji demarkacinė linija, dėl nesiorientavimo vietoje, nebuvo nustatyta tiksliai. Kai tos linijos klausimas atsidūrė Antantės Užsienių Reikalų Ministerių Taryboje, tai ir čia amerikiečiai (JAV valstybės sekretorius Lansing) užstojo lietuvius. Po ilgų ginčų, įvairių komisijų papildymų, buvo grįžta prie Fošo pasiūlymo. Kruvinų kovų išdavos irgi vis grįždavo prie tos linijos. Esą, toji riba ir šiandieną sudaranti 60 mylių tarpe Lietuvos-Lenkijos sieną.

Nepriklausomai nuo Antantės nutarimų ir nurodymų, vietos POW, ne be Varšuvos pritarimo, surengė sukilimą, pradžioje užklupdama lietuvius, kurie vienok greit atsigavo, nors atvykus lenkų reguliariai kariuomenei ir nepajėgė atlaikyti Seinų. Autorius pripažįsta, kad iš lenkų valdžios pusės tai buvo aiškus agresijos aktas. Pastaboje autorius dar nurodo, jog, gal per tai, Leono Vasilevskio ir Marijono Koscialkovskio vadovaujamas, lenkų sukilimas (POW) Kaune visiškai nepavyko. Tolimesnius lietuvių-lenkų santykius dar labiau pablogino POW Seinuose pradėtos represijos prieš lietuvius. Didelį vaidmentį kiršinime vaidino lenkai dvarininkai, kurių dvarai liko Lietuvoje. Brutaliai pravestas buvo Seinų kunigų seminarijos lietuvių profesorių ir klierikų ištrėmimas.

Smulkiai nupasakodamas politinės ir ginkluotos veiklos eigą, autorius nurodo, jog besistabilizuojančią padėtį sugriovė Želigovskis, kuris, Pilsudskio įsakymu, užėmęs Vilnių. Autorius tačiau nenurodo, ar dabartinė siena atitinkanti etnografinę ribą.

J. DAINAUSKAS

JAĆWIĘGOWIE. NAZWA I LOKALIZACJA

1964 m. pabaigoje, Balstogėje, kaip vietos mokslo draugijos leidinys Nr. 2, išėjo iš spaudos «Jotvingiai. Pavadinimas ir lokalizacija» (60 puslapių ir «provizorinis jotvingių genčių žemėlapis»). Esmėje, kaip autorius pastaboje nurodo, ši studija atsirado Balstogės Mokslo Draugijos lenkiškai-švediškos Kompleksinės Jotvingių Ekspedicijos kalbotyros sekcijos darbų rėmuose ir sudaro dalį autoriaus diplominio darbo apie baltų bei slavų genčių pavadinimus. Nalepa pateikia platų rejestrą jotvingių vardo atmainų, kuriais jotvingiai (sūduviai) kronikose ir visokiuose ano laiko dokumentuose buvo vadinami. Cituodamas daugelio kalbininkų samprotavimus apie jotvingių vardo kilmę bei prasmę ir sekdamas švedų kalbininko O. Falko nuomone, Nalepa tą vardą riša su Ančios upės vardu, kurio pirmykštė forma buvusi «Antia».

Esą balto-slavų genčių pavadinimai rišasi su vandenų vardais, t. y. upių ir ežerų vardais, vardais objektų pastovių, nekintančių kraštovaizdžio sudėtinių dalių, natūralių susisiekimo kelių, telkusių prie savęs pirmutinius žmoių apsigyvenimo susibūrimus. Sako, Lietuvos, Latvijos ir gal Sūduvos vardai rišasi su paskirų upių vardais. Analizuodamas 120 su viršum jotvingio vardo atmainų, Nalepa, paskui Falką, teigia, jog pirmykštė praslaviška jotvingių vardo forma buvusi «Ant-iv-ing-as», t. y. neabejotinai rišasi su senu Ančios upės vardu — «Antia».

Sūduvių (jotvingių) genties susidarymo laikotarpį, bent prie dabartinių

archeologinių duomenų, neįmanu nustatyti. Tačiau, čia istorikai turi ypatingos reikšmės atramos tašką, tai prieš aštuoniolika amžių K. Ptolomejaus užrašytus « Galindų bei Sudinų » pavadinimus. Jei jau tada buvo galindų ir sūduvių gentys, tai tikriausiai tada jau buvo ir jotvingių gentis.

Ikišioliniai archeologiniai kasinėjimai, o ypač kapinynai iš romėnų laikotarpio ypatingai sustiprina tą Ptolomejaus žinią. Čia dar reikia pažymėti, kad aukštutinis Juodosios Ančios baseinas turi net labai didelį anų laikų sodybų susispietimą, gausių kapinynų dokumentuotą. Surišdamas tas duomenis, Nalepa teigia, kad jotvingiai, ar tikriau sakant gentis, kuri slavų kronikose yra tuo vardu vadinama, tai visų pirma Ančios upės pakraščių gyventojai, o jau iš tos žmonių grupės, genties seno pavadinimo atsiradęs ir jų gyvento krašto geografinis pavadinimas.

Iš tokio samprotavimo išeidamas, Nalepa teigia, kad vardas sūduviai, neabejotinai surištas su Ptolomejaus « soudinen », buvo žinomas tik šiauriniams Jotvingijos kaimynams. Tik tokį vardą žinojo kryžiuočiai ir danų žvalgai, tik tuo vardu žinomi kryžiuočių ištremtieji į Sambiją. Užtat, Nalepa mano, jog negalima būtų sūduvių vardo taikinti visiems jotvingiams. Esą, prof. Būga buvęs teisus rišdamas sūduvių vardą su upe Suduone (dabartinė Sūdonia, Suduonė — Liudvinavas, Pasuduonės k., Šešupės 1 kairysis įtakas). Esą, iš P. Tarasenkos žemėlapio apie Lietuvos piliakalnius matyti, kad pietinė Šešupės baseino sritis turi labai daug viduramžių ir ankstyvųjų amžių piliakalnių. Tikriausiai neatsitiktinai prie Pajėvonio buvo rasta Romos pinigų iš Tiberijaus, Kaligulos ir Klaudijaus laikų. Juk Ptolomejus rinkęs duomenis iš ano laikų keliautojų, kurių daugumas buvo pirkliai. Esą, Pajėvonio radiniai dar labiau sustiprina Ptolomejaus « soudinoi » tapatumą su mūsų sūduviais. Ptolomejaus žinutę apie galindus bei sūduvius galima laikyti informacija apie to laiko prekybinį kelią, kuriuo Roma, tikriausiai, gaudavo gintarą. Sako, galima manyti, kad kryžiuočiai, artimiausios genties vardu pavadino visas jotvingių gyventas žemes. Panašiai, sako, yra ir su Dainuvos bei Kadlubeko pavartotu pavadinimu « Pollexiani ». Gali būti, kad buvo kelios jotvingių gentys.

J. DAINAUSKAS

LIETUVOS ISTORIJA NAUJŲ ŠALTINIŲ ŠVIESOJE

Prof. Zenonas IVINSKIS, *Lietuvos istorija naujų šaltinių ir pokarinių tyrinėjimų šviesoje.* Atspaudas iš L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbų V tomo (523-600 psl.). Tai prof. Z. I. paskaita skaityta 1961 m. rudenį L.K.M. Akademijos suvažiavime Chicagoje ir papildyta bibliografiniais duomenimis rašinių Lietuvos istorijos klausimais, pasirodžiusių iki 1964.IV.3 d. Esmėje, tai tų klausimų pokarinės literatūros bibliografijos santrauka, su trumpais kai kurių veikalų, leidinių apibūdinimais.

Istorijos tyrinėjimo metodų kūrėjas L. Ranke ragina, kad kiekviena nauja generacija vis pati pasirašytų savo tautos istoriją. Kiekvienas toks naujas savo istorijos atpasakojimas, pirmučiausiai, turi atsižvelgti į visą naują, iki tol nežinomą medžiagą bei jos įvertinimus. Lietuviams, vienok,

tuo tas klausimas nesibaigia. Visų pirma, didžiuma tos literatūros yra paskelbta ir skelbiama svetimųjų, ir kurių mūsų istorijos faktų aiškinimai ne retai būna tendencingi. Šaltiniai gi parenkami leisti, pirmučiausiai, tokie, kurie turi kokios reikšmės juos skelbiančios tautinės grupės istorijai. Per tai mums tenka tuose leidiniuose «blusinėti», rankioti mūsų istoriją liečiančias nuotrupas. Dar blogiau yra su medžiaga skelbiama okupuotoje Lietuvoje. Ten esantieji istorikai turi faktų aiškinimus, išvadas taikinti prie klasių kovos schemos ir dialektinio marksizmo modelio, prie Maskvos nurodymų, neretai tuos pačius faktus parenkant ar sugretinant tendencingai, nes to reikalavo «didysis brolis». Tačiau ir ten buvo paskelbta nemaža dokumentinės medžiagos, objektyviai pastūmėjusios pirmyn mūsų praeities pažinimą. Užtat, laisvajame pasaulyje esantieji lietuviai, tyrinėjantieji Lietuvos istorijos problemas, turi sugebėti, ypač tarybinių istorikų leidiniuose, atskirti grūdus nuo pelų ir nagrinėti pirmučiausiai tas problemas, kurias Lietuvoje esantieji istorikai iš viso negali nagrinėti, arba kurias ten jiems įsakoma iškraipytai ar net melagingai vaizduoti. Neužmirškime, kad pokariniais metais mokslinis susidomėjimas rytų Europos erdve, taip laisvajame, taip ir komunistų valdomame pasaulyje yra stipriai pakilęs.

Iš viso į rytų Europos istorijos klausimus daugiausiai dėmesio kreipiama Vakarų Vokietijoje, tad ten ir yra daugiausiai institutų, seminarų ir serijinių bei periodinių leidinių, užsibrėžusių Rytų Europos problemas tyrinėti ir užtat ten gana daug pasirodo rašinių, liečiančių Lietuvos istoriją. Iš 14 $^1/_2$ puslapių, skirtų tam klausimui gvildenti, net 13 p. apima tokią veiklą Vakarų Vokietijoje, ypač kiek tai liečia josios universitetus.

Plačiau (skiriant net 30 psl.) apžvelgiami naujų šaltinių leidiniai, kurių veik visi ką nors yra įnešę į mūsų istorijos aiškinimą, ypač regimai labiau žinomiems mūsų istorijos laikams. 13-tam ir ankstyvesniems Lietuvos istorijos amžiams tirti naujos medžiagos, kuri iki šiol nebūtų žinoma, neįmanu tikėtis. Geriau yra su 14-ju ir vėlesniais amžiais. Čia didelės svarbos turi ir naujai perspausdinami seni dokumentų rinkiniai, o ypač *Liv., Est — und Kurlaendisches Urkundenbuch, Preussisches Urkundenbuch, Scriptores rerum Prussicarum,* — Vak. Vokietijoje ar *Monumenta Poloniae Historica,* Lenkijoje, ir *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia,* kurio 6 tomą sudaro Lietuvos istorijai neįkainojamai svarbus *Codex Epistolaris Vitoldi,* ir kurie perspausdinami New Yorke. Vertingi yra ir įvairių dokumentų leidinių papildymai bei rodyklės. Tie perspausdintieji ir naujai paskelbtieji dokumentai reikalauja naujai ar tiksliau nušviesti ir lietuvių kovas su kryžiuočiais.

Tuo klausimu esama ne tik politinių, karinių bet ir ideologinių problemų, ypač ryšium su Lietuvos komunistų Romos kūrijai ir popiežiams įkyriai daromais priekaištais dėl kryžiaus karų prieš lietuvius, nes okupuotoje Lietuvoje buvo paskleista daug su istoriška tikrove nieko bendro neturinčių teigimų. Prie svarbių rinkinių, kurie reikšmingai praturtino 14-15 amž. šaltinių skaičių, tai: Karaliaučiaus archyvo regestai, Prūsų ordino sutartys ir Ordino generalinių prokuratorių (Romoje, Avignone) pranešimai. Regestai, t. y. trumpos dokumentų ir laiškų turinio santraukos, nėra originalų «in extenso» pakaitalas, bet pastarųjų išleidimas tevyksta, palyginti, labai pamažu, tad istorinių faktų orientacijai ir regestai yra vertingi.

Rusų išleistų leidinių tarpe ypač pažymėtini yra: *Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov*, *Pskovskije letopisi*, rekonstruota *Troickaja letopis'*, ist. Čerepanovo paskelbti (*Istoričeskije zapiski*, 24 t. 1947) duomenis apie Jogailos motinos Julijonos sutartį su Maskvos Dimitru, projektuotų Jogailos vedybų reikalu, *Polnoje Sobranije Russkich Letopisei*. Tom 25 (šiuo metu jau yra išleisti 26, 27 ir 28 tomai ir perspausdintas 2-sis, *Ipatjevskaja Letopis'* apimantis), *Ustiužskii svod* ir keletas kitų, 14-15 a. istorijai svarbių dokumentų, kurių duomenys verčia pasisakyti ir lietuvius.

16-17 amžiams yra jau nepalyginamai daugiau įvairių naujai paskelbta šaltinių, kurie kaip nors paliečia ir Lietuvą. Tokiu, pirmučiausiai, yra lenkų 1948 m. baigtas leisti monumentalus veikalas: *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, I t., o taip pat ir keliolika tomų *Acta Tomiciana*. Lenkai taip pat yra paskelbę ir iš Varšuvos valstybinio archyvo iki šiol visai nežinomų šaltinių apie valstiečių sukilimą Šiaulių ekonomijos dvaruose 1769 metais. Vertingi yra ir ukrainiečių leidžiami Vatikano dokumentai, liečiantieji Ukrainą.

Kiek ilgiau autorius stabteli prie leidinių paskelbtų Lietuvoje; *Lietuvos TSR istorijos šaltinių* I bei III-ju tomais ir *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*. Čia pažymėtina, kad pastarąjį leidinį leidžiant net ir prof. K. Jablonskiui, tarybininkų pripažintam istorikui, nebuvo leista prieiti prie senosios Lietuvos kanceliarijos archyvo, vadinamos «Lietuvos Metrika» Maskvoje. Svarbiu leidiniu yra ir *Prūsijos valdžios Gromatos, pagraudenimai ir apsakymai Lietuviams valstiečiams*, kuriame vien tekstų fotografijos apima 552 pusl. Svarbus yra ir įsitikinimas, kad *Bychovco kronika* nėra T. Narbuto falsifikatas, kaip iki šiol buvo manyta.

Iš svarbesnių Lietuvos istorijos problemų prof. Z. I. mini: 1. Sūduvių (jotvingių) praeitį, lokalizaciją, naujus archeologinius duomenis, 2) Lietuvos krikštą, 3) t. v. Kriavos akto klausimą, 4) Lietuvių tikro vaidmens Žalgirio kautynėse ir kit.

Kalbėdamas apie paskiras mūsų laikų naujų leidinių nagrinėtas problemas, autorius paduoda 5 sąrašus atrinktos bibliografinės medžiagos, kuri, drauge su daugybe tokios pat medžiagos pateiktos skaitlingose išnašose, sudaro labai didelį turtą kiekvienam, kuris kiek giliau tyrinėja kurį nors Lietuvos praeities klausimą. Ta proga reikia pareikšti prašymą profesoriui Z. I., kad tokių bibliografinių duomenų skelbimas būtų tęsiamas. Neturint savo bibliografinės tarnybos, kuri galėtų registruoti, sekti svetimųjų skelbiamą literatūrą, turime būti ypatingai dėkingi kiekvienai «privatinei iniciatyvai», skelbiančiai tą medžiagą.

J. DAINAUSKAS

Lietuvos istorijos paraštėje

SIBIRO LIETUVIŲ BATALJONAS 1918-1919 METAIS

Kad tinkamai suprasti įvykius, kurių fone vystėsi Atskiro Lietuvių Bataljono tragedija Sibire, tenka nors trumpai painformuoti apie padėtį rudenį 1919 metų Sibire, apylinkėse Novo-Nikolajevsko (dabar Novosibirsk). Tą rudenį lenkų kariuomenei, kurią sudarė apie 12,000 karių, buvo pavesta saugoti Sibiro geležinkelį nuo Tatarskaja stoties, apie 450 mylių į vakarus nuo Novo-Nikolajevsko, iki Novo-Nikolajevsko stoties ir atsišakojimus į pietus nuo Tatarskaja į Slavgorodą ir nuo Novo-Nikolajevsko i Barnaulą. Visą tą ruožą gerokai apvalė nuo raudonųjų partizanųų [1]. Tuo tarpu toliau į rytus Sibiro geležinkelio liniją, ruože Novo-Nokolajevskas-Irkutskas saugojo čeko-slovakų kariuomenė, kurių buvo apie 70,000 [2]. Dėl čekų neveiklumo tame ruože atsirado daug raudonų partizanų, kurie vėliau smarkiai puolė arjergardą traukiančios į rytus Sąjungininkų kariuomenės.

Lenkų kariuomenė beveik visą laiką smarkiai kovojo, o čekų kariuomenė vengė kovų. — Most of its fighting had consisted of skirmishes rather than battles —, rašo anglų istorikas P. Flemingas [3]. Čekai rūpinosi tik savo skaitlingų ešelonų išvežimu į rytus. Lietuvių bataljonas sąstate 5-tos lenkų divizijos buvo lapkričio mėn. paskirtas saugoti pirmos nuo Novo-Nikolajevsko linijoje į Barnaulą Čerepanovo stoties [4].

Lapkr. mėn. prasidėjo traukimasis į rytus Sąjungininkų kariuomenių ir adm. Kolčako armijos. Gen. Janinas apleido Omską, adm. Kolčako sostinę, Lapkr. 8 d. ir atvyko į Novo-Nikolajevską Lapkr. 13 d. [5]. Bolševikai užėmė Omską Lapkr. 15 d., o adm. Kolčakas apleio jį kelias valandas prieš tai. Traukimasis į rytus prasidėjo. Raudonieji sekė iš paskui. Čekai traukėsi pirmieji. Einant gen. Janino įsakymu Sąjungininkų kariuomenių traukimąsi turėjo dengti lenkų kariuomenė. Čekų paskutinieji ešelonai apleido Novo-Nikolajevską Lapkr. 20 d. Bet Sibiro geležinkelio linija buvo tiek apkrauta, kad čekai galėjo pravažiuoti esančią 150 mylių į rytus Taiga

---

[1] S. W. Wojtowski. *Z dziejów 5-tej Dywizji Syberyjskiej*. Orzeł Biały-Syrena Nr. 13-14 (1133-4) 26, III-2, IV, 1964.

[2] Peter Fleming. *The Fate of Admiral Kolchak*. Harcourt, Brace & World Inc. New. York, 1963. plp. 77.

[3] Ibid. plp. 100.

[4] Kap. Tomkus. *Priežastys dėl kurių žlugo lietuvių bataljonas Vytauto Didžiojo vardo*. Mūsų Žinynas. No. 9. Kaunas 1924 m. plp III.

[5] Général Janin. *Chef de la Mission Française en Siberie*. Commandant en Chef des Armées Tcheco-Slovaques. Commandant en Chef des Troupes Alliées en Siberie. Ma Mission en Siberie 1918-1919. Payot, Paris. 1933. plp. 198.

stotį tik gruodžio 2 d. Lenkų jėgos apleido Novo-Nikolajevską tik gruodžio 6 d. Jie savo 57 ešelonam turėjo tik 10 garvežių [6]. Vadovaujant pulk. K. Rumšai, lenkai visą laiką kovėsi su puolančiais raudonaisiais. Dar prieš išvykstant jie, vykdant įsakymą gen. Kappelio, puolė su durtuvais Novo-Nikolajevsko stotyje sukilusią rusų brigadą ir atstatė tvarką. Pagaliau prie stoties Taiga trijų dienų mūšyje su daug skaitlingesniu priešu lenkai sumušė raudonuosius, bet ir patys turėjo sunkius nuostolius ; keli šimtai buvo užmušti, sužeisti ar sušalę.

Lenkų kariuomenė, pridengdama Sąjungininkų traukimąsi, su mūšiais pasiekė Krasnojarską ir prasimušė po suviršum mėnesio sunkių kovų iki stoties Kliukvennaja, apie 125 mylias į rytus nuo Krasnojarsko. Čia jie buvo čekų sulaikyti. Vienas kelias buvo užblokuotas dviem serbų traukiniais, kuriem čekai atėmė garvežius, o antras kelias užminuotas. Pulk. K. Rumša patsai tikrino dinamito minas, čekų padėtas ant kelio. Lenkų ešelonai išsitiesė geležinkelio linijoje prieš semaforus ir laukė įleidimo į stotį kelias dienas. Pasitarę su kitais karo vadais vyr. lenkų vadas pulk. Čuma ir divizijos vadas pulk. Rumša pasiuntė telegramą vyr. Sąjungininkų kariuomenės vadui gen. Janinui ir čekų kariuomenės vadui gen. Syrovy, prašydami paskutiniu atveju praleisti nors penkis lenkų ešelonus su sužeistaisiais, ligoniais, moterimis ir vaikais. Gen. Janinas jokio atsakymo nedavė, o gen. Syrovy atsiuntė brutalią telegramą tokio turinio : « Mane stebina toks jūsų telegramos tonas. Pagal paskutinį gen. Janino įsakymą jūs turite trauktis paskutiniais. Nė vienas lenkų ešelonas nebus mano praleistas į rytus. Tik po išvykimo paskutinio mūsų ešelono iš st. Kliukvennaja jūs galėsite judėti pirmyn. Tolimesnes pertraktacijas tuo klausimu ir mėginimus skaitau baigtais, nes klausimas yra išsemtas ». — Pasirašė gen. Syrovy [7]. Apie čekų gruoboniškumą ir beatodairų elgesį su kitais sąjungininkų daliniais rašo ir baltųjų rusų autoriai, cituodami ir tą žiaurią gen. Syrovy telegramą lenkų vadovybei [8]. Po tokio atsakymo tą patį vakarą sausio 9 d. 1920 m. pulk. Čuma, kaipo vyriausias vadas sušaukė pasitarimą ir įsakė kapituliuoti, bolševikų pasiūlytomis sąlygomis : nusiginkluoti ir būti pervežtiems į Lenkiją. Pulk. Rumša nepasitikėdamas bolševikais užprotestavo ir pasiūlė pulti čekus ir prasiveržti į stotį. Tas jo pasiūlymas matomai buvo praneštas čekams, kurie iš stoties pasitraukė. Pulk. K. Rumšai su palikusiais jam ištikimais apie 1,500 karių pavyko suformuoti du ešelonus ir prasimušti toliau į rytus, pasiekiant galų gale Vladivostoką [9]. J. Srečinskis rašo, kad prie stoties Kliukvennaja pateko bolševikų nelaisvėn iki aštuonių tūkstančių lenkų ir pulkas serbų, neskaitant sužeistų, ligonių ir moterų su vaikais [10]. Dauguma ju buvo pasiųsta dirbti

---

[6] Ibid. plp. 224-226.

[7] S. W. Wojtowski. *Haniebny telegram generala Janina.* (*Tydzień Polski.* 7-XI-1964 m.).

[8] J. Srečinskij. *Rossijskij Zolotoj Zapas.* (*Novoje Russkoje Slovo.* 18-VIII-1963 m.).

[9] L. Lichtarowicz. *Pulk. dypl., Były szef sztabu wojsk polskich na Syberji. O dywizji Syberyjskiej.* (*Tydzień Polski.* 2-VI-1962).

[10] J. Srečinskij. *Rossijskij Zolotoj Zapas.* (*Novoje Russkoje Slovo.* 18-VIII-1963).

anglių kasyklose. Išlikę gyvi lenkai pateko Lenkijon tik po pasirašymo Rygos sutarties.

Čekai pritariant gen. Janinui išdavė bolševikams adm. Kolčaką ir kartu dalį rusų aukso. Dalį rusų aukso vokiečiai surado rūsiuose čekų legionierių banko Prahoje, kuomet jį nacionalizavo, įsteigdami protektoratą 1939 m. [11]. Admirolas Kolčak buvo sušaudytas Irkutske 1920 m. vasario 7 d. « So ends highly discreditable enterprise », parašė lordas Curzonas panaikindamas vietą Aukštojo Anglijos Atstovo Sibire. Tai buvo galas baltųjų rusų pasipriešinimo komunistinei valdžiai Sibire.

Toksai buvo fonas, kuriame vystėsi Atskiro Lietuvių Bataljono Sibire tragedija.

Eilė šaltinių patiekia žinias apie lietuvių bataljono Sibire tragišką galą, kurios visiškai skiriasi nuo žinių, atspausdintų Lietuvių Enciklopedijoje [12].

Prancūzų generolas Maurice Janin 1933 metais išleido knygą apie savo veikimą Sibire : « Ma Mission en Siberie ». Iš jos aiškiai matosi, kad gen. Janin negalėjo duoti nei leidimų nei parėdymų, apie kuriuos rašo Lietuvių Enciklopedija. Mūsų tikslas nėra tos knygos recenzija ir mes čia paminėsime tik tai, kas knygoje liečia lietuvius ir lietuvių Bataljoną.

Gen. Janinas buvo paskirtas 1918 m. liepos mėn. Prancūzijos karinės misijos Sibire vadu ir kartu vyr. vadu čeko-slovakų kariuomenės Sibire ir vyr. vadu Sąjungininkų kariuomenės Sibire. Nors ir skubinamas jis pasiekė per Ameriką Vladivostoką tik lapkr. 16 d. ir pradėjo susipažinti su padėtim. Vladivostoke jis susidūrė ir su vietinių lietuvių komitetu ir turėjo su juo trumpą pasikalbėjimą. Jis liko be pasekmių, ką gen. Janinas motyvuoja tuo, kad jam buvo neaiški Lietuvos padėtis. Ta padėtis jam liko neaiški ir vėliau, kuomet lietuviai Vladivostoke dar kartą vasarą 1918 m. kreipėsi į jį ir jis vėl atmetė jų prašymus [13]. Jis pamini, kad atskiras lietuvių bataljonas buvo suorganizuotas prie lenkų divizijos ir jam teko jį matyti Novo-Nikolajevske. Gal jį paveikė jo neigiamas nusistatymas lenkų atžvilgiu.

Gen. Janino nusistatymas prieš lietuvius atsispindi ir tokioje smulkmenoje kaip jo atsiliepimas apie pulk. Rumšą, su kuriuo jam teko susitikti ir kalbėtis ir net jį apdovanoti Garbės Legiono Kryžiumi. Pulk. Rumšai pasisakius, kad jis yra ne lenkas, bet žemaitis, gen. Janinas, rašydamas apie jo tautybę nepavartojo prancūzų žodį « samogitien », bet savo sukurtą « jmoude », tartum tai būtų kokia Sibiro laukinė tautelė [14].

Bet padėtis Baltijos kraštuose jam darosi visiškai aiški, kuomet jis mini Vladivostoko latvius, su kuriais jis maloniai kalbėjosi ir net priėmė jų kariuomenės Sibire vado vardą. Latviai daugumoje buvo Vladivostoke ir turėjo suorganizavę savo dalinį Troicke į pietryčius nuo Uralo. Rusai jais nepasitikėjo, nes dauguma latvių buvo bolševikų pusėje ir narsiai kovėsi prieš baltuosius rusus. Tuo nepasitikėjimu gen. Janinas piktinasi savo knygoje.

---

[11] Ibid.

[12] *Lietuvių Enciklopedija.* Bostonas. Tomas XXVII plp. 363-364.

[13] Général JANIN. *Ma Mission en Siberie* 1918-1919. Payot. Paris. 1933. plp. 90.

[14] Gen. JANIN. *Ma Mission en Siberie* 1918-1919. Payot. Paris 1933. plp. 88.

Gen. Janinas rašydamas apie lietuvių atskirą bataljoną pažymi, kad traukiantis Sąjungininkų kariuomenėms iš Sibiro, tas bataljonas perėjo pas bolševikus [15].

Gen. Janino žinią apie lietuvių bataljono perėjimą pas bolševikus patvirtina ir pulk. K. Rumša, 5-tos lenkų šaulių divizijos vadas, kurio divizijai bataljonas priklausė.

Pulk. K. Rumša, tikrasis organizatorius Buguruslano mieste lietuvių 7-tos kuopos I-me lenkų šaulių Tado Kosciuškos vardo pulke ir vėliau atskiro lietuvių bataljono Novo-Nikolajevske, rašo, kad lietuvių bataljonas kovose su raudonaisiais nedalyvavo. Lapkričio mėn. 1919 m. jis stovėjo pasikrovęs į traukinį Čerepanovo stotyje, kur jam buvo pavesta saugoti tos linijos vieną ruožą. Ta linija buvo saugojama, nes ja plaukė tiekimas maisto iš turtingų pietų Sibiro sričių. Čerepanovo stotis yra pirmoji nuo Novo-Nikolajevsko į pietus geležinkelio linijoje i Barnaulą ir Semipalatinską. Pereidamas pas bolševikus atskiras lietuvių bataljonas iš tos stoties pasišalino į rytus į miškus lapkričio 25 dieną ir suėjo į kontaktą su raudonaisiais partizanais.

Pulk. Rumša, nenorėdamas savųjų kraujo praliejimo, nesiėmė jokių žygių prieš bataljoną, nors dėl to perėjimo turėjo kai kurių sunkumų santykiuose su baltųjų rusų karine vadovybe. Raudonųjų kariuomenė pasiekė liniją Novo-Nikolajevsk-Barnaul tik gruodžio mėn.

Apie lietuvių bataljono likimą ir karininkų sukapojimą kardais pulk. Rumša nieko nežinojo. Jis traukėsi Sibiro geležinkelio linija ir jam pavyko su dalimi lenkų kariuomenės prasimušti iki Vladivostoko. Už jo galvą bolševikai buvo du kart paskyrę 50,000 rublių atlyginimo. Nuvykęs Lenkijon jis dar narsiai kovojo su savo kariais prieš bolševikus ir buvo apdovanotas aukščiausiu karo ordinu « Virtuti Militari ». Bet vėliau buvo atiduotas teismui už nepaklausymą įsakymo kapituliuoti Sibire, ir nesulaukęs teismo buvo atleistas iš kariuomenės.

Su tokiu nušvietimu Čerepanovo stoties įvykių derinasi ir informacijos patiekiamos kap. Tomkaus. Jis rašydamas apie lietuvių bataljoną « Mūsų Žinyne » nušviečia bataljono padėtį labai tendencingai antilenkiškai. Bet ir jis kategoriškai pareiškia, kad Čerepanovo stotyje « Bataljonas visa savo sudėtim pereina į čia pat veikusius raudonus partizanus » [16].

Gan detaliai lietuvių bataljono perėjimą pas raudonuosius partizanus nupasakoja komunistas, buvęs Anglijos lietuvis J. Steponaitis [17]. Jis 1917 m. grįžo iš Anglijos Rusijon ir patekęs į Omską stojo į raudonuosius partizanus. Su juo stojo apie 200 lietuvių, kurie sudarė dvi lietuviškas kuopas. Tas partizanų būrys kovojo rytiniame Sibire, Čitos ir Blagoviesčensko apylinkėse. Sumušti jie išsisklaidė ir daugelis jų stojo į lietuvių bataljoną Novo-

---

[15] Ibid. plp. 90.

[16] Kap. TOMKUS. *Priežastys dėl kurių žlugo Sibiro lietuvių bataljonas, Vytauto Didžiojo vardo* (*Mūsų Žinynas*. No. 9. 1924 m. Kaunas. plp. 112).

[17] J. STEPONAITIS. *Lietuviai darbininkai kovoje už Tarybų valdžią Sibire.* Proletarinė Revoliucija Lietuvoje. 1918-1919 metų revoliucinių įvykių Lietuvoje dalyvių atsiminimai. Valstybinė Politinės ir Mokslinės Literatūros Leidykla. Vilnius 1960, plp. 64-68.

Nikolajevske. Jis rašo: «Bataljono tarpe buvo nemažai komunistų, todėl iš karto įsivyravo revoliucinė nuotaika» [18].

Kuomet lapkr. mėn. bataljonas buvo pasiųstas į Čerepanovo stotį, tenai laike dviejų savaičių buvimo buvo nuspręsta pereiti pas raudonuosius partizanus. Sukilimas buvo įvykdytas lapkričio 25 d.Buvo užmuštas dežuruojantis karininkas Černeckis, o kiti karininkai areštuoti. Geležinkelio tiltas į Novo-Nikolajevską buvo sudegintas. Iš Čerepanovo anksčiau iššauktom pastotim išvyko į mišką daugiau kaip 400 karių su 260 vežimų pakrautų ginklais, karo turtu ir maistu. Jie pasiekė Čeremuškino kaimą ir įsijungė į partizanų Gromovo būrį. Čia jie sulaukė 312 raudonarmiečių pulką, į kurį ir buvo įjungti. Karininkai buvo atvežti uždengtose rogėse, bet apie jų likimą nieko nesakoma.

Identiškas žinias bet dar smulkesnes duoda B. Vaitkevičius [19]. Su juo į lietuvių bataljoną pateko 94 lietuviai, «užgrūdinti kovose su atamano Semenovo gaujomis lietuviai revoliucijonieriai». Jis su bataljonu, kuriame buvo, anot jo, 460 karininkų ir kareivių, atvyko į Čerepanovo stotį lapkr. 16 d., o lapkričio 25 dieną įvyko sukilimas ir trys kareivių būriai užėmė stotį ir puolė karininkų vagoną, kur areštavo 15 karininkų. Jau po valandos bataljonas išvyko iš stoties. Viskas baigėsi įjungimu į Raudonosios Armijos 312 pulką, kuris gruodžio 19 d. pasiekė Čeremuškino kaimą.

Taigi visi šaltiniai darniai nurodo, kad Atskiras Lietuvių Bataljonas Vytauto Didžiojo vardo perėjo pas bolševikų partizanus, dar vykdydamas savo uždavinį užfrontėje, ir tapo lietuvių komunistų bataljonu, vėliau įjungtu į reguliarią Raudoną Armiją.

Kodėl Atskirą Lietuvių Bataljoną ištiko toks tragiškas galas?

Pirmoje eilėje tenka kaltinti brutalų čekų elgimąsi su silpnesniais sąjungininkais. Čekai beatodairiniai rūpinosi tik savųjų dalinių ir savo grobio išvežimu, nepraleisdami į rytus net traukinių su sužeistaisiais, ligoniais, moterim ir vaikais. Savo atsitraukimą jie pridengė lenkų, serbų, rumunų ir baltųjų rusų daliniais, kuriem nieku nepadėdavo ir kurių padėties netikrumą žymiai didino. Tragiškas galas Sibiro kovų didvyrio, rusų generolo Kappelio ir jo armijos yra ryškiu to įrodymu. Dar 1918 m. rudenį, lietuvių kuopa, vykusi su pulk. Rumšos daliniu į Rytus, buvo ties Ufos miestu čekų ultimatyviai sustabdyta. Visas dalinys buvo įveltas į rusų naminį karą ir kelis mėnesius dalyvavo žiaurios žiemos kovose gen. Kappelio armijos fronte [20]. Palankios bolševikų propagandai sąlygos prisidėjo prie sudemoralizavimo lietuvių bataliono. Apsunkinimas stūmimosi į rytus palengvino bolševikų agitaciją už pasidavimą jiem ir grįžimą į gimtąjį kraštą per Rusiją, vakarų kryptimi.

Be abejo, žinios apie kovas su lenkais Lietuvoje turėjo pasiekti lietuvių bataljoną ir galėjo būti gudriai panaudojamos bolševikų agitatorių. Tas ir

---

[18] Ibid. plp. 66.

[19] B. VAITKEVIČIUS. *Iš Škotijos lietuvių kovų už Tarybų valdžią Sibire istorijos.* LKP Istorijos Klausimai. 3 Tomas. Valstybinė Politinės ir Mokslinės Literatūros Leidykla. Vilnius — 1963. plp. 45-52.

[20] Jonas RUGIS. *Sibiro Lietuvių Batalionas* 1918-1919 m. (*Tautos Praeitis.* Tomas II Knyga 1(5), plp. 140).

galėjo turėti įtakos į bataliono pasiryžimą pasitraukti iš lenkų divizijos sąstato. Bet kaip tą pabrėžia pulk. Rumša, momentas perėjimo pas bolševikus buvo parinktas labai nelaimingai. Perėjimas pas nedisciplinuotus partizanus iššaukė ir žiaurias Čeremuškino žudynes.

Pagaliau lieka paminėti ir bataliono vadovybės veiksnį. Pulk. Rumša su pasigėrėjimu mini lietuvių kuopos veiksmus laike kovų 1918 m. žiemą Boguruslano-Bogulmos fronte. Performuojant kuopą į batalioną, jos sąstatas patrigubėjo. Į batalioną buvo priimami nauji žmonės tiek neatsargiai, kad į jį pateko apie 100 buvusių raudonųjų partizanų ir tarp jų užkietėję komunistai. Nebuvo stropiai tikrinama, kas į batalioną priimamas, kas turėjo buti daroma imant dėmesin bataliono formavimosi laiką in apystovas.

Be to savaime prašosi išvada, kad bataliono vadovybė neužtektinai budriai sekė nuotaikas batalione ir kas jame dedasi. Čia gal prisidėjo ir ta aplinkybė, kad karininkų šeimos gyveno gretimame Čerepanovo stočiai Novo- Nikolajevske, ir karininkai galėjo lengvai pasiekti savo šeimas ir dažnai nuvykti, kas visai suprantama tokiais netikrais laikais. Trūkumas glaudesnio kontakto karininkų su kareiviais ir neužtektinai akyli priežiūra turėjo palengvinti smarkų raudonųjų agitacijos išsivystymą, ir jos pasisekimą. Tas karininkų ir kareivių kontakto susilpnėjimas turėjo įvykti ir dėl bataliono ilgo nedalyvavimo kovose ir nieko neveikimo, be karinių pratimų, kurie gali tapti įkyrūs. Tos visos apystovos bent dalinai aiškina bataliono negarbingą žygį, pereinant pas raudonuosius partizanus.

Prof. JONAS RUGIS

P r i e r a š a s

Jau užbaigęs rašinį «Sibiro Lietuvių bataljonas 1918-1919 m.», prof. J. Rugis gavo iš pulk. K. Rumšos laišką, liečiantį to bataljono organizavimą ir veiklą. Čia pateikiamas to laiško vertimas, kiek tai liečia tą bataljoną.

«14.IV.1965 m. London ... 1919 metai. Organizuoti ar neorganizuoti lietuvių bataljoną? Tai priklausė, tada, išimtinai nuo manęs. Prieš rusų revoliuciją gana gerai pažinojau socialinius santykius Lietuvoje. Lietuva neturėjo miesto (fabrikų) proletariato, bet turėjo kaimo proletariatą. Santykiai tarp dvaro ir kaimo buvo nesveiki: dvarai išnaudojo kaimą. Daugelyje vietų buvo nesutvarkyti servitutai. Dvarų savininkai — lenkai ar vokiečiai — nepalaikė santykių su kaimu. proletariatas buvo revoliuciniai nusiteikęs ir tt. 1919 metai buvo civilinio karo metai. Į tą karą, norint ar nenorint, galėjome būti įtraukti prieš mūsų valią... lietuvių kuopą, drauge su 1-ju šaulių pulku, ulonų eskadronu ir artilerijos baterija man pasisekė, visiškai sauvaliai, 1918 m. gruodžio mėn. gale, ištraukti iš (pirmosios linijos) fronto į rytus nuo Ufos miesto ir pasitraukti į Uralą, į užpakalį, į Miniarų vietovę Zlotousto apygardoje. Atsižvelgiant į mano ligą, greičiausiai surištą su mano kontuzija, Fronto Vadovybė priėmė mano pasitraukimą iš fronto ir leido lenkų dalinį nukelti į Novonikolajevską ir ten tą dalinį paversti divizija. 1918 m. gruodžio 13 d. į Omską atvyko prancūzų misija, vadovaujama gen. Janin'o, kuris turėjo «Vyriau-

sias sąjunginės armijos ir rusų armijos vadas » titulą. Tą titulą gen. Janin'ui davė Vyriausioji Sąjungininkų Taryba Paryžiuje (maršalas Foch'as). Gen. Janin su savimi turėjo keliolika prancūzų karininkų ir kelius kareivius jo aptarnavimui. Rusai tada turėjo 200.000 ginkluotų karių ir gen Janin'o, kaip Vyriausiojo (Sibiro) Rusų Armijos Vado nepripažino. Prasidėjo derybos, ginčai ir įvairios intrigos — santykiai tarp gen. Janino ir Kolčako vyriausybės buvo sugadinti. Tokia padėtis tęsėsi iki admirolo Kolčako mirties.

1919 m. sausio mėn. antroje pusėje atgavau fizinę lygsvarą ir išvažiavau iš Miniarų į Novonikolajevską. Pakelyje, Omske prisistačiau gen. Janin'ui ir prašiau kuogreičiau pergabenti iš Miniarų į Novonikolajevską lenkų dalinį. Tame skaičiuje ir 7-ją lietuvių kuopą, kuri turėjo būti panaudota kaip kadras divizijos sudarymui. Gen. Janin pažadėjo tai padaryti ir duoti atitinkamus parėdymus. Po pakartotinų mūsų intervencijų, lenkų dalinys, tik po keturių mėnesių, 1919 m. gegužės mėn. pirmoje pusėje, pagaliau atvyko į Novonikolajevską. Tas užvilkinimas labai suvėlino divizijos ir lietuvių bataljono formavimą ir ateityje turėjo labai neigiamų pasekmių. Kai du vadai (gen, Janin ir admirolas Kolčakas) vaidijasi, tai žemesnysis štabų personalas irgi daro vienas kitam išdaigas. Čia dar reikia atsiminti, kad tai buvo pilietinis karas ir tikriausiai reiškėsi bolševistinių agentų infiltracija (vėlesnieji įvykiai tai patvirtino). Be to, čekai labai nepalankia akimi žiūrėjo į lenkų kariuomenės organizavimąsi Sibire. Nors Vyriausioji Čekų Taryba Ekaterinburge atsiuntė mano vardu padėką ir pagyrimą už lenkų dalinio kovas žiemos mėnesiais (spalių, lapkričio, gruodžio m. 1918 m.), bolševikų fronte tarp Volgos ir Uralo (Ufos). Matyti, veikė kokios tai tamsios jėgos štabuose, kurios neleido lenkų daliniui atvykti anksčiau į Novonikolajevską.

Tuo tarpu Novonikolajevske pasireiškė faktas, kuris suprecizavo mano nusistatymą organizuoti Lietuvių Bataljoną: visa eilė lietuvių ir lenkų kilusių iš Lietuvos, kurie tarp 1918 m. spalių mėn. ir 1919 m. gegužės mėn. Novonikolajevske savanoriais įstojo į lenkų dalinį (kai 7-ji lietuvių kuopa buvo fronte ar Miniaruose), pareiškė norą grįžti į Lietuvą Lietuvių Bataljono eilėse, nes tai jiems būsią teigiamai įvertinta krašte (Lietuvoje). Visų pirma tai buvo tokie, kurie Lietuvoje turėjo kokį nors nekilnojamąjį turtą. Tokį jų norą laikiau pamatuotu. Be to juk Versalės sutarties turinys net 1919 m. buvo žinomas: kūriasi savystovios valstybės: Lietuva, Latvija, Estija, Suomija ir tt.

Čia reikia paklausti: koks tikslas buvo 1919 m. Sibire organizuoti lenkų ar lietuvių karinius dalinius? Vakaruose paliaubos buvo sudarytos ir pati Versalės sutartis 1919 m. birželio 19 d. buvo pasirašyta. Mūsų tikslas nebuvo kova su bolševikais Sibire. Vienintelis mūsų tikslas buvo — grįžimas į namus su ginklu rankoje. Kokiu keliu tas grįžimas įvyksiąs, tai priklausė nuo padėties pilietinio karo fronte. Po 1919 m. gegužės mėn. buvo aišku, kad negali būti kalbos apie grįžimą per Vakarus. Vienok štabai nenorėjo tai suprasti, kas vėliau privedė visus prie katastrofos. Be to, nuo 1919 m. sausio 1 d. turėjome vyriausiąją karinę valdžią. Vyriausiąjį Sąjunginės Kariuomenės Vadą gen. Janin'ą, kurio įsakymams toliau buvome visiškai pavaldūs.

Žinodamas lietuvių nuomonę apie lenkus ir santykius Lietuvoje, ilgai abejojau ir galvojau, kas gali įvykti suformavus savystovų Lietuvių

Bataljoną prie 5-sios Sibiro Divizijos. Kai kurių lietuvių prašymas padėti jiems grįžti į Lietuvą Lietuvių Bataljono eilėse, nulėmė bataliono suorganizavimą palankiai. Tuo pat metu nusistačiau duoti Lietuvių Bataljonui visišką laisvę ir nepriklausomybę jo vidaus gyvenime, nenaudoti jo kovose prieš bolševikus, išskirti iš divizijos jo postovio vietą, kad išvengti susidūrimų tarp lietuvių ir lenkų. Visi tie klausimai tada priklausė mano kompetencijai. Formalumo dėliai gavau sutikimą iš Lenkų Kariuomenės Rytueso Vado pulk. Czuma ir Lenkų Karinio Komiteto (P.K.W.). Gen. Janin'ui apie Lietuvių Bataljono sudarymą pranešiau post factum. Į tai jis nereagavo, arba kitaip tariant, tyliai su tuo sutiko.

7-ji kuopa, drauge su 1-ju šaulių pulku, į Novonikolajevską atvyko gegužės mėn. 1919 m., gi birželio mėn. kap. Linkevičius pradėjo organizuoti bataljoną. Bataljono postoviui vietą paskyriau vasarvietę 3 km. atstume nuo Novonikolajevsko, prie pat Ob upės, kur pats vasarojau. Deja, neturėjau laiko pats pasižiūrėti į tai, kas darosi bataljone ir kokios ten viešpatauja nuotaikos, tai yra patikrinti « moralę ».

1919 m. liepos mėn. gen. Janin įsakė divizijai perimti Transsibiriško geležinkelio apsaugą kokių 600 km. ruože nuo Tatarskaja stoties (į rytus nuo Omsko) per Novonikolajevską iki Bolotnaja geležinkelio stoties, įskaitant ir šalutines gelžkelio linijas nuo Novonikolajevsko stoties — Barnaul — Semipalatinsk'as (Kazachstane) ir nuo Tatarskaja stoties iki Slavgorod'o stoties, Kulundyjskij dykumuose, iš viso apie 1200 kilometrų. Be to mums priklausė apsauga komunikacijos garlaiviais Ob upe, tarp Novonikolajevsko ir Tomsko. Kadangi geležinkelių stotyse nebuvo patalpų kareiviams, jie buvo talpinami geležinkelių vagonuose, kurie jiems buvo it kareivinės. Tų vagonų įgula visuomet buvo pasirengusi išvykimui ar permetimui į kitą stotį.

Man rūpėjo, kad ir Lietuvių Bataljonas turėtų vagonus, t. y. savo traukinį, ypač evakuacijai į rytus, nes jau tada tokią evakuaciją buvau numatęs. Asmeniškai jiems postovį paskyriau vagonuose Transsiberiško geležinkelio stotyje Chulym. Tai yra antroji stotis į vakarus nuo Novonikolajevsko, link Omsko, admirolo Kolčako vyriausybės sostinės. Mano instrukcija Lietuvių Bataljonui buvo labai aiški: bataljonas būna vagonuose Chulym stotyje, sudaro stoties garnizoną ir, išskyrus pačios stoties apsaugą, jokios kitos tarnybos neturi — nesiunčia patrulių į apylinkes. Bataljonas visuomet lieka krūvoje.

Transsiberiško geležinkelio stočių apsauga buvo labai rimtas uždavinys. Ta linija kursuodavo liuksusiniai Omsk — Irkutsk — Čita — Charbinas (Kinija) express traukiniai, susidedantieji iš šarvuotų Pullman'o vagonų, apsaugai Mandžurijoje nuo Chunchuzų užpuolimų. Iki revoliucijos tas express'as eidavo iki Maskvos. Iš viso Transsibiriškas geležinkelis buvo vienientelis Sibiro ryšys su likusiu pasauliu.

Be vagonų gavimo bataljonui, buvo dar ir kita priežastis, kodėl bataljonas buvo perkeltas iš vasarvietės į Chulym stotį: būtinumas ištraukti bataljoną iš Novonikolajevsko ir izoliuoti jį nuo didmiesčio komunistinės agitacijos. Iš bataljono pusės neturėjau jokių nusiskundimų ar pageidavimų.

Po kurio laiko kap. Linkevičius pareiškė divizijos štabo viršininkui pageidavimą, kad jo bataljonas būtų iškeltas iš Chulym stoties, nes jis bijąs, kad partizanai galį užpulti stotį, gi jis nenorėtų dalyvauti rusų pilietiniame kare. Pavedžiau perduoti kapitonui Linkevičiui mano pajuokiantį

atsakymą: « Kiek gi tų partizanų gali Chulym stotį užpulti ? Keturi ar keturiolika ? Juk jis turįs 400 vyrų bataljone, su kulkosvaidžiais — gal gi apsiginsiąs » ! Mano juokaujantis atsakymas pasirodė pranašingu: kaip tik lapkričio mėnesį keliolika partizanų iš Čerepanovo stoties sau ramiausiai, « už rankutės », bataljoną iš Čerepanovo stoties nuvedė į rytus į mišką, tai yra bataljonas gera valia perėjo i komunistų pusę.

Kap. Linkevičiaus pareiškimas, kad jis bijo Chulym stoties užpuolimo ir nenori kovoti — man davė daug medžiagos apgalvojimui ir atidarė akis i bataljono moralę. Tuojau pat daviau įsakymą nuimti bataljoną iš Chulym stoties, esančios ant pagrindinės Transsiberiško geležinkelio linijos ir perkelti jį į Čerepanovo stotį Altajo rajono geležinkelyje, kuris veda nuo Novonikolajevsko per Barnaulą ir Semipalatinską į Kazachastną. Buvo tai rugsėjo mėnesį. Kadangi metus buvau generalinio štabo akademijoje prie bolševikų, dirbdamas jų štabe ir drauge vadovaudamas antibolševistinei organizacijai — iš kap. Linkevičiaus pareiškimo supratau, kad tas stoties užpuolimas buvo rengiamas bolševikų. Aišku, kad geležinkelio susisiekimo nutraukimas nors vienai dienai bolševikams duotų didelį garsą. Galvojau nušalinti kap. Linkevičių iš bataljono, tačiau neturėjau jo vieton kito tinkamo karininko kalbančio lietuviškai — ir kapit. Linkevičius pasiliko bataljono vadu.

Tai buvo sunkus laikas. Adm. Kolčako armija atidavė bolševikams visą Uralo rajoną ir traukėsi į rytus. Jau buvo žinoma, kad 5-ji Lenkų Divizija bus ariergarde pradedant nuo Tatarskaja stoties ir į rytus. Sudarant ariergardo divizijos ordre de bataille Lietuvių Bataljonui buvo paskirta vieta pačiame priešakyje į rytus, tai yra įeinant į sąlytį su čekų traukiniais, nes žinojau, kad čekai buvo palankūs lietuviams. Užpakaly Lietuvių Bataljono traukinio turėjo vykti mūsų sanitariniai, intendantūros ir tiekimo traukiniai, gi pačiame gale linijinių (kovos) traukinių vilkstinės. Divizija turėjo 66 traukinius, jų tarpe 3 šarvuotus. Kasdienėje kalboje jie buvo vadinami ešalonais. Kitaip tariant, Lietuvių Bataljonas turėjo būti kuo toliausiai nuo kautynių fronto linijos, nes nemaniau jį panaudoti galimose kautynėse prieš bolševikus. Tas ordre de bataille duotas raštu, spalių mėnesį buvo žinomas kap. Linkevičiui.

1919 m. lapkričio 13 d. bolševikai užėmė Omską, adm. Kolčako vyriausybės sostinę. Buvo žinoma, kad adm. Kolčakas lapkričio 12 d. apleido Omską ir yra pakelyje į Novonikolajevską, kur manąs ilgiau sustoti.

Lapkričio pirmomis dienomis (tikslios datos neprisimenu) gavau keistą žinią, kad Lietuvių Bataljonas, stacjonuotas vagonuose Čerepanovo stotyje, apleido vagonus ir pabėgo į mišką, į rytus nuo stoties ir, kad lenkų ryšio karininkas prie bataljono, poručikas Čarneckis dingo be žinios ar Lietuvių Bataljono buvo išsivestas. Toji žinia buvo labai nemaloni ir slegianti ypač tokiu svarbiu momentu: Novonikolajevske laukiame adm. Kolčako ir Vyriausiojo Armijos Vado gen. Kappel'io bei jojo armijos atvykimo, gi čia Novonikolajevsko « panosėje » Lietuvių Bataljonas vaikiškai pabėgo iš Čerepanovo stoties, ir tai ne į vakarus (kad pasitiktų bolševikų armiją), bet į rytus ! Aš gi, kaip vadas, buvau, pastatytas į kvailą padėtį: iš karto supratau vaikišką ir nevykusį kap. Linkevičiaus žygį. Man buvo gaila lietuvių, iš kitos gi pusės turėjau kaip nors reaguoti, gelbėdamas labai komplikuotą padėtį. Daviau pulk. Verobejui, vienam mano rikiuotės karininkų (šiuo metu yra Londone),

įsakymą, kad su daliniu, susidedančiu iš pėstininkų, artilerijos bei raitelių, surastų miške Lietuvių Bataljoną, atimtų iš jo ginklus, gi kareivius lietuvius paliktų laisvus miške. Vengti susidūrimo bei nuostolių, gi svarbiausiai, jei atsisakytų atiduoti ginklus — pagrąsinti artilerijos pavartojimu. Be artilerijos neprasidėti. Revoliucijos metu patrankų griausmas iššaukia pageidaujamas išdavas, nes gi niekas nenori mirti ...

Tai buvo lapkričio pradžia ir žemė jau buvo padengta storu sniego klodu. Pražygiavimas Lietuvių Bataljono į mišką paliko aiškius pėdsakus. Praėjo visa diena, kai pulk. Verobejus iššygiavo. Nebuvo jokių žinių. Padėtis buvo nervinga. Altajaus Kraštas, lenkų ir lietuvių ištrėmimo vieta 19 amžiuje, — nejaugi XX amžiuje jis turėjo tapti vieta ginkluotos kovos tarp lenkų ir lietuvių, rusiško reikalo dėliai ? !

Kitą dieną — telefonas iš pulk. Verobejaus. Praneša, kad labai gilus sniegas, gi miške tik labai siauri keliai, vienu arkliu važiuoti ir artilerija negalinti pravažiuoti. Ką jis turi daryti ? Man asmeniškai toji žinia buvo išganinga : turėjau pagrindą atšaukti pulk. Verobejaus ekspediciją : jis turėjo įsakymą nesiangažucti be artilerijos, gi jei artilerija negali pereiti miško keliais — atšaukiu parėdymą ir palieku lietuvius miške.

Lietuvių Bataljono išėjimą į mišką supratau kaip protestą prieš lenkus. Tai buvo jų moralinė teisė. Tačiau to protesto laikas, vieta ir įvykdymo būdas buvo nevykę ir, kiek žinau, Lietuvių Bataljonui jie pasibaigė tragiškai. Iš pradžių, perėjus pas bolševikus, bataljonas partizanų buvo panaudotas saugojimui belaisvių — baltųjų rusų. Kai po mėnesio atėjo tikroji raudonoji armija, bataljonas buvo nuginkluotas, internuotas, padalintas į dvi grupes ; « gerus » ir « blogus » lietuvius,, į « buržujus » ir « proletariatą ». Proletariatas palyginamai gana greitai buvo išsiųstas į Lietuvą, gi buržujus vargino stovyklose kokius metus ar pusantro.

Lietuvių Bataljono perėjimas į bolševikų pusę buvo pirmuoju dideliu bolševistinės propagandos pasisekimu. Neabejotinai joje bolševikai išnaudojo Pilsudskio akciją prieš lietuvius ir 1919 m. balandžio 19 d. jo įvykdytą Vilniaus užėmimą. Lietuvių protestai, vienok, galėjo pasireikšti kitokioje formoje : galėjo, pavyzdžiui, pareikšti gen. Janinui, kad toliau nenori likti lenkų divizijoje ir nori būti visiškai savystovūs. Lenkų vadovybė mielai tam duotų savo sutikimą. Lenkija atsižvelgiant į antirusišką Pilsudskio politiką, mumis nesidomėjo. Pagaliau bataljonas juk galėjo susitarti su čekais ir laikytis su jais drauge. Būdamas vagonuose traukiniu galėjo nusikelti į pietus iki Semipalatinsko (kelias buvo laisvas). Gi šitaip, savo pasielgimu man padarė nemalonumą ir kaip vaikai pasislėpė miške ... Buvo tai vietos, labai menko laipsnio, agitatorių darbas ... ».

Toliau pulk. Rumša rašo apie Th. Preston, buv. anglų pasiuntinio Kaune, knygą « Before the Curtain », kurioje minima apie lietuvių deportacijas į Sibirą, į Altajaus kraštą. Ta proga pulk. R. pabaigoje rašo : « ... koks apystovų supuolimas : bolševikai deportavo lietuvius į Altajaus kraštą, į kurį kap. Linkevičius išvedė savo bataljoną. Dabar, aprašius tą Lietuvių Bataljono epizodą, man palengvėjo. Tai buvo vienintelis didelio masto nepasisekimas. kokį turėjau Sibire. Šį laišką ponas profesorius gali panaudoti pagal savo nuožiūrą. Po 46 metų stengiaus būti objektyvus. Suprantama, jog apie visa tai pasakojau labai sutrumpintai, ir noriai atsakysiu į eventualius klausimus ... ».

(—) K. Rumsza.

STAIGUMO KLAUSIMAS KLAIPĖDOS MIESTĄ (1923 M.) UŽIMANT

Nors visi Klaipėdos krašto sukilimo dalyviai pripažįsta, kad sukilimas ir Klaipėdos miesto užėmimas 1923 m. sausio 15 d. pavyko labai gerai, tačiau yra vadų-karininkų, sukilimo dalyvių, kurie tvirtina, kad «jeigu Klaipėdos miestas būtų tuojaus puolamas, sukilimui prasidėjus, tai puolimas būtų dar geriau pavykęs».

Karo taktikoje staigumas, dažniausiai, turi lemiamą vaidmenį, tad tikrai kyla klausimas; kodėl gi buvo delsiama su Klaipėdos užėmimu, buvo laukiama net 2 — 3 dienas, kodėl nepanaudotas staigumas? Siekiant galimai tiksliau pažinti mūsų istoriją, svarbu žinoti to delsimo priežastis, jų kilmę.

1963 m. pulk. J. Variakojis parašė atsiminimų knygą «4 pėstininkų Lietuvos Karaliaus Mindaugo pulkas», kurią prieš atiduodant spausdinti atsiuntė man paskaityti. Beskaitant, vienoje vietoje radau: «... 1923 m. pradžioje kariuomenės vadas gen. J. Stanaitis pasiūlė man (t. y. J. Variakojui) stoti Klaipėdos krašto sukilėlių vadu, bet dėl nepriimtinų sąlygų atsisakiau ...» Tuoj parašiau pulk. J. Variakojui, kad paaiškintų, kurios buvo sąlygos. Juk tokios pat arba panašios sąlygos galėjo būti patiektos pulk. Birontui (kuris irgi atsisakė) ir vėliau sukilėlių vadui J. Budriui. Anksčiau apie kokias tai sąlygas būsimajam sukilimo vduai nieko nebuvo kalbama ar rašoma, gi istorinei tikrovei tai svarbu žinoti.

Pulk. J. Variakojis, nesuspėjęs atsakyti į mano laišką, 1963, X. 31 d. staiga mirė. Kiek palaukęs, šiuo reikalu parašiau konsului J. Budriui. 1964. IV. 3. d., nors ir sirgdamas, trumpame laiške, konsulas J. Budrys, tarp kitų žinių, parašė; «... Klaipėdą neėmiau porą dienų dėl įsakymo vaidinti sukilėlius». — Žadėjo daugiau ir tuo reikalu parašyti, bet 1964 m. vasarą mirė.

Šis konsulo J. Budrio parodymas sutampa su ministro pirmininko E. Galvanausko nuomone, kurio atsiminimai «Kova dėl Klaipėdos» buvo paskelbti 1961 m. «Draugas» dienraštyje. Tų atsiminimų skyriuje «Nurodymai sukilėliams» E. Galvanauskas rašo: «... Mano įsakymas: apgulti Klaipėdą, vengti aukų, pradėti kietą propagandinį antpuolį prancūzų kalba — nukreiptą į prancūzų karius, įspėti Petisné, kad sukilėliai kariauja ne prieš prancūzus, bet prieš vokišką direktoriją. Tikslas — priversti Klaipėdą pasiduoti kuo mažiausiomis savųjų ir prancūzų aukomis. *Dviems Klaipėdos apsupimo dienomis praslinkus*, suteikiau J. Budriui laisvę (daryti) tolimesnius žygius ...».

Kokios taktikos laikėsi Klaipėdos krašto sukilėlisi pirmąsias dvi sukilimo dienas, aiškiai matosi pas daugelį atsiminimus rašiusių autorių. Pav. Alfonsas Nevardauskas straipsnyje «Dar dėl Klaipėdos sukilimo» («Naujienos» 1964, IV. 28 d.) rašo: «... Mažosios Lietuvos savanoriai dvi dieni (sausio 11 ir 12) nepaleido nei vieno šūvio ir net neatsakinėjo į priešo ugnį. Sausio 13 d. deryboms nutrūkus, jie tiesa, pradėjo šaudyti, bet pirmyn žengti nemėgino ...».

Dabar neabejotina, kad vyriausio sukilėlių vado J. Budrio veikla buvo suvaržyta jam duotais nurodymais. Staigumas buvo vengta panaudoti politiniais samprotavimais, kad perdaug neužrūstinti visagalių sąjun-

gininkų, ypač prancūzų. Tik dviem dienom praslinkus aplinkybės privertė šią taktiką keisti ir griebtis aktyvesnių veiksmų — puolimo.

KAZYS ALIŠAUSKAS

L. V. S. RAMOVĖS ISTORIJOS KOMISIJOS DARBAI

L. V. S. Ramovės istorijos komisija ruošiasi išleisti knygą apie Lietuvos kariuomenę ir Lietuvos laisvės kovas 1918 — 1923 metais. Komisijai vadovauja gen. M. Reklaitis. 1964 m. komisijon, kviečiamas, įsijungė pulk. J. M. Laurinaitis, kuriam gerai yra žinoma lietuvių karių veikla Rusijoje 1917 — 1918 m. ir Lietuvos kariuomenės organizacijos pradžia Vilniuje.

Dabar surinkta medžiaga redaguojama, papildoma, braižomos schemos kovų su bolševikais. Vėliau bus rašoma apie Lietuvos kariuomenės kovas su bermontininkais ir lenkais. Trūksta dar kai kurių smulkesnių žinių apie Kupiškio ir Rokiškio užėmimą 1919 metais.

Pulk. J. Variakojis (mirė 1963 m. spalių 31 d.) paliko parašęs knygą « 4 pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas ». Knygą išleis « Kario » redakcija. Tenka pastebėti, kad pulk. J. Variakojis organizavo ši pulką ir jam vadovavo laisvės kovų metu 1919 — 1921 metais, tad jo atsiminimai sudaro ypatingai vertingą įnašą į Lietuvos laisvės kovų istorijos aprašymą.

NAUGARDUKO PASLAPTYS

Naugarduko miestas su tvirtove ir jo priešpilio sodybos turi didelės reikšmės visai Lietuvos valstybės istorijai, ypač gi jos XIII a. įvykiams. Čia įvyko 1251 m. Lietuvos krikštas [1], Naugarduke buvo vainikuotas Lietuvos karaliumi Mindaugas 1253 m. [2]; jis čia žuvo nuo brolėno Treniotos rankos 1263 m. ir palaidotas, o po tėvo mirties, ir žuvus Treniotai 1264 m., iš Naugarduko Lietuvą valdė Vaišvilkas. Visą Lietuvą sujungęs atsisakė pasaulinės politinės valdžios, pasitraukė į vienuolyną, atidavęs savo sostinę ir valstybę valdyti savo sesers vyrui, Švarnui.

Švarnui mirus 1268 m., Naugardukas atiteko Sirputui ir 1270 m. jo

---

[1] Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos VI suvažiavime, Fordham universitete, New Yorke, istorijos sekcijoje 1964 m. rugsėjo 7 d., išklausius prof. J. Jakšto paskaitos, buvo susirinkusiųjų (58) vienbalsiai nutarta Lietuvos krikšto data laikyti 1251 m.

Ta proga buvo prisiminta, jog Danai laiko priėmę krikščioniją 826 (827) metais, kai jų karalius Haraldas Maguncijoje apsikrikštino, nors jo sūnus, tėvui mirus, buvo ištrėmęs kunigus iš Danijos, bet ten nuvykęs vysk. Anskaras, atvertė karalių, ir pakrikštino daug žmonių. (Žr. *Mon. Germ. Hist.* SS. XXIX p. 22.).

[2] Žr. J. DLUGOSZ, *Historia Polonica*, VII, p. 723. J. VOIGT, *Gesch. Preuss.* 1828, III, p. 29.

broliui, visos Lietuvos valdovui, Traideniui. Prieš Naugarduko valdovą suruošė didelį karo žygį 1274-5 m. du slavų kunig. pusbroliai Vladimiras su Levu; apgulė Naugarduką, sudegino priešpilį, bet pilies neįstengė paimti, nors jiems talkino ir uždnieprio rusai ir net Aukso ordos totoriai.

Dabartinė gyventojų sudėtis nejučiomis mus įtaigoja, jog ir XIII a. Naugarduko gyventojai buvo gudai ar rusai, ar kiti slavai. Tenka priminti, jog 1860 m. rusų vyriausybė rado Naugarduko apskrity 9.900 lietuvių. Tai buvo vietos gyventojai. Be to, 1963 m. S. Karaliūnas, aptardamas *Pergalės* 1 nr. p. 186-7 išspausdintą 1960 m. TSRS Mokslų Akademijos Slavistikos instituto veikalą « Lingvistinė Aukštutinės Padnieprės hidronimų analizė », parašytą žymių rusų mokslininkų: V. Toporevo ir V. Trubačevo, nurodo į V. Toporevo pagrindinę išvadą: « Aukštutinė Padnieprė (dabartinė Baltarusijos T. S. R. teritorija, dalis Rusijos Federacijos teritorijos) I m. e. tūkstantmetyje ir pirmaisiais II tūkstantmečio amžiais buvo gyvenama baltų (senovės lietuvių, latvių ir prūsų) genčių ». Tuo rusų mokslininkų teigimu einant, atrodo, reikėtų ir mums persiorientuoti ir nelaikyti senovės Naugarduko gyventojų slavais, ar lietuviams svetimais žmonėmis.

Tai žinant, lengvai gali būti suprastos rusų metraštininkų pastangos suslavinti Naugarduką, priskiriant miesto ir pilies įkūrėjais Kijevo Vladimirą (1015), Kijevo Jaroslavą (1044) ir Kijevo Jaropolką (1116) [3]. Ne jie ikūrė Naugarduką.

Archeologiniai radiniai

Archeologiniai vertingi radiniai Naugarduke, surasti betiriant dalinai tvirtovės pylimą ir priešpilio gyvenvietes 1956 — 1961 m., parodo kas ir kaip ten gyveno XII-XIII a.

Archeologijos Instituto Leningrado sekcijos mokslininkai, vadovaujami Fredai D. Gurievič [4], atkasė ten X a. kultūrinį sluoksnį. Naugarduko priešpily gyveno žmonės X a. gale ir XI a. Tai pats seniausias kultūrinis gyvenviečių sluoksnis. Viršum jo eina XII a. sodybos; jos turėjo erdvius pastatus ir juose gyveno turtingi žmonės. Pilį supo 5 m. aukščio apsaugos pylimas, o pati pilis pastatyta ant aukštokos kalvos; jos viršūnė turi 75 per 100 m plotą. Viršum pylimo yra užsilikę XVI a. atstatyti 5 bokštų mūro griuvėsiai.

Senosios priešpilio sodybos sudarė vieną gatvę 180 m ilgio; gyven-

---

[3] *Liet. Encikl.* XX, 1960, p. 51 R. Krasauskas nurodo į slavų daromas tris Naugarduko įkūrimo prielaidas, labiau vertindamas Ipatijaus kroniką, negu tos pat kronikos įsirašytas žinias iš Lietuvos metraščio. O Lietuvos metraštyje yra, kad didžiojo kunigaikščio Montvilo sūnus Erdvilas su pagelbininkais įkūrę Naugarduką, Gardiną, atstatė totorių Batijo sunaikintus miestus: Brastą, Drohočiną, Melniką. Ši žinia yra pirmiau užrašyta, negu buvo gimęs Ipatijaus metraštis.

[4] F. D. Gurievič yra parašiusi keletą studijų rusų kalbą bevadovaudama archeologiniams darbams Naugarduke. Juos išvertė į lenkų kalbą dr. Bronislaw Wojciechowski ir įtalpino sudėtiniam veikale: *Rocznik Białostocki* IV, 1963 m. Tekstas užima 557-575 puslapius su 9 atvaizdais.

vietės užima 100 — 150 metrų plotį. Iš XIII a. vidurio yra atidengta 12 didelių namų vieta.

Tvirtovės pylimą yra tyrę J. Remer ir A. Šyško-Bohuš. Remeris paskelbė 1926 m. savo studiją [5]. P. Rapportas tyrinėjo miesto ir priemiesčio pylimus 1959 m. ir 1961 m., bet buvo skubiai susitelkta prie priemiesčio gyvenviečių, kur jo senovės kultūrinis sluoksnis yra naikinamas naujos statybos. Archeologai nukasė priešpily 1.200 m^2 plotą; jo kultūrinis sluoksnis nėra vienodas: vidury siekia 1-1.2 m, o arčiau pilies 4 metrų. Pirmieji gyventojai ten buvo X ir XI a. Tuomet kaimas neturėjo pylimo, nes pylimas yra padarytas viršum XI a. kultūrinio sluoksnio. Gaisras buvo sunaikinęs pirmines gyvenvietes. Jų vietoje buvo pastatyti XII a. nauji namai, kurie išsilaikė priemiestyje iki XIII a. vidurio, ar kiek vėliau.

Gyventojų turtai

Gyvenvietėse buvo rastos šukės atvežtų nuo Juodosios Jūros krantų amforų-didelių molinių indų; rastos gražių porcelianinių ir stiklinių indų ataižos, rašomieji įrankiai, paveiksluoto mūro sienos nuotrupos, auksakalių įrankiai, auksiniai žiedai, auksinės plokštės, žalvariui ir auksui virinti indai su metalo lašais. Visa tai rodo, kad čia gyventa kilmingųjų ir turtingų žmonių, kurie mokėjo skaityti ir rašyti. Jų namai turėjo medines grindis ir prie kelių, iš molio krėstų, namų buvo rasta prie kerčių lango stiklo gabalai [6].

1960 — 1961 m. buvo surastas mūrinis pastatas, įleistas į nejudintą žemę 2.60-3 metrų gilumoje. Jis užėmė 76 m^2 paviršiaus; turėjo krosnį, medines grindis, patiestas ant nedegto molio; grindyse skylės rodė į ten buvusius stulpus, prie namo kerčių buvo lango stiklo gabalai, išdabintų sienų geometriniais ir augalų stilizuotais vaizdais tinko nuotrupos, tarp kurių rasta vyro veido atvaizdas iš šono. Buvo šukės kelių didelių ąsočių — amforų 60-65 cm su apvaliu liemeniu, padabintu kažkuriais ženklais ir penkiakampe žvaigžde; grindų sluoksnyje rastas auksinis žiedas su lotyniškomis raidėmis ir su tamsiai raudonu akmeniu, bene granatu, kaulinė maža šiupėlaitė — šaukštukas. Autorė mano, kad tai prietaisas ausims krapštyti, bet tai galėjo būti rytų apeigomis naudojama šiūpėlaitė Komunijai dalinti. Tos šiūpėlaitės viršuje yra išdrožtas sėdinčio vyro atvaizdas su arfa. Tai patvirtina mano prielaidą, kad tas įrankis buvo naudojamas kulto reikalams, nes taip yra vaizduojamas kar. Dovydas. Be to, čia pat buvo plonytės taurės su įbrėžimais šukės, išgražinto duobens atlauža ir kiti brangūs radiniai. Kai šis namas sudegė ir sienos suvirto

---

[5] J. Remer, *Architektura monumentalna w województwie nowogrodzkim.* «Nowogrodzkie» Warszawa 1926, p. 45.

[6] Dr. J. Matusas savo studijoje «Stiklas Lietuvos senovėje» (*Tautos Praeitis* I t. 4-ji kn. p. 595-604) teigė: «Lietuvoje langų stiklas atsirado drauge su mūriniais viešaisiais pastatais, atseit, bažnyčiomis ir pilimis. Gardino pirmoji mūrinė statyba datuojama apie 13-jo a. vidurį». Naugarduke surastos langų stiklų atplaišos iš XIII-jo am. statybų.

į vidų, visa buvo padengta storu smėlio sluoksniu ir ant tos vietos buvo pastatytas virš žemės rąstų erdvus namas.

Jame buvo rasti peiliai, žirklės, raktai, užraktai, žalvario retežio dalis, skambučiai, keletas žalvarinių sklendžių, auksu padengta plokštė su dviem žalsvo stiklo įtaisytomis širdelėmis, žalvarinio grąžto dalis, kriaušės išvaizdos karolėliai, storo piaustyto stiklo taurės dalys, techniškai vadinamo « Hedwigsgläser ». Tokis storas stiklas aptinkamas vien muziejuose, paimtas iš bažnytinių liekanų Vokietijoj ir Lenkijoje. Ten pat rastos apsiginklavimui naudojamos skardos. Šis namas buvo statytas XIII a. antroje pusėje. Iš XIV a. rasta vos keletas smulkmenų.

Kai kurios išvados

Rusų mokslininko V. Toporovo teigimu, dabartinė Gudija, juo labiau Naugardukas, buvo gyvenama lietuvių XIII a. ir pirmiau. Be abejo, slavų infiltracija, sudarant mišrias šeimas, vyko jau nuo seniau ; bet jie nyko lietuvių minioje.

Naugarduke surastieji XIII a. vidurio gyvenamieji pastatai ir juose archeologiniai radiniai nurodo, kad tie pastatai buvo dideli, turtingi, jų dalis — mūriniai su stiklo langais ; kad juose gyveno kilmingieji lietuviai — aristokratai, turėję santykių su Juodųjų Jūrų pakraščių pirkliais, kad XIII a. Naugarduko gyventojai, bent kai kurie, mokėjo skaityti ir rašyti, kad greta jų gyveno auksakaliai ir kiti amatininkai, tenkindami Lietuvos karaliaus dvarą savo vertingais dirbiniais.

Archeologų ekspedicijos surastas mūrinis namas (nr. 5), turįs 76 metrus^2 grindų, su piešiniais padabintomis sienomis ir ten rastais unikatais radiniais, atrodo, buvo skirtas religijos reikalams, bene Rytų Apeigų katalikams, kurių Naugarduko apsk. 1860 m., nepaisant rusų vyriausybės persekiojimų, buvo rasta 4.200 [7].

Greta būdingų Naugardukui archeologinių radinių yra apstu ir bendrų pietų Lietuvos senovės pilims radinių : k. a. puodai, lėkštės, dubiniai, geležiniai dirbiniai, verpstvės, kauliniai ir stikliniai daiktai, ir t. t. [8].

Naugarduko priešpily kultūrinio sluoksnio klodai, pelenais ir smėliu atskiriami, rodo į dideles vietovės nelaimes, karus, gaisrus. Archeologija patvirtina rašytinius Naugarduko istorijos šaltinius.

Naugarduko apskritis brangi yra lietuviams : Liubčas, pagarsėjęs savo spaustuve, o Mindaugo laikais iš ten buvo paimtas ir vyskupu įšvęstas Vitas ; Lavriševas — žymus senųjų Rytų Apeigų vienuolynas ; Zaosė — Adomo Mickevičiaus gimtinė.

KUN. K. A. MATULAITIS, MIC.

---

[7] Žr. *Lietuvių Enciklopedija* XX t., 1960 m. p. 55. R. Krs. « Naugardukas ».

[8] Autorė nurodo į N. N. WORONIN veikalą : *Drevnieje Grodno, Materialy i isliedovanja po archeologii S.S.S.R*, 41, m. 154, skyrius 3.

W. R. TARASENKO, *Roskopki gorodišča « Švedskaja Gora » v Volkoviskie v* 1954 *g. Materialy po archeologii S.S.S.R*, t. I, p. 232-278.

LIETUVIAI LENKŲ SEMINARIJOJE 1910-1915 METAIS

ORCHARD LAKE, MICHIGAN

Detroito vyskupo žinioje esanti šv. Kirilo ir Metodijaus didžioji kunigų seminarija, pasauliečių lenkų kunigų vadovaujama, prieš porą metų turėjo 81 klieriką ir 28 kunigus, įstaigos vedėjus ir mokytojus. Toje mokslo įstaigoje 1910 m. mokėsi 104 klierikai ir jų tarpe 25 lietuviai. Penkerių metų laikotarpyje lietuvių moksleivių sukurtoje draugijoje, *Lietuvių Viltis* šv. Kazimiero globoje, viso dalyvavo 45 nariai. Jų tarpe 13 tapo kunigais, iš kurių trys yra garbingi prelatai: Dobinis, Kelmelis ir Valančiūnas. Nepasiekusieji kunigystės, buvo nemaži ano laiko veikėjai.

Lietuvių Viltis draugiją bene bus sukūręs kun. Antanas Kaupas, kai jis ten studijavo 1892-1896 m., atvykęs iš Lietuvos, nes jam mirus 1913 m.X-27 d., draugijos pirmininkas Petras Lapelis pranešė lapkričio 12 d. susirinkime: «Mirė kun. dr. A. Kaupas, kuris buvo uždėtojas ir vedėjas *Lietuvių Vilties*».

Duodant iškarpą iš nemažos lietuvių moksleivių veiklos ir saviauklos, norime kartu pagerbti atmintį tų, kurie iš gyvųjų tarpo atsiskyrę.

Saviauklos draugija

Orchard Lake Seminarijos auklėtiniai buvo susirinkę iš įvairių vietovių. Jų dalis buvo subrendę vyrai ir į paprastas kunigų seminarijas nelabai tiko. Be to, 1910 m. JAV nebuvo nei vienos aukštesniosios lietuvių mokyklos. Tik prieš vienerius metus buvo įskūrusios seserys kazimierietės. Prie negausių tada lietuviškų parapijų pamažu kūrėsi pradžios mokyklos. Šių ir kitų priežasčių skatinami lietuviai jaunuoliai, siekiantieji aukštesniojo mokslo, mielai pasinaudojo katalikiškoje dvasioje vedama šv. Kiri o ir Metodijaus mokslo įstaiga.

Lietuvių Viltis draugijos tikslus suglaustai apibūdino jos pirmininkas, Petras Lapelis, 1912 m. rugsėjo 15 d. susirinkime: «Tikslas draugijėlės yra lavintis kiek galima lietuvių literatūroje ir sužadinti meilę lietuvių kalbos ir Tėvynės».

Paprastai kiekvieną sekmadienį būdavo draugijos susirinkimas. Pirmas mėnesio sekmadienis būdavo pašvenčiamas lietuvių kalbos pamokai, antrasis — lietuvių ir Lietuvos istorijai, trečiasis — įvairiems sumanymams ir lietuvių literatūros pavyzdžių skaitymams, o ketvirtasis — iškalbai, prakalboms, paskaitoms ir eilių deklamacijai.

Draugija turėjo savo chorą ir net buvo bandoma įkurti savo stygų orkestrą. Kas metai švęsdavo dvi tautos dienas ir iškilmingu aktu paminėdavo savo draugijos globėjo, šv. Kazimiero, šventę.

Iš draugijos protokolų matyti, kad Orchard Lake auklėtiniai 1910-1915 m. tarpe turėjo du literatūrinius parengimus — «teatrus» Detroit, Mich. O savo draugijos nutarimus sustiprindavo pirmininko ir sekretoriaus parašais ir draugijos antspaudu. Iki 1914 m. mokslo pradžiai naudojo didoką apskritą antspaudą su įrašu aplinkui: *Lietuvių moksleivių Šv.*

Kazimiero Orchard Lake, Mich. U.S.A. O viduryje žodžius : *Draugija Lenkų Seminarijoj.*

1914 m. rugsėjo 13 d. protokolas sustiprintas nauju antspaudu. Viduryje V y t i s, jo viršuje įrašas : Lietuvių Viltis, o apačioje : Orchard Lake, Mich. Moksleivių Draugija.

A u k l ė t i n i a i

Daugiau negu prieš 50 metų buvo gyvas *Lietuvių Vilties* D-jos veikimas. Jai priklausė :

Abromaitis Vincas, Abromavičius Juozas, Ambrozevičius Juozas, Bakšys Jonas (kunigas), Bakūnas, Boreišis Ignas, Brazys Vincas, Butrimavičius Silvestras, Burba, Česna Pijus (kunigas), Čiurlionis Matas, Daniūnas Povilas, Dobinis Stasys (prelatas), Duchauskas, Gervickas Jonas, Grikis Edvardas, Jakimavičius Vytautas, Karalius Juozas (kun.), Karkauskas V., Kavaliauskas Longinas, Kazėnas Magnus (kun)., Kelmelis Ignas (prelatas), Kiršauskis Jonas, Klovas Antanas, Kundrotas Vincas, Lapelis Petras (kun.), Lazauskas Juozas, Lukoševičius Juozas, Lukoševičius Vladas, Martišiūnas Juozas (kun. vėliau vadinosi Martis), Nanorta Vincas (kun)., Petkevičius Adomas, Petraitis Augustinas (kun.), Rusis Pranas, Sauris Juozas vargoninkas — kompozitorius, Stankevičius Boleslovas, Šafranauskas S., Tiškevičius Jeronimas, Vaicekauskas Leonas (kun.), Vaitonis Petras (kun. įšv. 1914-VII-5), Valančiūnas Ignas (prelatas), Vaškelis, Verbickas Aleksandras, Vilkaitis Vladas, Vitauskis Dominikas.

V a d o v a i

Lietuvių Vilties draugijai vadovavo 1910/11 m. J. Abramavičius, P. Lapelis, V. Abromaitis, M. Kazėnas, Ed. Grikis, A. Klovas. 1911/12 — P. Lapelis. V. Karkauskas, J. Martišiūnas, M. Kazėnas. Tais pat 1912 m. IX-15 įsikūrė greta nauja draugija : *Susivienijimo Lietuvių Moksleivių Rymo Katalikų Amerikoje kuopa.* Jai vadovavo : P. Lapelis, J. Sauris, P. Vaitonis ir J. Martusevičius.

1913/14 *Lietuvių Vilčiai* vadovauja : J. Martišiūnas, P. Česna, J. Sauris ir L. Kavaliauskas, o moksleivių kuopai : P. Lapelis, P. Česna, Sauris J. ir Pov. Daniūnas.

1914/15 draugijai vadovavo : Pranas Rusis, Jonas Kiršauskas, Ignas Kelmelis ir Povilas Daniūnas, o moksleivių kuopai : J. Martišiūnas, P. Česna, kuris sukūrė seminarijoje lietuvių moksleivių Blaivybės Draugiją.

Nors draugijos ar kuopos pareigūnai buvo parenkami slaptu balsavimu mokslo metų pradžioje, bet susidarius naujoms sąlygoms, ar kai kuriems apleidus mokyklą, iš naujo būdavo daromi rinkimai metų bėgy.

V e i k s m ų [a p y b r a i ž a

1910-IX-25 nariai prašomi sustiprinti Lietuvių Vilties chorą, Sekančiame draugijos posėdyje pranešta, kad seminarijos rektorius leido mokytis lietuviškų dainų « ir lošti teatrą Detroite ».

1911 m. draugija turėjo 25 narius. Draugija padidino turimą lietuvišką knygynėlį, pripirkdami už 36.91 dol. naujų knygų. Viso buvo 22 draugijos susirinkimai.

1912 m. įsivedama mėnesinis 10 c. mokestis. Metams 1.00 dol. Tų metų kovo 30 d. užmegzti santykiai su Lietuvos ateitininkais. *Ateičiai* draugija pasiuntė 20.00 dol. paramos. Tais mokslo metais buvo 19 susirinkimų ir užsisakyta visi ėjusieji lietuvių katalikų laikraščiai. Surašyti 21 protokolas. Nuo vasario pabaigos protokolai neįrašyti.

1913 m. draugija užsisakė tūlą skaičių vadovėlių iš Lietuvos : Maironio *Lietuvos Istorija* ir Damijonaičio — *Lietuvių Gramatika.*

1913 m.IX-9 d. lietuvių moksleivių susivienijimo kuopos susirinkime buvo pasiūlyta ir pritarta, kad apie savo veiklą reikia pranešti ir Lietuvių Mokslo draugijai Vilniuje. Tėvynės Mylėtojų draugija atsiuntė moksleivių knygynui savo leistus veikalus.

Pirmąjį didesnį literatūrinį subuvimą surengė SMRKAm. kuopa 1914 m. kovo 22 d. su dviem prakalbomis, paskaita ir eilių deklamavimu. Tų pat metų geg. 10 d. buvo minima « Spaudos atgavimo 10 metų sukaktis ». Programą sudarė trys kalbos, dvi paskaitos ir eilės.

1914 m. *L. Vilties* draugija turėjo 19 narių, padarė 26 susirinkimus, o sekančiais mokslo metais buvo skaitomi ir taisomi Lietuvių Viltis draugijos įstatai, bendradarbiaujama *Moksleivyje.* Draugija buvo atstovaujama 1914 m. vasarą įvykusiame lietuvių katalikų moksleivių seime.

Tautos diena buvo švenčiama 1914 m. lapkričio 29 d.

1915 m. sausio mėnesį susirūpina L. V. draugija nukentėjusiais nuo Lietuvos žmonėmis. Iš savo kuklaus iždo paaukojo 10.00 dol.

Buvo didelės iškilmės šv. Kazimiero šventėje. Savo globėją draugija minėjo kovo 7 d. posėdyje. Dalyviai gavo spausdintą programą. Jai vadovavo J. Martišiūnas. Pr. Rusiui pradėjus iškilmes, pasirodė Juozo Saurio vadovaujamas choras. Nuskambėjus « Sudiev, Lietuva », sekė P. Česnos kalba apie šv. Kazimierą, paskui — J. Bakšio deklamuojamos eilės, vėl choras dainavo « Eisim broleliai namo » ir P. Rusio kalba apie Tėvynės meilę. Martišiūnas padėkojo visiems už įdėtas pastangas ir visi sugiedojo Tautos Himną. Tais metais L. Vilties d-ja padarė 26 susirinkimus su visa eile Boreišio paskaitų apie lietuvių literatūrą.

KUN. K. A. MATULAITIS. MIC.

DR. P. REKLAIČIO TELKIAMAS « LIETUVOS ARCHYVAS ».

Marburge, Vokietijoje, gyvenąs žinomas lietuvių meno istorikas, *Tautos Praeities* bendradarbis, Dr. Povilas Reklaitis su pasišventimu dirba lietuvišką mokslinį darbą : Lietuvos istorijos srityje jis talkininkauja Herderio Institutui ir kai kurioms vokiečių bibliotekoms, bendradarbiauja Baltų Draugijos Vokietijoje Münchene leidžiamam biuleteny « Mitteilungen aus baltischem Leben », teikdamas žinių iš kultūrinio lietuvių gyvenimo, bet kas ypač svarbu — jis kruopščiai renka visokią Lietuvos istorijai bei kultūrai svarbią medžiagą. Minėtas biuletenis š. m. išspausdino specialų straipsnį, pavadintą « Die Jahresernte eines armen exillitauischen Samm-

lers », kuriame pateikiama už 1964 m. Dr. P. Reklaičio telkiamo « Lietuvos Archyvo » apyskaita.

Iš tos apyskaitos sužinome, kad 1964 metai ypatingai buvo našūs « L. Archyvui » : pavyko gerom sąlygom nupirkti keliasdešimt retų senų knygų, perimta dalis archyvinio palikimo vieno neseniai mirusio lietuvio, taigi Archyvas papildytas 756 objektais. Dr. Reklaitis jau 1939 m. Kaune pradėjęs telkti lituanistinę istorinę medžiagą ir kai ką spėjęs išsivežti užsienin, darbą tęsia toliau, rinkdamas visa, kas įmanoma, ne vien iš nepriklausomos Lietuvos vertybių, bet ir kas liečia D. L. K-ją, Mažąją Lietuvą ir lietuvių išeiviją. Daugelis mums svarbių retenybių tuo būdu apsaugoma nuo žuvimo. Ypatingai jo dėmesį traukia D. L. K-jos medžiaginės kultūros istorija, k. a. architektūra, literatūra, spauda — net smulkios nuotrupos ar tituliniai lapai, kurie turi ką nors bendra su liet. kalba ar liaudies papročiais. Jo telkiamas « Lietuvos Archyvas » dalinamas į eilę skyrių, kurie žemiau išvardijami.

Biblioteka 1964 m. pabaigoje talpino iš viso 1184 vienetus, kurių tarpe 199 periodikos pavadinimai su 133 pilnais komplektais ; jų daugiau negu pusė — liet. kalba. 1964 m. prisidėjo 355 vienetai. Žymesnių naujai įsigytų retų knygų tarpe yra, pvz., 1) A. GUAGNINI, « Kronika W. X. Litewskiego » (1611) su 24 medžio raižiniais ir kt ; 2) « Porządek Sądzenia Spraw Trybunału W.X.L. » (1730) ; 3) Tėvo J. A. PREUSCHOF S. J. « Universitas Vilnensis » (1707) su įdomiais medžio raižiniais bei vinjetėmis ; 4) « Acies astrorum D. Caroli Petri PANCERZYNSKI, Episcopi Vilnensis, ad suam Cathedram Ingressus . . . » (1724) su medžio raižiniu ; 5) « Dispositio Personarum Provinciae Lituaniae Soc. Iesu anni 1729 in annum 1730 », ir kt. Iš D. L. K-joje spausdintų senų knygų su grafikos piešiniais įsigyta bent 28 vienetai iš 18 a. (jų tarpe 21 spausdintas Vilniaus Jėzuitų spaustuvėje). Iš viso, prieš 1817 m. spausdintų knygų jau yra 50. Vėliau spausdintų knygų yra žymiai daugiau, nekalbant apie naujausiais laikais Lietuvoje ar užsieny išleistus veikalus.

Fotokopijų skyriuje iš viso yra 178 bibliografiniai vienetai ; jų tarpe eilė ištisų knygų ar straipsnių.

Laikraščių iškarpų skyrius dalinamas į 45 tematines grupes. Ypač yra vertingos iškarpos, pvz., iš Tilžės lietuvių ir vokiečių laikraščių, ėjusių prieš I pas. karą.

Smulkieji spaudiniai, kurių dydis įvairuoja nuo pašto ženklo iki plakato apimties, turi ypatingos vertės, nes tai retenybės. Jie dedami chronologine tvarka. Jų surinkta 11.061. Pažymėtini įdomūs liet. k. atsišaukimai iš 19 a., Vilniuj 1916-18 m. spausdinti kareiviams atvirukai, Klaipėdoje nuo 1904 m. veikusios kultūrinės d-jos « Sandora » pakvietimai, programos ir kt.

Kartografija sudaro ypatingai puoselėjamą skyrių, kuriame jau yra 115 Lietuvos žemėlapių, kurių tarpe 44 originaliniai specialūs D. L. K-jos žemėlapiai iš 16-18 a.

Senosios grafikos skyrius (15-19 a.) apima 72 lapus. Vis lietuviškos temos : miestų vaizdai, tautiniai rūbai, portretai, karo veiksmų vaizdeliai, herbai, mitologija ; yra ir spalvotų.

Naujoji lietuvių grafika (303 lapai) gražiai atstovaujama Prof. V. K. Jonyno, Pauliaus Augiaus, Viktoro Petravičiaus, Prano Gailiaus, Žibunto Mikšio ir kitų.

Fototekos skyriuje jau sutelkta 1842 negatyvai ir 397 pozityvai. Jie daugiausiai liečia liet. meno istorijos objektus. Pažymėtini 11 negatyvų, kur atvaizduoti tautiniais rūbais vilkį lietuviai iš von HELDT veikalo, išl. Nürnberge 1565-70 m.; originalinės nuotraukos iš Klaipėdos krašto darbininkų gyvenimo ir kt.

Rankraščių, skyrius apima 115 grupių; jie dedami į dėžutes, papkes ir tomus; yra įvairiausios medžiagos iš D. L. K-jos laikų (18-19 a.), Vydūno laiškų, Dr. Viliaus Gaigalaičio archyvo dalis; seniausias (iš 1841 m.) mokslinis aprašymas Druskininkų kurorto (A. HRYNIEWICZ) ir kt.

Pateikėme keletą duomenų, norėdami parodyti, kaip vertingas yra Lr. P. Reklaičio kruopščiai ir planingai telkiamas « Lietuvos Archyvas ». Dietuvių visuomenė šias kilnias pastangas remia, bet turėtų jas remti dar labiau ir visais būdais, nes tai visų reikalas. Dr. P. Reklaičio adresas: 355 Marburg/Lahn, Universitätsstr. 29, Vokietija.

P. J.

Kronika

PRANEŠIMAS APIE ŠEŠTĄJĮ LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMĄ FORDHAM UNIVERSITETE, N. Y., 1964 M. RUGSĖJO 5-7 D.

Suvažiavime aktyviai dalyvavo Lietuvių Istorijos Draugijos pirmininkas kun. dr. K. A. Matulaitis, MIC, pateikdamas Istorijos sekcijoje paskaitą apie arkiv. Pranciškų Karevičių, MIC, ir L. I. D. kasininkė p-lė Alicija Rūgytė, pakviesta Istorijos sekcijos pirmininko kun. dr. V. Gidžiūno, OFM, sekretoriauti sekcijai. Buvo ir daugiau L. I. D. narių suvažiavime.

Suvažiavimo dalyviai. Narių dalyvavo 58, svečių 116 ir studentų 7, iš viso 181. Suvažiavimo iškilmingam atidaryme buvo 95. Literatūros ir Kalbos mokslo sekcijoj — 63 ; Medicinos mokslų sekcijoj — 19 ; Istorijos mokslų sekcijoj — 87 ; Teologijos sekcijoj — 48 ; Teisės mokslo sekcijoj — 16 ; Pedagogikos ir psichologijos sekcijoj — 19. Nepatirta, kiek buvo filosofijos ir tiksliųjų bei gamtos mokslų sekcijose.

Istorijos mokslų sekcijoje dalyvavo 87 asmenys. Jai vadovavo kun. dr. Viktoras Gidžiūnas, OFM. Sekretoriavo p. Alicija Rūgytė.

Dr. Juozas Jakštas kalbėjo apie « Pavėluotą Lietuvos krikštą ». Davęs platų vaizdą, kaip krikščionių tikėjimas slinko į šiaurės rytus ir plito kitur Europoje, pav., Danijoj karalius Haraldas apsikrikštijo 826 m. ir daug danų, Kijevo Vladimiras apsikrikštijo 988 m. ir Lenkijoje krikštas priimtas 966 m. Nors į Prūsus buvo nuvykę misijonieriai, bet žuvo kankiniais (šv. Adalbertas-Vaitiekus 997 m. ir šv. Brunonas Kverfurtietis 1009 m.). Iš visų pusių lietuvius stabmeldžius supo krikščioniškos tautos. Pačioje Lietuvoje buvo paplitęs Rytų apeigomis krikšč. tikėjimas. Paskaitininkas jį vadino stačiatikių tikėjimu, bet Lietuva tik 1251 m. priėmė krikštą, valdovas karalius Mindaugas su gausiais kilmingaisiais pasikrikštijo lotynų apeigomis. Jo sūnus Vaišvilkas buvęs stačiatikių tikėjimo. Katalikų tikėjimas žuvęs Lietuvoje po Mindaugo mirties, ir Lietuvai teko laukti naujo krikšto 1387 m. Jogailos ir Vytauto laiku. — Paskaita užsitęsė apie pusantros valandos, todėl keliamus paskaitoje klausimų papildymus nekantriai priėmė pirmininkaujantis, nuolat nutraukdamas kun. Matulaitį, vis kviesdamas trumpinti pastabas.

Įsikišo rimtais argumentais J. Pauliukonis ir pasiūlė istorikams pripažinti tikrąjį Lietuvos krikštą įvykus 1251 m., o 1387 ar vėliau — tik krikšto papildymais. Paskaitininkui dr. J. Jakštui sutikus ir nurodžius į lietuvius istorikus, siekusius tokio nutarimo, posėdis vienbalsiai pasisakė už 1251 m. kaip Lietuvos krikšto metus.

Po pertraukos, kun. V. Gidžiūnas, OFM, kalbėjo apie « Vienuolijų reikšmę Lietuvoje ». Nurodęs, iš kurių šaltinių ima žinias, atpasakojo

vienuolių atsiradimą, jų veiklą ir Lietuvai naudą iš jų mokyklų, religinio ir kultūrinio gyvenimo.

Po jo sekė labai detaliai paruošta kun. R. Krasausko paskaita: «Veiksniai nulėmę katalikybės atgimimą Lietuvoje». Kalbėjęs ilgokai (beveik valandą), suskubo dokumentais pavaizduoti visą religinio gyvenimo nuosmūkį ir šiek tiek šviesesnių religinio atgimimo pusių. Pirmininkaujančio raginamas, atrodo, vienoj ir kitoj vietoj išleido 8 teksto puslapius iš savo paskaitos antrosios dalies. Tai labai pakenkė minties vystymui ir loginėm išvadom.

Dešimties minučių pertrauką padarę, išklausė sekcijos dalyviai, kurių į paskutinę, 4-ją, istorijos sekcijos kun. K. Matulaičio pranešimą-paskaitą, atvyko daugiau, minint L.K.M. Akademijos steigėjo ir paskutinio Žemaičių vyskupo arkiv. Pranciškaus Karevičiaus, MIC, asmens ir veiklos bruožus, minint jo 50 metų į vyskupus konsekracijos sukaktį.

Ir šiam paskaitininkui teko kai kurias dalis išleisti, nes dalyviai jau buvo 4 valandas varginami rimtai paruoštų ir sklandžiai perteikiamų paskaitų.

Žemiau pateikiamas minčių pluoštas, kurias tik dalinai teko iškelti L.K.M. Akad. VI Suvažiavime ir kuriomis papildomi Istorijos sekcijos darbai.

LOTYNŲ APEIGŲ KRIKŠTAS LIETUVOJE

Esame pratę galvoti ir teigti, kad karalius Mindaugas su savo šeima ir 600 kilmingųjų lietuvių 1251 metais primasis priėmė lotynų apeigomis krikštą.

Lengva ranka nurašome tąjį kilmingųjų lietuvių krikštą beveik į nuostolius, — tiek maža žinome apie patį krikšto faktą, misijonierius, kurie veikė tuo metu Lietuvoje ir trijų vyskupų — Kristijono, Vito ir Gerardo veiklą Mindaugo Lietuvoje.

Patikslindamas tą įspūdį, noriu nurodyti į žinomus faktus, kad Lietuvoje buvo katalikų bažnyčios pirm Mindaugo krikšto, kad joje veikė misijonieriai ir kad Mindaugui žuvus 1263 m. rudenį nuo Treniotos rankos, tikėjimas ir krikščionys iš Lietuvos neišnyko.

Kied plačiau noriu paminėti vyskupo Vito veiklą Lietuvoje. *Lietuvos Istorijoje* (red. Ad. Šapoka, Kaunas 1936) p. 55 duodamas apie jį kreivas vaizdas:

« Maždaug kartu su Kristijonu čia vyskupu buvo įšventintas lenkų domininkonas V i t a s. Mindaugas jo gyvenamajai vietai buvo paskyręs pietinės Lietuvos sritis (jotvingių žemėje). Bet kadangi Vito nerėmė jokia karinė pajėga, kaip kad Kristijoną, tai jis į savo vyskupystę greičiausiai nebuvo nė atvykęs. Ir jis savo gyvenimą baigė kažkur Vakaruose ».

Seniau ir Zenonas Ivinskis straipsny « Krikščionybės kelias Lietuvon » (*Tiesos Kelias* 1938 nr. 5 p. 279) teigė: « Beveik kartu su Vokiečių Ordino kandidatu į Lietuvos vyskupus — Kristijonu, buvo iš lenkų pusės įšventintas pietinės Lietuvos vyskupu V i t a s, apie kurio vyskupiją ir darbą, galima sakyti, nieko nežinome ».

Tuo tarpu yra patikimų žinių apie vyskupą Vitą, veikusį Lietuvoje Mindaugo laikais.

Apie jį rašo rytų apeigų kunigas bazilijonas Polocke 1781 m. Tėvas Ignacas STEBELSKI, veikale *Dwa Wielkie Światła*, rašo T. NARBUTAS 1845 m. *Obrys Żywota błogosławionego Wita, Biskupa Lubczańskiego na Litwie*, o juo seka Jan KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, Wilno 1912 m., ir kai kurių smulkmenų pateikia Anna ZAHORSKA, veikale *Illustrowane Żywoty Świętych Polskich*, Warszawa 1937 m.

Vitas veikė kartu su savo vyresniuoju, šv. Jackum (Hiacintu), ar jo siunčiamas. Tai veiklai pažinti gali padėti ir kun. prof. Jacek WORONIECKI, O. P., studija *Sól Polskiej Ziemi*, Warszawa 1937 m.

Tapęs popiežium domininkonas Gregoras IX (1227-1241), pradėjo rūpintis slavais ir lietuviais bei prūsais. 1231 m. rašė rutėnų (Galicijos) karaliui, ragindamas priimti lotynų apeigas ; rašė 1232. I. 23 d. domininkonų vyresniesiems ir broliams Bohemijoj (Čekijoj), kad siųstų pas stabmeldžius, kurie « per 10.000 gyvenviečių Prūsijos pasieniais sudegino », juos į tikėjimą atversti. (Žr. *Analecta Vaticana*, Kraków 1914, III t. nr. 32, p. 16), pasiųsdamas šv. Jackų, O. P., Krokuvos vyskupo šv. Ivono giminaitį, į Galiciją. Jackus arba Hiacintas buvo šventas asmuo, veiklus kunigas, sumanus ir labai darbštus. Apie jį liudijama, kad jis perėjo Galiciją, buvo Lvove, Kijeve, net Maskvoje. Krokuvoje prie Jackaus prisijungė 1230 m. katedros prelatas Vitas, nepaprastai paveiktas Jackaus padarytu stebuklu, kai jis vienu žodžiu atgaivino jaunikaitį skenduolį, mirusį keliolika valandų prieš tai. Kun. Vitas buvo Krokuvoje esančio drovaus karaliaus Boleslovo nuodėmklausis. Vitas ir dar keli jauni vyrai, įstojusieji į domininkonus, kartu su Jackumi atvyko 1230 m. į Kijevą ir ten įkūrė vienuolyną. Kai jaunieji domininkonai, tarp jų ir prel. Vitas, per 4 metus ruošėsi misijų darbams, Jackus plačiai apkeliavo, lankydamas valdovus ir skelbdamas jiems Kristų.

Apie 1234 m. Jackus, Vitas ir keli broliai vienuoliai iš Kijevo buvę atvykę į Pamarį, perėjo Žemaitiją ir pasiekė didįjį Lietuvos kunigaikštį Mindaugą Naugarduke. Valdovas pavedęs jiems gyventi miestelį Liubčą, už 4 liet. mylių nuo Naugarduko į šiaurės rytus, prie Nemuno, ant kairiojo upės kranto.

Tuo metu Liubčo, Naugarduko, Ašmenos ir Lydos dvarus, Mindaugo pavestas, valdė Andrius, sūnus Vosyliaus, Kijanas, Kijevo bajoras, pabėgęs nuo totorių grėsmės iš Kijevo.

Mokyti misijonieriai pradėjo veikti. Kijanas priėmė lotynų krikštą, aprūpino misijonierius, pavesdamas Ašmenos kai kurių dvarų pelną jiems išlaikyti, ir apie 1250 m. pastatė Liubče bažnyčią. Pagausėjus domininkonams, jų dalis persikėlė į tuometinę Lietuvos sostinę — Naugarduką. Ten domininkonai padarė savo centrą ; Liubčas tapo filija. To vienuolyno vyresnysis buvo kun. Vitas. Jis tapo pažįstamas ir žinomas valdovui Mindaugui ir dalyvavęs jo vainikavime 1253 m. Galima vien spėti, kad Lietuvos kar. Mindaugo krikšto metu į sostinę iš Liubčo buvo nukeliavęs ir kun. Vitas.

Mindaugas susitarė su popiežium Inocentu IV 1253 m., kad Vitą paskirtų vyskupu į Lietuvą. Popiežiaus pavedamas Gniezno arkivyskupas Fulkon'as konsekravo kun. Vitą vyskupu Kozlove 1253 m. titulu Liubčo vyskupas, episcopus Lubcensis. Bet sekančiais 1254 m., persikėlus vysk. Vitui į Naugarduką, gegužės 8 d. rašte save tituluoja Lietuvos vyskupu, episcopus Lithoviae.

Kijeve, domininkonų vienuolyne, atrodo, pasiliko vyskupo Vito draugas, rytų apeigų domininkonas vyskupas Gerardas ar Gerhardas. Ir pačioj Lietuvoje tuo metu buvo nemažai rytų apeigų katalikų. Gerardo globoje atsirado Lietuvos rytų apeigų katalikai.

Šiuo įdomiu klausimu rašo Ign. Stebelski, pasiremdamas senovės rašytojais, k. a. Dubowicz'iu, Kojalavičiu, Ciechovičiu, Kuleša, Kulčinskiu bei veikalu *Specimen Ecclesiae Ruthenicae*, teigia, kad pradedant arkiv. metropolitu Mykolu I 990 m. iki Juozapui I 1237 m., taigi per 247 metus, Lietuvos rytų apeigų žmonės buvo vienybėje su Roma. (Žr. Ign. STEBELSKI, *Dwa W. Światła*, 1781, p. 133).

Kada ir kokiu būdu gausiai infiltravusieji rytų slavai Lietuvos žemes krikščionys pateko į Maskvos ortodoksų jurisdikciją, — yra mums svarbus, dar neišaiškintas, klausimas. Su juo siejasi ir Mindaugo sūnaus, Vaišvilko, rytų apeigų krikštas, ir ar jis tik nebuvo Romos vyskupų jurisdikcijoje.

Vysk. Vito buvęs vyresnysis, šv. Jackus, anot J. Woronieckio, 18 metų misijonieriavo Prūsuos, iki 1240 m., paskui jis grįžo Krokuvon; dalyvavo šv. Stanislovo kanonizacijos iškilmėse Krokuvoj ir šv. Jackus ir vysk. Vitas 1254 m. [1]. Šv. Jackus mirė Krokuvoje 1257 m.

Tuo pat laiku domininkonas vyskupas Meinardas veikė Livonijoje.

Lietuvos krikščionims vadovavo vokietis vysk. Kristijonas, lenkai domininkonai Vitas bei Gerardas. O visa krikščioniškoji Mindaugo Lietuva sudarė atskirą, savistovią Bažnyčios provinciją. Vysk. Vitas, Ign. Stebelskio žiniomis, 1262 m. buvo išvykęs į Poznanę ir ten katedroje liepos 29 d. pašventino chorą.

Treniotai nužudžius karalių Mindaugą 1263 m., J. Kurčevskio žiniomis, vokiečiai darė intrygas, sukiršino nekrikštytus prieš krikščionis, ir tai iššaukė katalikų persekiojimą (*Bisk. Wil.* p. 21).

Į Lietuvą grįžo vysk. Vitas 1264 m. Santykiai pasikeitę; valdovas — nekrikščionis. Valdovo sargai ir draugai sutiko labai nedraugiškai vysk. Vitą, jį išniekinę ir net sužeidę. Neilgai buvęs, savuosius brolius domininkonus atsisveikinęs, išvyko į Krokuvą.

Tais pat 1264 m. parašė jis popiežiui išsamų pranešimą *De Christianorum in Lithovia conditione deplorabili* — apie apverktiną krikščionių padėtį Lietuvoje. Originalą išsiuntęs, o nuorašas pergamente pasiliko domininkonų vienuolyne Krokuvoje. Apie tą vysk. Vito pranešimą popiežiui rašė 1937 m. Anna Zahorska, J. Kurčevskis 1912, Ign. Stebelskis 1781 m.

Stengiausi gauti to pranešimo facsimile ir per vieną Lenkijoj esantį lietuvį kunigą teiravausi pas Krokuvos domininkonus. Iš ten gavau 1964. III. 19 d. atsakymą, kad tas vysk. Vito pranešimas-dokumentas tikrai buvo domininkonų vienuolyne Krokuvoje iki 1850 metų. Kilus gaisrui, sudegė knygynas ir rankraščiai, žuvęs ir vysk. Vito pranešimas [2].

Tuo būdu pasilieka tik popiežiui siųstasis originalas. Ar jis pateko

---

[1] M. CROMER'is liudija: «itemque Gerardus Russorum et Vitus Lithuanorum episcopi» (*De Origine et Rebus Gestis Polonorum*, lib. IX, t. II, p. 550).

[2] Tai man praneše kun. Jonas Pranis Lalkowy, poczta Smętowo, pow. Starogorod Gd., Woj. Gdańsk. Jam gi parašė T. P. Kielar, O. P., iš Krokuvos.

pop. Urbonui IV, mirusiam 1264. X. 2 d. Perugijoje, ar jo įpėdiniui Klemensui IV (1265-1271) — nepajėgiau suieškoti.

Vysk. Vitas mirė Krokuvoje, didelės senatvės sulaukęs, 1269 m. Jis Lietuvoje veikė kaip kunigas 1234-1253 m. ir kaip Liubčo, vėliau kaip Lietuvos vyskupas 1253-1264 m. Taigi, nors su nemažomis kelionių pertraukomis, Lietuvos katalikams tarnavo, greta vysk. Kristijono ir Gerardo, 30 metų.

Neverta pamiršti, kad pop. Klemensas IV 1267.II. 13 d., rašydamas Bohemijos (čekų) karaliui apie Lietuvos krikščionių globą. pamini karalių Mindaugą — « clarae memoriae Mindota, qui post receptum baptismatis sacramentum auctoritate apostolica coronatus in Regem, fuit tandem a quibusdam perditionis filiis crudeliter interfectus », šviesios atminties Mindaugas, kurs priėmęs krikšto sakramentą, apaštalinių autoritetu buvo vainikuotas karaliumi, bet kuris kai kurių prapulties sūnų buvo žiauriai užmuštas.

Iš viso atrodo, kad vysk. Vito pranešimas pasiekė pop. Klemensą IV, ir jis supratęs apie sunkią krikščionių padėtį tuometinėj Lietuvoje, apgailestauja nužudyto karaliaus Mindaugo.

Labai didelės reikšmės turi šis vysk. Vito pranešimas. Reikia, kad mūsų istorikai Romoje paieškotų originalo ir kad jį paskelbtų. Tas dokumentas gali duoti naujos šviesos to laiko Lietuvai pažinti. Pop. Klemensas IV valdė Bažnyčią 1265-1268 m. Mirė 1268 m. lapkričio 29 d. Viterbo mieste ; palaidotas domininkonų bažnyčioje.

KUN. DR. K. MATULAITIS, MIC.

L. I. D. METINIS SUSIRINKIMAS

Metinis L. I. D. susirinkimas buvo 1965 m. sausio 31 d.

Susirinkimui vadovavo Kun. dr. K. A. Matulaitis, MIC., prof. Stasys Dirmantas ir sekretoriavo Povilas Dirkis.

Perskaitytas ir priimtas 1964 metų visuotinio susirinkimo protokolas.

Prof. St. Dirmantas, pailiustruodamas paskaitą žemėlapiais ir senais piešiniais, vaizdžiai perteikė savo studijos dalį : ORŠOS MŪŠIS, minint 450 metų sukaktį. Pilna studija tilps Tautos Praeities II tomo antrojoje knygoje.

Lietuvių Istorijos Draugija turi 50 narių. Visi mirusieji lietuviai istorikai buvo pagerbti tylos susikaupimu ir malda. Valdyba turėjo 10 mėnesinių susirinkimų ; per juos pirmininkas padarė 6 platesnius pranešimus — paskaitėles ; redaktorius — 3 paskaitas, kasininkė 1 paskaitą ir 1 pranešimą iš Lietuvių Kongreso Washingtone.

L. I. D. Valdyba, padedama L. B. Č. Apyg. Valdybai, suruošė 1964 m. XII-13 d. viešą, iškilmingą, su menine dalimi, Simono Daukanto 100 metų mirties minėjimą. Prof. J. Jakšto paskaitos surinko per 200 asmenų ; L. I. D. teko pridėti prie minėjimo 215.66.

1965 m. I-31 d. susirinkimas patvarkė, kad toliau L. I. D. vadovautų : pirmininkas ir « T. Pr. » administratorius kun. dr. K. A. Matulaitis, MIC., vicepirm. prof. Stasys Dirmantas, sekretorius prof. Jonas

Rugis; redaktorius Jonas Dainauskas, kasininkė Alicija Rūgytė ir Valdybos narys Antanas Vadopalas.

Iš Administratoriaus apyskaitos paaiškėjo, kad II tomo 1 (5) knyga pilnai yra apmokėta; skolų už ją nėra. Romos sandėlyje palikta 360 knygos ir pas administratorių JAV 156. 1964 m. administratorius pasiuntė «T. Pr.» reikalu 4767 laiškus. Antrojo tomo pirmoji knyga išėjo žymiai padidinta; ją sudaro 198 psl. spaudos ir 16 puslapių kreidiniame popieryje vaizdų ir lentelių; viso 214 p. Kai kurie prenumeratoriai laiškais dėkojo Valdybai ir skatino ta kryptimi eiti toliau. Administratoriaus pateiktoji ir susirinkimo priimtoji sąmata sekančiai knygai leisti $ 1.735.00. Metinio susirinkimo metu pas kasininkę ir administratorių buvo pasilikę viso $ 741.36.

Redaktorius nurodė į turimus sekančiai knygai raštus, straipsnius ir studijas. Apgailestavo, kad kai kurie pasižadėjusieji įteikti savo raštus sausio mėnesį, jų neįteikė; bet žada vasario mėnesį tikrai atiduoti.

Redaktoriaus apskaičiavimu, sekančioji knyga nebus mažesnė, o gal kiek didesnė. Studijas jam skaityti ir įvertinti padėję prof. J. Jakštas ir kun. V. Bagdanavičius.

Sumanymai: kun. dr. Ig. Urbonas siūlė organizuotu būdu pravesti bendrąjį lietuvių nusistatymą, kad Lietuvos krikšto metai būtų skaitomi nuo 1251 metų ir Lietuvos Valstybės-Karalystės paskelbimas sietinas su karaliaus Mindaugo krikštu.

J. Dainauskas plačiai kalbėjo apie reikalą į vieną vietą sutelkti žinias apie mūsų tautos martyrologiją; šiais metais paminėti Prūsų sukilimo 700 m. sukaktį; Vaišvilko — Traidenio laikus išnagrinėti ir prieš 300 metų vykusias su Maskva kovas atskleisti. Pritarta A. Vadopalo minčiai, jog verta ištirti, ar būtų galima pasidaryti Lietuvių Metrikos knygų mikrofilmas.

Susirinkimas pageidavo ir prašė Europoje esančių mūsų istorikų jungtis su savo raštais ir studijomis į «Tautos Praeitį».

L. I. D. PIRMININKO KUN. DR. K. MATULAIČIO, MIC, PRANEŠIMAS VISUOTINIAM SUSIRINKIMUI 1965 m. SAUSIO 31 D.

1964 m. lapkričio 18 d. įsijungus į Lietuvių Istorijos Draugiją dviem naujiem nariam: p. inž. Antanui Rudžiui ir p. Marijai Rudienei, dabar turime viso 50 narių.

Draugijos darbams vadovauja Jūsų rinktoji valdyba 1963 m. sausio mėnesį, tik joje įvyko atmainų; pasitraukus J. Tijūnėliui iš Valdybos, buvo pakviestas prof. St. Dirmantas; negalint dėl nesveikatos vakarais dalyvauti Valdybos susirinkimuose p. A. Vadopalui, pakvietėme prof. Joną Rugį Valdybon ir pavedėme jam eiti sekretoriaus pareigas. Kadangi L. I. Draugijos vadovybė yra renkama ketveriems metams (įst. § 13), tai įvykusioms atmainoms prašysime visuotinio susirinkimo pritarimo. Prof. J. Rugis įsijungė valdybon 1964 m. spalio 28 d.

Pirmasis metinis L. I. D. pranešimas (report) Illinois valstijos sekretoriui buvo padarytas prieš 10 dienų, 1965 m. sausio 21 d. Kaip žinote, mūsų draugija yra registruota Springfield, Ill. kaip nepelno organiza-

cija (Nr. 21477) ir atžymėta kaip tokia Chicagoje pas Cook County Recorderį (nr. 19028720). Valdiškame pranešime reikėjo nurodyti greta pirmininko, sekretoriaus ir kasininkės direktorius. Nurodžiau kaip direktorius likusius Valdybos narius : A. Vadopalą, J. Dainauską, St. Dirmantą.

1964 m. Valdyba turėjo 10 posėdžių, įskaitant ir šių metų sausio 13 d. posėdį. Du kartu posėdžiai neįvyko : birželio mėnesį buvo išvykusi Washingtonan kasininkė p. Alicija Rūgytė į Lietuvių Kongresą ir gruodžio 13 d. numatytas posėdis neįvyko, nes po Simono Daukanto viešo mirties minėjimo su paskaita ir menine dalimi, Valdyba buvo maloniai pakviesta pas p. Rudžius į prof. Juozo Ereto pagerbimą.

Per 10 mėnesinių posėdžių pirmininkas padarė 6 platesnius pranešimus, J. Dainauskas 3 paskaitas ir kasininkė A. Rūgytė 1 paskaitą ir 1 pranešimą.

Pirmininkas kalbėjo apie paskutinį Žemaičių vyskupą, Pr. Karevičių, apie « Draugo » knygų leidyklą 1918-1962 m. Lietuvių « Vilties » moksleivių draugiją Orchard Lake lenkų kunigų Seminarijoje 1910-1915 m. Apie Marijonų Vienuolijos Amerikoje 50 metų darbo sukaktį ; pranešimas iš Liet. Kat. Mokslo Akademijos VI suvažiavimo New Yorke 1964 IX 5-7 d. ir apie kun. Kristupo Švermicko kelionę Sibire.

Redaktorius J. Dainauskas skaitė : Lietuvių spaudos draudimas ; Vilniaus Akademijos ir Universiteto įtaka lietuviams ; Lietuvių mokykla po 1863-4 metų sukilimui.

Kasininkė A. Rūgytė pateikė paskaitą apie Vilniaus universiteto įkūrimą ir uždarymą ir padarė išsamų pranešimą iš Lietuvių Kongreso Washingtone 1964 m. VI-26-28 d.

Trys dabartinės Valdybos nariai : pirmininkas, raštininkas ir kasininkė dalyvavo Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos VI suvažiavime aktyviai (1964 IX 5-7 d.).

Valdybos nariams sutartinai veikiant ir padedant Liet. Bendr. Chicagos Apygardos valdybai, suruošėme gražų Simono Daukanto 100 metų mirties minėjimą. Prof. J. Jakštas skaitė patraukliai paskaitą, M. Pakalniškytė paskaitė iš S. Daukanto raštų ištrauką « Oršos Mūšis ». Meninę dalį išpildė solistė Roma Mastienė, akompanuojant Mangirdui Motiekaičiui ir M. Drunga paskambino 5 M. K.Čiurlionio etiūdus. L. B. Ch. Ap. valdybos pirmininkas B. Nanys tarė padėkos žodį apie 200 klausytojų.

Neskaitant L. B. Ch. Ap. turėtų išlaidų, mūsų draugija iš minėjimo gavo 57.00 dol. pajamų ir padarė 215.66 išlaidų. Mes pridėjome 158.66. Tose išlaidose yra ir 100.00 Pedagoginiam Lituanistikos Institutui S. Daukanto vitrinai įrengti.

L. K. MOKSLO AKADEMIJOS, ISTORIJOS MOKSLŲ SEKCIJOS VEIKLA ROMOJE 1962.VII — 1965.VII

Trijų metų laikotarpyje Sekcija padarė dvyliką uždarų posėdžių ir du viešu minėjimu visiems Romos lietuviams su atatinkamomis paskaitomis.

Sekcijos posėdžiuose skaitytos paskaitos arba tartasi įvairiais klausimais.

1. 1962 m. gruodžio 6 d. *kun. dr. J. Vaišnoros MIC* pranešimas apie Jungt. Amerikos Valstybių istorikų darbus Lietuvos istorijos srityje.

2. 1962 m. gruodžio 27 d. tartasi žurnalo « Tautos Praeitis » redagavimo perkėlimo į Romą reikalu.

3. 1963 m. vasario 7 d. *kun. R. Krasausko* paskaita : « Istorinis žvilgsnis į Žagarę ir ten garbinamą Barborą Umiastauskaitę ».

4. 1963 m. vasario 27 d. *kun. dr. J. Bičiūno* paskaita : « Apaštalų Sosto ir jėzuitų ordino pirmieji bandymai jėzuitus įkurdinti Vilniuje » (išspausdinta « Tautos Praeities » II t. 33-47 p.).

5. 1963 m. kovo 28 d. *kun. dr. P. Jatulio* paskaita : « Tridento Susirinkimo nuostatų vykdymas Lietuvoje ».

6. 1963 m. balandžio 27 d. *tėv. prof. P. Rabikausko SJ* paskaita : « Iš jėzuitų teatro istorijos Lietuvoje ».

7. 1963 m. gegužės 30 d. *kun. dr. J. Vaišnoros MIC* paskaita : « Dvasiškija ir 1863 sukilimas ».

8. 1963 m. spalių mėn. 10 d. *prof. dr. Z. Ivinskio* paskaita : « Rytų Europos ir Lietuvos istorijos naujausi tyrinėjimai Vokietijoje ».

9. 1965 m. kovo mėn. 5 d. *tėv. prof. P. Rabikausko SJ* paskaita : « Stanislovas Varševickis Vilniuje ».

10. 1965 m. balandžio mėn. 30 d. *kun. dr. J. Vaišnoros MIC* paskaita : « Vienuoliai rokitai ir jų veikla Lietuvoje ».

11. 1965 m. gegužės mėn. 5 d. *kun. prof. St. Ylos* paskaita : « Reformacijos bangos Šiluvoje ».

12. 1965 m. birželio mėn. 12 d. *kun. dr. J. Vaišnoros MIC* paskaita : « Kunigaikštienė Magdalena Radvilienė ir jos santykiai su gudais ir lietuviais ».

Be to, Sekcija Šv. Kazimiero Kolegijos patalpose surengė du viešu minėjimu :

1962 m. gruodžio 16 d. — vysk. Antano Baranausko 60 metų mirties sukakties. Paskaitą « Poetas vyskupo soste » skaitė kun. dr. J. Vaišnora MIC.

1963 m. spalių mėn. 20 d. — 100 metų sukakties nuo 1863 sukilimo. Paskaitą skaitė kun. dr. J. Vaišnora MIC « 1863 sukilimas ir dvasiškija jame ».

Sekcijos pirmininkas prof. dr. Z. Ivinskis 1963 m. persikėlė į Vokietiją, todėl 1964 m. Sekcijos veikla susilpnėjo. Jam toliau iš tolo negalint pirmininkauti ir atsisakius iš pirmininko pareigų, buvo išrinkta nauja Sekcijos valdyba tokio sąstato : pirmininkas tėv. prof. P. Rabikauskas SJ, sekretorius ir iždininkas kun. dr. J. Vaišnora MIC ir archyvaras kun. dr. P. Jatulis.

Šiame laikotarpyje į Sekciją nariais įstojo kun. prof. St. Yla ir mons. Z. Ignatavičius.

L. K. Mokslo Akademijos centro valdyboje Sekciją atstovauja kun. dr. P. Jatulis.

J. V.

PROTESTO REZOLIUCIJA.

Nepriklausomos Lietuvos universitetų ir kitų aukštųjų mokyklų buvę profesoriai ir auklėtiniai, susirinkę 1964 m. rugsėjo 12 d. Chicagoje, prie paminklo žuvusiems dėl Lietuvos laisvės, kad pagerbti žuvusius ir mirusius sovietų Rusijos kalėjimuose bei stovyklose Lietuvos mokslinimo vykdytojus, PAREIŠKIA SAVO VIEŠĄ PROTESTĄ prieš : 1) Lietuvos okupaciją, lietuvių tautos ir laisvojo pasaulio niekad nepripažintą, 2) okupanto vykdomą sistematišką lietuviškumo bei lietuviško švietimo naikinimą ir 3) užmojų surusinti Lietuvą, kad lietuvių tauta netektų savo tautinio charakterio ir, kaip savita tauta, nustotų egzistucti.

Tik įsiveržęs 1940 m. į Lietuvą okupantas pirmučiausiai, smurtu prašalino religijos mokymą iš mokyklų, kad tuo susilpninti lietuviško jaunimo dvasinį atsparumą. Gi nepriklausomos Lietuvos švietėjus, mokytojus ir profesorius, daugumoje irgi tuojau pat prašalino ar sunaikino. Juk vien tik iš 18.580 asmenų vardinio, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus sudaryto, nepilno sąrašo lietuvių išvežtų okupanto 1941.VI.15-22 dienomis, net 931 asmuo yra mokytojai bei profesoriai, o juk tas sąrašas apima tik mažą dalį lietuvių, kuriuos sovietiškas okupantas fiziniai sunaikino ar išvežė į koncentracijos stovyklas ir kurių tarpe tolygiai daug buvo mokytojų bei profesorių. Neabejotina, kad okupantas išnaikino bei ištrėmė ne mažiau 70 % visų nepriklausomos Lietuvos mokytojų ir profesorių. Ypatingai sistematiškai okupantas naikino lietuvių savitą aukštąjį mokslą Lietuvoje.

Sovietiškas okupantas ir dabar, be paliovos : 1) darko lietuvių kalbą, brukant į ją rusiškus žodžius, tokias gramatikos bei sintaksės formas, kurios prieštarauja lietuvių kalbos pobūdžiui ir esmei ; 2) nuo 1954 m. sistematiškai kelia klausimą vėl primesti lietuvių kalbai kirilicos raidyną ; nežiūrint lietuvių pasipriešinimo, tas klausimas okupanto vis keliamas ; 3) lietuvių kalba planingai išstumiama iš mokyklų, nes Lietuvos universitetuose vis daugiau dalykų dėstoma nebe lietuvių, bet rusų kalba ; vadinamose rusų dėstomąja kalba vidurinėse mokyklose, kurių vis daugiau steigiama, « respublikinė kalba », atsieit lietuvių, padaryta nebe privalomu, bet pasirenkamu dalyku, todėl mokiniai, norėdami toliau studijuoti aukštosiose mokslo įstaigose, paprastai pasirenka kurią didžiąją vakarietišką kalbą ir lietuviškai neišmoksta ; 4) lietuvių kalba šalinama iš mokslo žurnalų, kai kaskart daugiau straipsnių juose spausdinama rusiškai, pavyzdžiui žurnalo « Kalbotyra » VII tomas, išl. Vilniuje 1963 m., turi vienuolika straipsnių, kurių tik vienas parašytas lietuviškai, o visi kiti rusiškai. VIII-me tome « Kalbotyros » visi rašiniai parašyti tik rusų kalba ; 5) Lietuvos bei kitų Pabaltijo kraštų radijo siųstuvų prijungimas prie SSSR stočių tinklo ir tuo pačiu programos lietuvių kalba sistematiškas mažinimas, paliekant jai vien žinių bei propagandos skelbimą ; 6) pavedė tiesioginei priklausomybei nuo Maskvos keturias didžiąsias Lietuvos mokslo įstaigas : Vilniaus universitetą, Žemės Ūkio Akademiją, Veterinarijos Akademiją ir Technologijos Institutą ; t. y. Lietuvos TSR Švietimo Ministerija šių įstaigų tvarkyme balso neturi ; 7) Lietuvos Mokslų Akademija visiškai pavesta SSSR Mokslų Akademijos kontrolei, kai lietuviškos Akademijos nariai ir institutų direktoriai nuo 1963 m.

turi būti Maskvos patvirtinti, o taip pat tyrinėjimo objektai nustatomi Maskvoje; taip dabar Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institutui Vilniuje yra užduota nagrinėti grynai propagandinė tema: « Didžioji spalio revoliucija ir lietuvių literatūra »; 8) panaikino nuo 1962 m. vidurinėse mokyklose ir gimnazijose Lietuvos istorijos, kaip atskiro dalyko dėstymą, kai Lietuvos istorija buvo prijungta prie Rusijos istorijos, kaip jos dalis; mūsų istorijos svarbiausi faktai yra arba nutylimi arba iškraipomi ir net drįstama lietuvius mokyti. kad « Lietuvos prijungimas prie Rusijos, po Lietuvos-Lenkijos valstybės padalinimų XVIII amž., turėjo didelę progresyvinę reikšmę lietuvių tautos istorijoje, teigiamai veikė Lietuvos ūkio ir lietuvių kultūros vystymąsį »; 9) panaikino Vilniaus Valstybiniame Dailės Institute grafikos, skulptūros ir tapybos klases, kai Institutas ruoš tik taikomosios ir pramoninės dailės specialistus; tokiu būdu studentai aukštojo meno mokslo turės siekti atitinkamose Rusijos institucijose, bus atitolinti nuo tautinio meno tradicijų ir jiems bus lengviau įtaigoti rusiško meno formas; 10) labai ryškiai paskutiniais dvejais metais pasireiškiąs nespausdinimas lietuvių autorių veikalų, kai dailiosios literatūros leidinius sudaro virš 50 % vertimų iš rusų bei kitų, ypač « socialistinių kraštų » literatūros; 11) draudžia įvežti ir platinti knygas bei spaudą iš Laisvojo Pasaulio, kai sovietinė spauda Vakarų Europą bei Ameriką laisvai pasiekia; 12) Lietuvos specialias mokyklas baigusį jaunimą išveža darbams į kitas SSSR sritis, ypač Rusijos gilumą, Sibirą, o jų vieton atkelia rusišką bei kitų SSSR valdomų tautų jaunimą, per tai, visų pirma priverčiant lietuvišką jaunimą vartoti rusų kalbą.

Visa tai yra samoningos ir planingos pastangos sunaikinti lietuvių tautą. Tai yra daugiau negu kolonializmas, kai pavergtas kraštas išnaudojamas ekonomiškai, ką sovietų rusai darė ir tebedaro nuo pirmųjų Lietuvos okupacijos dienų. Ką jie dabar daro, yra imperializmas, kai stipresnė tauta nori suviršinti savo valdžion patekusias mažesnes tautas, primesdama joms savo kalbą ir sunaikindama okupuotos tautos savitos kultūros pasireiškimus. Gi siaurindami auštojo mokslo programas Lietuvoje sovietų rusai siekia leisti lietuviams būti tik amatininkais, lygiai kaip tai siekė padaryti hitlerinė Vokietija, jos okupuotuose kraštuose pasmerkdama autochtonus, jų jaunimą būti tik amatininkais, teroru neleidžiant turėti savo intelektualinį elitą, nes ir raudonųjų ir rudųjų imperialistų manymu, mažamokslius yra lengviau nutautinti.

Mes protestuojame prieš Lietuvos rusinimą, lietuvių tautos savitumo naikinimą ir garsiai kreipiame viso kultūringo pasaulio dėmesį į Lietuvoje vykdomą fizinį ir dvasinį lietuvių genocidą.

(*Tame suvažiavime dalyvavo iš L. I. D. Valdyba bei paskiri nariai*).

IŠ L. I. D. NARIŲ VEIKLOS

VYTAUTAS ADOMAITIS, Baltimore, Md.

1964 m. kovo 2 d. pateikė savo pranešimą « The Chemical and Related Techical Literature of Lithuania žurnalui: Journal of Chemical Documentation, 4, 244 (1964).

KUN. VYTAUTAS BAGDANAVIČIUS, MIC. Chicago, Ill.

Rengia studiją: Materialistinė lietuviška raštija tarp spaudos draudimo ir nepriklausomybės paskelbimo. Bus apie 70 psl. mašinraščio. Toliau tęsia studiją: Marija lietuviškoje pasakoje. Sustojo prie trečiosios dalies, papildydamas naujais radiniais pirmąją dalį.

JONAS DAINAUSKAS, Chicago, Ill.

Skaitė paskaitas: Lietuvių spaudos draudimas; Vilniaus Akademijos ir Universiteto įtaka lietuviams; Lietuvių mokykla po 1863-1864 m. sukilimo. Parašė 5 plačias recenzijas «Tautos Praeities» II t. 1-jai knygai. Baigė virš 90 pusl. studiją apie Sūduvius. Tęsia I-jo Liet. Statuto Komentarų parengimą Dienraščio «Draugas» kultūriniame priede ir kitur yra paskelbęs 1964 m. visą eilę istorinių straipsnių.

POVILAS DIRKIS, Chicago, Ill.

Baigia rašyti savo gyvenimo ir darbų atsiminimus; ruošia knygą: Buv. Liet. policijos žygiai. Priklauso 12 organizacijų ir jų 3 vadovauja. Lietuvos Vyčiams kas mėnuo skaito istorines paskaitas.

STASYS DIRMANTAS, Chicago, Ill.

Rengia studija apie D. L. K-jos K a r y b ą ir ruošia jos albumą. Tautos Praeičiai paruošė: Smolensko koridorius ir kas jame įvyko 1514 m. Liet. Enciklopedijai parašė: Trianguliacija, Trakas, Karinės vėliavos, Lietuvių ginklai 1794 m. karo, 1831 ir 1863 m. sukilimų metu. Priklauso į šešias organizacijas ir dirba 4 komitetuose.

JONAS K. KARYS, Bridgeport, Conn.

Rašo studiją apie Vilniaus Monetų Kalyklą (XIV-XVII a.); Lietuviškąją Numizmatiką ir taiso «Išvietovinto Žmogaus Užrašus» (1944-1948 m.)

KUN. A. LIUIMA, Roma

Be tiesioginio darbo universitete, 1964 m. redagavo ir spausdino Liet. Kat. Mokslo Akademijos «Suvažiavimo Darbų V tomą; daug darbo įdėjo beruošdamas L. K. M. Akademijos VI-jį suvažiavimą New Yorke, Fordham Univ-te, tuo reikalu parašęs 208 laiškus. Bendradarbiauja Lietuvių Enciklopedijoje, Dictionnaire de la Spiritualité ascetique et mystique (Paryžiuje); Dictionnaire Catholicisme hier, aujourd'hui, demain (Paryžiuje); The Catholic Encyclopedia (Washingtone). Baigia ruošti Metraščio I tomui vardyną etc. Vadovauja Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijai.

KUN. K. A. MATULAITIS, MIC, Marian Hills Seminary

Paruoštos ir skaitytos paskaitos: Apie paskutinį Žemaičių vyskupą, Pr. Karevičių; apie «Draugo» knygų leidyklą 1918-1962 m.; apie Lietuvių moksleivių VILTIES draugijos veiklą 1910-1915 m. Orchard Lake, Mich. lenkų kunigų seminarijoje. Apie Marijonų vienuolijos 50 metų darbus JAV. Išvertė kun. Kristupo Švermicko, tremtinio marijono, kelionės užrašus Sibire 1859-1860 m. Suėjo į sąlytį su etruskologais, norėdamas įrodyti, jog lietuvių kalba yra raktas į etruskų kalbą. Kas savaitė telpa rašinys «K. K. Laive».

DR A. PLATERIS Išstudijavo 1960 m. J. A. V. gyventojų surašinėjimo duomenis, kas liečia moterysčių ištuokas (divorsus) ir tai paskelbė kaip «Vital statistics of the U. S. 1960 Vol. III, Sect. 3, 4, 7. Divorces.

KUN. DR. PAULIUS RAGAŽINSKAS, Medellin, Columbia

Renka medžiagą Ignaco Domeikos studijai; turįs per 1.800 pusl. Archyvuose renka žinias apie lietuvius, dirbusius Pietų Amerikoje tiek mokslo, tiek politinėje srityje.

PROF. INŽ. JONAS RUGIS Studijuoja ir renka medžiagą apie Lietuvių Bataljono Sibire prie Lenkų Divizijos likimą, jo kovas Sibire su bolševikais 1918-1920 m.; iš jo kilo D. L. K. Vytauto vardo lietuvių bataljonas.

ZIGMAS RUMŠA, Chicago, Ill.

Toliau tiria ir rašo apie 6 pėst. Pilėnų kunigaikščio Margio pulko istoriją, padedant kai kuriems to pulko gyvenimo dalyviams. Rašant apie Lietuvos Karo Mokyklos pirmos karužų laidos istoriją, susidurta su sunkenybėmis, gauti tikrąsias žinias.

ANTANAS VADOPALAS, Chicago, Ill.

Pradėjo rašyti plačią studiją: «Rasiniai įnašai į lietuvių tautos sudėtį», naudojant antropologiją kaip priemonę žilai senovei pažinti ir tarp 1900 asmenų radęs 40 atmainų. Darbas užims keleta metų.

Darbu prisidėjo ir buvo išgelbėtas «Knygų Lentynos» spausdinimas.

Savo straipanį, jog juodoji Rusa yra geografinė sąvoka, o ne tautos vardas, anglų kalbon išvertęs, pasiuntė International Journal of Slavic Poetries and Lingvistics».

«Technikos Žodis» atspausdino straipsnius: Aitvaras, Stabulė, Kūtis.

BRONIUS ZUMERIS, Australija

Parašė 12 pusl. straipsnį «Lietuvos sienos prie Vilniaus vartų» ir 5 psl. «Ką mes patys negerbiame — kiti gerbia» — apie lietuvių kalbos didėjantį populiarumą kalbininkų tarpe.

II-JO TOMO PRENUMERATORIŲ SĄRAŠO PAPILDYMAS

Aleškaitis, Petras (klaidingai 5-je knyg. paskelbtas Alkaitis, P. vardu.
Bachunas J. J., Sodus, Mich.
Bagdanavičius, kun. V. Chicago, Ill.
Bakšys, Julius.
Balys, Jonas, dr.
Baranauskienė, Bronė, Phoenix, Ariz.
Bulaitis, Petras.

Dabušis, kun. V., Paterson, N. J.

Franciscan Fathers, St. Catherines, Ontario, Canada.

Geštartas, Iz. Australija.

Idzelis, H., Cleveland, Ohio.
Ignatonis, Jeronimas.
Indiana University, Bloomington, Ind.

Keturakis, Kazys, Chicago, Ill.
Kliorė, Bronius, Cicero, Ill.
Kučas, Antanas, dr. Scranton, Pa.
Kučingis, kun, Jonas
Kulbokas, Vladas.
Kviklys, Bronius.
Lapinskas Juozas.
Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje.
Lingis, J. Švedija (apmokėjo Br. Kviklys).

Mažiulis, Antanas.
Milius, Dr. A. So. Holland, Ill.
Mincevičius, prel. Vincas, Roma.
Norbutas, S. J., kun., Frackville, Pa.
Paplauskas, Benediktas.
Petrikas, dr. Juozas.
Pocius, Klem.

Raulinaitis, Z.
« Rūtos Ratelis », Chicago, Ill.

Skilandžiūnas, kun. dr. V.
Skrupskelienė, Alina, Chicago, Ill.
Staniškis, Julius.
Steponaitis, kun. Justinas, Worcester, Mass.
Sugintas, kun. B.

Šv. Kazimiero Seserys, Omaha, Nebr.
Urbonas, O. Švedija.

Vasiliūnas, Izidorius.

Aukos « Tautos Praeities » 6-ai knygai.

J. Gribauskas	100.00	$
Dr. Juozas Kazickas	100.00	»
Prelatas Pr. M. Juras, Lawrence, Mass.	25.00	»
Jagminas, Jonas, Chicago, Ill.	20.00	»
Dr. Jakštas, Juozas, Cleveland, Ohio.	20.00	»
a. a. Kalinauskienė, Agota, Kingston, Pa.	20.00	»
Dr. V. Jasaitis	9.00	»
Naujokaitis, Jonas, Pomona, Calif.	6.00	»
Dr. R. Zaluba	5.00	»
L. Jasaitienė	5.00	»
Dr. Bagdas	5.00	»
Mok. St. Jakštas	5.00	»
Dr. J. Gylys	5.00	»
Dr. V. Gylys	5.00	»
A. Vedeckas	5.00	»
Dr. D. Jasaitis	2.00	»
Dr. J. Kaladė	2.00	»
Mok. B. Krokys	1.00	»
Mok. Ąžuolas	1.00	»
Mok. V. Čižiūnas	1.00	»
A. Masionis	1.00	»
M. Bilevičiūtė-Vasienė	1.00	»

Lietuvių Istorijos Draugijos Geradariai

J. E. vysk. J. Rancans	$	16.00
Kupinskas Pranas	»	16.00
Šalna, dr. Jonas	»	15.00
Kun. J. A. Karalius	»	10.00
Gylienė Aleksandra	»	10.00
Jakštas dr. Juozas	»	10.00
Naujokaitis J.	»	5.00
Ališauskienė Agnė	»	5.00
Mar .h Uršulė	»	3.00
Barauskas A.	»	3.00
Pabedinskaitė Ona	»	2.00
Stankevičius Stasys	»	2.00
Naujokaitis Jonas	»	6.00
Rt. Rev. Msgr. Pr. M. Juras	»	16.00

ENGLISH ABSTRACTS.

J. DAINAUSKAS

The year 1964 in the life of Lithuanian society in the Free World was dedicated to commemorate the centennial of death of Simonas Daukantas, the first historian writing in Lithuanian.

Dr. J. Jakštas, Professor at the University of Vytautas the Great in Kaunas and the University of Vilnius until WW II, in his commemorative lecture at Chicago in December 1964, in his sketch entitled « Simonas Daukantas — the first national Lithuanian historian » outlined the life and the work of this historian. The literary and cultural activity of Simonas Daukantas (1793-1864) has been multifaceted, but his basic work belonged to the sphere of history. Despite the fact that in his time the schools in Lithuania were under heavy Russian and Polish pressure, he wrote the first Lithuanian history in the Lithuanian language. In his time serfdom still existed in Lithuania. In Europe the poeples ruled by the Russian czar were the last to be freed from serfdom. The political occupant of Lithuania — the Russian, and the cultural occupant — the Pole, disregarded and humiliated the Lithuanian peasant due to a false reason, namely that a Lithuanian always had been in servitude. Daukantas did not only plan, but also put his plan into effect to show to his humiliated countrymen, that the past of Lithuania and the Lithuanians was very different from the picture painted by their subjugators. He started to struggle against false historiography of ancient Lithuania, up to that time published by Russians, Poles and Germans.

Indeed, Daukantas in his books of Lithuanian history, idealized and painted with bright colors the ancient life of Lithuanians. He argued that full equality of all poeple ruled in pagan Lithuania and that the Lithuanians lived happy and free for hundreds of years. By his diligence and hard work he was able to show to his own people and to the whole world that it was possible to use Lithuanian language as a literary language in spite of the many statements, especially by Polish chauvinists and others that the Lithuanian language could not be used as a written, cultural language. Today auch statement is absurd, but then it was not.

Daukantas based his historical works not only upon essays or manuals, written by others, but also attempted to find original documents of ancient Lithuanian state ; he always tried to come as near as possible to Lithuanian historical sources.

For a small salary he worked in Riga's and Koenigsberg's archives so as to be able to collect material pertaining to the history of his country. He worked about 15 years as a minor clerk in the Russian Senate in St. Petersburg, where at that time the documents from old Lithuanian State Chancery, s. c. « Lietuvos Metrika » were preserved.

Daukantas has written four books on Lithuanian history: « The deeds of old Lithuanians and Lowlanders », « History of Samogitians », « The ways of old Lithuanians, Highlanders and Lowlanders », and « Tales of the works in ancient Lithuania ». The only book to the published during his lifetime was « The ways ... ».

Daukantas' historical works contain many literary elements; through those literary elements he wanted to strengthen the effect of his books on the reader whose knowledge of history quite often was very small. The verbal pictures, the emotional coloring of historical facts, all added to the credibility of logic and facts. In XIX century the Daukantas works had a large role in the enlightenment of the Lithuanian peasants and in the rise of their patriotism.

Prof. Stasys Dirmantas, Professor at the University of Vytautas the Great in Kaunas, General and former Minister of Defense of the Lithuanian Independent Republic, described the battle of Orša. In his lecture « Corridor of Smolensk and what occurred there in 1514 » told of the battle in which about 35.000 Lithuanian men-at-arms completely defeated the forces of the Duke of Moscow consisting of over 80.000 armed forces. The Russian army, divided into 3 parts, fought late into the evening but was unable to beat the Lithuanian forces. Cheledin, chief of the Russian armies, 37 dukes and senators, 2000 boyars (notables) and about 30.000 warriors were taken as prisoners of war. Vasilii, the Grand Duke of Moscow, barely managed to escape. The Lithuanian forces were commanded by Duke Ostrogiškis. As a result of this battle, the Lithuanians stopped the Russian westward push for almost 200 years. The battle occurred in the great East — West dry plain, 600 miles length of road between Vilnius and Moscow.

In the 16th century Lithuania just started to feel the steadily increasing power of Moscovia. Wars with Moscow, without any help from the West, as well as many other causes, weakened Lithuania.

The Very Rev. Dr. J. Bičiūnas in his article « Bishop of Vilnius Valerijonas Protasevičius invited the Jesuit fathers to Vilnius », which is a continuation of his article published in the 5th issue, mainly based on the unpublished materials from Vatican sources, described the activity of contemporary Bishop of Vilnius to bring to Capital of Lithuania Jesuit fathers and establish this Order in Lithuania as a help against Protestants. With the help of Cardinal Hosius, Jesuit fathers finally came to Vilnius and started to organize the first high schools. Bishop V. Protasevičius donated a house in Vilnius, completely furnished for the newly arrived. Formally the Jesuit Order in Lithuania was established in 1569.

J. Dainauskas, in his sketch « Laws and codes of the Great Duchy of Lithuania from 1457 to 1563 » at the beginning give a paleographical description of the medieval manuscripts, kept in the Polish National Academy Archive in Kórnik (Poznan Voyvodship) and which has a textes of privileges, the entire text of the first Lithuanian Statute and many claims and answers discussed on various sessions of old Lithua-

nian State Diet. There are texts of two privileges granted to Lithuanian Jews : first by the Great Duke Vytautas the Great and the second by the ruler Aleksandras. The very important part of this collection is the content (text) of the privilege granted by the Lithuanian ruler Kazimieras in 1447, which protected the integrity of Lithuania's boundaries and prohibited all foreigners from acquiring land in the country. There are translations made in the Lithuanian language of mentioned privileges and photostatic copies of corresponding texts of the manuscript. The most important question is the problem in what language are those documents written ? The Russians claim that it is west Russian or Bielorussian language.

This is not correct. In reality the whole collection of this manuscript is written in Old Chancery Slavic, only partially connected with Old Church Slavic. This is the language of Saints Cyril and Methodius, ancient dialect of the southern part of Macedonia. This language, from end of IX century had replaced the Greek language in the eastern part of the ancient Empire of Rome, while Latin had the same role in the western part of the ancient Empire of Rome. In Lithuania and Poland this Old Chancery Language was known as Russian, or more correctly, Ruthenian, while in Moscow, curiously, it was known as Lithuanian, since it was so different from the language of the Russians. When in the 17th century Moscow's Grand Duke Aleksei Mikhailovich decided do codify Moscow's laws and wanted to refer to the Lithuanian Statute, the Statute had to the translated into Russian. This was the official language of the chancery of the Lithuanian rulers. Unquestionably this language was adopted by Lithuanian rulers at the beginning of the Lithuanian state, and in reality has no more in common with Russian or any other Slavic language as Latin has with Romance languages. The manuscript probably has served as a collection for the preparation of the new edition (1566) of the Lithuanian Statute, and was written about 1563-64.

Dr. J. Vaišnora describes the course of the revolt of 1863 in the southwestern part of Lithuania, the region on the left banks of the Nemunas called Suvalkija, which had been annexed to Poland by the Congress of Vienna in 1815. Consequently the revolt in this area of Lithuania was directed by Warsaw. Rebel groups were made up of people not only from among the ruling class and aristocracy, but also from people among the peasantry. After General Muravyov was sent to Lithuania to quell the revolt, he got the czar's permission to extend his authority also over the Suvalkija region where he put down the uprising with the same means as in other parts of Lithuania. Because of the revolt in Suvalkija, 50 people were given the death sentence, 187 were exiled to Siberia. In 1865, there were 603 people still in prisons awaiting trial. Because of the uprising 7 monasteries for men were closed down and 64 priests were punished, of which 41 were Lithuanian and the rest Polish.

Rev. Dr. K. Matulaitis, MIC, President of the Lithuanian Historical Society, in comparing material from various Scadinavian, German

and other annals described the Skalviai, Scalven, Schalauen, the ancient Lithuanian tribe, which had settled at the Lower Nemunas, probably upon the southern part of the delta of Nemunas. From the Scandinavian sources it could be deducted that the rulers of this tribe had near relations with the Danish rulers, and the daughter of the Skalvian king was the wife of the Danish king. It is probable that this tribe embraced Christianity about the year 1000 and had its own bishopric. It may be that St. Brune, who was assassinated in 1009 by a Prussian tribe, had also visited Scalvia. The land and settlements of Scalviai were subjugated by Teutonic Knights and the name of Skalviai disappeared from history.

Prof. Ignas Končius, Professor at the University of Vytautas the Great in Kaunas and the University of Vilnius until WW II, after regaining Vilnius, in late 1939 was appointed to take over the Stefan Batory University in Vilnius affairs. The Poles insisted that he announced the liquidation of the Polish University as of December 15th, 1939, but this is not true. The Stefan Batory University in Vilnius, after occupation of Vilnius by Polish authorities in 1920, until 1939 was strictly a Polish school, where there was no place for Lithuanians. Prof. Ign. Končius outlined the whole reorganization work and the difficulties which he suffered from Polish chauvinists, both students and professors. Despite all difficulties he undertook the leadership of the University, ordered payment of wages to all professors so as to continue the normal work of the University, and informed that the Lithuanian language would be introduced in the University in the next year's schedule.

Vincentas Liulevičius, in the 4th issue, continued his report on Lithuanian schools in Displaced Persons' camps in Germany.

The facts were supplied by the former principals of these schools. In this issue he described the high schools established at Kempten, Klein Wittensee, Luebeck, Meerbeck and Memmingen. In all theses localities the schools started in June-August-September, 1945. At the beginning almost all these schools did not have complete classes, but by the next year all these schools worked with full schedules. In spite of war, shortage of such necessities as paper and pencils, the schools with the help of parents had accomplished their purpose. The former principals of these schools emphasize the assistance or obstructions on the part of UNRRA/IRO personnel they met with in their effort to continue the education of refugee children. The most important of the above mentioned 5 schools was the high school at Kempten.

The review section discussed: 1) Monumenta Ucrainae Historica, 2) The voyage of Rev. Švirmickas in Siberia, 3) Acta Baltico-Slavica, 4) The Jotvings in language, 5) Yearbook of Bialystok vl. V, 6) Bibliography of the Bialystok Region in the Years 1944-1962, 7) The materials to the history of the Seiny District, 8) The Jotvings. The name and the tribal teritory, 9) Prof. Z. Ivinskis «Lithuanian History in the light of sources and historical investigations after WW II».

On the margins of Lithuanian history. News briefs. Chronicle.

REDAKTORIUS - EDITOR:

J. Dainauskas
4439 S. Talman Av.,
Chicago, Ill. 60632, USA

ADMINISTRATORIUS-BUSINESS MANAGER:

Rev. Dr. K. A. Matulaitis, MIC
Marian Hills Seminary,
Clarendon Hills, Ill. 60514, USA

REDAKCINĖ KOLEGIJA-ASSOCIATE EDITOR:

Rev. V. Bagdanavičius, MIC
6336 S. Kilbourn Av.,
Chicago, Ill. 60629, USA

ATSTOVAS ROMOJE - REPRESENTATIVE IN ROME:

Mons. Dr. P. Jatulis
Via Antonello da Messina 36,
Roma 10, Italia

LEIDŽIA - PUBLISHED BY:

Lietuvių Istorijos Draugija
(Lithuanian Historical Society)
Chicago, Illinois, USA

PRENUMERATA - SUBSCRIPTIONS:

vienas tomas (4 knygos) - $ 16.00;
atskiros knygos kaina - $ 5.00;
L.I.D. nariams duodama 25% nuolaida.
Volume (4 issues) - $ 16.00;
separately, each - $ 5.00

Kaina $ 5.00

Spausdino Stablimento Tipografico «Pliniana» Selci-Umbro